

PRAĖJES LAIKAS NEDINGSTA

**Bronislovas
Kuzmickas**

Politinė autobiografija

PRAĖJĘS LAIKAS NEDINGSTA

**Bronislovas
Kuzmickas**

LIETUVOS
NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMO
TRISDEŠIMTMEČIUI (1990-2020)

PRAEJES LAIKAS NEDINGSTA

**Bronislovas
Kuzmickas**

Politinė autobiografija

Versmė

VILNIUS | 2020

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

Knygą elektroniniu formatu išleido „Versmės“ leidyklos
Elektroninių knygų rengimo centras. Vilnius, 2022-01-13
ISBN 978-609-486-001-0 (popierinė kn.)
ISBN 978-609-486-026-3 (elektroninė kn.)

© Bronislovas Kuzmickas, 2020

© VŠĮ „Versmės“ leidykla, 2020

Pratarmė | 9

Gimtieji namai | 13

Negeri laikai

Karas | 21

Pokaris. Partizanai | 31

Reikia mokytis

Moksleivis | 45

Studentas | 59

Pradedu dirbti | 68

Aspirantas | 71

Kultūros akiračiai

Laisvėjimo pradžia | 77

Leidžiame knygas | 80

Mokslinis bendradarbis | 85

Mintys spaudoje | 90

Tekstai su slapyvardžiais | 93

Rezistentas Algirdas Statkevičius | 103

Gyvenimo džiaugsmas, netekties skausmas | 109

Sąjūdžio dienos

Dar apie laisvėjimą | 113

Lietuvos mokslų akademija | 117

Iniciatyvinė grupė | 123

Sąjūdis plėčiasi | 126

Atokvėpis seminare Vašingtone | 134

- Baltijos kelias | 142
Lietuvos mokslininkų sąjunga | 148
Kitakalbiai piliečiai | 154
Komunistų partija skyla | 160

Į Aukščiausiąją Tarybą

- Tampame žinomi | 167
Išrinktas | 168
Lengva nebuvo | 172
Kaimynystė | 181
Rengiamės deryboms | 193

Išbandymai ir susitikimai

- Įtampa auga | 197
Padeda švedai | 204
Anapus Atlanto | 207
ESBO konferencijoje Vienoje | 213
Šiaurės Tarybos sesijoje | 215
Vokietijos Bundestage | 223
Italijoje | 228

Pas Pietų Amerikos lietuvius

- Argentinoje | 239
Brazilijoje | 241
Urugvajuje | 245

Grėsmė ir atomazga

- Pavojai dar nepraėjo | 251
Vizitai ir pripažinimai | 255

Apie Europos ateitį	260
Europos diena Šveicarijoje	274
Gedulas Bratislavoje	279
Nesutarimai	281

Rytų–Vakarų Parlamentinis projektas

Mokytis parlamentarizmo	289
Apie Seimą ir Vyriausybę Vilniuje	296
Apie migraciją Rygoje	298
Apie mažumų teises	302

Išrinktas dar kartą

Gargždų rinkimų apygarda	307
Lietuvos stebėjimas (monitoringas)	311
Padedame ir kitiems	321
Rytinė Europos saugumo pusė	323

Pabaigai

| 333

Literatūra

| 343

Bronislovo Kuzmicko mokslo darbai

Monografijos ir kitos mokslo knygos	349
Sudarytos ir redaguotos knygos	350
Mokslinių knygų dalys	350

Asmenvardžių rodyklė

| 358

Draugiškas šaržas. 1973 m. Dailininkas Jurij Kriakvin

Pratarmė

Laikas praeina ir nebegrižta, bet nepradingsta. Tai, kas išgyventa, tampa mūsų savastimi, teikia prasmės dabarčiai, veikia ateities lūkesčius. Tai sakau galvodamas apie save. Gyvenimui pasislinkus jau tolokai į antrąją pusę, atsiranda noras aprėpti jo visumą, prisiminti pradžią, saulėlydį sieti su saulėtekiu.

Mums skirtas laikas yra ne tik dabartis, bet ir praeitis bei ateitis. Mintimis galime pabuvoti visose jo atkarpose, susitikti su esančiais, taip pat su jau nesančiais ir dar tik laukiamais asmenimis.

Brandųjį savo gyvenimo laikotarpį stengsiuosi apibūdinti konkrečia faktų kalba, o prisimindamas jaunas dienas, tėvus, gimtuosius namus, negaliu išvengti sentimentų. Aš ir porą metų vyresnė sesuo Severina augome gražioje sodyboje, supami tėvų meilės ir rūpesčio. Jaučiu jiems gilią padėką, lyg ir kokią dvasinę skolą, kad anuomet kažko nepadariau, neparodžiau dėmesio, nebuvau geras.

Jaunystės prisiminimai užduoda klausimą – ar gyvenai taip, kaip kadaisė svajojai, ar suradai savo vietą gyvenime, savo pašaukimą? Ieškojau nelengvai, svyruodamas tarp mokslinės ir politinės veiklos, lig šiol negalėčiau pasakyti, kuriai atiduoti pirmumą.

Gyvenimo aplinka, kurioje augau, buvo persmelkta patriotinių politinių motyvų. Ir nenuostabu: ėjo sunkūs karo ir nelaisvės metai. Gyvendami laisvėje, jos lyg ir neįjaučiame, bet jos netekę, imame ilgėtis ir trokšti.

Tai suvokė ne tik suaugusieji, bet ir mes, kaimo vaikai. Žinojome, kad Lietuva nelaisva ir galvojome apie išsilaisvinimą. Jautėmės nelaimingi dėl to, kad matėme tik okupantų – rusų ir vokiečių kariuomenes, bet nesame matę Lietuvos kariuomenės. Žaisdami savo vaikiškus žaidimus, bandėme kurti jos gretas.

Laisvės, asmenybės, tautos temos jau daug vėliau teikė stiprių paskatų filosofiniams apmąstymams, kurie, atėjus laikui, padėjo man su vienminčiais kolegomis įsitraukti į visuomeninę ir politinę veiklą. Kaip tik dirbant šį darbą, vėliau teko būti reikšmingų politinių įvykių dalyviu. Knygą galima skaityti kaip politiko autobiografiją.

Gimtieji namai

Atmintis gražina mane į prieškario metų gimtąją sodybą Juodraisčio kaime, Šilavoto valsčiuje, Marijampolės (dabar – Kauno) apskrityje. Prie plataus, klevais apsodinto vieškelio stovi gimtasis namas (stuba), šalimais – erdvūs kluonas, svirnas, tvartai, kiti trobesiai, didelis sodas, bičių aviliai. Vienoje sodybos pusėje driekiasi žemėjančios pievos ir alksnynai, o kitoje – laukas, kylantis į kalvą, kurią vadinome kalnu. Nuo jo mėgau žvalgytis po plačias apylinkes, kurių skirtingose pusėse, tarp miškelių ir sodybų, matėsi trijų – Šilavoto, Veiverių ir Išlaužo bažnyčių bokštai. Kai kas gebėdavo įžiūrėti ir Kauno Prisikėlimo bažnyčios bokštą kaip taškelį virš mėlynos miško juostos. Kai kas taip pat įžiūrėdavo tolumoje vinguriuojantį pilką dūmų ruoželį, ženklinantį traukinio iš Kauno link Marijampolės judėjimą.

Mano tėtis Juozas Kuzmickas (1892–1971) gimė ir augo Juodraisčio kaime, Jurgio Kuzmicko ir Onos Šalnaitės šeimoje. Tuomet, dar carinės Rusijos laikais, to krašto jaunimas gausiai traukė į Ameriką. 1911 m. išvyko ir tėtis, sulaukęs devyniolikos. Kiek vėliau išvyko ir du broliai. Vienas po kelių metų grįžo, kitas pasiliko. Kiti du broliai niekur neišvyko. Iš tėčio pasakojimų sužinojau, kad į Ameriką tuomet buvo galima važiuoti nelegaliai, per Vokietiją. Reikalas buvo gerai organizuotas, tereikėdavo kažkam sumokėti šimtą carinės Rusijos rublių. Prūsijos pasienis buvo nelabai toli, jį pasiekus, naktį, padedant palydovui, buvo galima „nepastebėtam“ pereiti dvi imperijas (carinę ir kaizerinę) skiriančią sieną, o ryte jau jaukiai pusryčiauti pas lietuvininką ūkininką. Iš ten – į Hamburgą, į laivą ir po geros savaitės supimosi vandenynė – jau Amerikoje.

Kaip ir daugelis to meto lietuvių imigrantų, tėtis iš pradžių sunkiai dirbo anglių kasykloje, po to ėmėsi kitokių darbų. Gyveno daugiausia Čikagoje, įsitraukė į lietuvių bendruomenės veiklą. Amerikoje pragyveno mažiau nei dvidešimt metų ir, žinoma, šiek tiek uždirbo.

Per tą laiką pasaulyje daug kas pasikeitė, praūžė Pirmasis pasaulinis karas, Lietuva tapo nepriklausoma valstybe. Daugeliui Amerikos lietuvių, atvykusių, kai Lietuva dar buvo Rusijos imperijos valdžioje, kilo noras grįžti į jau laisvą Tėvynę. Tai daryti skatino ir JAV skaudžiai palietusi pasaulinė ekonominė krizė. Tėtis apsisprendė ir su dviem bičiuliais iš to paties krašto 1930 metais parvyko į gimtąjį Juodraščio kaimą.

Parvyko kaip prasigyvenęs „amerikonas“, ketindamas po pusmečio vėl plaukti į Ameriką. Tačiau buvo lemta pasilikti. Gimnaičių supažindintas, susituokė su Uršule Danieliūte, pirko žemės sklypą gimtajame kaime, statė trobesius, užveisė nemažą sodą. Su draugu, tokiu pat „amerikonu“, pirko žemės Kaune, statė namą, ketino užsiimti komercija.

Tėtis iš Amerikos parsivežė demokratiškas, liberalias pažiūras, kritišką požiūrį į kai kuriuos tuometinės Lietuvos tikrovės reiškinius, ypač į valdininkijos išponėjimą.

Parsivežė ir knygų, angliškų ir lietuviškų. Kai paaugau ir išmokau skaityti, mane ypač domino trys knygos: stora angliška – apie automobilius (tėtis galvojo įsigyti automobilį); kita – JAV atlasas, kuriame kiekviena valstija pavaizduota spalvotais piešiniais (man labiausiai patiko valstijos su indėnų gyvenimo scenomis); trečia, svarbiausia knyga – stambokas kietais viršeliais anglų kalbos vadovėlis ilgu pavadinimu – „Rankvedis angliškos kalbos išsimokymui pačiam per save be pagalbos mokytojus“. Gaila, manęs,

Mano tėtis Juozas Kuzmickas. Apie 1930 m.

Mano mama Uršulė Danieliūtė-Kuzmickienė. Apie 1930 m.

dar vaiko, nedomino, kas tą knygą parengė, o išleista ji buvo, jei atmintis neapgauna, 1901 metais. Knygoje buvo skyriai apie tarimo ir gramatikos taisykles, skaitiniai ir žodynas. Dabar pasakytume – metodiškai tinkamai parengta.

Tai buvo pirmas mano anglų kalbos vadovėlis. Gaila, neilgam. Kai mokiausi Kaune, iš manęs ir sesers, patiklių paauglių, tą „Rankvedį“ išviliojo sukčius, kartu su dar keliomis senomis, aptriušusiais viršeliais knygomis. Žadėjo gražiai įrišti – už tai jam dar ir primokėjome. Tiek ir tematėme tas knygas. Vėliau supratau, kad ta knyga – tikra bibliografinė retenybė, galbūt apskritai pirmasis lietuviškas anglų kalbos vadovėlis. Reikėtų pasidomėti, ar nėra įtrauktas į lietuviškos literatūros bibliografiją.

Mano mama Uršulė Danieliūtė (1898–1981) gimė ir augo Anturijų Girininkų kaime, Veiverių valsčiuje, Kauno apskrityje, Jurgio

Sesuo Severina Kuzmickaitė, gimnazistė. 1953 m.

Mano teta Ona Danieliūtė, Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijos mokinė, su laikraščiu „Lietuvos aidas“. 1918 m., Vilnius

Danieliaus ir Marijonos Bagdonaitės šeimoje. Tos vietovės buvo kultūriškai veiklus ir tautiškai sąmoningas Suvalkijos kraštas. Mamos tėvai turėjo gan stambų ūkį (kai kas sakė – dvarelį), gyveno pasiturinčiai, suprato švietimo ir mokslo svarbą. Mama prisimin-davo, kad lietuviškos spaudos draudimo metais jų namus pasiek-davo nelegalūs lietuviški leidiniai. Netoliese juk veikė slapta lietu-viškos spaudos platintojų ir rėmėjų draugija „Sietynas“. Vienas jos kūrėjų buvo Juozas Bagdonas, mano senelės Marijonos Bagdonai-tės bendrapavardis, gal ir giminaitis.

Iš Bagdonų giminės kai kas buvo išvažiavę į Ameriką, kai kas siekė mokslo. Mamos dėdė, nors tik nedaug už ją vyresnis, Matas

Bagdonas (1895–1957) studijavo matematiką ir fiziką Maskvos, Berlyno universitetuose, nors dėl Pirmojo pasaulinio karo suirutės negalėjo studijų baigti. Dalyvavo Lietuvių konferencijoje Vilniuje 1917 m. rugsėjo 18–22 d., buvo jauniausias jos dalyvis – vos 22 metų. Vėliau dėstė matematiką ir fiziką Vilniaus ir Kauno gimnazijose, buvo žurnalistas, daug rašė į spaudą (žurnalą „Trimitas“ ir kt.), kūrė eilėraščius, feljtonus.

Jo šeima skaudžiai nukentėjo nuo sovietinių okupantų: žmona ir dvi dukros buvo išstremtos į Sibirą, du sūnūs – Kauno gimnazistai – baigiantis karui, spėjo pasitraukti į Vakarus. Jis pats liko vienišas, beteisis ir benamis, glaudžiamas giminių, mirė gimtajame kaime.

Kai Rusijos valdžia leido lietuvišką spaudą, į mamos tėvų namus ateidavo lietuviški katalikiški leidiniai – Kaune leistas savaitinis laikraštis „Nedėldienio skaitymas“, Seinuose leistas žurnalas „Šaltinis“. Namuose buvo ir kitokių lietuviškų leidinių, tad mama, nors nebuvo lankiusi jokios mokyklos, anksti pramoko ir nuo mažens pamėgo skaityti.

Mama prisimindavo, kad mokytis labai norėjo, bet tėvai nutarė į mokslą leisti vyresniąją seserį Onutę. Ji mokėsi tik ką įsikūrusioje lietuviškoje Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijoje, dalyvavo lietuviškoje kultūrinėje veikloje. Tačiau lemtis jai buvo nepalanki. Karo metais Vilniuje, kaip ir daug kur kitur, žmones vargino ligos, maisto stygius. Vilnių užėmė bolševikai, po to – lenkai, sostinė tapo sunkiai pasiekiamą. Onutė neatsilaikė prieš tuomet siautusią šiltinės epidemiją. Amžinojo poilsio ji atgulė Rusų kapinėse.

Pasakodama apie savo vaikystę, mama prisimindavo didelius trobesius ir sodą, serbentynus ir vyšnynus, po kuriuos su kitais vaikais mėgo karstyti ir slapstyti. Tačiau tai buvo tik prisiminimai, kaip ir pati vaikystė. Viso to jau negalėjau pamatyti. Per Pirmąjį

Prie gimtojo namo Juodraiščio kaime. Iš kairės: mama laiko seserį, tėtis – mane. Pirmajame plane: giminaitis Antanas Šalna, šalia – Ingavangio mokyklos mokytojas Liaudanskas, 1941 m. išstremtas su šeima į Sibirą ir negrįžęs. 1938 m.

pasaulinį karą, traukiantis rusams ir artėjant vokiečiams, kazokai išvarė apylinkių gyventojus iš gimtųjų vietų. Buvo išvaryta ir Danielių šeima.

Kai grįžo, trobesių vietoje pamatė tik krūvas degėsių. Sveikas rado tik dvejas tvarto duris, kurias sustatę, pasidarė lyg ir pastogę išsivirti arbatai. Sode rankiojo arklių kanopomis sutryptus knygų puslapius ir virtuvės indų šukes. Reikėjo pradėti gyvenimą iš naujo, teko patirti daug vargo. Vietoje svajoto aukštesnio mokslo, mamai

teko mokytis praktiškų dalykų – siuvimo, virimo ir pan. Bet vargas neužgesino noro skaityti ir šviestis. „Skaitydavau, kas tik pasitaikydavo – laikraštis ar knyga“, – prisimindavo mama. Lankė įvairius kursus, dalyvavo katalikiškoje moterų veikloje, buvo Sąjungos Vilniui vaduoti narė.

Mūsų šeimoje vyravo santarvė. Mama buvo tvirtai tikinti katalikė, o tėtis, dabar sakytume – agnostikas. „Amerikoje mačiau visokių religijų, ten visos turi vienodas teises“, – prisimindavo. Dėl to nekildavo jokių nesutarimų. Abiems buvo aišku, jog svarbiausia, kad žmogus būtų teisingas, kokio bebūtų tikėjimo.

Namo, kurį matome nuotraukose, jau nebėra. Stovi kiti trobesiai, gyvena kiti žmonės. Išlieka tik šviesūs prisiminimai apie vaikystės dienas, tėvų meilę ir rūpestį.

Prie gimtojo namo po dvidešimt penkerių metų: aš, sesuo ir mama.
Apie 1958 m.

Karas | 21

Pokaris. Partizanai | 31

Negeri laikai

Aplinkinių kaimų gyventojai, kaip ir mano tėvai, užsiėmę kasdieniais darbais, nelabai domėjosi, kas vyksta pasaulyje. Nenujautė, kad artėja labai blogi laikai. Ramus gyvenimas truko tol, kol nepradėjo ateiti negerų žinių – Vokietija užėmė Austriją, atplėšė dalį Čekoslovakijos, atėmė iš Lietuvos Klaipėdą, pradėjo karą su Lenkija, o jos rytinę dalį užėmė SSRS kariuomenė. Visai kaimynystėje pakvipo paraku.

Gerą naujieną, kad atgautas Vilnius, apkartino žinia, kad į Lietuvą įvesti Raudonosios armijos daliniai. Aiškėjo liūdna tiesa – Vilnius mūsų, o mes – rusų. Nemažas jų dalinys įsikūrė ir Prienuose. Prieniškiai stebėjosi, kaip prastai atrodo raudonarmiečiai palyginti su Lietuvos kariuomene. Savo ruožtu, raudonarmiečius stebino prekių, ypač maisto produktų, pilnos krautuvės, kurių galima laisvai, kiek nori pirkti. Atėjo dar viena negera žinia – Sovietų Sąjunga pradėjo karą su Suomija.

Kilo neraminantis klausimas, ar aplinkui prasidedantys karai neateis ir iki Lietuvos? Žmonės buvo gana patriotiški, jiems rūpėjo ne tik savų namų, bet ir valstybės reikalai. Kaimynai vakarais atėdavo pas mano tėtį, kaip „mačiusį pasaulio“, aptarti, kas ką girdėjo per radiją ar sužinojo kitaip, ko galima laukti. Buvau tylus tų pokalbių klausytojas.

Karas

Nerimauta ne be reikalo. 1940 m. birželio 14 d. 22 val. Sovietų Sąjunga pateikė Lietuvai ultimatumą, atsakymas turėjo būti duotas per 10 valandų. Vyriausybės reikalaujama atsistatydinti

ir sudaryti naują, palankią SSRS. Birželio 15 d. į Lietuvą įžygiavo Raudonoji armija, liaudiškai tariant – užėjo rusai. Prasidėjo Lietuvos okupacija. SSRS atstovų spaudimu iš parinktų asmenų buvo sudaryta marionetinė vyriausybė, toks pat Liaudies seimas. Lietuva inkorporuota į SSRS.

Tėtis, daug nelaukdamas, pasikinkęs sarti, nuvažiavo į Kauną pasitvarkyti prie nebaigto statyti namo, pasikalbėti, pasižvalgyti. Grįžo nelinksmas, Kaune nieko gero, viešajame gyvenime – komunistai, kai kur iškabintos raudonos vėliavos, parduotuvėse trūksta maisto, žmonės pasimetę ir susirūpinę.

Tačiau kaime viskas buvo kaip iki šiol. Permainos pasijuto tada, kai prasidėjo vokiečių kilmės gyventojų repatriacija į Vokietiją pagal 1941 m. sausio 10 d. pasirašytą SSRS ir Vokietijos susitarimą. Juodraisčio, kaip ir kaimyniniuose kaimuose, nuo seno gyveno nemažai vokiečių, paprastai vadinamų prūsais. Matyt, todėl, kad jie buvo išeiviai iš Rytprūsių. Nuo aplinkinių gyventojų jie skyrėsi tik tuo, kad buvo liuteronai. Visais kitais atžvilgiais buvo tokie patys – kalbėjo ta pačia lietuvių kalba, dirbo tokius pačius ūkio darbus, jaunimas linksminosi tuose pačiuose vakarėliuose, dainavo tas pačias dainas. Gražiai sugyveno su kaimynais. Neišsiskyrė ir turciniu požiūriu – buvo keli stambūs ir tvarkingi ūkininkai, bet kiti – vidutiniokai, net mažžemiai ir bežemiai, einantys uždarbianti pas kitus ūkininkus. Ne visų pavardės buvo vokiškos, ne visi ir vokiškai gerai mokėjo. Repatriacija juos užklupo nelauktai, savo namus jie paliko nenoriai. Mano atmintyje išliko pakrautų vežimų ir graudaus atsisveikinimo su kaimynais vaizdai.

Tačiau jų sodybos neilgai buvo tuščios. Netrukus jose atsirado kiti gyventojai – naujosios valdžios atkeldinti rusai sentikiai – „staravierai“, kaip imta juos vadinti. Kai kur įkeldinta net po dvi šeimas

į vieną sodybą. Iš karto krito į akis jų skirtumai nuo vietos gyventojų, tiek išvaizdos, tiek ir elgesio – vyrai ilgomis barzdomis, palaidais baltiniais, vaikščioti mėgo ne po vieną, o po kelis.

Neilgai trukus, okupacinė valdžia atsiskleidė – prasidėjo areštai ir trėmimai. Jų pradžia – birželio 14-oji, įėjusi į istoriją kaip Gedulo ir vilties diena. Pirmiausia buvo vežami mokytojai. Kai kurie mūsų šeimai gerai pažįstami – Klebiškio mokyklos mokytojas Juozas Bočys, mokytojų Liaudansų šeima iš Ingavangio mokyklos. Tai buvo gerai išsilavinę, patriotiški jauni žmonės, bendravę su mano tėvais.

Vežama buvo naktimis, labai brutaliai, žmonės paaimami maždaug „kaip stovi“, neduodant bent kiek laiko pasiruošti. „Mane išvežė su naktiniais“, – labai tikroviškai tai aprašė Amerikos lietuvių rašytoja Rūta Šepetytė (2014: 7). Vyrai atskiriami nuo moterų. Iš tuomet išvežtųjų nedaug kas išgyveno, nežinomi ir minėtų mokytojų likimai. Išgyvenome nerimo ir baimės dienas. Tėtis dėl sužeistos kojos buvo paguldytas į Kauno Raudonojo Kryžiaus ligoninę, namuose buvome likę tik mama su dviem mažamečiais vaikais – seserimi ir manimi.

Nerimą aštrino vokiečių sodybose įkurdintų rusų sentikių elgesys. Iš karto aiškėjo, kad jie išvien su okupacine valdžia, yra nusiteikę pasinaudoti vežamųjų paliekamu turtu. Tuo teko įsitikinti, kai mama, atsikėlus anksti rytą, rasdavo abejose kiemo vartų pusėse susėdusias dvi jų šeimas, matyt, per naktį laukusias, kada bus vežama mūsų šeima, kad galėtų iš karto įpulti į paliekamus namus.

Laimei, mūsų neišvežė. Jei būtų vežę, tai tiesiai į pražūtį, nes mama sunkiai vaikščiojo dėl kojoje atsivėrusios žaizdos. Mūsų neišvežė gal ir todėl, kad nesuspėjo, nes po keleto dienų (birželio 22-ąją) į Lietuvą įžengė vokiečių kariuomenė. Jau prieš tai kelios dienos tvyrojo nuojauta, kad kažkas turi įvykti. Kai ką prisimenu.

Vieną pavakarę dviračiu atvažiavo kaimynas Antanas Aldakauskas (tarnavęs Lietuvos kariuomenėje, po karo su šeima išvežtas į Sibirą), kažką paskubom pasakė mamai, vėl sėdo ant dviračio ir nuskubėjo. Buvo pasakyta, kad po dienos kitos, gal net šią naktį gali prasidėti karas. Mama dėl to labai sunerimo – juk tėtis guli Kaune, ligoninėje; be to, ji gerai prisimena, kas buvo nutikę jos gimtiesiems namams per Didįjį karą. Ir iš tikrųjų, kitos dienos rytą, įsiklausius, Kauno pusėje jau girdėjosi tolimas dunksėjimas, o horizonte, virš miško juostos, buvo galima įžiūrėti tamsų debesėlį. Vokiečių lėktuvai bombardavo Kauno oro uostą, degė kažkokie sovietiniai kariniai objektai. Į Lietuvą atėjo karas.

Dar prieš tai mums, vaikams, mama sakė, kad per karą drabužiai turi būti kiek galima labiau baltos spalvos, kad iš tolo būtų galima atpažinti civilius gyventojus. Apsitaisę pusiau baltai, mama ir aš įprastu laiku nuėjome į ganyklą melžti karvių. Vos pradėjus, visai netoliese pasigirdo garsus šaudymas. Sugulėme ant žemės. Šūviams nutilus, pakilome, bet tuoj ėmė vėl dar labiau šaudyti. Atrodė, kad šaudoma į čia pat pašonėje esantį alksyną. Taip ir buvo: šaudė vokiečiai, jie buvo jau visai arti ir pastebėjo alksynyno pakraštyje ke-liolika rusų kareivių. Kelis jų nukovė, kelis paėmė į nelaisvę.

Nurimus šūviams, paskubom grįžome namo. Po gero pusvalandžio pasirodė ir vokiečiai – vieškeliu dideliu greičiu pralėkė ke-liolika motociklų su lopšiais ir šalmuotais kariais. Po kiek laiko ėmė važiuoti ir daugiau, o kitą dieną pasipylė ištisos sunkvežimių, motociklininkų, dviratininkų kolonos. Jos sustodavo poilsio, kareiviai užplūsdavo mūsų kiemą ir sodą – prausėsi, valgė, gėrė. Jų dėmesį, matyt, traukė kieme esantis šulinys su aukšta, iš tolo matoma svirtimi.

Vienas kitas kareivis prieidavo prie mamos ir prašydavo kiaušinių, pieno, lašinių, be to, matydami sode bičių avilius, paprašydavo

ir medaus. Kilus susikalbėjimo sunkumams, gestais parodydavo, ko nori. Už viską čia pat kažkiek sumokėdavo, buvau prisirinkęs pilną dėžutę monetų. Mus, vaikus, pavaišindavo šokoladu.

Bet patyrėme ir nemažą nuostolį. Kartą užėjo du gana pikti vokiečių kareiviai, apžiūrėjo tvartus ir išsivedė geriausią mūsų arklį – sarti. Ką ūkininkui reikė pačiu darbymečiu netekti gero arklio – nereikia aiškinti. Už jį nieko nesumokėjo, tik paskubomis išrašė raštą ir mamai kažką paaiškino. Ji suprato, jog buvo sakoma, kad už sarti bus atsilyginta vėliau.

Kaip tuos įvykius bevertintume dabar, anų dienų tikrovė buvo tokia, kad mano krašte nemaža dalis žmonių vokiečių kariuomenę sutiko su palengvėjimu, kai kas su sveikinimais ir gėlėmis. Nors visi matė, kad atėjo nauja okupacija, kad neaišku, kaip bus toliau, bet tuo tarpu atlėgo baimė būti gyvuliniuose vagonuose ištremtiems į Sibirą.

Tuoj pat pasirodė ir kitokia tikrovės pusė. Vieną popietę keli vokiečiai atsivarė į mūsų kiemą du rusų belaisvius. Buvau dar vaikas, bet mačiau, kad tai labai jauni vaikinai. Davė jiems atsigerti vandens, netrukde pakelti vokiečių numestas cigarečių nuorūkas. Ir išsivarė. Po kokios valandos pasigirdo šūviai. Tie kareivukai ir dar keli paimti nelaisvėn rusų kareiviai buvo sušaudyti. Prie pat vieškelio atsirado broliškas rusų karių kapas. Po karo jie buvo deramai perlaidoti Prienuose, sovietinių karių kapinėse. Toks vokiečių elgesys buvo atgrasus: „Kaip galima šaudyti beginklius?“ – piktinosi žmonės.

Kitame kaime, netoli Išlaužo, vokiečiai suėmė du brolius. Jų namuose aptiko rusišką kareivišką kepurę ir kažkokį ginklą, matyt, rastus kur nors pakelėje. Įsodino juos į karišką mašiną ir veža. Vienas brolis, nujausdamas, kad bus negerai, persižegnojo ir ėmė melstis. Tam, sustabdę mašiną, vokiečiai liepė išlipti. Kitą, kiek

pavežę ir patardę, čia pat pakelėje nušovė. Vėliau tą vietą paženklino aukštas akmens paminklas, ne kartą teko pro jį eiti pakeliui į Išlaužo bažnyčią.

Kai užėjo vokiečiai, pirmomis dienomis žmones tykojo nemažai pavojų. Pasirodė, jog svarbu turėti krikščionišką tikėjimą liudijančių ženklų – kryželį, medalikėlį ir pan. Ne vieną žmogų tai gelbėjo nuo didelių nemalonumų ar net mirties. To meto kaimuose dar buvo įprasta su savimi turėti tikėjimą liudijančius ženklus. Mama šeimos nariams dar papildomai į baltinius įsegė medalikėlius. Pagal tokių ženklų turėjimą vokiečiai, matyt, sprendavo apie asmens politines pažiūras – ar ne komunistas? Ir ne tik apie politines. Tamsiaplaukių kaimynų šeima buvo rimtai nugąsdinta pikto klausimo – „žydai? („Juden?“). To klausęs vokietis atlyžo, pamatęs ant sienos kabantį kryžių. Sklido bauginančios kalbos, kad už kritusius kovoje savo karius vokiečiai keršija niekuo dėtiems vietiniams gyventojams. Naciai elgėsi sau įprastu būdu.

Vokiečių kariuomenei nužygiavus į rytus, jos nesimatė iki pat karo pabaigos. Susidarius vietinei administracijai, prasidėjo gyvenimas nacių okupacinio režimo sąlygomis. Ūkininkams buvo uždėtos didžiulės duoklės (pyliavos) įvairiais produktais, nuo grūdų iki vilnionių siūlų. Bet buvo žiūrima, kad ūkiai nenuskurstų, kad išliktų grūdų sėklai ir pašarų kitiems metams.

Ėmė grįžti repatrijavę vokiečiai. Kai kurie labai nusivylę savo „faterlandu“, nes ten buvo priimti anaip tol ne svetingai, o laikomi antrarūšiais žmonėmis. Bet buvo ir persiėmusių nacistine dvasia, tikinčių Vokietijos nenugalimumu. Jų atžalos paaugliai važinėjo dviračiais, didžiudamiesi savo nacistiškomis uniformomis.

Tėtis kartais važiuodavo į Kauno turgų, parsiveždavo laikraščių, kartais ir vieną kitą knygą. Laikraščiuose, šalia kitų dalykų, buvo

rašoma ir apie sovietinės okupacijos metą – bolševikmetį. Šiurpas ėmė skaitant apie besitraukiančių raudonarmiečių Rainių miške-lyje nukankintus Telšių kalėjimo politinius kalinius. Taip pat apie politinių kalinių sušaudymą, aprašytą pulk. Jono Petruičio knygoje „Kaip jie mus sušaudė“.

Kartą tėtis parvežė blogą naujieną: Kaune persekiojami žydai, konfiskuojama jų nuosavybė, jie išvaromi iš namų, uždaromi getuose, verčiami dirbti sunkius darbus. Tas pat vyksta Prienuose ir kitur. Po kiek laiko ėmė skliti šiurpinančios žinios, kad žydai šaudomi. Tai organizuoja vokiečiai, vykdo kažkokios iš kitur atvykstančios komandos, kuriose esama ir lietuvių. Nacistinė propaganda, remdamasi sovietinių okupantų padarytų nusikaltimų viešinimu, palaikė antikomunistines, bet kurstė ir antisemitines nuotaikas.

Visa tai gąsdino, sėjo netikrumą dėl rytojaus, tačiau neužgožė įprastinių kaimo žmonių nuotaikų. Aplinkui buvo daug gražaus jaunimo, savaitgalių vakarais iki vėlumos skambėdavo dainos. Žmonės išgyveno dėl prarastos nepriklausomybės, spėliojo, kada ateis laikas, kai „vėl stos Lietuva“. Okupantai nesitenkino tik pyliavų reikalavimu, jiems reikėjo ir Lietuvos žmonių. Pradėta jaunimą verbuoti į vadinamąsias „Reicho darbo tarnybas“, žadant geras gyvenimo sąlygas ir atlyginimą. Iš pradžių buvo šiek tiek savanorių, tačiau kai jų pristigo, imta jaunų vyrų ieškoti ir prievarta vežti į Vokietiją. Per religines šventes ginkluoti vokiečiai apsupdavo tikinčiųjų perpildytas bažnyčias ir „filtruodavo“ iš jos išeinančiuosius. Sulaikytų jaunų vyrų jau nebebaleisdavo.

Kai buvo pradėta organizuoti lietuviškus policijos, dar vadinamus savisaugos, batalionus, savanoriškai į juos stojančiųjų netrūko. Tai skatino ne noras talkinti vokiečiams, o tikslas užtikrinti

gimtojo krašto vidaus tvarką, su viltimi atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Jeigu vokiečiams pasisektų, o karo pradžioje atrodė, kad taip gali nutikti, – atsidurti ne blogiausioje vietoje jų propaguojamoje „naujojoje Europoje“. Kartą – jau buvo ruduo – per kaimą perėjo apylinkės seniūno pranešimas, kad reikia vykti į Prienus, ten ūkininkams, laiku atlikusiems prievoles, bus skiriami rusų kareiviai belaisviai ūkio darbams. Tiems kareivėliams, kaip vėliau aiškėjo, tai buvo vienintelis būdas gelbėtis nuo bado belaisvių stovyklose. Tėvai buvo nusprendę belaisvio nepriimti, nors vykti į Prienus vis dėlto reikėjo. Kai vakare tėtis parvažiavo, vežime sėdėjo jaunas rusų kareivėlis. Tėtis aiškino, kad paimti bent vieną turėjo privaloma tvarka; be to, šis kareivis priėjęs gražiai glostė arklius, o po to pats įsirangė į vežimą. Nors susikalbėti nelabai sekėsi, atvykusysis buvo pakviestas į vidų ir sodinamas prie stalo, nes buvo jau vakarienės metas. Po to jis buvo išmaudytas, perrengtas švariais drabužiais ir paguldytas.

Ryte pradėjome šiaip taip pažindintis. Išsiaiškinome tik tiek, kad jis yra Ivanas Černovas, nuo Kubanės. Pas mus jis pastebimai atsigavo, nuo pirmos dienos ėmė mokytis lietuviškai, padėjo tėčiui tvarkytis kieme. Po belaisvį buvo parsivežę dauguma kaimynų. Pradėta bendrauti ir pažindintis. Pas vieną kaimyną atsidūręs belaisvis buvo puikus dirbinių iš medžio meistras, pas kitą – tikras stipruolis.

Deja, po penkių savaičių atėjo nurodymas belaisvius grąžinti. Mūsų Ivanas, jau pradėtas vadinti Jonu, dėl to labai nusiminė, suspradamas, kad tai reiškė ne ką kitą, o grįžimą į belaisvių stovyklą. Atsisveikindama motina įdavė jam ryšulį su maistu. Bet ryšys su juo nenutrūko. 1944 m. gruodžio mėnesį, kai jau beveik visa Lietuva buvo užimta sovietų armijos, gavome trikampiu sulankstytą Ivano

laišką, atėjusį iš Estijos, parašytą ant kažkokio estiško blanko. Laišką perskaiityti padėjo dar nuo carinės kariuomenės laikų rusiškai mokėjęs senyvo amžiaus kaimynas. Laiške Ivanas rašė, kad pavyko išsilaisvinti, dėkojo už išgelbėjimą nuo bado. Norėtų atvažiuoti į Lietuvą. Kaimynas padėjo atsakyti į laišką, bet susirašinėjimas tuo ir baigėsi. Vėliau tapo žinoma, kad sovietinės armijos kariškiai, kurie buvo patekę į vokiečių nelaisvę, atsidūrė sovietiniuose gulaguose.

Augo nepaklusimo, priešinimosi nacistinei okupacijai nuotaikos. Vyresnio amžiaus žmonės prisiminė brutalią vokišką tvarką per Didįjį karą. „Tai kryžiuočių ainiai, – kalbėjo mama, – nelaukime nieko gero“. Antinacinis nusiteikimas buvo stiprus tarp inteligentų, vietinės savivaldos narių. Ne be jų poveikio žlugo nacių ketinimas organizuoti lietuviškus SS dalinius. Jaunimas tiesiog ignoravo kvietimą. Dėl to buvo kaltinama inteligentija, ne vienas ištremtas į konclagerius, uždarytas Vilniaus universitetas. Rašytojas Balys Sruoga tai aprašė knygoje „Dievų miškas“.

Užtat buvo palankiai priimta žinia apie gen. Povilo Plechavičiaus organizuojamą savanorišką Vietinę rinktinę. 1944 m. pradžioje, per palyginti trumpą laiką susikūrė numatyti kariniai daliniai. Aplinkinių kaimų gyventojai palankiai žiūrėjo į „plechavičiukus“, matydami juose būsimos Lietuvos kariuomenės užuomazgą. Kilus nesutarimams su vokiečių karine vadovybe, stiprėjant tarp rinktinės karių antivokiškoms nuotaikoms, ji buvo likviduota. Keliasdešimt jos karių sušaudyta, dalis išvežta į Vokietiją darbams, kiti išsisklaidė. Prisimenu, vieną vakarą į mūsų sodybą užėjo keli ginkluoti „plechavičiukai“, mama pavaišino juos šviežiu pienu – jie keikė vokiečius, skundėsi, kad šie juos apgavo, padėkojo ir išėjo savais keliais. Praėjus frontui, iš jų kūrėsi partizaninio pasipriešinimo užuomazgos.

Padėties neaiškumas vertė žmones domėtis politika. Spauda santūriai rašė apie vokiečių kariuomenės veiksmus fronte, tačiau ateidavo žinių, kad jai pradeda nesisiekti, per Kauną į vakarus rieda traukiniai su sužeistaisiais, o kažkur prie Vilniaus nuverstas nuo bėgių traukinys su į rytus traukiančiais kariškiais. Nors nebuvo aišku, ar tai tikros žinios, ar gandai, laikraščių puslapiuose atsirado neigiamas personažas – „gandonešis“. Šių dienų terminais tariant, vyko tikras propagandinis karas. Tėtis nuo pat pradžių netikėjo nacių pergale. Kad jie pralaimės, pasidarė akivaizdu, kai tapo žinoma, jog karo su Vokietija veiksmus pradėjo anglai ir amerikiečiai, kad bombarduojami Vokietijos miestai. Su Amerikos karine galia ir demokratija buvo siejamos išsivadavimo viltys.

Ketvirtųjų nacistinės okupacijos metų vasarą jau darėsi aišku, kokia bus karo baigtis. Karo veiksmai slinko iš rytų į vakarus, retkarčiais pasigirdavo lyg griaustinio dundėjimas į rytus nuo Nemuno. Aiškėjo, kad artėja Raudonoji armija. Žmonės bijojo fronto, rausė slėptuves, kaupė jose maisto ir vandens atsargas – tokiam atvejui, jeigu degtų trobesiai, mūšiai užsitęstų. Bijojo ir ateinančių „antrųjų rusų“, vežimų į Sibirą, areštų, pagaliau – nežinios. Kaimynai vokiečiai, kurie buvo grįžę, kaip ir prieš ketvirtą metų pakrautais vežimais vėl pajudėjo į vakarus. Kartu ir vienas kitas lietuvis ūkininkas, buvęs savivaldos tarnautojas. Trauktis buvo raginami ir mano tėvai.

Ties Prienais porai savaitių frontas sustojo, mūsų sodyboje įsikūrė vokiečių – tai buvo austrai – štabas. Užėmė du geriausius gyvenamojo namo kambarius, du paliko mums. Virtuvė buvo bendra. Joje uoliai darbavosi virėjas – kaip pasirodė, iš vieno Vienos restorano – gamindamas karininkams ir kareiviams pietus. Dėl to gerokai nukentėjo kaimynų, kažkodėl ne mūsų, vištininkystės ūkis.

Prie kiemo dieną ir naktį stovėjo sargyba, aplinkui zujo kareiviai, prie langų, taip pat sode iškasė apkasus. Dienos buvo giedros, žmonės skubėjo nuimti javus, buvo gan ramu. Vieną popietę per koki šimtą metrų nuo sodybos sprogo vienas, po to – ir antras patrankos sviedinys, sukeldamas aukštus žemės fontanus. Mes su seserimi labai išsigandome ir puolėme kur nors slėptis, o šalia vaikščioję kareiviai tik nusijuokė. Ne tokių dalykų matę. Taigi ramybė buvo trumpalaikė. Kitą dieną ėmė smarkiai dundėti rytų pusėje, vakarop pražygiavo daug kareivių, su jais išvyko ir mūsų namuose buvę karininkai.

Beje, prieš išvykdamas vokiečių vyresnysis mamai kažką aiškino. Pavyko suprasti, kad pataria nakčiai namuose mums nepasilikti, nes gali vykti mūšis (*Kampf*) ir viskas degti (*in Flammen stehen*). Nors, atrodytų, koks jūsų – besitraukiančiųjų – reikalas, degs čia kas, ar nedegs. Tėvai nusprendė pasilikti – tam ir buvo parengta slėptuvė, o mus, vaikus, su giminaičiais išsiuntė toliau, į pamiškę, pas pažįstamus, manydami, kad ten bus ramiau. Išėjo kaip tik priešingai. Namuose naktis praėjo gan ramiai, tik paryčiu pralėkė keli rusų tankai. O pamiškėje užvirė tikras pragaras – šaudė, sproginėjo, slėptuvė drebėjo, nuo sienų byrėjo smėlis, moterys garsiai meldėsi. Gal ir ne be reikalo: iš netoliese buvusios mažesnės slėptuvės liko tik didžiulė duobė. Laimei, joje nebuvo žmonių. Tą pačią naktį, jau paryčiu, vieškeliu pro mūsų namus pravažiavo keli sovietinės armijos tankai. Liaudiškai tariant, vėl užėjo rusai.

Pokaris. Partizanai

Pokario laikotarpio pradžia Lietuvoje galima laikyti 1944 m. vasarą, kai didžiąją Lietuvos dalį, išskyrus Klaipėdos kraštą, jau buvo užėmusi sovietinė kariuomenė. Vokietijos pusėje dar

vyko mūšiai, iki jų pabaigos dar buvo beveik metai, o Lietuvoje jau pradėti prievartos būdu kloti okupacinės sovietinės santvarkos pamatai. Kad ir kisdami, jie lėmė mūsų šalies visuomenės gyvenimą vėlesnius penkiasdešimt metų.

Kovų griausmams ir pavojams tolstant, atėjo ne ramybės, bet kitokio nerimo ir pavojų dienos. 1944 m. antroje pusėje, pražygiavus sovietinės kariuomenės daliniams, vieškelyje pasirodė paskui juos traukianti kitokia – civilių rusų „kariuomenė“ – vežimais ir pėsčiomis vakarų kryptimi judėjo pagyvenę vyrai ir moterys, vaikai ir seniai, kai kurie pusiau kareiviškai apsirengę, kai kurie su šautuvais.

Tai buvo keistas ir pavojingas elementas. Ateidavo žinių, kad kaimyniniame kaime jie kažką apiplėšė, kitur atėmė iš ūkininko arklį, kažkur nušovė žmogų. Pagal jų pačių aiškinimą, fašistai sudegino jų namus Rusijoje, todėl dabar jie slenka paskui frontą, ieškodami, kur apsigyventi. Ištuštėjusių sodybų tuomet nebuvo sunku rasti – tokią aptikę, mėgindavo joje įsikurti. Neilgai trukus, nuo tokių mėginimų juos atbaidė pradėję rodytis partizanai. Tai buvo pirmieji Rytprūsių kolonistai.

Kita nerimo ir pavojaus priežastis buvo sovietinių kariškių elgesys. Jie užeidavo pas ūkininkus, reikalaujavo valgyti, gerti. Šeiminkams neskubant to daryti, eidavo patys ieškoti ir imdavo kas patikdavo, nesitenkindami tik tuo, kas valgoma. Galima sakyti, buvo plėšikaujama vidury baltos dienos. Mūsų šeima, gyvenanti prie pat vieškelio, tokių „svečių“ sulaukdavo beveik kasdien. Vos išgirdus, kad „ateina rusai“, persmelkdavo baimė, nes nežinojai, ko laukti. Nuošalesnėse sodybose buvo ramiau.

Dar blogiau, kad naktimis pradėta plėšikauti ir tikrąja žodžio prasme. Žmonės nakčiai sandariai užsirakindavo, uždarydavo langines, bet tai ne visada gelbėdavo. Naktiniai plėšikai neaplenkė ir

mūsų namų. Vieną naktį tėvus pažadino šuns lojimas ir automobiliu užimas. Prie kiemo vartų stovėjo sunkvežimis, iš jo išlipęs karveivis priėjo prie gyvenamojo namo ir ėmė stipriai belstis į duris. Tėvai laikėsi nerašytos taisyklės – nežinomų asmenų neįsileisti. Kiek padaužęs duris, rusas nuėjo prie mašinos ir grįžo, nešdamasis kirvį ar kūjį. Tada mama iššoko pro vieno kambario langą, išbėgo į sodą ir ėmė garsiai šaukti. Tai padėjo – naktinis „svečias“ keikdamasis grįžo prie sunkvežimio ir nuvažiavo.

Maždaug po metų vieškelyje vėl pasirodė civiliai rusai, tik šį kartą jie traukė iš vakarų į rytus, į Kauno pusę. Vienas paskui kitą riedėjo vežimai, prikrauti baldų, virtuvės rakandų, drabužių ir kitokio karo grobio. Buvo varomos ir juodmargės karvės. Žmonės gailėjo vargšų gyvulių, vos paeinančių, kruvinomis kanopomis. Karvių kaimenes lydėjo sargai su šautuvais. Tai nugalėtojų karo laimikis Rytprūsiose.

Tą pačią vasarą, jau rudeniop, keliuose pasirodė ir buvusieji to krašto gyventojai – elgetaujantys vokiečiai – vaikai ir paaugliai, viena kita senyvo amžiaus moteris ir vyras. Tai vadinamieji „vilko vaikai“, likę be namų, be artimųjų, be ateities. Lietuvoje jie bent gelbėjosi nuo bado. Kaimo žmonės juos sušelpdavo, pamaitindavo, kai kurie jų taip ir pasiliko Lietuvoje.

Kūrėsi sovietinės valdžios įstaigos. Iš karto prasidėjo kai kurių kategorijų žmonių areštai. Pirmiausia – vokiečių metais buvusių apylinkių seniūnų, kitokių vietinės savivaldos narių, po kiek laiko – ir mokytojų, tarnautojų, ūkininkų. Neturėjo ramybės ir vidutinio amžiaus vyrai, ypač tarnavusieji nepriklausomos Lietuvos kariuomenėje. Ne vienas buvo areštuotas be aiškios priežasties, galbūt šiaip sau, dėl visa ko, „profilaktiškai“. Kai kurie, savaitę kitą palaikyti pusbadžiu ankštose „belangėse“, buvo paleidžiami. Kiti tardomi

ir laikomi toliau, kai kurie įkalinami ilgems metams. Suimtas ir nebegrįžo ir Klebiškio kaimo gyventojas, buvęs apylinkės seniūnas Mažeika, anksčiau palaikęs antinacinį priešinimąsi.

Dar vykstant mūsų Rytprūsių pusėje, prasidėjo prievartinė Lietuvos jaunimo mobilizacija į SSRS kariuomenę. Paimtieji po trumpo apmokymo buvo siunčiami į frontą, iš jų mažai kas grįžo. Bet daugumos jaunimo nuostata buvo tokia – „į rusų kariuomenę neisim, kaip nėjom į vokiečių kariuomenę. Karas baigsis, rusai turės išeiti iš Lietuvos“. Bet jie neišėjo. Gavęs mobilizacijos šaukimą, ne vienas jaunuolis slapstėsi, daugiausia kur nors namuose, kluone ar tvarte. Kai kas rinkdavosi artimiausią miškelį, naiviai tikėdamas greitų permainų. Tokie buvo ieškomi, gaudomi, surastieji brutaliai varomi į mobilizacijos punktus. Tai vykdė NKVD kariškiai. Mano atmintyje išliko vaikinų, kuriuos varė šautuvais su durtuvais ginkluoti kareiviai, vaizdai. Tai priminė carinės Rusijos laikų rekrūtus. Kai kur surastieji buvo laikomi dezertyrais ir nušautami.

Panašus likimas ištiko ne vieną jaunuolį, kareivių sutiktą naktį, einantį ne vieškeliu, bet lauko takeliu, neturintį dokumentų, ypač bandantį bėgti. Jau buvau Prienų gimnazijos pirmokas, kai vos ne kasdien matydavau laidotuvių procesijas, lėtai judančias nuo bažnyčios link kapinių. Pasidomėjęs, kas laidojama, išgirdavai atsakymą – „nušovė kareiviai“.

Ypač žiaurus buvo 1945 m. gegužės mėnuo. Vos pasibaigus karui, NKVD vykdyti valymai (rus.: *ablavai*) Suvalkijoje. To krašto gyventojas, partizanas Povilas Pečiulaitis atsiminimuose rašo: „Masės kariuomenės ėjo per miškus ir kaimus, palikdami ištikus plotus, nuklotus lavonais. Nepaisydami, ar turi kas dokumentus, ar ne, nušovė ir nuėjo. Laimingi, kas spėjo pasislėpti. Kariuomenė pasipylė staigiai, daugiausia pasieniečiai, vadinami žaliakėpuriais.

Pilni keliai, laukai, miškeliai. Visi daro kratas, kiekvienas tikrina dokumentus arba šauna vietoje. Veiverių valsč. II Girininkų kaime sušaudė dvylika jaunų vyrų, radę namuose dirbant. [Mano mama buvo iš šio kaimo.] Apie Šilavotą ir kituose kaimuose sušaudyta daugybė žmonių“ (Pečiulaitis 1993: 21).

Kai praėjo frontas, po kiek laiko buvo pradėta organizuoti okupantų vietinių talkininkų – sribų (rus. *istrebitel* – naikintojas) grupes. Oficialiai jie vadinti „liaudies gynėjais“, bet liaudies paniekinamai vadinti „sribais“. Tai buvo gana marga liaudis – jauni ir vyresnio amžiaus vyrai, daugiausia neturintys aiškaus užsiėmimo, kai kurie patikėję, kad nereikės eiti į kariuomenę, taip pat dėl atsitiktinių aplinkybių.

Juodraščio kaime du smarkūs vyrukai – broliai Petraškos per vakarėlį kitame kaime sukėlė muštynes, išdaužė langus, dėl to atsidūrė Šilavoto areštinėje. Po savaitės žmonės nustebo pamatę, kad vienas jų jau stovi sargyboje prie sribų būstinės Šilavote. Kodėl ir kaip tokia permaina įvyko, sunku pasakyti, bet netrukus jie tapo tikrais sribais. Baigė liūdnei – abu krito nuo partizanų kulkos, sušaudyti ir abu tėvai. Sribai padėjo NKVD daliniams kovoti su partizanais, talkino vykdant trėmimus, areštus, prievartinę kolektyvizaciją. Bet buvo ir tokių, kurie palaikė ryšį su partizanais, galiausiai ir patys pasuko į mišką.

Ūkininkams, priklausomai nuo turimos žemės, buvo skiriamos duoklės (pyliavos) žemės ūkio produktais ir piniginiai mokesčiai. Žmonės iš paskutiniųjų stengėsi už viską atsiskaityti, baimindamiesi represijų. Tačiau tai nelabai gelbėjo. Nustatytu laiku atidavus duokles, būdavo užkraunamos pakartotinos, kartais dar didesnės. Tie, kas neįstengdavo pakelti duoklių ir mokesčių naštos, buvo „nubuožinami“ – iš jų atimami gyvuliai, grūdų atsargos, dalis kitokio turto.

Pusbrolis Sigitas Kuzmickas su motina prie savo pačių suręstos trobelės tremtyje Sibire. 1955 m. birželio 15 d.

Taip nustekenta šeima galiausiai būdavo ištremiama. Šitaip okupacinė valdžia siekė, jos terminais tariant, „sunaikinti buožes kaip klasę“, tai yra – sunaikinti individualų ūkininką, ruošti kaimą kolektyvizacijai.

Tuo pat metu atsinaujino trėmimai. 1946–1948 metais iš Juodraiščio kaimo buvo ištremtos šešios šeimos, visi artimi kaimynai, tarp jų ir dėdės Andriaus Kuzmicko šeima.

Ištremti darbščiausi, pažangiausi apylinkės ūkininkai. Kelionei į Sibirą rengėsi ir mūsų šeima: džiovinome duoną, kitokius ilgalaikius maisto produktus. Bet mūsų nevežė, gal dėl to, kad buvome ūkininkai vidutiniškai, turėjome vienuolika hektarų žemės. Į „buožių“ kategoriją pateko turintieji daugiau kaip 20 ha žemės.

Šitokių įvykių aplinkoje pasirodė partizanai. Imtis ginklo skatino brutali vyrų mobilizacija į sovietinę kariuomenę, areštai, kratos, trėmimai, 1940-ųjų metų raudonojo teroro atmintis. Atrodė, kad okupacinė valdžia savo represijomis tiesiog provokuoja priešinimąsi, norėdama iš anksto išsiaiškinti ir sunaikinti galimus jo dalyvius. Partizanų ypač padaugėdavo po eilinio žmonių vežimo į Sibirą, rašo istorikas Liudas Truska. „Pokario metais partizanavo arba slapstėsi apie 70–80 tūkst. Lietuvos vyrų“ (Truska 1990: 557). Veiksmingas buvo ir idėjinis motyvas – ryžtas nepaklusti okupacinei valdžiai, viltis atkurti nepriklausomą valstybę. Buvo tikima, kad okupacija negalės trukti ilgai, karas baigsis ir rusai turės pasitraukti.

Svarbu pastebėti, kad dauguma partizanų buvo iš ūkininkų vidutiniokų ar net mažžemių. Tai paneigia sovietinės propagandos požiūrį į partizaninį karą kaip į „klasių kovą“. Į partizaninį priešinimąsi įsitraukė ištisos šeimos. Per gerą kilometrą nuo mūsų sodybos, Pakiauliškio kaime gyveno gausi, patriotiška Senavaičių šeima – aštuoni broliai ir trys seserys. Penki broliai ir viena sesuo buvo partizanų judėjimo šiame krašte pradininkai. Vienas po kito visi žuvo. Sesuo Marija buvo baigusi medicinos seserų mokyklą, žuvo tvarstydamą sužeistą partizaną (Garmutė 1990: 69).

Už kelių kilometrų esančiame Stuomenų kaime, ant gražaus Jiesios kranto buvo Marčiulaičių šeimos sodyba. Keturi sūnūs paėmė ginklą į rankas, visi žuvo (Garmutė 1990: 93). Maždaug už dešimties kilometrų nuo mano gimtojo Juodraisčio kaimo esantis Juodbūdžio kaimas yra garsaus partizano Juozo Lukšos (Juozo Daumanto) ir trijų jo brolių tėviškė. Negaliu nepaminėti ir bendrapavardžių Kuzmickų šeimos, gyvenusios netoli Garliavos. Kaip partizanai žuvo keturi broliai. Nežinau nieko tikro apie jų giminytės ryšius su mūsų šeima – tėvai vengė su mumis, vaikais, apie tai

kalbėti. Tai tik kelios žinomesnės Šilavoto–Veiverių krašto patriotiškos šeimos. Galėčiau išvardinti ir daugiau.

Partizanų gretas sudarė paprastas kaimo jaunimas, augęs prieškarinio nepriklausomoje Lietuvoje, girdėjęs tėvų pasakojimus apie nepriklausomybės kovas, nuo kurių buvo praėję ne tiek daug – tik per dvidešimt metų. Daug ūkininkų, taip pat ir mano tėvai, rėmė partizanus, laikė juos savais, jais pasitikėjo. Vienu metu apylinkėse atsirado plėšikų, Prienų šile jie apiplėšdavo grįžtančius iš turgaus. Žmonės skundėsi valdžios atstovams, nepadėjo. Pasiskundė partizanams – ir nuo tada tose apylinkėse apie plėšimus jau nieko nebuvo girdėti.

Ne kartą teko būti netiesioginiais kovų liudininkais. Šilavote buvo valsčiaus įstaigos ir sribų bei enkavedistų būstinė, įsikūrusi mūriniame buvusios vaistinės pastate. Vieną 1945 m. vasario anksčiau rytą toje pusėje, už kokių trijų kilometrų, girdėjosi smarkus šaudymas, sproginiai. Partizanai buvo užėmę bažnytkaimį, valsčiaus įstaigas, mėgino likviduoti ir sribų būstinę. Tai padaryti nepavyko (Daumantas 1990: 81) – pastatas buvo paverstas maža tvirtove, apjuostas spygliuotų vielų tvora.

Tuo partizanų karas su Šilavoto sribais ir enkavedistais nesibaigė. Vieną giedrą vasaros vidudienį ėmė aidėti šūviai visai pašonėje, kaimyninio Ingavangio kaimo pusėje. Partizanų išviliotas į pasalą, ten buvo sunaikintas beveik visas Šilavoto sribų ir enkavedistų garnizonas. Ateidavo žinių ir apie tolimesnėse vietovėse – Būdinkuose, Paliose (Žvinto pelkėse), kitur vykusias kautynes. Tą vasarą ir rudenį nieko nestebino tai vienoje, tai kitoje pusėje pasigirstantys šūviai. Nestebino, o tik gąsdino retkarčiais pravažiuojantys sunkvežimiai, pilni enkavedistų. Užtat nutilo anksčiau vakarais plačiai skambėdavusios dainos.

Partizanai buvo negailestingi tiems, kurie buvo išvien su okupantais, įtariamais kaip skundikai. Tokie būdavo perspėjami, baudžiami fiziškai arba mirtimi. Toks pat likimas ištiko ir vieną pamiskės gyventoją, sakiusį – „gerai, kad buožes veža“. Be to, tapusį „karingu ateistu“, daužiusiu tuomet dar gausius pakelių kryžius ir rūpintojėlius. Ne visada buvo galima numanyti, už ką ir kas įvykdė vieną ar kitą mirties bausmę. Savo juodą darbą dirbo ir partizanais apsimetę enkavedistų smogikai.

Pirmą kartą pamačiau partizanus tų pačių metų rudenį, kai mūsų sodyboje visai parai apsistojo keturiolika partizanų. Man tą dieną nebuvo leista eiti į mokyklą. Tai atsargumo priemonė – vaikas gali prasitarti. Laimė, kad neužklupo enkavedistai.

Ne vieną kartą mačiau kruvinus partizanų kūnus, numestus Šilavote prie bažnyčios ir Prienų turgaus aikštėje. Enkavedistų vykdomi „valymai“ ir kratos neaplenkdavo ir mūsų namų. Ne kartą tėtis, anksti ryte išėjęs į kiemą, sutikdavo enkavedistus, matyt, rengusius pasalą. „Kur banditai?“ – piktai klausdavo. Apieškoję ūkinius pastatus, eina į trobą, apžiūri palėpes, išverčia spintas, lovų patalynę. Kartą stebėjau, kaip enkavedistas reikalavo, kad mama atrakintų didelį kuparą su jos vestuviniu kraičiu ir kitais vertingais daiktais. Mama griežtai pasipriešino, nedavė raktų ir tas atstojo.

Panašiai elgėsi ir sribai, tik jie, neradę „banditų“, nekviečiami sėsdavo už stalo. Vaišinti tekdavo ir valdžios pareigūnus, kurie, kartais lydimi sribų, vaikščiojo po kaimus pas ūkininkus, tikrindami kvitus, rodančius, kaip atliekamos pyliaivos ir mokami mokesčiai. Tik tada, kai prasidėjo prievartinė kolektyvizacija, naikinant individualius ūkininkus, šie pagaliau išdrįso tokių atėjūnų nevalgydinti. Mano vaikiška vaizduotė buvo imli viskam, ką mačiau ir girdėjau, daug ką gerai įsidėmėjau.

Pavardė ir vardas	gyvenamąji vieta	
	valstėjus	šodžius
1) ~~Baltušaitis~~	Šilautis	Stygabanga 9
2) ~~Baltušaitis~~	"	" " "
3) ~~Limnaitis~~	"	Pegimū
4) ~~Limnaitis~~	"	"
5) ~~Limnaitis~~	"	"
6) ~~Senavičius, Pranas~~	"	Pokauslis
7) ~~Senavičius, Pranas~~	"	" kys
8) ~~Senavičius, Antanas~~	"	"
9) ~~Senavičius, Pranas~~	"	"
10) ~~Senavičius, Pranas~~	"	"
11) ~~Senavičius, Pranas~~	"	"
12) ~~Senavičius, Pranas~~	"	"
13) ~~Senavičius, Pranas~~	"	Klebiškis 9
14) ~~Senavičius, Pranas~~	"	Priekšaišis 9
15) ~~Senavičius, Pranas~~	"	"
16) ~~Senavičius, Pranas~~	"	"
17) ~~Senavičius, Pranas~~	"	"
18) ~~Senavičius, Pranas~~	"	"
19) ~~Senavičius, Pranas~~	"	"

Kai mūsų namus paliko visą parą juose praleidę partizanai, radau mokyklinio sąsiuvinio lapą su pavardžių sąrašu, kuriame buvo pažymėta, iš kokie kaimo partizanas, gyvas ar žuvęs. Galima įskaityti mėlynu rašalu užbrauktas septynių Senavičių šeimos narių,

Partizanai man buvo didvyriai, kovojantys už Tėvynės laisvę. Su draugais svarstydavome, ar eitume į partizanus, jeigu būtume jau „dideli“. Artimas draugas drąsindavosi, kad eitų, o aš pats sau prisipažindavau, kad, tikriausiai, bijočiau.

Tragiška partizanų kova ir žiaurus likimas darė skaudų įspūdį. Žuvo tūkstančiai patriotiško jaunimo, nutrūko tokių pat gausių šeimų tęstinumas. Nepriklausomybės metais išaugęs pilietinis ir patriotinis visuomenės sąmonėjimas buvo nutrauktas ir slopinamas. Skaudino tai, kad daug partizanų žuvo ne kovose, o buvo išduoti, kam nors paskundus, pranešus. Ką po viso to gali galvoti apie savo tautiečius? Liūdino ir tai, kad viešai partizanai buvo vertinami vien neigiamai, kaip „banditai“, „liaudies priešai“, „buržuaziniai nacionalistai“, net neužsimenant apie tikruosius jų kovos motyvus. Tokie jie buvo vaizduojami ir literatūros kūriniuose, kino filmuose. Kaip teigiami personažai iškeliami sribai. Bet greit nustota viešumoje ir šitaip kalbėti bei rašyti, partizanų tema buvo nenaudinga valdžiai, prieštaravo jos skelbiamam „liaudies ir partijos vienybės“ lozungui. Partizanų tema nyko ir iš kasdienių pokalbių, nes buvo skausminga, o ir pavojinga.

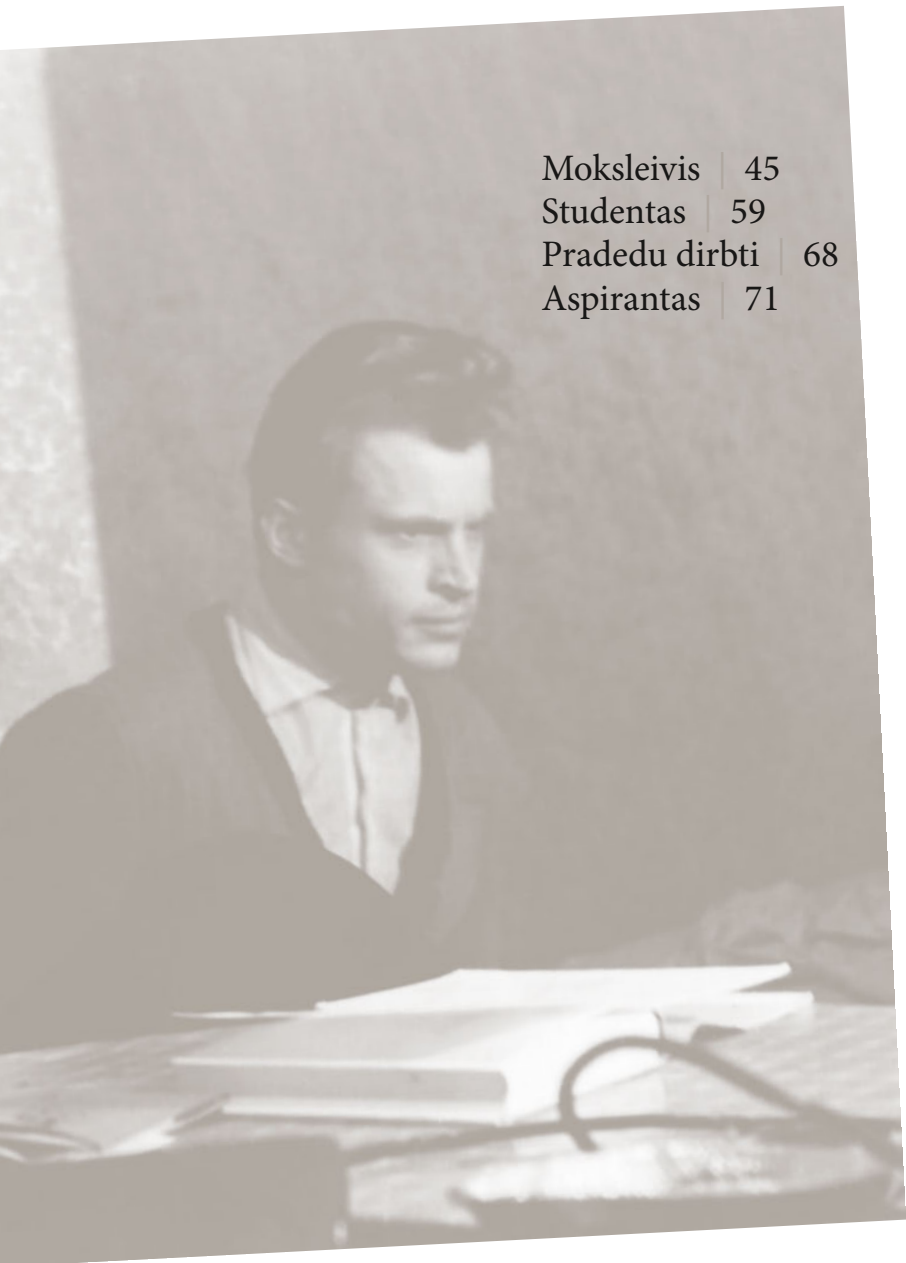
Partizanų kovos ir vardai grimzdo į užmarštį, o okupacinė valdžia vis labiau įsitvirtino, įgyvendino savo planus. Bet dėl to ryžtas nepasiduoti, išsilaisvinimo viltis neblėso, tik keitėsi to siekio būdai ir akcentai. Nematant realių nepriklausomybės atstatymo galimybių, pagrindiniu tikslu tapo išsaugoti tautinį tapatumą, priešintis nutautinimui. Tačiau tai kreipė ne į kovos ar viešos konfrontacijos su valdžia, bet į prisitaikymo, kultūrinės veiklos kelią.

Neieškant tikslių terminų, galima sakyti, kad pokaris pasibaigė tada, kai žuvo paskutiniai partizanai. Mūsų krašte tai įvyko 1955 m. liepos 21 dieną, kai prie Prienlaukio ežero žuvo paskutiniai Tauro

apygardos Geležinio Vilko rinktinės partizanai – Bronius Petkevičius ir Klemensas Uleckas (Vilutienė, Sąjaukas 1999: 240, 317). Dešimt su viršum metų trukęs partizaninis karas baigėsi. Ūkininkai jau beveik visi buvo suvaryti į kolūkius.

Moksleivis		45
Studentas		59
Pradedu dirbti		68
Aspirantas		71

Reikia mokytis

Moksleivis

Dar vykstant karui, Lietuvoje dar šeiminkaujant vokiečiams, pradėjau eiti į Klebiškio pradžios mokyklą. Ten buvo tokia tvarka – mokinys, tos dienos tvarkdarys, prižiūri, kad būtų nuvalyta lenta ir joje užrašyta data. Kai atėjo mano eilė, užrašiau: „1943 metai, spalio mėn.“, o dienos neprisimenu.

Mokykla nedidelė, mokinių nedaug, sutelpta vienoje vienintelėje klasėje, tas pats mokytojas moko visko ir visus, nuo pirmoko iki ketvirtoko. Tuo metu mūsų namuose, didžiajame kambaryje – salone, apsigyveno jauna mokytoja Sabaliauskaitė iš Prienų. Kiekvieną dieną kartu su ja ir seserimi pėsčiomis traukdavome apie pusantro kilometro į mokyklą, po pamokų – atgal. Nors buvo pats karo įkarštis, bet kariaujama buvo kažkur labai toli, mokyklos darbo ir šeimos gyvenimo niekas netrikdė.

Kai 1944 metų vasara priartėjo, po kurio laiko praėjo ir frontas, karo griausmai iš rytų pusės pasisuko link vakarų, o vieną okupantą pakeitė kitas, rudeniop vėlėjau į tą pačią mokyklą. Buvusioji mokytoja nepasirodė, kartu su šeima ji buvo pasitraukusi į Vakarų. Taip padarė ir daugiau šeimų, tarp jų ir kai kurie mūsų šeimos giminaičiai – bijojo artėjančių rusų, nes atsiminė nesenus trėmimus.

Mokykloje pasirodė jaunas mokytojas, kas rytą dviračiu atvažiuojantis iš Prienų. Vieną dieną neatvažiavo, taip pat ir kitą, ir dar kitą dieną. Pamokų nebuvo. Buvo spėliojama, kodėl, vėliau paaiškėjo – areštuotas. Teko eiti į kaimyninio Ingavangio kaimo mokyklą. Po pusmečio – vėl į Klebiškio mokyklą, atsirado kitas mokytojas.

Iki Ingavangio mokyklos – apie pusantro kilometro plataus vieškelio. Eidamas į ją, pasivydavau du draugus – Zenoną Mažeiką ir Konstantą Aleksyną. Bendravome ir po mokyklos. Zenonas baigė medicinos mokslus, gydė kitus, tačiau nuo klastingos ligos neišsigydė pats. Konstantas studijavo lituanistiką, yra tautosakininkas, dirbo Lietuvių literatūros ir tautosakos institute. Pradžios mokslas buvo sutrikęs ir nenuoseklus. Trūko vadovėlių, sąsiuvinų ir kitko. Mokėmės iš prieškarinio laikų vadovėlio, kuriame tilpo visi pradžios mokyklos kurso dalykai. Bet tai nemenkino pradinių mokyklinių metų reikšmės. Skaityti buvau išmokęs namie, dar iki mokyklos, ir jau perskaitęs ne vieną pasakų knygelę.

Atmintyje išliko ne tiek pamokos ar mokytojai, kiek kiti dalykai. Suolo draugas Juozas Ulinauskas žinojo, kad netoli esančiame Klebiškio miškelyje yra slaptos partizanų kapinaitės. Pasiryžome aplankyti. Prasibrovoję pro tankias eglaites, išvydome kelis kapus. Juose amžinojo poilsio atgulę partizanai, žuvę per susirėmimus su sribais ir enkavedistais, bet nepakliuvę į jų nagus ir nenumesti kur nors miestelio aikštėje. Kiekvienas kapas apšodintas gėlėmis, sudaranciomis Lietuvos vėliavos spalvų juostą, paženklintas kryžiumi, Gedimino stulpų, Šaulių sąjungos simboliais. Tuo metu kaimuose dar buvo gyva darželių ir gėlių auginimo kultūra.

Sukrėtė mokyklos draugo Kazio Cinelio, su maža sesute žuvusio nuo netoli namų rasto sprogmens, netektis. Tokios tragedijos tuomet buvo ne retenybė. Sprogmenys, šovinių juostos ir kitokie pavojingi gyvybei dalykai buvo dažni radiniai. Tėvai griežtai perspėdavo neliesti jokie laukuose randamo neaiškaus daikto. Ne visada paklausydavau. Tarp bendraamžių labai paklausūs buvo voikiški šoviniai, tapę savotiška „valiuta“, iš jų darydavome mažytes bombeles.

Buvęs Prienų „Žiburio“ gimnazijos pastatas. Kitoje gatvės pusėje stovi nedidelis namas su dviem palėpės, kurioje gyvenau, langais, pro juos žvelgdavau į miestelio panoramą

Baigus pradžios mokslą, tėvai nusprendė mane ir seserį leisti mokytis į Prienų „Žiburio“ gimnaziją. Buvome apgyvendinti nedidelio namo palėpėje pas seną davatkėlę. Pro langą galėjau matyti kunigo Felikso Martišiaus pastangomis pastatytą medinį gimnazijos pastatą, kurio jau nebėra, 1956 m. sudegė.

Atvykusiam iš kaimiškos aplinkos, miestas, gimnazija, viskas, kas joje vyko, man buvo nauja ir įdomu. Atsirado draugų ir žaidimų, labiausiai patiko mokinių meninė saviveikla. Vyresnių klasių mokiniai rengdavo vakarėlius, kurių metu buvo vaidinama, skaitomos

eilės, dainuojama. Jų labai laukdavau. Per vieną tokių vakarėlių savo eilėraščius skaitė šeštos klasės mokinys Justinas Marcinkevičius, pripažintas gimnazijos masto poetas. Pažinojau ir ketvirtoką, jau pradedantį rašyti – Vytautą Bubnį. Gimnazijos bendruomenė buvo labai palanki mokinių meninei kūrybai, ją skatino.

Tuo metu gimnazijai vadovavo kalbininkas Antanas Lyberis. Labai inteligentiškas žmogus, mano klasei jis nieko nedėstė, nedaug ką galiu pasakyti. Išskyrus vieną mano gyvenimo įvykį – ištraukė mane iš pavojingos srovės Nemune. Vasaros pradžioje, po egzamino, nuėjome su draugais pasimaudyti. Mane pagavo stipri srovė ir jau neša. Išsigandau, ėmiau šaukti. Laimei, netoliese valtimi plaukiojo gimnazijos direktorius. Jis bematant priplaukė ir mane ištraukė.

Nuo gimnazijos pirmojo direktoriaus kunigo Felikso Martišiaus laikų buvo laikomasi tokios darbotvarkės – per ilgąją pertrauką atidarinėjami klasių langai, mokiniai ir kai kurie mokytojai išeina į lauką ir bėga aplink mokyklos pastatą kelis ratus. Vardan sielos ir kūno harmonijos. Vėliau tokia praktika buvo vadinama gamybine mankšta.

Mokytis sekėsi neblogai, netikėtai atsirado galimybė „nelegaliai“ plėsti savo žinias ir akiratį. Mano draugas, gimnazijos sargo sūnus Kazys Jonyka, nusivesdavo mane į mokyklos ūkinio pastato palėpę, kur viename kampe buvo nemaža krūva knygų. Jos ten atsidūrė, kai mokyklos komjaunimo sekretoriaus nurodymu iš bibliotekos buvo pašalinta „buržuazinė“, „klerikalinė“ literatūra. Komjaunuoliai tuo metu turėjo nemenką galią. Gerai, kad tų knygų nesunaikino. Draugo dėka šia nelegalia biblioteka galėjau naudotis, kiek norėjau. Joje radau daug ką įdomaus – katalikiškus moksleivių žurnalus „Ateitis“ ir „Ateities spinduliai“, kelis žurnalo „Karys“ komplektus, Petro Rusecko sudarytas knygas „Savanorių žygiai“,

„Lietuva Didžiajame kare“ ir kitokių leidinių. Visas jas perskaičiau.

Tikrą perversmą tuometiniame mano pasaulėvaizdyje padarė Jurgio Baltrušaičio knyga „Visuotinė meno istorija“. Iki šiol nesu prantu, kodėl ta knyga atsidūrė išmestų iš gimnazijos bibliotekos leidinių krūvoje. Matyt, todėl, kad buvo parašyta iš „idealistinių“ pozicijų. Tą knygą skaičiau nelengvai, stengdamasis įsidėmėti kai kurias man neįprastas sąvokas, man nežinomus menininkus, jų kūrinčius. Ši knyga atvėrė man ne tik meno istorijos, bet ir filosofinės mąstysenos pasaulį. Tai buvo pirmasis akstinas, paskatinęs mane domėtis filosofija. Suintrigavo Antano Maceinos knyga „Prometėjizmo problema“, gal daugiau dėl to, kad žinojau, jog autorius, nors gimęs kitame kaime, vaikystėje gyveno Klebiškyje, mokėsi toje pačioje, kaip ir aš, mokykloje.

Gyvenome gana kukliai. Savaitgaliais su seserimi pareidavome į namus, paimdavome maisto. Juo atsilygindavome ir senutei kambarėlio šeimininkei už nuomą. Sunkiau buvo su drabužiais, parduotuvėse nieko tinkamo negalėjai rasti. Man apsirengimą pasiūdavo mama, tam panaudodama nedėvimų drabužių medžiagą. Apavu pasirūpindavo tėtis, jis mokėjo meistriškai padaryti klumpes mediniais padais. Tokiomis medinėmis klumpaitėmis pravaikščiojau visą vienerių mokslo metų žiemą. Bet tai negadino geros nuotaikos.

Prienų gimnazijoje mokiausi trejus metus. Per tą laiką tėčiui pavyko Kaune pakenčiamai įrengti jam priklausančio medinio namo dalį. Bent tiek, kad jau buvo galima gyventi. Kad ta patalpa nestovėtų tuščia, buvo nuspręsta ten apgyvendinti mane ir seserį. Taip daryti skatino ir kita priežastis – dar nebuvo praėjusi trėmimo grėsmė. Tėvai galvojo – jeigu vežtų į Sibirą, bent vaikai pasilikėtų, jiems netektų patirti bado ir šalčio. Giminės, kaimynai padėtų,

nors jie taip pat galėjo būti vežami. Bet iš tikrųjų gal geriau, kad bet koku atveju visa šeima būtų kartu. Buvo naktų, kai aš su seserimi eidavome nakvoti pas patikimus kaimynus. Vežimo buvo labai bijoma, nežinojome, ką daryti.

Po Prienuų gimnazijos aš ir sesuo tapome Kauno vidurinės mokyklos Nr. 14, dar vadinamos Julijanavos mokykla, moksleiviais. Bet tam, kad taptume kauniečiais, reikėjo ten prisiregistruoti, o tai buvo valdžios griežtai kontroliuojama. Kai mokiausi Prienuose, formaliai buvau kaimo gyventojas, vėliau – kolūkietis. Norint pakeisti gyvenamąją vietą – iš kaimo persikelti į miestą – reikėjo iš vietinės valdžios gauti tam tikrą pažymą. Tai nebuvo paprasta. Kai muose buvo steigiami kolūkiai, kai kas stengėsi iš jų pabėgti, todėl migracija iš kaimo į miestą buvo varžoma. Tačiau ši kliūtis būdavo įveikiama – nepriekaištingai veikė sovietinio gyvenimo būdo nematoma pusė – „blatas“, dabar tai vadinama korupcija. Sovietiniai valdininkai neatsisakydavo suteikti kai kurias paslaugas už tam tikrą nelegalų atlygį. Tėtis sugebėjo tuo pasinaudoti – aš ir sesuo tapome teisėtais Kauno miesto gyventojais.

Mokykloje, kaip ir dera naujokui, gavau pravarde „Naujas“. Netrukus atsirado dar vienas naujokas – Rimantas Širvinskas nuo Rokiškio, dėl trėmimo grėsmės pasitraukusios šeimos narys. Sėdėjome viename suole, tapome gerais draugais. Pamažu aiškėjo, kad klasėje yra dar du, trys ar ir daugiau mokinių, su šeimomis „pabėgusių“ iš gimtinių, kad nebūtų išvežti. Kai kam buvo tekę patirti ir benamio, nelegalaus gyventojų dalią. Nes tokių „pabėgėlių“ būdavo ieškoma. Bent trečdalis klasės draugų šeimos buvo paliestos vienokių ar kitokių sovietinės valdžios represijų. Tai aiškėjo vėliau, jau po stalinizmo laikotarpio, o tuo metu apie tokius dalykus žinojo tik patikimiausi draugai.

Su klasės draugais Rimantu Širvinsku ir Algirdu Bruku. 1954 m.

Kauno XIV vidurinė mokykla. 1954 m. Pastato jau nebėra

Klasės vyrukai išrikiuoti per karinio rengimo pamoką.
Pirmoje eilėje: Algirdas Brukas, Bronius Kuzmickas, Rimantas
Valašinskas, Albinas Matonis, Bronius Šileika, Ramunis Budriūnas,
Vaidotas Valinskas, Alfonsas Juodžbalis. Kauno 14-oji vidurinė
mokykla, 1953 m.

Panašiai buvo ir kitose klasėse. Mokyklos direktorius Marcelinas Žiūraitis (jei teisingai žinau, pianisto ir dirigento Algio Žiūraičio tėvas), neabejotinai žinojo apie kai kurių mokinių padėtį. O kitų, kaip paaiškėjo daug vėliau, net gebėjo savaip „neparodyti“. Mokykloje visi jautėsi gana saugūs. Didelio miesto aplinkoje apskritai buvo šiek tiek saugiau.

Nesunkiai įgijau draugų, tarp kurių, be jau minėto Rimanto, išskirčiau Algirdą Bruką, Albiną Matonį, Irmantą Kmieliauską, Antaną Rinkevičių, Vladą Kitkauską, Ramunį Budriūną. Iš mergaičių – Jūratę Juškaite, Marytę Butkutę, Nijolę Adomonytę, mokiusią

mane spręsti matematikos uždavinius. Berniukai aptarinėdavo ne tik sporto naujienas, bet ir Lietuvos politinę padėtį. Dėl jos buvome daugmaž vienodos, antitarybiškos nuomonės, nors kartais pasiginčydavome su dviem „tarybinės valdžios“ šalininkais. Bet dėl to niekam nekilo kokių nors nemalonumų.

Pagal tuometines vidurinių mokyklų programas berniukams buvo privalomos karinio rengimo pamokos. Turėjome galimybę pačiupinėti netikrus šautuvus, mokytiis rikiuotės, daugiau ko nors kariško per tas pamokas nebuvo. Žiūrėjome į tai, kaip į savotišką sportą, nes ir mokė ne koks nors kariškis, o fizinio lavinimo mokytojas Laurinaitis.

Mokykloje buvo labai vertinama grožinė literatūra, iš dalies tai mokytojos Eugenijos Jankauskaitės nuopelnas. Buvau šioks toks poetas, kūriau ne tik romantiškus, bet ir patriotiškus, partizaniškus eilėraščius. Pastaruosius patikėdavau kai kuriems draugams. Irmantas Kmieliauskas išsaugojo juos geriau, negu aš pats, nes aš vienu metu iš atsargumo buvau beveik visus suplėšęs. Jis parodė man juos per klasės susitikimą, jau po 1990-ųjų.

Bet patriotiški eilėraščiai man pačiam vėliau nepatiko, kaip per daug deklaratyvūs. Be to, apėmė abejonė – ką poetiško gali pasakyti apie Tėvynę po Maironio? Kas kita – neįpareigojanti, vien asmeniškų motyvų skatinama kūryba. Kai ką prisiminęs, drįstu čia pateikti.

Romantiški jausmai vienai personai per atostogas prie jūros man padiktavo tokius posmus.

Prie kranto švelniai šlama jūra,
Siūbuoja gelmėje dangus.
Apsnūdę mintys sapną kuria
Iš saulės ir melsvų bangų.

Štai, rodos, garbanos palaidos
Lėtai atplaukia dangumi,
Daina pavirsta jūros aidas,
O jūra virsta Tavimi.
Bet jau dingai. Vėl šlama jūra,
Vėl saulė, smėlis ir kaitra.
Atbukęs žvilgsnis lydi burę,
Nei sapno, nei Tavęs nėra.

Kai apimdavo niūri nuotaika, viskas aplinkui atrodydavo pilka
ir nereikalinga:

Tegul nelepins margos gėlės
Jausmų man savo spalvomis
Ir paukščiai rytmetį pakilę
Plasnos per dieną tylomis.

Tegul saulėlydžiai išblėšę
Man pilkas sutemas žadės
Ir per naktis dangaus erdvėse
Nebus matyti nė žvaigždės.

Bet šiems nenorams trūksta galios,
Tai tik depresijos dvelksmė –
Kai ji praeis, vėl lankos žalios
Žavės ir vieversio giesmė.

Bet tai tik spontaniški „lyriniai nukrypimai“, netrikdę kasdienės
gyvenimo tvarkos. Vasarą savaitgaliais eidavome prie Jiesios upės,

kuri ties Panemune įteka į Nemuną. Srauni tėkmė, aukšti, išpūdingi skardžiai, vešlūs krūmynai – puiki vieta mėgautis vasaros malonumais. Rengdavome vienos dienos keliones po Kauno apylinkes. Žiemą interesai išsiskirdavo – aš ir dar keletas draugų eidavome į Respublikinę biblioteką, į Kauno operetės teatrą. Kiti rinkdavosi slides ar čiuožyklą. Daug kas buvome tikintys, sekmadienio rytais eidavome į Aleksoto bažnytelę. Švęsdavome religines šventes, rengdavome vakarėlius, per kuriuos mergaitės mokydavo berniukus šokti. Dar nebuvo išnykusi sutartinių tradicija, kartais, eidami „į šokius“, užtraukdavome kokią patriotišką dainelę.

Klasė buvo draugiška ir vieninga. Nežinojome tokio dalyko, kaip patyčios, apie kurias su tokiu rūpesčiu kalbama dabar. Tiesa, priekiniuose suoluose sėdinčiųjų pakaušiai kartais kentėdavo nuo apšaudymo iš „ragatkių“, bet dėl to niekas neišžeisidavo. Gal keletą kartų buvome leidę sau pramogą – „nusiimti“ nuo kurios nors pamokos ir sprukti į čia pat esantį Botanikos sodą. Tai darydavome visa klasė, tiek gerieji mokiniai, tiek ir „neklaužados“. Už tai visi vienodai būdavome barami. Klasėje nebuvo komjaunuolių, bet negalėjo taip būti ilgai. Kartą po pamokų mokiniai ir mokytojai buvo sukviesti į susirinkimą, kuriame „iš aukščiau“ atvykęs veikėjas kalbėjo, kad negerai, jog mokykloje neauga „komjaunimo gretos“, kad būti jose yra tarybinio jaunuolio pareiga, garbės reikalas ir pan. Po kelių dienų per pamokas tai vienas, tai kitas buvome kviečiami pas direktorių. Iškvietė ir mane. Šalia direktoriaus sėdėjo tas pats per susirinkimą kalbėjęs veikėjas ir ėmė aiškinti, kad reikia stoti į šią organizaciją, galvoti apie savo ateitį, tolesnį mokslą. Tąkart išsisukau, sakydamas, kad turiu pagalvoti. Po savaitės vėl toks pats pokalbis. Ir taip su kiekvienu. Spaudimas ir įkalbinėjimas tęsėsi, galiausiai „pasidavėme“, nors dabar negalėčiau pasakyti, ar visi.

Tai buvo grynai formali narystė, pažiūros dėl to nė kiek nepasikeitė. Jau būdami komjaunuoliai, su draugu Rimantu svarstėme, kaip Vasario 16-osios išvakarėse galėtume iškelti trispalvę. Turėjome savo pačių pasisiūtą nedidelę vėliavą, bet nesuradome saugaus būdo ją iškelti. Įkliūti, žinoma, nenorėjome. Vis dėlto naktį prieš tą dieną ant mokyklos pastato sienos atsirado didelėmis raidėmis kreida mūsų rašytas šūkis „Tegyvuoja Lietuvos Nepriklausomybė“. Suvokėme, kad galime būti pastebėti, bet noras tai padaryti buvo stipresnis.

Prisimindamas mokyklos dienas, negaliu nepasakyti kelių žodžių apie mokytojus, ypač tuos, kurie mus mokė jau vyresnėse klasėse. Šilti prisiminimai išliko apie mokymo dalies vedėją, Lietuvos istorijos mokytoją Bronę Vildžiūnaitę. Mergaitėms imponavo tai, kad jos sužadėtinis ir didžioji meilė buvo karo pabaigoje žuvęs poetas Vytautas Mačernis. Ji liko ištikima jo mūzai ir slenkant metams. Iš kitų mokytojų ne tik aš, bet ir kiti klasiokai su meile prisimena lietuvių kalbos ir literatūros mokytoją Eugeniją Jankauskaitę, keletą metų buvusią klasės auklėtoja, labai humanišką, atsidavusią savo dalykui ir pedagogo profesijai. Kilusi iš Seinų krašto, ji buvo patriotiška, mus gerai išmokė taisyklingos lietuvių kalbos, įdiegė meilę lietuvių literatūrai. Nuoširdžiai rūpinosi visos klasės ir kiekvieno mokinio reikalais. Mokėjo mus „paspausti“, o kai reikėjo, mokėjo ir „apginti“. Rašė klasės dienoraštį, kurį, mums baigiant mokyklą, atidavė klasės mergaitėms.

Ryškių prisiminimų paliko rusų kalbos mokytoja Ona Januškevičienė, gimusi ir augusi Rygoje, tiesa ar ne, buvusi teatro aktorė. Rusiškai tada dar niekas nemokėjome, ji ne tik kantriai dėstė mums šios kalbos pradmenis, bet ir su tikru artistišku įsijautimu deklamuodavo Puškino eilėraščius. Pagarbiai, kaip su asmenybe, elgėsi su kiekvienu mokiniu, ugdė ir mūsų orumo savivoką. Tarp

Mokytojai tarp klasės mokinių po abiturės egzaminų.

Iš kairės: Eugenija Jankauskaitė, Bronė Vildžiūnaitė, Marcelinas Žiūraitis, Ona Januškevičienė, Antanas Patackas. Aš – pačiame viršuje. 1954 m., Kaunas

mergaičių neabejotinas autoritetas buvo fizinio lavinimo mokytoja Elena Namajuškaitė. Ugdydama mergaičių fizinę kultūrą, ji mokė jas elegantiškos laikysenos, moteriško grakštumo.

Laukiamos buvo Balio Šarūno pamokos. Gerai išsilavinęs, subtilaus estetinio skonio prieškario inteligentas, iš pradžių dėstė piešimą ir braižybą, po to – dar ir astronomiją, logiką ir psichologiją. Pastarieji du dalykai vėliau buvo išimti iš mokyklinių programų. Mėgo pakalbėti, dažnai atitrūkdavo nuo dėstomo dalyko, leisdavosi į bendresnius pamąstymus. Aiškino, kad vertinant gyvenimo reiškinius, nereikia pasikliauti nuomonėmis ir nuotaikomis, reikia ieškoti objektyvių kriterijų. „Reikalaukite faktinių įrodymų, jeigu esate nepagrįstai kaltinamas“, – įsiminė jo žodžiai. Mums tai

buvo nauja ir labai naudinga. Tuometinio ideologinio diktato sąlygomis apie kokius nors įrodymus iš viso nebuvo kalbama. Pakakdavo įtarimo ar įskundimo. Mokytojo žodžiai buvo tarsi koks prevencinis perspėjimas.

Mokyti matematikos dalykų pradėjo buvęs prieškario Kauno universiteto dėstytojas Povilas Kripaitis. Įsiminė pirmosios pamokos, per kurias, prieš pradėdant konkretesnius dalykus, būdavo ilgokai aiškinama, kas yra skaičius, kas yra vienetas. Toks „universitetinis“ aiškinimas mus daugiau trikdė, negu ką nors sakė.

Matematikos mokymo stilius radikaliai pasikeitė, kai vyresnėse klasėse atėjo mokytojas Antanas Patackas, būsimo politiko, Nepriklausomybės Akto signataro Algirdo Patacko ir poeto Gintaro Patacko tėvas. Vos įžengęs į klasę, be įžangų pasakė – spręsimė uždavinius. Ir taip per kiekvieną pamoką. Buvo labai reiklus, kartais perdėtai griežtas, net šiurkštokas. Silpnesniems mokiniams kėlė baimę, tarp pastarųjų buvau ir aš. Bet matematikos išmokė neblogai.

Bet tai buvo tik viena mokytojo asmenybės pusė. Kai atėjo pasakutinė pamoka, jis prabilo apie gyvenimą, atsakomybę, tautiškumą, ragino toliau mokytis, važiuoti į Vilnių. Įsiminiau jo pasakymą, kad Lenkija, atplėšusi nuo Lietuvos Vilnių ir Vilniaus kraštą, padarė mums didelę skriaudą.

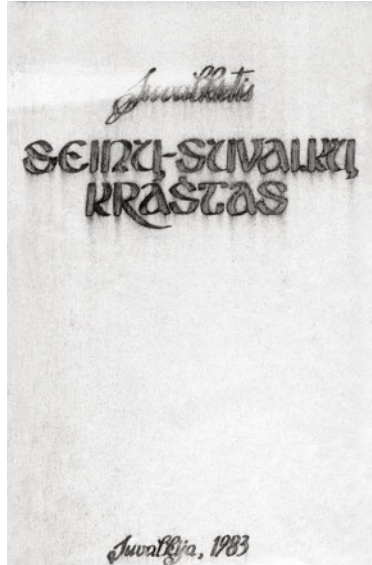
Su mokytoju dar kartą teko susitikti po keliolikos metų, prasidėjus Sąjūdžiui. Netikėtai jis apsilankė mano namuose Vilniuje, padovanojo man savo paties parengtą, Suvalkiečio slapyvardžiu pasirašytą, istorinę apybraižą „Seinų–Suvalkų kraštas“. Taip pat leidinuką su savo paties išverstais į lietuvių kalbą prancūzų filosofo ir matematiko Blezo Paskalio (Blaise Pascal) aforizmais. Tai buvo pagrindinės „savilaidos“ leidiniai. Pasirodė, kad mokytojas buvo ne tik „sausas“ matematikas, bet ir istorikas, filosofinės

išminties mėgėjas, tvirtas Lietuvos patriotas.

Kiek vėliau paaiškėjo, kad padauginti minėtą leidinį aparatu „ERA“, nubraižyti keletą žemėlapių ir schemų padėjo buvęs mokinys ir mano klasės draugas Algirdas Brukas. Baigęs miškininkystės studijas, jis tapo vienos visasąjunginės miškotvarkos įmonės viršininku. Pagalba pagrindiniam leidiniui tuomet buvo gan rizikingas dalykas, nes dauginimo ir kopijavimo aparatūra buvo stropiai kontroliuojama sovietinio saugumo. Bet buvusio mokinio ir mokytojo abipusė pagarba ir pasitikėjimas buvo stipresni. Mokykla, mokslo draugai ir mokytojai paliko gerus, šviesius prisiminimus.

Studentas

Baigus vidurinę mokyklą, nebuvo abejonių, ką daryti toliau. Mano humanitariniai polinkiai buvo visiškai aiškūs, rinkausi anglų kalbos ir literatūros studijas Vilniaus universitete. Išlaikiau stojamuosius egzaminus, bet priimtųjų sąrašė savo pavardės neradau. Į anglų kalbos specialybę buvo devynios vietos, penkias jų užėmė merginos, baigusios mokyklas aukso medaliais, tad priimtos iš karto. Į likusias keturias vietas buvo didelis konkursas, man nesėkmingas.

Mokytojo Antano Patacko pagrindinė studija „Seinų–Suvalkų kraštas“. 1983 m.

Gerokai nusiminiau, tačiau nenorėjau važiuoti namo nieko nelaimėjęs. Parašiau pareiškimą į rusų kalbos ir literatūros specialybę, ten kaip tik buvo vakuojančių vietų. Tikėjausi po kokių metų pereiti į anglų ar vokiečių kalbos specialybę. Nepasisekė, bet noras pramokti tų kalbų nepranyko. Apsirūpinau vadovėliais, žodynais, knygomis, ėmiau mokytis savarankiškai. Šiaip ar taip, dėl to, kad laiku negalėjau gerai išmokti anglų kalbos, jaučiau išsilavinimo trūkumą, tačiau, studijuodamas slavistiką, išsilavinimo požiūriu nieko nepraradau. Pagrindinį dalyką – rusų literatūros istoriją puikiai dėstė iš Maskvos universiteto atvykusios dėstytojos Neupokojeva ir Matiušenko. Ne prasčiau buvo dėstoma ir Vakarų Europos literatūros istorija. Tai skatino daug skaityti, ypač vertinau prancūzų literatūros klasikus.

Nepraradau domėjimosi filosofija, atsirado naujų paskatų. Tarp bendrabučio gyventojų buvo įdomus studentas lituanistas Algirdas Čibiras nuo Vilkaviškio, kiek vyresnis už kitus. Buvo labai apskaitęs, skaitė ir vokiškai, turėjo vokiškų filosofinio turinio knygų. Tos knygos buvo su Karaliaučiaus universiteto žymomis. Jų įgijimą jis aiškino taip – 1945 metų žiema buvo labai šalta, prie mokyklos, kurios mokytojai buvo jo tėvai, raudonarmiečiai kūreno laužus, tarp deginamų daiktų buvo ir knygų. Jų buvo galima iš kareivių įsigyti už kelias pliauskas malkų. Kaip klostėsi to studento gyvenimas, dabar negaliu pasakyti, tačiau įsiminė pokalbiai apie filosofiją. Kaip bendrabučio tarybos narys, jis buvo gavęs atskirą kambarėlį, jame vakarais prie arbatos vykdavo savotiški „seminarai“, minimi Kanto, Šopenhauerio, Nyčės ir kiti vardai.

1956 metų rudenį neramus. Didelį įspūdį darė Vengrijoje kilęs sukilimas prieš komunistinį režimą, nors žinios apie tai buvo gana fragmentiškos. Vilniuje reikšmingas įvykis buvo Rusų kapinėse

Poetas Paulius Drevinis, grįžęs iš tremties. 1958 m.

Filosofas Vosylius Sezemanas, grįžęs iš sovietinio lagerio. Apie 1958 m.

prie Jono Basanavičiaus kapo per Vėlinių šventę vykęs mitingas ir jo tąša – jaunimo, daugiausia studentų, eitynės į miestą. Vilniaus universitete studentai lituanistai rengė vakarėlius, kuriuose skambėjo patriotinės dainos.

Politikoje kai kas ėmė keistis į gerąją pusę. Atėjo postalinistinis laikotarpis, pradėjo grįžti vienas kitas politinis kalinys ir tremtinys. Dar Prienų gimnazijoje sklaidydamas katalikiškus jaunimo žurnalus, buvau įsidėmėjęs poeto Pauliaus Drevinio pavardę ir vieną kitą jo eilėraščių. Vieną dieną į bendrabučio kambarį, kuriame gyvenau, įžengė vidutinio amžiaus, gana suvargęs vyriškis. „Esi Paulius Drevinis“, – prisistatė. Ištremtas, kaip ir daug kas, nežinia už ką, aštuonerius metus kirtęs medžius Sibiro miškuose, pagaliau buvo

paleistas. Priimtas į VU baigti studijų, apgyvendintas studentų bendrabutyje. Įprastą mūsų studentišką kasdienybę paįvairino pasakojimai apie Sibirą, lagerius, apie tai, kaip poetinė kūryba padėjo pakelti šaltį ir nuovargį.

Reikšmingas įvykis universiteto gyvenime buvo iškilusis filosofas Vosylius Sezemano, šešerius metus kalinto sovietiniuose lageriuose, pasirodymas. Pradėjo dėstyti logiką, per pirmąją paskaitą didžiausia fakulteto auditorija vos sutalpino klausytojus.

Nors universitete jautėsi, kad gyvenimas laisvėja, sovietinis saugumas studentų neišleido iš savo akiračio. Vienas iš kambario bendrabutyje kolegų buvo lituanistas, būsimas rašytojas Juozas Aputis. Turėjo nemažai knygų, joms buvo įsitaisęs lentynėlė šalia savo lovos. Kažkuo „nusipelnė“ saugumo organų dėmesio. Stebėjau, kaip kartą, jam nesant, atėjo du tipai civiliais drabužiais, pristatė, kas tokie, ir ėmė sklaidyti kambario draugo knygas, paskaitų užrašus, raustis spintelėje, patalynėje. Neradę to, ko, matyt, ieškojo, išėjo, kitais kambario gyventojais nesidomėję. Ir gerai, nes turėjau kelis savo kūrybos patriotiškus eilėraščius. Pasirūpinau, kad jų mano popieriuose nebūtų.

Kambaryje buvo apgyvendintas anglistas Albinas Kentra, pėrėjęs iš neakivaizdinio skyriaus į stacionarą. Turėjo humanitarui nebūdingą hobi – ardyti radiotechninę aparatūrą, sakydamas – įdomu pažiūrėti, „kaip padaryta“. Išardė kambario radijo „tašką“, tą patį padarė ir su parsineštu iš parduotuvės nedideliu radijo imtuvu. Aiškėjo ir tokio intereso motyvas – norėjo aparatą „patbulinti“ taip, kad būtų galima girdėti „Amerikos balsą“. Įveikti radijo trikdžius nelabai sekėsi, bet kai ką išgirsti pavykdavo.

Žinojau, kad Albino šeima buvo patyrusi sovietinės valdžios represijas, bet apie tai, kad broliai ir sesuo buvo partizanai, tada

Su kambario draugu Albinu Kentra. 1957 m.

nežinojau. Ir nesidomėjau jo šeimos reikalais. Buvo kažkaip savaime aišku, kad apie kai kuriuos dalykus, net su patikimais žmonėmis, geriau nekalbėti, kai ko geriau iš viso nežinoti. Su technika Albinas nesiskiria iki šiol, tik dabar jo rankose gera filmavimo aparatūra. Daug metų jis yra unikalus Lietuvos politinio gyvenimo telemetraštininkas.

Panašiai santūrus pokalbiuose buvau ir su kitu bendrabučio kolega, lituanistu Vytautu Popiera, kaip ir aš, kilusiu iš Prienų krašto. Kartą užsiminė, kad tarp jo bendrapavardžių giminaičių buvo partizanų. Daugiau nepasakojo, o aš neklausinėjau. Ir iš tikrųjų, jo giminaičiai buvo gausi Popierų šeima, kurios šeši broliai buvo Tauro apygardos partizanai (Visuotinė lietuvių enciklopedija 2010: 563). Partizanų tema, kaip ir kai kurie kiti dalykai, negalėjo būti atvirai aptarinėjama ir vertinama, tačiau glūdėjo pokalbių

Studentas B. Kuzmickas Trakų ežere. 1956 m. rugsėjis

potekstėse, mūsų sąmonė buvo susidvejinusi. Dabartinėje psichologijoje tokioms būsenoms galėtų būti taikomas traumuotos sąmonės terminas. Vytautas, kaip ir kiti Popieros, buvo aukštaūgis, mėgo muziką, rinko mėgstamų kūrinių plokšteles, kurių melodijos kartais skambėdavo ne tik bendrabutyje, bet ir plačiau. Baigęs lituanistiką, buvo paskirtas dirbti mokytoju į Klebiškio mokyklą – tą pačią, kurioje savo laiku ir aš mokiausi. Žuvo Prienuose per autoįvykį.

Universitete susidarė būrelis studentų, mėgstančių keliauti. Jų iniciatyva įsisteigė VU Turizmo klubas, buvau išrinktas pirmininku, juo išbuvau trejetą metų.

Atsirado entuziastų iš įvairių fakultetų – aspirantas kalbininkas Kazys Eigminas, istorikai Mindaugas Tamošiūnas ir Regina Tamošiūnaitė, lituanistai Leonas Gudaitis ir Juozas Vaitkus, matematikai

Ignas Burneika ir Audrius Smilgevičius. Tikras vedlys buvo Lietuvos geografijos ir gamtos žinovas geografas Vaidotas Januškis, būsimasis intriguojančių knygų autorius.

Savaitgaliai ir šventadieniai buvo skiriami kelionėms. Iš pradžių išnaršėme Vilniaus apylinkes, po to maršrutai driekėsi per Baltarusiją. Tikslas buvo lietuviškai kalbančių gyventojų vietovės – Apsas (Opsa), Vidžiai (Vidzy), Breslauja (Braslav), Gervėčiai (Gerviaty), Pelesa (Peliasa), Rodūnia (Radun). Bendravome su lietuviais, kai kur jie akivaizdžiai gudėjo, ypač kur nebuvo lietuviškų mokyklų. Palaikyti jų lietuviybę galėjome tuo, kad, grįžę į Vilnių, užsakydavome lietuviškos spaudos. Tačiau tai ėmė nepatikti vietinei baltarusių valdžiai, užsakoma spauda ne visada pasiekdavo adresatus. Būdavo ir taip, kad vietoje lietuviškos „Tiesos“ gaudavo rusišką „Pravdą“. Istorinės Lietuvos paveldo Baltarusijos teritorijoje paminklai ir vėliau buvo patrauklūs trumpų turistinių išvykų objektai.

Kruopščiai ruošėmės kelionei pėsčiomis per Kuršių neriją į Karaliaučių. Mane visada domino šio krašto istorija, prūsų ir lietuvininkų likimas, apie tai nemažai skaičiau. Prieš kelionę perskaičiau Vinco Vileišio studiją „Tautiniai santykiai Maž. Lietuvoje ligi Didžiojo karo“ (1935).

Per Kuršių neriją ėjome neskubėdami, grožėdamiesi kopomis, jose ir nakvojome po atviru dangumi. Nidoje sutikome senųjų gyventojų kuršių, kurie vėliau repatrijavo į Vokietiją. Nuo Nidos kelias ėjo per Rusijos Kaliningrado srities sudėtyje esančias buvusias kuršių žvejų gyvenvietes – Pilkopius (Pilkoppen, Morskoje), Rasytę (Rossitten, Rybačij), Šarkuvą (Sarkau, Lesnoj), kurortinį miestą Krantą (Kranz, Zelonigradsk). Karaliaučiuje aplankėme ir fotografavome universiteto, pilies, katedros, kitų pastatų griuvėsius.

Sustojome ir fotografavomės prie katedros išorinėje sienoje esančio filosofo Imanuelio Kanto antkapio. Kanto filosofija sovietinių ideologų buvo laikoma vienu iš teorinių marksizmo šaltinių. Manoma, kad toks vertinimas išgelbėjo Karaliaučiaus katedros griuvėsius nuo visiško sunaikinimo (Strakauskaitė 2005: 181).

Tai, ką matėme, darė stiprų įspūdį, bylojo apie tragišką šio krašto likimą. Senuosius jo gyventojus – prūsus nukariavo ir pavergė Kryžiuočių ordinas, tačiau per jų valdymo šimtmečius išliko nemažai baltiškosios kultūros pėdsakų, ypač vietovardžių pavadinimų, įskaitant ir krašto – Prūsijos – pavadinimą. Naujieji – sovietiniai užkariautojai nušlavė viską.

Kita situacijos pusė ta, jog tai radikaliai pakeitė Lietuvos geopolitinę padėtį. Šimtmečius turėję sieną su Vakarais, dabar toje pačioje pusėje turime Rusiją.

Universitetą baigiau 1960 metais, gavau vadinamą laisvą diplomą, tai yra, be paskyrimo į konkrečią darbo vietą. Tai galėjo būti kokia nors miestelio mokykla. Darbą reikėjo susirasti pačiam. Norėjau pasilikti Vilniuje, tad teko ieškoti ne tik darbo, bet ir kur gyventi, nes teko palikti universiteto bendrabutį. Po ramaus studentiško gyvenimo tai buvo nemenki iššūkiai, savarankiško gyvenimo pradžia.

Pradedu dirbti

Baigdamas studijas, nors ir apsikrovęs knygomis, apie mokslinę ar pedagoginę veiklą, juo labiau – aspirantūrą (dabar – doktorantūrą) negalvojau. Tiesa, mintys apie filosofiją neišėjo iš galvos, bet labiau rūpėjo praktiniai reikalai.

Ėmiau dairytis darbo. Likus pusmečiui iki atsisveikinimo su studijomis, įsidarbinau neseniai įsisteigusiam Elektrografijos mokslinio tyrimo institute, projektavusiam elektroninę kopijavimo

Karaliaučiaus katedra. 1956 m.

Filosofo Imanuelio Kanto antkapis, Karaliaučiaus katedros pasienyje.
1956 m. liepa

ir dauginimo aparatūrą. Techninės informacijos skyriuje užėmiau inžinieriaus-vertėjo etatą. Mano darbas buvo versti į rusų kalbą angliškus ir vokiškus techninius tekstus. Verčiau, kartu ir mokiausi. Neturinčiam techninio išsilavinimo tai nelengvai sekėsi. Kai atsirado daugiau vertėjų, man buvo pavesta dirbti su institute sukurtu kopijavimo aparatu „ERA“. Tai buvo didelis ir gan gremėzdiškas konstruktas, nepalyginsi su dabartine kopijavimo technika. Bet tuo metu tai buvo nemenka naujovė. Turėjau kopijuoti moksliniams darbuotojams reikalingą literatūrą, brėžinius ir pan. Atsirado progų kartais teikti kopijavimo paslaugas ir kai kam „iš šalies“. Prisimenu keletą rusiškų antisovietinių tekstų, kuriuos gaudavau iš vieno draugo. Nors ir žinojau, kad kopijavimo technika yra tam tikros institucijos prižiūrima, nes tylomis plito antisovietiški „savilaidos“ leidiniai, kad dėl to galėjau turėti nemažos bėdos.

Institute vykdavo mokslininkų fizikų seminarai, juose man tekdavo organizatoriaus ir pasyvaus stebėtojo vaidmuo. Per seminarus susipažinau su jaunais fizikais, tarp jų – su institute dirbusiu Aloyzu Sakalu. Po keliolikos metų teko kartu nemažai dirbti politikos darbą – Sąjūdyje ir Aukščiausiojoje Taryboje-Atkuriamajame Seime (AT-AS).

Nors institute buvo gan draugiška mokslinė aplinka, o uždirbau tiek, kad galėjau išsinuomoti mažą kambarėlį, suvokiau, kad tai ne mano sritis. Man prie širdies buvo humanitariniai dalykai, kūrybiškesnis užsiėmimas. Studijų metų draugas Algimantas Gudaitis, neseniai įsidarbinęs Lietuvos centriniame valstybės archyve, pasakė, kad ten yra laisvų darbo vietų, dėl mažų atlyginimų trūksta norinčiųjų dirbti.

Tapau Archyvo moksliniu bendradarbiu. Gavau tvarkyti ir aprašinėti Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos fondus.

Tai Lietuvos ambasadų Paryžiuje ir Maskvoje dokumentų, atgautų iš Maskvos, ryšuliai. Dalis jų buvo suardyti, sujaukti ir vėl netvarkingai suraišioti. Tai rodė, kad tie ryšuliai, dar iki pasiekiant Vilnių, jau buvo kažkieno nedraugiškai peržiūrėti. Neaptikau juose jokių rimtesnių dokumentų. Metus padirbėjęs, supratau, kad šis darbas, nors ir gana įdomus, yra tik laikina stotelė – reikėjo imtis ko nors, kas teiktų rimtesnę perspektyvą.

Kaip ir paskutiniaisiais studijų metais, dalį laiko užimdavo kultūriniai renginiai ir bendravimas. Savaitgaliais traukė vakarėliai Lietuvos konservatorijoje ir Vilniaus dailės institute. Kaip tik čia anksčiau nei kur kitur pasirodė iš Vakarų atėję, moderniais vadinti šokiai ir muzika.

Reikia pastebėti, kad tokia laisvalaikio kultūra į Vilnių atėjo iš Kauno kartu su kitais Kauno miestietiškos kultūros dalykais. Dėl to nereikia stebėtis, nes Kaunas, tarpukariu tapęs Lietuvos laikinąja sostine, sparčiai modernėjo. Apie tai, be ko kito, akivaizdžiai byloja šiandien aukštai vertinama Kauno modernioji architektūra. Vilniuje dėl devyniolika metų trukusios Lenkijos okupacijos, pavertusios Lietuvos sostinę apleistu provincijos miestu, nevyko nieko panašaus.

Be to, karo metais Vilnius neteko žymios dalies savo prieškarinės visuomenės. Todėl iš to laikotarpio Vilniaus miestietiškosios kultūros nedaug kas išliko. Tik pokariu, jau sovietiniais metais, čia ėmė kurtis naujoji miesto visuomenė ir inteligentija. Šiam vyksmui Kaunas taip pat turėjo ženklų vaidmenį. Iš laikinosios į istorinę sostinę kraustėsi kai kurios kultūros, mokslo ir kitokios įstaigos, kartu kėlėsi ir daug inteligentų, įvairių sričių profesionalų.

Mano aplinkoje pasirodė iš Kauno į Vilnių atvykę keli jauni architektai ir dizaineriai – Tadas Baginskas, Eugenijus Cukermanas

ir jo žmona Valerija, Arvydas Kučinskas, taip pat Vilniaus universitete studijavęs filologas Kęstutis Janulaitis. Ne be jų veiklumo, kūrėsi savita, galima sakyti snobiška, bet gero lygio kultūrinė aplinka su savais „gyvenimo stiliaus“ reikalavimais. Tai buvo savotiška alternatyva, kartu ir iššūkis tam, ką propagavo oficialioji sovietinė kultūra. „Skaitėm ne tas knygas, klausėmės ne tos muzikos, šokome ne tuos šokius...“ – prisimena Tadas Baginskas (Jonušaitė 2014: 127). Stengėmės ir rengtis ne taip ir ne tuo, ką siūlė plataus vartojimo prekyba. Negalima nepaminti ir kavinės „Neringa“, praradusios prieškarinės Kaune veikusios Konrado kavinės tradiciją, tapusios įvairių pažiūrų ir skonių inteligentų bendravimo vieta.

Toje aplinkoje dar sukosi jau minėtas Algimantas Gudaitis, kino scenaristas Pranas Morkus, gydytojas Giedrius Pakanaitis. Pasirodydavau ir aš. Ta aplinka mane, gan uždaro būdo žmogų, veikė teigiama atvirumo prasme – diktavo, kaip rengtis, ką skaityti, kaip linksmintis. Nelabai tam pasidaviau, jaučiau kai kurių dalykų dirbtinumą, vis dėlto tai gerokai praplėtė mano išprusimą ir gebėjimą bendrauti. Šiai aplinkai artimas buvo imponuojantis savo erudicija, lituanistiką studijavęs, bet istoriku tapęs Juozas Tumelis, pastovus kavinės „Neringa“ lankytojas.

Aspirantas

Sužinojau, kad Mokslų akademijos Istorijos institutas (jame buvo Filosofijos sektorius) skelbia konkursą filosofijos tikslinės aspirantūros (dabar – doktorantūros) vietai SSRS mokslų akademijos Filosofijos institute Maskvoje. Nusprendžiau dalyvauti. Reikėjo parašyti reikalavimus atitinkantį referatą ir išlaikyti stojimo egzaminą.

Tikslinė aspirantūra SSRS mokslų akademijos sistemoje buvo vienas iš būdų ruošti jaunus mokslininkus respublikoms. Tad buvo tikslingai numatyta ir mano mokslinio darbo tematika – viena iš katalikiškosios filosofijos srovių – neotomizmas. Nekilo abejonių, kad tema siejosi su ateistine ideologija. Bet dėl to nekvaršinau sau galvos, reikėjo naudotis galimybe susipažinti su šios filosofijos šaltiniais, juo labiau, kad ta filosofija mane iš tikrųjų domino.

Filosofijos institute buvau priimtas kaip komandiruotas iš Lietuvos, iš jos gaunantis stipendiją aspirantas. Tokių komandiruotų aspirantų buvo iš visų respublikų. Įsikūriau Mokslų akademijos aspirantų bendrabutyje, kur radau lietuvių iš įvairių mokslo sričių. Taip pat latvių ir estų, su kuriais iš karto mezgėsi draugiški ryšiai. Visos maskviškės Mokslų akademijos ir Maskvos universiteto mastu vykdavo lietuvių aspirantų susirinkimai, buvau išrinktas net į kažkokią tarybą (Grigas 2011: 286), veikė Baltijos kraštų klubas „Balticum“, bet nebuvau veiklus jų dalyvis.

Institute suformulavau disertacijos temą, gavau mokslinį vadovą. Priklausomai nuo tyrimo tematikos, patekau į „Šiuolaikinės buržuazinės filosofijos ir sociologijos kritikos“ sektorių. Jame dirbančių mokslininkų paskirtis buvo analizuoti ir vertinti Vakarų filosofijos ir sociologijos teorijas, teikti rekomendacijas valdžios institucijoms. Gana dviprasmiškas užsiėmimas. Viena vertus, tai teikė galimybę susipažinti su žinomiausių šiuolaikinių Vakarų filosofų veikalais, kurių dalis buvo laikomi specialiuose bibliotekų fonduose ir neprieinami paprastam skaitytojui. Kita vertus, vakarietiškas koncepcijas buvo galima vertinti tik kritiškai, marksistinės filosofijos kriterijų pagrindu. Bet tie kriterijai teorijos lygmeniu yra gana neapibrėžti ir paslankūs. Be to, kritika kritikai nelygu.

Kaip bebūtų, ten patekau į labai išsilavinusių, gerai susipažinusių su Vakarų šalių filosofija ir kultūra, tolerantiškų žmonių aplinką. Vyravo reikli, bet ir gana liberali, kūrybiška dvasia. Reikalavimas „buržuazines“ teorijas vertinti marksistiškai visiškai netrukde gilintis ir aptarinėti jose gvildenamas esmines problemas. Suvokti tikrąjį jų turinį ir prasmę buvo pastangų vertas siekinys, o kritikuoti buvo galima įvairiais, ne tik marksistiniu, požiūriais. Savaiame aišku, ideologiniai barjerai neleido pritarti „idealistiniam“ tų teorijų pobūdžiui, bet dogmatiška, politizuota „kritika“ sektoriuje taip pat nebuvo toleruojama.

Mokslų akademijos Filosofijos institutas buvo ne tik mokslinė, bet ir ideologinė institucija. Tyrimų paskirtis buvo filosofiniais argumentais „įtvirtinti socializmą“ ir, savaiame aišku, kritikuoti kapitalizmą, „buržuazinę santvarką“. Tačiau kaip tai daroma konkrečiuose tekstuose, lėmė įvairūs motyvai. Nutikdavo ir taip, kad kapitalizmo adresu laidomos kritikos strėlės kai kurių bendradarbių darbuose netiesiogiai krypdavo ir į socializmą. Tiksliau pasakius, į pačią sovietinę tikrovę.

Kaip pavyzdį prisimenu teorinį seminarą, skirtą filosofinės „susvetimėjimo“ kategorijos analizei. Pagal marksistinę doktriną, susvetimėjimas yra dėsningas išnaudotojiškos, kitaip tariant, kapitalistinės visuomenės reiškinys. Tačiau du instituto bendradarbiai – Batiščevas ir Ogurcovas – ėmė „pūsti prieš vėją“, aiškinti, kad būtinai kalbėti ir apie susvetimėjimą socializme, nes ši kategorija žymi neatimamą žmogaus egzistencijos apskritai atributą. Taigi, neišvengiamą ir socializme.

Nors tai abstraktus klausimas, tačiau gana jautrus ideologiškai ir politiškai. Pripažindamas susvetimėjimo esant ir socializme, tiksliau – sovietinėje visuomenėje, priartėji prie disidentiško mąstymo.

Kilo gana įdomi diskusija. Minėti asmenys argumentuotai laikėsi požiūrio, kad ir socialistinėje visuomenėje esama svetimumo tarp individo ir institucijų, visuomenės ir valdžios, ir pan. Apie tai jie rašė straipsniuose, buvo kritikuojami, bet negirdėjau, kad būtų dėl to nukentėję nuo valdžios.

Instituto sienlaikraštyje pasirodė seminaro diskusijos apibendrinimas gan ironišku pavadinimu: „Kas kalba apie susvetimėjimą socializme, pila vandenį ant kapitalizmo malūno“. Čia pat ir karikatūra: tolumoje dunkso aukštas, panašus į vėjinį „kapitalizmo malūnas“, o pirmame plane du minėti bendradarbiai, vienas – kibiru, kitas – nusitvėręs gaisrininko žarną, išsijuosę lieja vandenį ant malūno. Tiesiog pasišaipyta iš sovietinės ideologijos.

Geriau susipažinus, aiškėjo, kad ne vieno mokslinio bendradarbio pažiūros ir nuostatos iš tikro buvo artimos disidentiškoms, bent jau tuo, kad jie siekė sovietinę tikrovę aprašyti objektyviai, atmesdami oficialias ideologines klišes. Tuo pasižymėjo įtakingas sociologas Jurijus Levada, iki šiol plačiai žinomas jo vardo socialinių tyrimų centras Maskvoje. Instituto mokslinė bendradarbė, talentingai parašytų knygų apie S. Kierkegardą ir J. Fichtę autorė Piama Gaidenko pasižymėjo tuo, kad buvo viena iš septynių drausulių, kurie 1968 m. išėjo į Raudonąją aikštę, protestuodami prieš sovietinę invaziją į Čekoslovakiją.

Aspirantūroje Maskvoje praleistas laikas buvo kūrybiškai produktyvus, bet ir sunkus. Norint neuždelsti, disertaciją parašyti laiku ir pateikti gynimui, reikėjo labai įtemptai dirbti. Pailsėdavau vasarą, porai savaitių parvykęs pas tėvus į Juodraščio kaimą. Tie treji metai Maskvoje, galėčiau pasakyti, buvo sunkiausias mano gyvenimo metas. Prie įtempto darbo prisidėjo reikšmingas asmeninis išgyvenimas. Susipažinau su Jekaterina – vokiečių

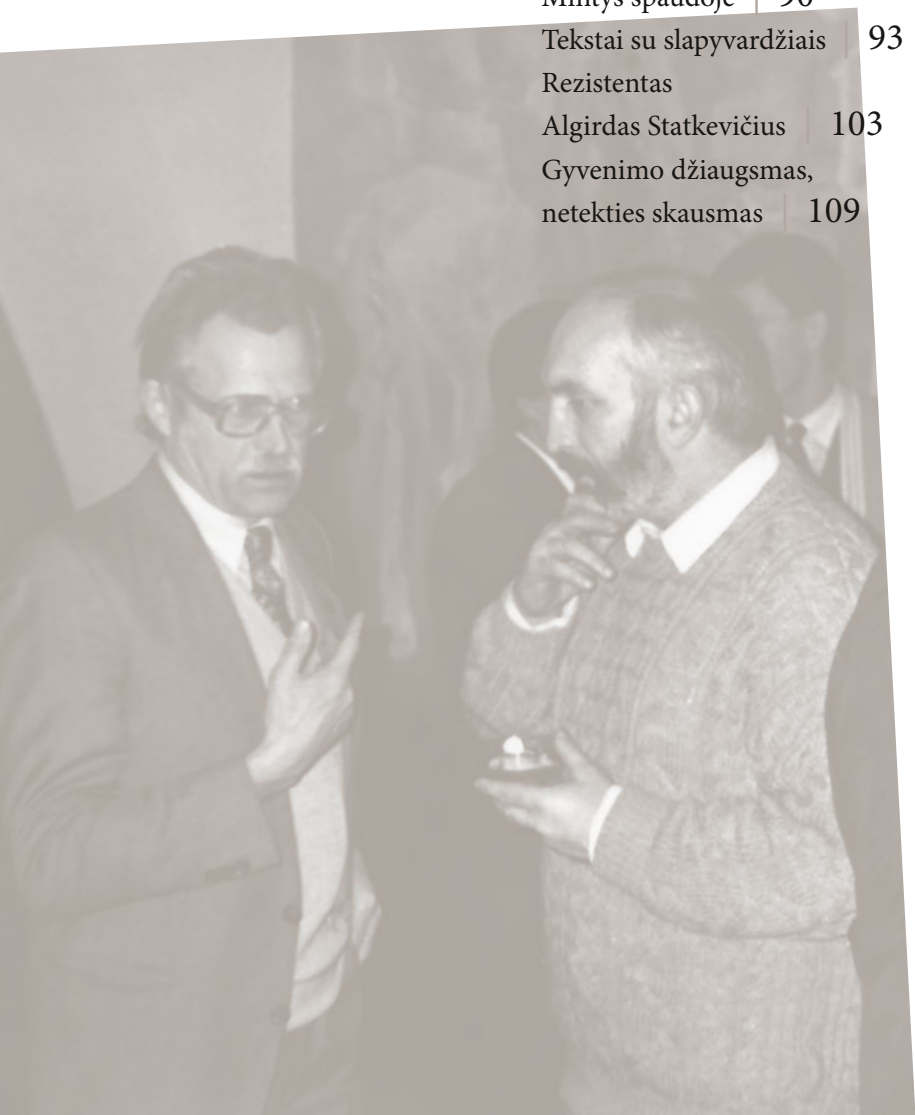
kalbos specialiste, nuo Uralo atvykusia į kvalifikacijos kėlimo kursus Maskvoje. Po poros metų pažinties susituokėme, gimė dukrelė Severina.

Tuo tarpu mano aspirantūros laikas baigėsi, reikėjo grįžti į Vilnių, spręsti apsigyvenimo ir kitas problemas. Situacija buvo sudėtinga. Parvykau jau ne vienas, bet su šeima. Parvykome į Vilnių, Jekaterina įsidarbino universitete, tačiau santuoka nenusisėkė, baigėsi skyrybomis. Dukra liko su manimi, dabar gyvena Vilniuje, turi savo šeimą.

Laisvėjimo pradžia		77
Leidžiame knygas		80
Mokslinis bendradarbis		85
Mintys spaudoje		90
Tekstai su slapyvardžiais		93
Rezistentas		
Algirdas Statkevičius		103
Gyvenimo džiaugsmas, netekties skausmas		109

Kultūros akiračiai

Paskutiniaisiais aspirantūros metais rimtai susimąščiau, ką daryti toliau. Turėjau grįžti į MA, dėl to neturėjau nieko prieš, bet Vilniuje buvau nepriregistruotas, tiksliau pasakius, išregistruotas, kai išvykau į aspirantūrą. Bet ir realiai, ne tik formaliai, neturėjau kur gyventi. Juo labiau, kad grįžau jau ne vienas, bet su šeima. Ieškojau išėjimo. Dar prieš disertacijos gynimą pavyko užsitikrinti dėstytojo darbą Vilniaus inžineriniame statybos institute, sutrumpintai – VISI. Dabar – Vilniaus Gedimino technikos universitetas. Taip pat ir vietą dėstytojų bendrabutyje. Laikiau tai nemenka sėkme. Vėliau institutas skyrė dviejų kambarių butą.

Laisvėjimo pradžia

Dirbti institute pradėjau 1960 m. rugsėjo mėn. Filosofijos katedroje, kuriai priklausiau, susidarė kūrybiškas, draugiškas kolektyvas. Galiu paminėti dėstytojus Juozą Mureiką ir Algirdą Gaižutį, baigusius filosofijos studijas Maskvoje, pastarasis vėliau padarė gerą akademinę karjerą. Taip pat – Haliną Kobeckaitę, vertėją iš tiurkų kalbų, vėliau tapusią diplomate, Lietuvos ambasadore Estijoje, Turkijoje.

Institute vyravo gera akademinė aplinka, išskyrus vieną nepatrauklią aplinkybę – filosofijos, kaip ideologinės disciplinos, dėstytojas turėjo būti tvirtinamas Komunistų partijos vadovybės ir būti šios partijos narys. Nors ir labai nenorom, teko juo tapti. Kaip ir komjaunimo narystę vidurinėje mokykloje, laikiau tai tik formaliai privalomu dalyku. Panašiai žiūrėjo ir kolegos. Kai visuomenėje yra tik viena vienintelė politinė partija, narystė joje nebūtinai ką

nors sako apie politinius įsitikinimus. Tai paprasčiausias konformizmas.

Pagrindine savo, kaip dėstytojo, misija laikiau aiškinti studentams filosofijos problemų prasmę, žadinti filosofinę savivoką. Privalomi marksizmo teorijos teiginiai nelabai tam trukdė, juos pačius buvo įmanoma pateikti problemiška. Kad tai pavykdavo, vėliau man patvirtino ne vienas buvęs studentas, jau pakilęs į gan aukštas pareigas. Studentų auditorija buvo pagrindinė mano darbo vieta, tačiau mane labiau traukė rašymas, mokslinis darbas. Prie rašomojo stalo jaučiausi geriau, negu auditorijoje. Problematikos, į kurią gilinausi aspirantūroje, neapleidau, stengiausi ją praplėsti pilietiškumo, kultūros, etikos temomis, kurios kilo tuometiniame gyvenime. Kai ką rašiau ir politikos temomis, tačiau tie tekstai ėjo ne į spaudą, bet gulė į „nuošalų stalčių“. Elgtis kitaip dar nebuvo atėjęs laikas. Apie tai bus parašyta toliau atskirai.

Kalbant apie viešąjį gyvenimą, reikia pažymėti, kad tai buvo praėjusio amžiaus septintasis dešimtmetis, politiniu požiūriu – gana niūrus „nugalėjusio socializmo“ laikotarpis. Vilniuje tai jau tėsi aiškiau, negu kultūrinėje aplinkoje Maskvoje. Tiesa, daug kas atrodė geriau, negu prieš dvejus trejus metus, nes jau buvo praėjęs stalinistinio teroro laikotarpis. Nesigirdėjo apie areštus ir trėmimus, iš lagerių buvo grįžę nemažai tremtinių ir politinių kalinių, kultūros gyvenimas darėsi įvairesnis.

Vis dėlto, rimčiau pasižvalgius, buvo nesunku pastebėti, kad tai daugiau išorės dalykai, o iš esmės režimas nėra pasikeitęs. Tai patvirtino 1968 metų rugpjūčio mėnesį. Čekoslovakijoje pradėtos reformos, siekiant plėtoti socializmą „žmogišku veidu“, kurias nuslopino Maskvos nurodymu įvesta Varšuvos sutarties šalių kariuomenė. Žinios apie tai plačiai nuskambėjo per pasaulį, rezonansas

atėjo ir iki Lietuvos. Oficialioji reakcija įprastinė – įstaigose, įmonėse rengiami susirinkimai, kuriuose keli kalbėtojai valdiškom frazėm smerkia Prahos reformas kaip „revizionizmą“, „socializmo išdavystę“, o susirinkusieji abejingai klauso. Toks susirinkimas buvo organizuotas ir institute. Kai kurie kolegos (pavardes nutylėsiu), lyg ir bendraminčiai ne vienu klausimu, mane nustebino ir nuvylė tuo, kad ne vien viešai, bet ir privačiuose pokalbiuose pateisino intervenciją į Čekoslovakiją, nepitarė ten pradėtoms reformoms.

Geriau pasvarsčius, tuo nereikėjo stebėtis. Ne vieno inteligento sąmonė jau buvo gerokai „sovietizuota“, daug kam buvo priimtina, kaip įprastinė, oficialioji retorika, nežiūrint į ją labai rimtai, bet ir neturint jai alternatyvos. Visuomenėje buvo nusistovėjusi paviršutiniška, gana dviprasmiška prisitaikymo, kartu ir susitaikymo su realybe nuostata. Atrodė, kad daug ką buvo ištikusi kažkas panašaus į netolimos praeities atminties atrofiją, liudijančią ir apie pilietinės sąmonės krizę. Net ir privačios aplinkos pokalbiuose nyko tokios temos, kaip stalinizmas, tremtys, partizanai, prieškarinė nepriklausoma Lietuva. Apie tuos dalykus žmonės, ypač vyresnieji, daug ką žinojo, vis dėlto buvo tapę „nepriimta“ apie tai kalbėti. Iš dalies veikė atsargumo instinktas, bet dar ir dėl to, jog tai buvo skaudūs, psichologiškai „nepatogūs“ dalykai, tarsi savaime nykstantys iš atminties. Lietuvos laisvės, Nepriklausomybės ir artimos idėjos buvo gyvos, ne vienam suvirpindavo širdį, bet daugiau tik kaip neaiški ateities galimybė, nes apžvelgiamoje dabartyje nesimatė būdų ją įgyvendinti.

Darė poveikio ir totalus ideologinis bei propagandinis spaudimas, informacijos blokada, atskirtis nuo demokratiško pasaulio. Tarptautinė konjunktūra klostėsi taip, jog atrodė, kad komunizmas nesustabdomai plinta pasaulyje, kapitalizmas „traukiasi“, o sovietinė santvarka nepajudinama nei iš vidaus, nei iš išorės.

Išprusę Vakarų sovietologai išradinėjo „konvergencijos“ ir kitokias teorijas, bet neprognozavo komunizmo žlugimo.

Tuo metu propagandinės „naujojo gyvenimo“ liaupsės be perseto kartojo, kad ekonominiai ir politiniai pertvarkymai Lietuvoje yra negrįžtami, tad tautos laukia ne kas kita, kaip laipsniškas virtimas internacionalia „darbo liaudimi“. Tautų ir kultūrų raida buvo modeliuojama pagal lozungą „per suklestėjimą į susiliejamą“. Suklestėjimas suprantamas kaip „socialistinė savo turiniu“ kultūros būseną, tai yra – be autentiškos tautinės savimonės ir istorinės atminties elementų.

Darėsi akivaizdu, kad tokios aplinkybės mūsų tautai žada liūdną ateitį. Viltis atstatyti valstybės nepriklausomybę anaip tol neišblėso, bet ją temdė suvokimas, kad apie tai galima galvoti tik kaip apie neapibrėžtos ateities perspektyvą. Ko nežvelgė racionali mintis, tuo neabejojo moralinė nuojauta. Tad pagrindiniu uždaviniu tampa lietuviškojo tautinio ir kultūrinio tapatumo saugojimas. Politinių tikslų siekis įgauna kultūrinės veiklos pobūdį. Lietuvos istorijoje taip jau yra buvę. Tiesa, kultūra, kaip ir kitos visuomenės gyvenimo sritys, buvo ideologizuojama ir valdžios atidžiai kontroliuojama, bet ir tokiomis sąlygomis buvo įmanoma rasti pozityvios veiklos galimybių.

Leidžiame knygas

Pradėsime nuo kalbos, kaip vieno iš pamatinių tautinio tapatumo atributų. Mūsų tautos istorija akivaizdžiai liudija, jog ten, kur buvo prarandama gimtoji kalba, buvo prarandamas ir lietuviškumas. Dėl socialinės ir kultūrinės priespaudos nuo gimtosios kalbos pereidami prie vokiečių kalbos, didelė dalis Mažosios Lietuvos lietuvininkų ėmė save laikyti vokiečiais. Pietryčių Lietuvoje

dėl panašių priežasčių ėmę vartoti gudų ar lenkų kalbas, mūsų tautiečiai ir save ėmė laikyti gudais ar lenkais. Tą patį liudija ir senesnė praeitis. Lietuvos diduomenei lenkų kalbą priimant kaip savą, atitinkamai keitėsi ir tautinės priklausomybės sąmonė. Praeities dalykų žinojimas daug ką sakė ir dabarčiai. Kaip savotiška „istorijos pamoka“ buvo prisimenama kova dėl lietuviškos raštijos lotyniškomis raidėmis carinės Rusijos priespaudos metais. Lietuvių tautinis atgimimas kartais ir yra apibūdinamas pirmiausia kaip kalbinis atgimimas.

Tiesa, tuomet apčiuopiamo pavojaus lietuvių kalbai nesijautė. Veikė kaip veikusios lietuviškos vidurinės mokyklos, aukštosiose mokyklose buvo atskiros lietuviškos ir rusiškos studentų grupės. Ėjo lietuviški laikraščiai ir žurnalai, buvo leidžiamos knygos. Radijas valandėlę skyrė taisyklingai kalbėsenai. Bet ėmė rodytis, ir vis daugiau, grėsmingų šitokios padėties ženklų. Aukščiausiu sovietinės valdžios lygmeniu pradėta įsakmiai rekomenduoti aukštosiose mokyklose, kur to dar nepadaryta, pereiti prie rusų kalbos, pradant nuo atskirų dalykų dėstymo. Pabaltijo respublikų švietimo sistemai kurį laiką buvo daroma išimtis.

Padėtis buvo tokia, kad lietuvių kalba jau ir realiai buvo patylomis stumiami iš viešojo gyvenimo. Daugelio įstaigų svarbesnė raštvedyba buvo tvarkoma rusiškai. Nebuvo išimtis ir Mokslų akademijos institutai. Rusų kalba vis labiau įsivyravo visame mokslo pasaulyje, daugelio sričių, įskaitant ir humanitarinius mokslus, disertacijos buvo rašomos rusiškai. Tikra kalbos „stichija“ yra grožinė literatūra. Ją skaitanti visuomenės dalis vis labiau darėsi rusiškai skaitančia visuomene, nes šia kalba pasaulinės literatūros kūriniai buvo išleidžiami žymiai daugiau, nei lietuvių kalba. Visa tai stūmė lietuvių kalbą, kartu ir visą kalbinę kultūrą, į nepalankią situaciją.

Siaurėjant galimybės ta kalba perteikti tai, kas reikšmingiausia minties ir žodžio kultūrai, ji pasmerkiama tapti antraeile, kasdienės buities kalba. Neplėtojanti ir neatnaujinanti savos mokslinės terminijos, kalba tampa kultūriškai nevisavertė, gali būti nustelbiama turtingesnių, dinamiškesnių kalbų.

Tokia pati buvo ir filosofijos padėtis. Iškiliausi pasaulinės filosofinės minties kūriniai taip pat buvo pasiekiami daugiausia rusų kalba. Reikėjo priešintis tokiai tendencijai. Nebuvo galima leisti nutrūkti lietuviškos filosofinės terminijos kūrimo tradicijai, kurią prieškarium pradėjo Stasys Šalkauskis ir Antanas Maceina.

Palanki aplinkybė lietuvių kalbai filosofijoje susidarė, reorganizuojant akademinę „Mokslo darbų“ leidinių seriją. Vietoje leidinio „Filosofija“ 1968 m. atsirado periodinis leidinys „Problemos“, turėjęs akademinį statusą, bet skirtas ir platesnei auditorijai. Sumanytojas ir redaktorius buvo Juozas Barzdaitis, pavaduotojas – Bronislovas Genzelis (Genzelis 2016: 58). Jis, atrodo, ir buvo pagrindinis iniciatorius. Šalia teorinių filosofijos problemų, žurnale daug vietos buvo skiriama istoriniam bei kultūriniam Lietuvos paveldui. Be to, kiekviename numeryje buvo talpinamos žymių filosofų veikalų ištraukos. Vertėjams teko atlikti reikšmingą ne tik filosofiniu, bet ir kalbiniu požiūriu darbą, ieškant kai kurių abstrakčių sąvokų atitikmenų lietuvių kalboje, kuriant naujas sąvokas.

Per keletą metų susidarė nemažas vertimų iš klasikinės filosofijos veikalų pluoštas. Kilo sumanymas tuos tekstus išleisti atskiru leidiniu, kiekvieną ištrauką palydint išsamium įvadiniu straipsniu. Taip prasidėjo daugiatomės „Filosofijos istorijos chrestomatijos“ leidyba. Pirmasis tomas „XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija“ išėjo 1974 metais, vėliau išleisti „Antikos“, „Viduramžių“, „Renesanso“, „Naujųjų amžių“ filosofijai skirti tomai.

Sudarytojas buvo Bronislovas Genzelis, redaktorių kolegijos nariai – Jokūbas Minkevičius, Kristina Rickevičiūtė, Romualdas Ozolas ir aš. Visų tomų atsakingasis redaktorius, o ne vienam – ir tekstų parinkėjas, taigi, faktiškasis sudarytojas, buvo Antanas Rybelis. Knygas leido „Minties“ leidykla.

Kilo leidinio žanro klausimas – kodėl „chrestomatija“, o ne „antologija“, kaip terminas, labiau atitinkantis leidinio pobūdį? Reikalas tas, kad svarbesniems leidiniams reikėjo gauti tam tikrų instancijų Maskvoje sutikimą. Pagal leidybą reguliuojančius įstatymus, leisti „antologijas“ kaip savo rūšies kapitalinius veikalus turėjo teisę tik visasąjunginės leidyklos Maskvoje, savaime aišku – tik rusų kalba. Toks ribojimas nebuvo taikomas „chrestomatijoms“, kaip pagalbinio pobūdžio mokykliniams leidiniams. Atitinkamose institucijose Maskvoje teko išsamiai aiškinti, kad kaip tik tokia – mokyklinė, o ne akademinė, ir yra planuojamų filosofijos leidinių paskirtis.

Chrestomatijos tomai turėjo gerą paklausą, buvo leidžiami šiaudien sunkiai įsivaizduojamais (iki 15 tūkstančių) tiražais, kurie buvo bematant išperkami. Sudarytojų siekiai visiškai pasiteisino. Leidiniai ne tik tiesiogine prasme gausino lietuvišką filosofinę literatūrą, bet ir prisidėjo prie visuomenės filosofinio išprusimo, o tai buvo nemenka atsvara marksizmo diktatui ir ideologiniam spaudimui.

Filosofinės literatūros leidyba plėtėsi. Tikras proveržis prasidėjo, kai į „Minties“ leidyklą atėjo dirbti Antanas Rybelis ir Romualdas Ozolas. Pradėti leisti iškilų mąstytojų veikalai „Iš filosofijos palikimo“. Pasirodė tęstiniai leidiniai „Filosofijos istorijos barai“, „Etikos etiudai“. Buvau jų redaktorių kolegijų narys, taip pat ir vienas iš nuolatinių autorių. Siekiant leidybos būklės vaizdo visumos, reikia paminėti ir tęstinį leidinį „Estetinė kultūra“, kurį rengė kiti

asmenys. Negalima nepaminėti Romano Plečkaičio, Arvydo Šliogerio, išvertusių į lietuvių kalbą kapitalinius B. Spinozos, I. Kanto, G. V. F. Hėgelio (Hegel), A. Šopenhauerio (Schopenhauer) ir kitų filosofų veikalus.

Didelę paklausą turėjo literatūros istorikų rengiami ir nemažais tiražais leidžiami „Lituanistinės bibliotekos“ tomai. Leidinių sudarytojai ir autoriai puikiai sutarė su leidėjais, mus siejo ne tik leidybos interesai. Pokalbiuose paprastai nuo filosofijos pereidavome prie bendresnių visuomenės ir kultūros reikalų, politinės situacijos aptarimo. Filosofinę leidybą galima pagrįstai laikyti svarbiu laisvėjimo, vedusio link Sąjūdžio, veiksmu (Sąjūdžio ištakų beiėskant 2011: 170). Leidybinę veiklą tęsiau ir perėjęs dirbti į Lietuvos mokslų akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės institutą.

Tai, kad normali kultūros plėtra reikalauja dėmesio praeities palikimui, tradicijos tęstinumo, buvo savaimė aišku. Tokiam požiūriui neprieštaravo ir oficialioji ideologija. Problemišku buvo tapęs kitas kultūros plėtros aspektas – atotrūkis nuo dabartinių užsienio šalių kultūros tendencijų. Režimo vykdoma informacinė blokada ribojo šiuolaikinės užsieninės, įskaitant filosofinę, literatūros prieinamumą.

Tai matydamas bei paskatintas jau minėtų chrestomatijų sėkmės, ėmiau galvoti apie leidinius, skirtus šiuolaikinei užsienio šalių filosofijai. Instituto kolega lituanistas Rimantas Skeivys pasiūlė pradėti nuo estetikos ir meno filosofijos. Neatidėliodamas ėmiausi nelengvo darbo, kurio rezultatas buvo 1980 m. „Minties“ leidyklos išleista mano sudaryta antologija „Grožio kontūrai. Iš XX amžiaus užsienio estetikos“. Po kelių metų buvo išleista taip pat mano sudaryta antologija „Gėrio kontūrai. Iš XX amžiaus užsienio etikos.“ Tam prireikė nemažai laiko. Kadangi reikiamos užsieninės literatūros

Lietuvos bibliotekose tuo metu buvo labai mažai, teko lankytis Maskvos bibliotekose, ieškoti tinkamų tekstų, kopijuoti, versti į lietuvių kalbą. Minėtos knygos, išleistos dideliais (po 20 tūkstančių) tiražais, buvo labai palankiai sutiktos, tapo deficitine preke.

Minėtų dviejų knygų nepakako, kad būtų įvykdytas sumanymas supažindinti Lietuvos visuomenę su XX amžiaus užsienio filosofijos teorijomis. Planavau parengti analogiškus „kontūrus“, skirtus „tiesos“, „būties“, pagaliau, „Dievo“ idėjoms, rūpinausi reikiamais tekstais. Pirmosios idėjos įgyvendinimui jau buvo pradėta rengtis, tačiau pasikeitė laikas, reikėjo atitrūkti nuo knygų ir imtis visuomeninės veiklos.

Mokslinis bendradarbis

Filosofijos, sociologijos ir teisės institute buvau priimtas į padalinį gan atgrasiu pavadinimu – „Šiuolaikinės buržuazinės filosofijos kritikos skyrius“. Tokia buvo oficialioji iškaba, patvirtinta „aukščiau“, tačiau iš tikrųjų tai mažai ką įpareigojo. Pagal tuometines ideologines normas bet kokia užsienio nemarksistinė filosofijos tėkmė buvo „buržuazinė“, kurią galima analizuoti ir vertinti tik kritiškai. Bet kaip tai buvo daroma, priklausė nuo mokslinių bendradarbių, jų kvalifikacijos. Skyriaus vadovas Antanas Gaidys, ortodoksiškos pakraipos, tačiau tolerantiškos mąstysenos marksistas, per daug nesikišo į pavaldinių darbus ir nevaržė jų savarankiškumo.

Mano mokslinio darbo sritis buvo šiuolaikinė katalikybės filosofija jos istorinės raidos aspektu. Tačiau ir šitaip žiūrint, oficialioji nuostata reikalavo šią filosofiją, kaip „idealistinę“, interpretuoti ir vertinti tik kritiškai. Tačiau kritika kritikai nelygu. Po metų kitų pasirodė mano monografija „Šiuolaikinė katalikiškoji filosofija“

(1976). Knyga sulaukė prieštaringų vertinimų. Girdėjau pastabų, kad knyga pasitarnaus ateistinei propagandai. To negalėjau paneigti. Bet iš ideologų girdėjau ir priekaištų, net ir kritikos, jog tai, kas knygoje rašoma, yra ne katalikybės kritika, o greičiau jos apologetika ir propagavimas. Vėliau, jau artėjant Atgimimui, jauni kunigai man sakė, kad knyga jiems buvo naudinga pažintiniu požiūriu ir net už ją padėkojo. Prisimenu pokalbius su kunigu Algirdu Daukniu iš vienos parapijos Aukštaitijoje. Pagal savo galimybes jis buvo įsitraukęs į Sąjūdžio veiklą, gerai suprato Bažnyčios svarbą visuomenės dvasiniam atgimimui. Apie tai daug kalbėjome, kai jis kartą aplankė mane su keliais savo kolegomis.

Kad reikia įveikti visuomenės ir Bažnyčios atskirtį, kurią sukūrė sovietinis režimas, buvo gerai suvokiama abiejose pusėse. Kaip vienas iš veiksmy ta linkme, buvo rengiamos bendros pasauliečių ir dvasiškių konferencijos, skirtos krikščionybės šiuolaikiniame pasaulyje klausimams.

Galiu pasakyti keletą žodžių apie savo tikėjimą. Kaip jau minėjau, mano mama buvo giliai tikinti, vaikai buvome auklėjami katalikiškai, sekmadieniais eidavome į Šilavoto bažnyčią. Maždaug iki aštuoniolikos metų buvau praktikuojantis katalikas. Vėliau pažintis su mokslo istorija ir kiti dalykai veikė ne tikėjimo naudai. Tačiau ideologizuota materialistinė pasaulėžiūra man buvo svetima, ateistinei propagandai nepritariau. Mano pažiūroms į religiją, manau, tiktų agnostiko terminas. Man buvo suprantami anglų mąstytojo Bertrano Russello racionalūs argumentai, išdėstyti knygoje „Kodėl aš nesu krikščionis?“ (Russell 1959). Kita vertus, mano tikėjimui apibūdinti tiktų ir prancūzų filosofo egzistencialisto Gabrielio Marcelio mintys: „Jeigu nežinau, ar tikiu, iš tikrųjų tai reiškia, jog nežinau, kad jau tikiu“ (Marcel 1968: 57). Toks abejojantis tikintysis

Pokalbis su kunigu Algirdu Daukniu. 1989 m.

Su Algirdu Patacku (centre) po konferencijos. 1989 m.

ir esu. Mane visada domino didžiosios pasaulio religijos, glūdinčios didžiųjų civilizacijų pamatuose, apie jas esu kai ką rašęs. Vėliau, jau „pertvarkos“ metais, pasikeitė skyriaus, kuriame dirbau, pavadinimas – tapo Dabartinės filosofijos skyriumi.

Po kiek laiko buvau paskirtas „Lietuvos filosofijos istorijos“ skyriaus vadovu, keitėsi ir mano darbo tematika. Tiek viename, tiek kitame skyriuje buvo susidariusi gera akademinė aplinka. Kolegos bendradarbiai – Antanas Katalynas, Alfonsas Andriuškevičius, Vida Gumauskaitė, Algirdas Degutis, Arūnas Sverdiolas, Romas Žibaitis, Adolfas Poška, Vytautas Rubavičius – stengėmės būti kūrybiški ir kartu savikritiški vienas kito atžvilgiu.

Atėjusiam į skyrių Mečiui Laurinkui, tuomet bene jauniausiam bendradarbiui, teko nedėkingi didelio kruopštumo ir daug laiko reikalaujantys darbai. Institute susikūrus Sąjūdžio grupei, tapo jos nariu, pasižymėjo kaip veiklus sąjūdininkas, gerai susitvarkantis su sudėtingais įpareigojimais. Taip institute brendo būsimas politikas, Nepriklausomybės Akto signataras, reikšmingas valstybės pareigūnas, diplomatas, ambasadorius.

Vėliau į institutą atėjo būsimasis akademikas Antanas Andrijauskas. Instituto mokslinės veiklos akiratį jis ženkliai praplėtė Vakarų ir Rytų kultūrų sąveikos tyrimais, daugiausia estetikos ir meno filosofijos tematika. Išugdęs ištisą jaunų orientalistų kartą, iki šiol dirba, yra fundamentinių veikalų autorius ir sudarytojas.

Institutui vadovavo Mokslų akademijos narys korespondentas Jonas Macevičius. Tai nuo prieškario laikų komunistinių įsitikinimų žmogus, karo metu buvęs sovietinis partizanas, o pokariu ejęs įvairias politines ir administracines pareigas. Atrodo, kad buvo gerai perpratęs sovietinio valdymo stilių ir „neturėjo iliuzijų“. Kaip instituto vadovas jis buvo gana liberalus ir savarankiškas.

FST instituto Dabartinės filosofijos skyriaus moksliniai bendradarbiai. Iš kairės: Vida Gumauskaitė, aš, Lina Astra; stovi: Antanas Katalynas, Algirdas Degutis, Arūnas Sverdiolas, Arvydas Šliogeris. 1997 m.

Be jo užtarimo institute vargu ar būtų galėję dirbti ir ramiai jaustis kai kurie bendradarbiai, kurių šeimose buvo nukentėjusių nuo sovietinės valdžios represijų.

Direktoriaus pareigas jis paliko 1984 m., tad atsirado vakuojanti vieta. Tuo metu mokslo įstaigų vadovai buvo ne renkami konkurso tvarka, kaip yra dabar, bet skiriami „iš aukščiau“. Vieną rytą mane išsikvietė Mokslų akademijos prezidentas akademikas Juras Požėla ir pasiūlė, tiesiog paprašė užimti Instituto direktoriaus postą. Aptarus reikalą, pasiūlymą priėmiau. Ir vis tik Instituto direktoriumi netapau. Mokslų akademijos Prezidiumas buvo parengęs

teikimą skirti mane Instituto direktoriumi, tačiau Komunistų partijos CK neleido. Matyt, neatitikau ideologinių standartų. Instituto direktoriaus kėdėje atsidūrė Valentinas Lazutka, po kiek laiko pasireiškęs kaip Sąjūdžio ir Nepriklausomybės priešininkas. Nors kaip Instituto vadovas buvo gana tolerantiškas. Vėliau tik pasidžiaugiau, kad netapau Instituto direktoriumi, nes turėjau laisvas rankas ir galvą Sąjūdžio veiklai.

Mintys spaudoje

Filosofijos leidinių rengimas buvo tik viena iš sričių, kuriai skyriau daug laiko. Neišleidau iš akiračio to, kas vyksta kultūroje, visuomenės gyvenime apskritai, sekiau, kas rašoma kultūrinėje spaudoje, ėmiau ir pats kai ką rašyti.

Iš periodikos leidinių patraukliausias buvo tuomet gausiai skaitomas savaitraštis „Literatūra ir menas“. Nemažai jam rašiau, kelio-lika metų buvau jo redaktorių kolegijos narys. Mano tekstai taip pat nuolatos pasirodydavo žurnaluose „Kultūros barai“, „Nemunas“, „Mokslas ir gyvenimas“ ir kt. Kai kas buvo perspausdinama išseivijos spaudoje. Mano straipsnių rasdavo ir savaitraščio „Tarybinis mokytojas“, žurnalo „Tarybinė moteris“ skaitytojai. Tai buvo profesionalūs ir populiarūs leidiniai, ne ideologiniai ruporai, kaip gali pasirodyti iš pavadinimo. Daugiausia rašiau kultūros, pilietiškumo, dorovės, asmenybės temomis. Savaimė aišku, reikėjo laikytis oficialiosios ideologijos rėmų, bet prie jos neprisidėjau. Ideologinių rėmų turėjo laikytis visa kultūrinė veikla. Konfrontuoti ir polemizuoti su ta ideologija buvo galima tik pogrindžio spaudoje, kiek vėliau taip ir dariau.

Nepritariau tiems asmenims (jų nebuvo daug), kurie iš viso atsisakė ką nors spausdinti viešojoje spaudoje, atseit, dalyvauti „melo

kultūroje“. Kliovėsi vien nelegalia savilaida. Ją labai vertinau, ja domėjausi. Vis dėlto maniau, jog ribojimasis vien ja galbūt padeda autoriui išlaikyti savaip suprantamą asmeninį „tyrumą“, bet tuo pačiu užleidžia viešosios spaudos erdvę kaip tik tam, nuo ko norima atsiriboti. Bendradarbiaudamas kultūrinėje spaudoje susipažinau su kūrybingais kultūros ir meno žmonėmis. Iš rašytojų galėčiau paminėti Juozą Aputį, Leonidą Jacinevičių, Marcelijų Martinaitį, Sigitą Gedą, iš literatūros kritikų – Algimantą Bučį, Albertą Zalatorių, Petrą Bražėną.

Vienu metu bandžiau pasireikšti kaip šioks toks literatūros vertintojas ir kritikas. Kai kuriuose straipsniuose dėsciau mintį, kad jaunesnių rašytojų kūryba stokoja „visuomeniškai reikšmingo“ turinio, svarbaus tiek pilietiškumo, tiek ir asmenybės saviraiškos bei saviugdgos požiūriu. Tik geriau pagalvojęs, ėmiau suprasti, kad į kūrinio visuomeninį reikšmingumą reikia žiūrėti tik kaip į vieną jo vertinimo pusę. Ne mažiau svarbus yra meninis reikšmingumas, lemiantis kūrinio įtaigumą, vietą literatūros tradicijoje.

Be to, esama visokių „reikšmingumų“. Žvelgiant iš oficialiosios ideologijos pozicijų, visuomeniškai reikšmingu galėjo būti laikomas toks kūrinys, kuris padeda ugdyti „tarybinį žmogų“, aukština jo darbą, jo dorovinius bruožus. To ir buvo laukiama iš grožinės literatūros. Tačiau jaunieji rašytojai savo kūriniuose kaip tik vengė to, kas galėtų būti interpretuojama ideologijos naudai, suvokdami, kad apie tikrai reikšmingus tiek individui, tiek ir tautai, dalykus gali būti rašoma tik nelegalioje spaudoje. Žinoma, buvo galima rašyti, kaip buvo sakoma, „į stalčių“, nepublikuojant viešai, laukiant tinkamo laiko. Tačiau kai, pagaliau, toks laikas atėjo, tokių „slapta“ rašytų kūrinių, kiek žinau, neatsirado. Kokia galėjo būti išeitis?

Autoritetą turintis literatūros kritikas Albertas Zalatorius buvo pastebėjęs, kad grožinėje literatūroje įsivyravo „saldžiarūgščių meilės istorijėlių“ ir panaši tematika. Jaunesniųjų rašytojų, ir ne tik jų, dėmesys krypo į asmenybės vidinį pasaulį, norint atskleisti tai, kas yra subjektyviai „tikra“, „autentiška“, manant, kad vaizduodamas platesnius gyvenimo reiškinius rašytojas rizikuoja būti „netikras“, neištikimas sau pačiam. Kartu stengtasi tobulinti stilių, kaip esminę meninio profesionalumo pusę. Pagrindinį dėmesį kreipiant į meninę kūrinio pusę, į tai, kaip, o ne kas vaizduojama, buvo kuriama daugiau tik estetiniam poveikiui sukelti skiriama, meniškai išprususiems skaitytojams įdomi literatūra.

Paradoksiška, kad tokia kūryba, kurį laiką gaudavusi ideologų pylos už „beidėjiškumą“, vėliau kaip tik dėl to buvo toleruojama. Ideologai pagaliau suvokė, kad režimui yra pavojingi ne estetiniam mėgavimuisi skiriami kūriniai, bet tokie, kuriuose skaitytojas gali atpažinti opius, skaudžius sovietinės tikrovės reiškinius. Tokių kūrinių kaip tik nepasirodydavo. Savo nuomonę šiais klausimais dėčiau straipsnyje „Diletantiški samprotavimai apie profesionalumą“ (Literatūra ir menas, 1984 m. liepos 7 d.), vėliau perspausdintame (ten pat, 2006 m. gruodžio 1 d.).

Iš mano bandymų kritinėmis pastabomis įsilieti į literatūrinį gyvenimą neišėjo nieko gero. Rašytojai yra itin jautrūs tam, kas rašoma apie jų kūrybą, todėl savo rašymais tik pabloginau savo santykius su kai kuriais plunksnos meistrais.

Tekstai su slapyvardžiais

Šalia kitų teigiamų pokyčių, vykusių „pertvarkos“ metais, reikia paminėti tai, kad palengvėjo ryšių su užsienio mokslo įstaigomis ir mokslininkais galimybės. Pasidarė lengviau išvykti į

mokslines stažuotes ir konferencijas, taip pat pakviesti užsienio kolegas. Kaip pavyzdžius galiu paminėti grupės Mokslų akademijos ir Vilniaus universiteto filosofų išvyką į Pasaulinį filosofų kongresą Jungtinėje Karalystėje Braitone (Brighton, 1988 m. rugpjūčio mėn.).

Kitais metais su grupe sąjūdiečių – į Švedų–Baltų seminarą Švedijoje (1989 m. birželio mėn.). Prieš keletą metų tai būtų buvę sunkiai įsivaizduojama. Mokslininkai net buvo skatinami plėsti tarptautinius mokslinius ryšius, nors tai skambėjo gana demagogiškai, žinant, kiek vargo tekdavo patirti, kol iš tikro galėdavai išvykti.

Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto, kaip ir kitų MA institutų, tyrimų temos ir darbo vietų (etatų) skaičius bei finansavimas buvo tvirtinami SSRS mokslų akademijoje Maskvoje. Viena iš patvirtintų temų, kaip jau minėjau, buvo šiuolaikinių užsienio („buržuazinių“) filosofinių koncepcijų kritinė analizė. Tokia buvo laikoma ir katalikybės filosofija, mano mokslinio darbo sritis. Tiksliai neprisimenu, kada tarp Instituto ir SSRS užsienio reikalų ministerijos pastarosios iniciatyva buvo sudaryta bendradarbiavimo sutartis. Institutas įsipareigojo teikti Ministerijai kažkokią informaciją, o Ministerija pažadėjo padėti instituto bendradarbiams vyksti į mokslines komandiruotes. Tai buvo palanki aplinkybė, man pavyko ja pasinaudoti.

Padėjo ir kitas dalykas. 1971 ir 1979 m. Vilniuje lankėsi Paryžiuje gyvenantis iškilus mokslininkas semiotikas Algirdas Julius Greimas. Vilniaus universitete jis skaitė paskaitas apie lietuvių mitologiją. Užsimezgė svečio ryšys ir su Instituto mokslininkais. Pasiteiravus apie mano mokslinės stažuotės Prancūzijoje galimybes, Greimas pasakė, kad galėtų priimti mane Socialinių mokslų aukštųjų studijų mokykloje (Ecole des hautes etudes en sciences sociales), kurioje jis vadovavo sociolingvistinių tyrimų grupei.

1983 m. vasarą išvykau į vieno mėnesio mokslinę stažuotę į Prancūziją. Apsilankęs minėtoje mokykloje Paryžiuje, sutikau profesorių, aptarėme mano stažuotės programą. Numatėme, kad pagrindinę jos dalį sudarys akademiniai dalykai – lankymasis profesoriaus seminaruose, aptarimuose, disertacijų gynimuose, bibliotekose. Taip pat susitikimai su žinomais mokslininkais – Poliu Rikioru (Paul Ricoeur), Mišeliu de Serto (Michel de Certeau) ir kitais.

Vienas iš dalykų, su kuriuo pagal stažuotės darbotvarkę turėjau susipažinti, buvo Greimo išplėtotas semiotinės analizės metodas, taikomas aiškinant Biblijos tekstų prasmę. Siekiama atskleisti, kokiomis sąlygomis tie tekstai funkcionuoja kaip religiniai, o kokiomis kaip mitologiniai, folkloriniai, politiniai ir kitokie. Tyrimą vykdė semiotikų ir biblistų grupė, pasivadynusi „Groupe d’Entrevernes“ pagal kaimo, esančio pietų Prancūzijoje netoli Grenoblio ir nuostabiai gražaus kurortinio miestelio Ansi (Annecy), įsiterpusio tarp kalnų ir ežero, pavadinimą. Vasaromis grupė čia rengdavo seminarus, kuriuose dalyvaudavo ne tik prancūzų, bet ir olandų, vokiečių, kitų tautų semiotikai ir biblistai. Dauguma jų – dvasininkai ir vienuoliai, Greimo mokiniai ir pasekėjai. Profesorius pasiūlė man ten nuvažiuoti ir dalyvauti kaip seminaro svečiui, kad susipažinčiau, kaip šiuolaikiškai analizuojami religiniai tekstai. Susitarė dėl manęs su seminaro vadovu prof. Žanu Delormu (Jean Delorme). Seminaras vyko gyvai ir įdomiai, gaila, ne viską gebėjau suprasti. Buvo įdomu girdėti, kad politiniai tekstai, tiek kairieji, tiek dešinieji, savo struktūra yra panašūs į religinius.

Be akademinų užsiėmimų, buvo progų ir tiesiog pabendrauti su profesoriais, pakalbėti apie kultūrą, politiką, filosofiją. Jį domino Lietuvos kultūrinis gyvenimas, istorikų darbai, senųjų lietuviškų tekstų leidyba, tautosakos tyrimai.

**GROUPE DE RECHERCHES
 SEMIO - LINGUISTIQUES**
 ECOLE DES HAUTES ETUDES EN SCIENCES SOCIALES
 MINISTERE DE L'EDUCATION NATIONALE

C. N. R. S. - UNITE DE RECHERCHE LINGUISTIQUE
 DE L'INSTITUT DE LA LANGUE FRANCAISE
 MINISTERE DE LA RECHERCHE ET DE LA TECHNOLOGIE

10, RUE MONSIEUR LE PRINCE
 75006 PARIS
 Tél. 633.19.82

Paris, le 4 nov 84.

Mykolas Kolupa,
 papalauai ispaucus zi-
 noks, leidytojas, diktoriai, diktoriai
 "beisimais" uodinti - juo domavimas, religio-
 zus jitepus, diktoriai, diktoriai, diktoriai
 rebes. Juo paderytas prof. P. Bedkuis, ter-
 pi, pel kiek diktoriai protestuoti. Knyzicini
 atyq mity vardai - subjektiniai, amteriniai,
 polchimemij, diktoriai. Is graf. diktoriai
 ju kol ke, mity nepaues: gelyje - ar ju
 tik au konduje diktoriai mity?
 Diktoriai diktoriai ju diktoriai gelyje -

Būk laimingas. Ties šiuo gyvenimu laisvė, ir tautos
 išlikimas; norėčiau, kad taip būtų.
 Su visomis geromis ir šilumomis
 meilėms
 Lietuva, kaip visada,
 Jūsų šeimai

A. J. Greimo laiškas (1984 m. kovo 4 d.).

Dėkoja už J. Bretkūno „Rinktinius raštus“ ir kitokią literatūrą

Kalbėdavome apie Vilniaus istoriją. „Atgaudama Vilnių, Lietuva atgavo savo istoriją“, – pastebėjo. Tačiau dalies savo istorijos Lietuva dar neatgavo, nes neturi Krėvos, Lydos, Gardino – tęsėme pokalbį. Tai tyrimų sritis.

Greimo nuomone, itin svarbu, kad Lietuvos visuomenėje stiprėtų racionalus, kritiškas mąstymas. Reikia, kad Vilniuje būtų plėtojami semiotiniai tyrimai, būtina, kad Lietuvos istorikai daugiau naudotųsi šiuolaikinės kultūrologijos metodais, ko jie beveik visai nedaro. Per vieną pokalbį Greimas paklausė, kodėl Lietuvoje kai kuriuose leidiniuose jis yra vadinamas buržuaziniu inteligentu? Mes, prancūzų kairieji inteligentai, oponuojame stambiajai buržuazijai, o jūsų esame vadinami buržuaziniais – kalbėjo profesorius. Ką galėjau atsakyti? Nebent tai, jog pagal sovietinę ideologiją bet koks Vakarų visuomenės kairysis, jeigu nėra maskvietiško stiliaus komunistas, yra laikomas buržuaziniu.

Grižęs į Vilnių, kurį laiką su Greimu keitėmės atvirukais. Susirašinėjau ir su profesoriumi Delormu, kuris 1990 m. rudenį lankėsi Vilniuje, padėjau jam plačiau pasižvalgyti po Greimo tėvynę.

Užbėgdamas gerokai į priekį, turiu pasakyti, kad po devynerių metų, 1992 m. vasario pabaigoje, atėjo liūdna žinia apie iškiliojo mokslininko mirtį. Man, kaip tuometinio Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo atstovui, teko liūdna ir garbinga pareiga palydėti urną su velionio palaikais į Kauno Petrašiūnų kapines ir ten tarti atsisveikinimo žodį.

Mano stažuotės Prancūzijoje laiką labai praturtino susitikimai su Paryžiaus lietuviais. Dailininkas Žibuntas Mikšys, subtilios linijos miniatiūrų, ekslibrisų meistras, padėjo man pastebėti kai kuriuos išskirtinius miesto kontūrus ir spalvas, kurių negebėjau įžvelgti savo neišlavinta akimi. Bendravimas nenutrūko ir man

1980 XI. 27

Serbiana Broniau,

vienas prancūzų indeliniukas kei-
pėsi į mane, teiraudamasis kaip lietuviai
vadiną transsubstanciaciją.

Bižutu keptis į Jus, nes Jus man
vienintelis, kuris dia šaltumėte padė-
ti.

18 | Ariauris
| Enkėjimais
| Jūsų v.

reiški užuojautos

Žibunto Mikšio laiškėlis ir miniatūra „Reiškiu užuojautos“,
atsiųsta mirus mano mamai. 1980 m.

Materialistinis nužmoginimas II

PRANAS VYTĖNAS

Paskaite bet kurį Lietuvoje išleistą marksistinės-lenininės filosofijos vadovėlį, sužinome, kad materializmas pagrįdinę savo dogmą nusako taip: materija yra pirminė, o sąmonė antrinė. Tai reiškia, kad viskas, kas realiai egzistuoja, tėra tik materija, medžiagiškos prigimties dalykai.

Pagal materializmą reali yra tik nesukuriama ir nesunaikinama, amžinai judanti materija, iš kurios, savaimingo vystymosi keliu, atsirado gyvybė, o iš gyvulių pasaulio išsivystė žmogus, savo atsiradimu sukurdamas ir visuomenę. Nesą ir negalį būti njeke, kas nebūtų ganta ir visuomenė, todėl nėra Dievo, nėra sielos, nėra pomirtinio gyvenimo, nėra aukštesnės žmogaus būties prasmės. Visa, kas realu, pagal materializmą, yra šiaurės, žemiška, trapu ir laikina, o amžina ir begalinė yra tik beasmenė, bedvasė materija.

simanymas mulkinti liaudies mases.

Labiausiai nutolusiu nuo mokslo yra laikomas religinis pasaulio supratimas. Religijai yra skiriama daugiausia marksistinių filosofų bei ateistų išpuolių. Suprantama, kad Lietuvoje tokių išpuolių bei "kritikos" daugiausia susilaukia katalikybė.

Kadangi marksistai be paliovos pabrėžia, kad jų filosofija yra mokslėška, o vadinamoji idealistinė bei religinė filosofija yra nemokslėška arba antimokslėška, — prie šio klausimo reikia sustoti ilgiau. Kyla klausimai: ar materializmo tezę, kad materija yra pirminė, o sąmonė antrinė, tikrai yra mokslėškai pagrįdžiama?

ar filosofija iš viso turi vadovautis ir remtis vien tik mokslo principais bei duomenimis?

Pažiūrėkime, ką apie tikrovę sako mokslas. Mokslas tikrovę tiria specifiniu — kiekybės, struktūros požiūriu. Bet kuri brandi mokslo šaka kiek galima tiksliau apibrėžia savo tyrimo sritį ir nesiima nieko teigti ar spręsti apie tokius dalykus, kurie į tą sritį neįeina. Dėl to mokslas, jeigu jis yra korektiškas, nesiima daryti apie pasaulį galutinių išvadų.

Šiuolaikinis mokslas nesiima ir negalėtų pasakyti nieko apibrėžto ir pagrįsto apie tokius dalykus, kaip pasaulio, materijos ir sąmonės prigimtis, galutinė žmogaus gyvenimo prasmė ir panašiai.

Įvairios mokslo šakos, tyrinėdamos žmogaus organizmą ir psichiką, žmonių ekonominę ir kultūrinę veiklą, konstatuoja, be ko kito, tą faktą, kad žmogaus kūnas ir sąmonė, medžiaga ir dvasia yra ypatin- gu būdu tarpusavy susiję ir

Tokia filosofija, kuri aiškintų pasaulį tik mokslėškai, negalėtų pasakyti nieko savito, nes juk mokslas moka kalbėti pats už save. Tikros filosofijos uždavinys yra pasakyti apie pasaulį žymiai daugiau, negu pasako mokslas, todėl tikra filosofija negali remtis vienu tik mokslu. Materializmo pretenzijos mokslo vardu neigti Dievo buvimą yra visiškai nepagrįstas, nes mokslas iki Dievo buvimo klausimo neina ir neturi priemonių jam spręsti. Materializmas neturi nei pagrindo, nei teisės mokslo vardu neigti religiją, kaip jis neturi teisės pasisavinti ir intelektualinės kontrolės funkcijos.

„Tėviškės žiburiai“ 1986. 04. 22 Nr. 17

Teksto su slapyvardžiu fragmentas Kanados lietuvių savaitraštyje

„Tėviškės žiburiai“. 1986 m.

grįžus namo. Gaudavau originalios rašysenos Žibunto laiškus, kar-tais ir su piešinukais.

Su Žiba ir Petru Klimu dažniausia pokalbių tema buvo prieška-riniai Lietuvos ir Prancūzijos santykiai, kultūriniai ryšiai.

Kalbėjome ir apie Lietuvos padėtį, Vakarų šalių politiką, išeivi-jos veiklą Lietuvos išsivadavimo byloje.

Per pokalbius su kunigu Jonu Petrošiumi aiškėjo, kad tokiai išeivijos veiklai, jos spaudai ir radijo laidoms labai reikia žinių iš Lietuvos, ne tik apie atskirus įvykius, bet ir apie bendresnius dvasi-nius ir kultūrinius gyvenimo reiškinius. Jaučiau pareigą prie to pri-sidėti. Aptarėme tematiką ir, netausodamas brangaus laiko, ėmiau rašyti. Taip atsirado rašinys „Katalikybė ir inteligentija šiuolaikinė-jje Lietuvoje“ .

Po poros metų, mokslinėje stažuotėje Italijoje, po pokalbių su kunigu jėzuitu Pauliumi Rabikausku ir kitais Romos lietuviais, ra-dosi tekstas „Materialistinis ideologinis nužmoginimas“, skirtas so-vietinės ideologijos poveikio Lietuvos žmonėms analizei. Savaime suprantama, tai buvo daroma konspiratyviai, sutarus, kad neliktų mano rankraščių.

Po kiek laiko tie tekstai su slapyvardžiais buvo skaitomi per lie-tuviškas Vatikano radijo ir „Laisvosios Europos“ laidas, spausdina-mi išeivijos periodiniuose leidiniuose („Tėviškės žiburiai“, „Aidai“, „Į laisvę“). Kartais skiltyje „Gauta iš Lietuvos“. Su P. Rabikausku kurį laiką susirašinėjau.

Užimtumas minėtais dalykais neatitraukė manęs nuo akademi-nio gyvenimo, nuolat dalyvavau mokslinėse konferencijose, diser-tacijų gynimuose. Kaip oponentas ar disertacijų gynimo komitetų narys dalyvavau devyniasdešimt šešių mokslų daktaro ir habilituo-to daktaro disertacijų gynimuose. Turėjau gerą progą susipažinti su

Roma, 1988. I. 1

Mielasis Dr. Kuzmickai,

paieš tūs dienas garu Jūsų mielas sveikinimus ir linkeėjimus. Rečū už visa tai. Savųjį sveikinimų nepasiunčian pūri tai, todėl siunčiu bent dabar, išengdamas į Naujuosius Metus.

Malonu, kad Jūs parėki mano lenkijoje parkelbtis straipsnis atspaudas. Ji pasiunčian toj pat, gavėi iš Jūsų knygą: V. Bagdonavičius "Filosofiniai Vydūno humanizmo pagrindai". Dar neturėjan laiko atidėian paskaityti, bet jau iš turinio matyti, jog tai rimtas veikalas. Dabar ir Jūsų "paraginta", steigšios perskaityti. - Poza šiais metais išleisti itonine tematika knyga mačian ir šiek tiek skaičiau. Tai J. Jurginio "Lietuvos kritikas" ir leidinys "Popiežius bulės...". Pirmoji, atrodo, greitomis sumesta, neišlaiko rimtos kritikos. Antroji - geras paranknis jau seniai išleisty teksty rinkinys, bet su tomis leidiniuose. Ir liet. ilus...

Geriausios sėkmės, kūrybinei energijos, dvasios ir kūno jėgų gyvenimo kelėje linki Jums nusivirdėiai, išanguliams ir naujuosius metus, ir dekijs -

kunior gal dar prie savo darbo, prišo perduoti
Tūsų P. Rabikauskas

Paulius Rabikauskas

Roma, 1988. I. 1.

naujausiais humanitarinių ir socialinių mokslų sričių tyrimais. Per mano rankas praėjo Arvydo Juozaičio, Vytauto Radžvilo, Vytauto Rubavičiaus, Arūno Sverdiolo, Arvydo Šliogerio, kitų daugiau ar mažiau žinomų asmenų moksliniai darbai.

Rezistentas Algirdas Statkevičius

Per užsienio radijo stotis ir kitaip pasiekdavo žinios apie disidentų veiklą, pogrindžio spaudą. Aš pats nebuvau jos skaitęs, atmintyje išliko tik pokario metų partizanų atsisaukimai. Žinias apie tą spaudą gaudžiau, tai drąsino, tačiau ryšių neieškojau.

Vis tik ryšys netikėtu būdu atsirado, dar gerokai prieš „pertvarkos“ laikotarpį ir Sąjūdį. Kartą man į namus paskambino asmuo, prisistatęs kaip gydytojas, dirbantis Greitosios pagalbos tarnyboje, ir pasakė, kad jį sudomino viename žurnale skaitytas mano straipsnis etikos klausimais. Norėtų pasikonsultuoti. Susitikome. Taip prasidėjo mano pažintis su rezistentu Algirdu Statkevičiumi.

Ne iš karto, o tik daugiau pabendravus ir išsikalbėjus, aiškėjo, kad šis kuklus ir jautrus žmogus – atsidėjęs laisvės kovotojas, rezistentas dar nuo pirmojo sovietmečio, nemažai metų praleidęs sovietiniuose kalėjimuose ir lageriuose, vienas Lietuvos Laisvės Lygos steigėjų, Lietuvos visuomeninės grupės Helsinkio susitaramams remti narys. Taip pat kelių leidinių ir straipsnių etikos, kultūros, politikos temomis autorius.

Jau pirmą kartą pas mane atėjęs, atsinešė stambaus veikalo keistoku pavadinimu – „Sofiokratija ir geodoroviniai jos pagrindai“ rankraštį. Paskaičius pasirodė, jog tai solidus kūrinys, kuriame svarstomos esminės filosofinės dorovės ir kultūros problemos. Pamatinė idėja – bendražmogiškos moralės kūrimas, kaip būdas priešintis asmens nužmoginimui, dėl kurio kyla visos didžiosios

DR. ALGIRDAS STATKEVIČIUS

ŽMOGAUS GELBĖJIMAS

SOFIOKRATIJA IR GEODOROVINIAI
JOS PAGRINDAI

Dr. Algirdo Statkevičiaus pagrindinis veikalas, kurio rankraštis
buvo ilgai slepiamas pas mane
Gydytojas Algirdas Statkevičius

dabarties blogybės. Apie tai veikale svarstoma teoriškai, remiamasi įvairių autorių mintimis, taip pat vertinama dabarties tikrovė. Kalbant konkrečiau, vos ne iš kiekvieno puslapio dvelkė griežta sovietinio režimo kaip patologiškos santvarkos kritika. Supratau, kad sklaidau moralės argumentais grindžiamą, bekompromisį antisovietinį veikalą.

Darbas dar nebuvo baigtas: kai ateidavo pas mane, puslapis po puslapio aptarinėdavome tai, kas parašyta, pasiginčydavome, ne tiek dėl pamatinių teiginių – jie man nekėlė didesnių abejonių –

kiek dėl argumentavimo, dėstymo logikos ir stiliaus. Man nepatiko, kad teiginiai vietomis pernelyg kategoriški, kad be reikalo išradinėjami nauji terminai, braižomos schemas. Vis dėlto veikalo turiniui pritariau, maniau, kad toks darbas reikalingas, tačiau sakiau, kad reikia jį rimtai redaguoti tiek stiliaus, tiek ir logikos požiūriais. Autorius su kai kuo sutikdavo, su kai kuo ne. Galiausiai, daugmaž sutarėme. Parašiau teigiamą recenziją (1979 m. rugsėjo 29 d.), išspausdintą 1990 m. Čikagoje išleistame veikalo variante, pavadiname „Žmogaus gelbėjimas“.

Igiję tarpusavio pasitikėjimą, nuo etikos pereidavome prie politikos. Jis atsinešdavo pagrindžio leidinių – „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kroniką“ ir kitokių, kai kada palikdavo juos pas mane ilgesniam laikui. Jam kilo mintis, kad galėtume leisti naują periodinį pagrindžio leidinį, pasiūlė ir pavadinimą „Šalin vergiją“. Pavadinimas man atrodė pernelyg tiesmukas, siūliau kitokius, nepaisant to, sutikau prisidėti savo rašiniiais. Vieną numerį parengėme ir išleidome (1978 m.), jame buvo du mano straipsneliai, pasirašyti slapyvardžiais. Technine leidimo puse nesidomėjau. Rengėme ir antrą numerį, bet pabaigti nepavyko.

Artėjant Molotovo–Ribentropo slaptųjų protokolų pasirašymo (1939 m. rugpjūčio 23 d.) keturiasdešimtmečiui 1979 metais, A. Statkevičius parengė „Moralinį ultimatumą TSRS vyriausybei“ – 30 puslapių tekstą, kuriame buvo glaustai ir dokumentuotai nušviečiami nacių ir bolševikų suokalbčio padariniai Lietuvai. Keliami simboliškai ultimatyvūs reikalavimai SSRS vyriausybei – per 90 valandų apsvarstyti nepriklausomos Lietuvos atkūrimo klausimą, paskelbti SSRS laikraščiuose Molotovo–Ribentropo pakto dokumentus.

Tekstą paredagavau, kai ką pasiūliau ir pridėjau. Dokumentas, pasirašytas Lietuvos Laisvės Lygos vardu, buvo išsiųstas į Maskvą iš

Moldovos sostinės Kišiniovo. Vėliau tekstas pateko į Vakarų, buvo išverstas į anglų kalbą, o artėjant suokalblio 50-mečiui, pasiųstas M. Gorbačioviui iš Tasmanijos sostinės Hobarto, kartu su Australijoje masiniu tiražu išleista knygele „The Moral Ultimatum to the Government of the USSR“.

Kai kartą Statkevičius neatėjo pas mane numatytu laiku, nesirodė ir kitas dienas (niekada neskambindavome telefonu), numaniau, kas galėjo būti nutikę. Neapsirikau, daug vėliau sužinojau – eilinį kartą areštuotas. Tai įvyko 1980 metų vasarą. Jau prieš tai žinojau jo istoriją ir tai, kad yra sovietinio saugumo sekamas. Pas mane netikėtai apsilankė nekviestas „svečias“, prisistatęs kaip saugumo pareigūnas ir ėmęs kamantinėti, ar jo nepažįstu, ar jis pas mane neateina, ar nežinau, pas ką namo laiptinėje jis ateina. Išsigyniau, bet ir išsigandau. Suvokiau, kas grėstų man, jeigu mūsų ryšiai išaiškėtų. Pas mane kaip tik buvo jo pagrindinio veikalo rankraštis, keli kiti antisovietiniai tekstai. Kuo skubiausiai visa tai paslėpiau rūsyje. Taip buvo išsaugotas šis veikalas, nors rankraštis šiek tiek nukentėjo dėl prakiurusio vandentiekio vamzdžio.

Jau praėjus keleriems metams, vieną pavakarę Algirdas vėl apsilankė pas mane. Netikėtas ir malonus susitikimas. Jis buvo tik ką išėjęs į laisvę, dvejus metus „gydytas ir auklėtas“ Černiachovske (Kaliningrado srityje), po to kalintas Taškente. Jaunystėje dar spėjusiam trejetą metų studijuoti mediciną, vėliau įsitraukusiam į pogrindžio veiklą, už kalėjimo groių ir lagerių spygliuotų vielų jam teko su pertraukomis praleisti 14 metų. Mūsų pažintis ir bendravimas tęsėsi keliolika metų, su kelių metų pertraukomis, kai jis būdavo teisiamas ir kalinamas.

Kai užsienio spaudoje imta rašyti apie kalinamą gydytoją, jam buvo leista išvykti į JAV. Matyt, turėjo reikšmės ir tai, kad ten daug

metų buvo gyvenę jo tėvai. Bet ir Amerikoje Algirdas Statkevičius nepoilsio, veikė kaip kovotojas už Lietuvos laisvę, tuo tikslu organizavo keliose šalyse parašų rinkimą, daug rašė.

Jau minėto Čikagoje išleisto veikalų „Žmogaus gelbėjimas“ pabaigoje rašoma: „Ši knyga turi savo istoriją. Ji gimė už laisvę kovojančios Lietuvos pogrindyje griežčiausios konspiracijos sąlygomis. Filosofijos mokslų daktaras, prof. Bronius Kuzmickas šios knygos recenziją parašė taip pat giliame pogrindyje. Todėl ši knyga yra viena iš aktyvios pogrindžio veiklos paminklų“ (Statkevičius 1990: 433).

AT-AS pirmosios kadencijos pabaigoje kai kurie kolegos ne tik iš opozicijos (neminėsiu pavardžių) nepagalvėjo net vasaros atostogų, naršydami saugumo pastate likusius popierius, ieškodami ko nors, galinčio parodyti, kad bendradarbiau su sovietiniu saugumu. Pretekstas – mokslinės stažuotės užsienyje. Paieškos buvo bevaisės, bet įtarinėjimai sklido. Atsiliepdamas į tokius įtarinėjimus, A. Statkevičius „Lietuvos aide“ (1992 m. rugsėjo 22 d.) rašė: „Bronius Kuzmickas gerai žinojo, kad už politinę veiklą buvau kalintas sovietų kalėjimuose ir lageriuose. Taip pat žinojo, kad esu KGB sekamas, kad man gresia naujas areštas. Jis suvokė ir tai, kas ištiktytą jį patį, paaiškėjus apie mūsų ryšius bei bendrą veiklą“ (Lietuvos aidas 1992: 6).

Algirdas toliau rašė kultūros, moralės, politikos temomis, leido knygas, darėsi labai kritiškas Lietuvos valdžios atžvilgiu. Dėl kai ko rimtai pasiginčydavome, bet tai netrukdė bendrauti. Susitikimai re-tėjo, kol visai nutrūko. Lageriuose praleisti metai nepraejo be poveikio sveikatai. Su juo, sulaukysiu 93 metų, 2016 m. rugpjūčio 28 d. atsisveikinta Antakalnio kapinėse. „Tai žmogus legenda – partizanas, poetas, filosofas, politikas“, – toks buvo trumpas, spaudoje pasirodęs Algirdo Statkevičiaus asmenybės apibūdinimas (Matuolis 2016: 4).

Leonarda UNESCO generalinėje konferencijoje Paryžiuje. 1999 m.

Su Leonarda atostogos Palangoje

Atvykus į Marijampolę dalyvauti fondo „Į laisvę“ studijų savaitėje
1992 m.

Gyvenimo džiaugsmas, netekties skausmas

Pradėjęs dėstyti Vilniaus inžineriniame statybos institute, Filosofijos katedroje susipažinau su jauna dėstytoja Leonarda Jekentaite. Ji dirbo ir TV diktore, bet buvo angažuota filosofijai, ruošėsi stoti į filosofijos aspirantūrą (doktorantūrą) Vilniaus universitete. Domėjosi panašia, kaip ir aš, tematika – žmogaus būties problema filosofijoje. Su malonumu padėjau jai pasirinkti disertacijos problemą – žmogaus samprata amerikiečių neofroidizme.

Pažintis nenutrūko ir man perėjus dirbti į Lietuvos mokslų akademiją. Po metų kitų susituokėme. Kaip man, taip ir jai, tai buvo jau antroji santuoka, abu jau turėjome po dukrą iš pirmųjų santuokų: Leonarda – Gabrielę, aš – Severiną. Mums gimė trečia dukra – Agnė.

Leonarda Jekentaitė
DE PROFUNDIS
*Psichoanalitinės filosofijos žvilgsniu
apie mąstytojus ir menininkus*

Leonarda Jekentaitė. De profundis
Su Leonarda namuose. 1996 m.

Kai sutvarkėme būsto reikalus, Leonarda tapo šeimos galva. Daug dėmesio skyrė mergaičių auklėjimui, rūpinosi savo tėvais ir manimi. Man, išitraukusiam į politinę veiklą, tekdavo daug dirbti, dažnai vykti į užsienio komandiruotes, ant jos pečių guldavo visa namų rūpesčių našta. Ji tai kantriai pakėlė, be to, buvo draugiško, atviro būdo, mokėjo džiaugtis gyvenimu, matyti jame tai, kas gera. Man, linkusiam į uždarumą, tai buvo tikra likimo dovana. Kartu vykdavome atostogų, dalyvaudavome mokslinėse konferencijose, kultūros renginiuose, susitikimuose su draugais.

Abu nemažai rašėme, vienas kitam patarinėjome, kartu reikliai vertinome vienas kito tekstus. Džiaugėmės, kai pasirodė stambus jos mokslinis darbas „De profundis. Psichoanalitinės filosofijos žvilgsniu apie mąstytojus ir menininkus“ (2007).

Paskaitos ir mokslinis darbas nebuvo vienintelė Leonardos veiklos sritis. 1997–2001 m. jai teko eiti aukštas valstybines pareigas – buvo Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos generalinė sekretorė. Tai sudėtingos pareigos, reikalaujančios administracinių gebėjimų, mokėjimo bendrauti su įvairių sričių pareigūnais, atstovauti Lietuvos kultūrai tarptautiniuose forumuose. Teko skirstyti laiką taip, kad jo pakaktų šeimai, tarnybinėms pareigoms, išvykoms į Paryžių, į kitas šalis.

Santuoka buvo sėkminga, deja, lemtis buvo kitokia. Į viską, ką bedarytų, Leonarda žiūrėjo labai atsakingai, visais rūpinosi, tik nepagalvojo, kad reikia daugiau dėmesio ir sau pačiai. Mes, šeimos nariai, apie tai taip pat nelabai galvojome. Kai paaiškėjo, kad jos tykoja klastinga kraujo vėžio liga, buvo jau vėlu. Iš šio pasaulio Leonarda išėjo 2008 m. spalio 12 d. Man ir dukroms tai buvo be galo skaudi netektis. Šiuo sunkiu metu savo užuojauta ir dėmesiu man labai padėjo Vytautas Landsbergis, Česlovas Stankevičius, Gražina ir Alis Vidūnai. Leonardos nepamirštu iki šiol.

Dar apie laisvėjimą | 113

Lietuvos

mokslų akademija | 117

Iniciatyvinė grupė | 123

Sąjūdis plečiasi | 126

Atokvėpis seminare

Vašingtone | 134

Baltijos kelias | 142

Lietuvos

mokslininkų sąjunga | 148

Kitakalbiai piliečiai | 154

Komunistų partija

skyla | 160

Sajūdžio dienos

Dar apie laisvėjimą

Laikai keitėsi, SSRS vadovo Michailo Gorbačiovo pradėta „pertvarkos“ („perestroikos“) politika Lietuvai žadėjo nevienareikšmių padarinių. Paskelbtieji viešumo, atvirumo ir demokratėjimo šūkiai rodė, kad režimas liberalėja, politinis diktatas švelnėja, atsiveria platesnės tiesos sakymo, socialinių iniciatyvų ir kitokios galimybės. Tai atitiko visuomenės reikmes ir žmonių lūkesčius. Bet aiškėjo ir kita, nelabai pastebima liberalėjimo pasekmių pusė. Nemaža Lietuvos visuomenės dalis jau buvo gal ne tiek prisitaikiusi, kiek apsipratusi su esamąja sovietine tikrove. Daug kam ėmė atrodyti, kad galima ir toliau „taip gyventi“, nekvestionuojant padėties iš esmės. „Pertvarkos“ žadami pokyčiai kaip tik ir davė naujų impulsų nusiramino nuotaikoms. Tačiau, pagalvojus rimčiau, buvo galima suprasti, jog tokios nuotaikos yra gan pavojinga, tautos valią migdanti saviapgaulė, vedanti prie galutinio susitaikymo ir pasidavimo.

Kita vertus, „pertvarkos“ paskelbimas iš pat pradžių reiškė staigų politinio gyvenimo posūkį, nes užbaigė įgirusį brežnevinį „sąstingio“ laikotarpį ir sukėlė nemažą sumaištį valdžios sluoksniuose. Buvo matyti, kad Lietuvoje valdžia pasimetusi, nežino kaip elgtis ir laukia, kaip lig šiol buvo įpratusi, nurodymų iš Maskvos. Panaši ir visuomenės būsena. Žmonės suvokia, kad gali laisviau jaustis, drąsiau kalbėti, kad atsiveria naujų ūkinės, kultūrinės veiklos galimybių, bet laikosi pasyviai ir inertiškai, nes yra atpratę, teisingiau pasakius – valdžios atpratinti nuo aktyvesnės pilietinės saviraiškos.

Ne paskutinėje vietoje ir netikrumas, nepasitikėjimas tuo, ką skelbia valdžia, nes ta graži retorika galbūt tėra tik propagandinis burbulas. Todėl dar neaišku, „kuo tai gali baigtis“, dar neišblėsusi stalininių represijų atmintis. Nemažai ir tokių, kurie priešiški „per-tvarkai“ ir skelbiamoms permainoms. Jaudina žinios, kad kitur kažkas vyksta, pavyzdžiui, Gruzijoje išsireikalauta didesnių teisių gruzinų kalbai. Bet Lietuvoje kol kas ramu ir vienoda, juokaujama, kad pokyčiai pakeliui į Lietuvą sustojo kažkur „ties Ašmena“.

Tačiau iš tikrųjų Lietuvoje nėra taip ramu, kaip atrodo iš paviršiaus. Jeigu valdžios kontroliuojamas viešasis gyvenimas ir toliau yra pilkas ir nuobodus, tai neviešojoje aplinkoje visai kitaip. Mokslo, meno žmonių aplinkoje jau iš seniau gyvuoja daug uždaru, opozicinių grupių ir grupelių, kuriose vieni kitais pasitikintys žmonės svarsto politikos, kultūros, Lietuvos ateities ir kitus opius klausimus.

Viena tokių grupelių rinkdavosi filosofo Bronislovo Genzelio bute per Vasario 16-ąją, sutampančią su šeimnininko gimtadieniu. Tokia data jau savaime įpareigojo aptarinėti Lietuvos nepriklausomybės idėją, kitus istorijos klausimus. Lankydavausi su žmona Leonarda. Jau pačiose Sąjūdžio išvakarėse pastovia susitikimų vieta tapo rašytojo Virgilijaus Čepaičio butas, patogus tuo, kad buvo nuošaliame senamiesčio kieme. Ketvirtadieniais penktą valandą, be išankstinio įspėjimo, rinkdavosi filosofai Romualdas Ozolas, Bronislovas Genzelis, poetas Marcelijus Martinaitis, kino režisierius Gytis Lukšas, dirigentas Donatas Katkus.

Aš taip pat buvau nuolatinis dalyvis (Čepaitis 2007: 18). Aptardavome esamą būklę Lietuvoje, situaciją Maskvoje, dalindavomės žiniomis iš pagrindžio spaudos, numatydavome, ką turėtume nuveikti kitą savaitę, ko galėtume laukti iš valdžios. Kartais susirinkdavome

pas R. Ozolą, neretai ir pas mane. Dėl to, kad pagrindinis siekis buvo atstatyti valstybės nepriklausomybę, niekam nekilo nė mažiausios abejonės. Kilo tik klausimų, kaip tam tikslui išnaudoti legalius būdus. Susitikimų dalyvius saistė tarpusavio pasitikėjimas. Kai vėliau, po Kovo 11-osios, tapo prieinami KGB dokumentai, juose nebuvo aptikta duomenų, rodančių, kad šioje įstaigoje būtų buvę žinoma apie minėtus susitikimus.

Kai vėliau, po Kovo 11-osios, tapo prieinami KGB dokumentai, juose informacijos apie mūsų susitikinėjimus nebuvo rasta (Genzelis 2009: 17). Tačiau buvau šokiruotas, kai žurnale „Problemos“, skirtame Romualdo Ozolo atminimui, jo duotame interviu perskaičiau užgaulią netiesą – kad buvau surašęs saugumui, ką kiekvienas ten šnekėjo (Problemos. 2018. Priedas: 63). Nieko panašaus nebuvau daręs. Bet dabar jau nepaklausi, nepasiaiškinsi. Sutinku, kad apie išėjusiuosius atsiliepiama tik gerai. Ir vis dėlto, ima apmaudas. Daug metų buvome knygų leidybos ir Sąjūdžio bendradarbiai ir bendraminčiai, o kas lieka dabar? Ozolas pats aptemdė savo šviesų paveikslą mano atmintyje.

Atėjo laikas nuo svarstymų eiti prie praktinių dalykų, iš uždarmo išeiti į viešumą, apie svarbius dalykus prabilti atvirai. Pradėjo kilti – jau ne valdžios nurodymu ir ne jai atskaitingos – visuomeninės ir kultūrinės iniciatyvos. Jomis buvo išreiškiamos aktualios tautinės ir kultūrinės reikmės, bet taip, kad derėtų su oficialiai skelbiamais viešumo, atvirumo lozungais. Buvo stengiamasi laikytis „retorinės drausmės“, viešai nevartoti sąvokų ir terminų, kurie galėtų kelti įtarimą tam tikroms valdžios įstaigoms.

Įvyko tarsi lūžis visuomenės gyvenime, žmonės ėmė mažiau bijoti, ypač drąsi ir veikli buvo išsilavinusi jaunesnioji karta. Dar ne taip seniai daug kas būtų buvę neįmanoma. Nebuvo išnykęs iš

atminties prieš keletą metų kilęs, bet tuoj pat valdžios užgniaužtas pilietinis blaivybės judėjimas. Tokia piliečių iniciatyva prieštaravo oficialiai doktrinai, kad socializmui nėra ir negali būti būdingas alkoholizmas kaip socialinis reiškinys, yra tik pavienių „piktnaudžiavimo“ alkoholiu atvejų. Bet dabar apie panašias socialines blogybes buvo galima kalbėti laisvai.

Pirmiausia reikėtų prisiminti 1987 m. vasarą Kaune susikūrusį paminklosaugos klubą „Atgaja“, kuris kėlė opias ekologines problemas, suorganizavo protesto prieš gamtos niokojimą žygį. Paminklosauga rūpinosi ir panašiu laiku susikūręs „Talkos“ klubas. 1988 m. susikūrė gamtosauginis „Lietuvos žaliųjų judėjimas“. Jo nariai rengė piketus prie aplinką teršiančių gamyklų, karinių objektų, organizavo švaros talkas prie istorijos ir kultūros paminklų. Ekologijos reikalais taip pat rūpinosi jaunimo „Žemynos“ klubas. Kilo ir kitokio pobūdžio judėjimų, 1989 m. buvo organizuotas antikarinis Taikos žygis, raginantis SSRS kariuomenę palikti Lietuvą.

Steigėsi vieši diskusijų klubai. 1987 m. pavasarį mano, B. Genzelio ir R. Ozolo pastangomis pavyko „Žinijos“ draugijoje gauti patalpas „filosofų klubui“, kuris buvo skirtas temai „Tauta ir istorija“. Daugiau kaip pusmetį kiekvieno mėnesio trečiąjį trečiadienį vykdavo susibūrimai, buvo skaitomi pranešimai, diskutuojama istorijos, tautos, valstybės, kultūros temomis. Dalyviai buvo įvairūs – humanitarai ir fizikai, profesoriai ir studentai. Galėjo ateiti kiekvienas ir tarti žodį. Atvykdavo ir vienas kitas partinis funkcionierius, bet jausdavosi nejaukiai, nes nesugebėdavo atsakyti į klausimus, diskutuoti. Tai, matyt, ir buvo priežastis, kad klubas valdžios paliepiamu iš šių patalpų buvo išprašytas. Bet neliko be vietos – persikėlė į Dailininkų sąjungos patalpas, pakvietus jos pirmininkui Broniui Leonavičiui.

Plačiai nuskambėjo Arvydo Juozaičio pranešimas „Politinė kultūra ir Lietuva“, kuriame buvo kalbama apie tautų teisę į suverenitetą, Lietuvos istorijos klastojimus. Suverenitetas – nepriklausomybės sinonimas, tuomet buvo neįprasta, bet ir patogi sąvoka, nes per daug neišsiskyrė iš „pertvarkos“ leksikos konteksto.

Menininkų rūmuose (dabar Prezidentūra) pradėjo veikti diskusijų klubas „Menas istorijos lūžiuose“. Mokslininkų rūmuose įsikūrė jaunųjų mokslininkų klubas „po Zodiaku“. Ekonomistai svarstė Lietuvos ekonominio savarankiškumo galimybes. Buvau nuolatinis diskusijų klubų dalyvis, skaičiau ne vieną pranešimą. Diskusijos klubuose veikė kaip pilietinės savivokos ir atsakomybės ugdymo mokyklos. Formavosi savarankiškas, alternatyvus oficialiam, mąstymo ir veiklos būdas, kurio motyvas buvo individualus orumo ir saviraiškos siekis, pilietinės atsakomybės jausmas. Nebuvo konfrontuojama su valdžia, jos nepaisoma, ji nepastebima, tiesiog daroma tai, kas reikalinga. Energija kilo iš jaunosios kartos, su kuria gerai sutarė ir nemažai vyresniųjų.

Plėtojosi alternatyvi kultūrinė veikla, nekonfrontuojanti su oficialia politika, bet ir jos nepalaikanti, veikianti tarsi šalia sistemos (Šukys 2012: 61–71). Šitokią orientaciją tyrėjai įvardijo „savaimios“ kultūros terminu. Šios kultūros aplinkoje susikūrė Sąjūdis (Sąjūdžio ištakų beiėškant. 2011). Analogiški dalykai vyko ir Latvijoje bei Estijoje, geras Baltijos kraštų gyventojų tarpusavio supratimas buvo svarbi tolesnės įvykių raidos paskata.

Lietuvos mokslų akademija

Laisvėjimo idėjomis ir pilietinėmis iniciatyvomis pasižymėjo aukštųjų mokyklų, ypač Mokslų akademijos mokslininkai. Neveltui kaip tik joje įsisteigė Sąjūdis. Ši mokslo įstaiga turėjo tam tikrą

autonomiškumo, sprendimų laisvės „privilegiją“ – slaptą balsavimą. Galėjo kai ką nuspręsti savarankiškai, net ignoruoti kai kuriuos valdžios nurodymus. Iškalbingas faktas – prieš keletą metų slapto balsavimo būdu akademiku nebuvo išrinktas valdžios įsakmiai proteguojamas žurnalo „Komunistas“ redaktorius Genrikas Zimanas.

Mokslininkų bendruomenėje labiau, nei kur kitur, buvo vertinamas laisvas, konstruktyvus mąstymas, imlumas naujovėms, todėl buvo gerai suvokiamas politinių ir socialinių permainų reikalingumas. Ypač aktyviai į pilietinę veiklą įsitraukė Pუსlaidininkų fizikos, Fizikos, Matematikos institutų jaunieji mokslininkai. Neatsiliko ir socialinių bei humanitarinių mokslų institutai, tarp jų – Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, kuriame dirbau. Čia buvo įsisteigusi veikli Sąjūdžio grupė, sociologai tyrinėjo ir prognozavo visuomenės pokyčius. Ekonomikos mokslo instituto mokslininkai svarstė ekonomikos reformos, orientuotos į Lietuvos ekonominę savarankiškumą, galimybę. Lietuvių kalbos instituto mokslininkams, ir ne tik jiems, rūpėjo lietuvių kalbos statuso klausimas. Pagrindiniame oficioze „Tiesa“ (1988 m. liepos 20 d.) pasirodė solidus straipsnis „Lietuvių kalba ir valstybinės kalbos klausimas“, kuriame dėstoma vienuolikos mokslininkų, tarp jų ir mano, nuomonė, siūlanti paskelbti lietuvių kalbą valstybine Lietuvos TSR kalba ir įtraukti atitinkamą straipsnį į Lietuvos TSR Konstituciją. Pastebėta, kad tokie straipsniai jau yra Armėnijos, Azerbaidžano, Gruzijos respublikų konstitucijose. Net „pertvarkos“ sąlygomis tai buvo drąsus siūlymas – dar ne taip seniai už panašų dalyką buvo galima sulaukti kaltinimo „buržuaziniu nacionalizmu“. Kaip savotišku politiniu „saugikliu“ buvo pasiremta V. Lenino mintimis apie nacionalines kalbas. Tokia praktika buvo ne nauja. Ką nors drąsiau rašant oficialiuose leidiniuose apie tautinę

MOKSLININKŲ NUOMONĖ

LIETUVIŲ KALBA IR VALSTYBINĖS KALBOS KLAUSIMAS

TSKP XIX sąjunginės konferencijos rezoliucijoje „Dėl nacionalinių santykių“ pabrėžiama internacionalinė visų TSRS nacijų ir tautybių darbo žmonių vienybė, nacijų teisė apsispręsti, atkurti ir plėtoti nacionalines kultūras. Demokratiniais principais reikalaujama plėsti sąjunginių respublikų ir autonominių darinių teises, decentralizuojant, joms per-

principą, todėl būtina kompensuoti tą nelygybę.

V. Leninas ragino geriau „persūdyti“ sprendžiant šiuos klausimus negu atvirksčiai. Jis siūlė kuo griežčiausiai reglamentuoti nacionalinių kalbų vartojimą nacionalinėse respublikose, nuolat kontroliuoti, kaip laikomasi reglamentacijos, įspėjo, kad tuometinis valstybės aparatas galis padaroti daugybę

venimo sričių, kuriose lietuvių kalba iš viso būtų nevartojama arba kur jos vartojimas būtų siaurinamas.

Visoje šalyje descentralizuojant valstybės valdymą, lietuvių kalbos pozicijų stiprinimas yra natūralus ir neišvengiamas. Respublikoje turi vyruoti lietuvių kalba, o tose jos vietovėse, kur gyvena daug kitataučių, ly-

gimus ir kultūros neišvietimo grandis, kur gyvotųjų gimtoji kalba, plačiau organizuoti tiek visuotini, tiek profesinį techninį mokymą gimtąja kalba (Tarybų Sąjungos Komunistų partija suvažiavimų, konferencijų ir CK plenumų rezoliucijoje ir nutarimuose, V., 1955, t. I, p. 543).

Išplėstas iš konteksto V. Lenino raštų citatas, kuriose prieštaraujama rusų kalbos paskelbimui visiems privaloma valstybine kalba, karštais bandoma aiškinti taip, neva V. Leninas pasisakęs prieš tautinių kalbų valstybinį įteisinimą respublikose. Iš tikrųjų V. Leninas ne tik nėra niekur prieštaravęs tokiam įteisinimui, bet ne sykį pabrėžė jo būtinumą.

1922 m., kai kūrėsi Tarybų Sąjunga, V. Leninas savo laiškuose primygtinai pabrėždavo, kad menkiausi nukrypimai sprendžiant nacionalinius klausimus yra labai pavojingi darbininkų klasės solidarumui, nes „nuskriaustieji“ nacionalai ypač greitai ir jautriai reaguoja į skriaudą, kuri atsiranda, rusų naudai nors kiek pažeidus tautų lygiateisiškumą

Pripažinti visų respublikose vartojamų kalbų teises.

Kyla natūralus klausimas: koks turėtų būti Lietuvos TSR valstybinės kalbos santykis su kitų Lietuvoje gyvenančių tautybių kalbomis? Atsakymas vienas: jis turi būti grindžiamas svarbiausiu lenininės nacionalinės politikos principu — visų nacijų ir kalbų lygiateisiškumu. Respublikoje gyvenantiems kitų tautų atstovams (rusams, latviams, lenkams, baltarusiams, ukrainiečiams, žydams, karaimams, totoriams ir kt.) reikia sudaryti realias sąlygas įsteigti mokyklas gimtąja kalba arba turėti gimtosios kalbos pamokas, puoselėti savo tradicijas, ugdyti nacionalinę kultūrą, lygjomis teisėmis dalyvauti visuomenės gyvenime. Tačiau Lietuvoje neturi būti tokių gy-

gose bendravimo srityse. Tai padėtų įtraukti visus respublikos gyventojus į visuomeninį gyvenimą, sustiprintų tautų draugystę ir tarpusavio pagarbą, niekuo neapribojant kitų kalbų teisių. Atitinkamą Lietuvos TSR Konstitucijos straipsnį siūlytume formuluoti taip:

„Valstybinė Lietuvos TSR kalba yra lietuvių kalba.

Lietuvos TSR užtikrina lietuvių kalbos vartojimą valstybės ir visuomenės organų veikloje, švietimo, kultūros, mokslo, gamybos ir kitose įstaigose, įmonėse bei organizacijose, valstybės rūpinimasis visapusišku lietuvių kalbos ugdymu ir mokymu. Sudaromos sąlygos ugdyti ir kitas Lietuvos TSR vartojamas kalbas, mokytis ir vartoti rusų kalbą kaip TSRS tautų tarpusavio bendravimo priemonę“.

Lietuvos TSR Mokslų Akademijos akademikas Vytautas MAZIULIS, Mokslų Akademijos nariui korespondentui Juozas BULAVAS, Kazys ULVYDAS, Zigmas ZINKEVIČIUS, filologijos mokslų daktaras Vytautas AMBRAZAS, Aleksas GIRDENIS, Jonas PALIONIS, Aleksandras VANAGAS, filosofijos mokslų daktaras Bronius KUZMICKAS, filologijos mokslų kandidatas Kazimieras GARŠVA, Laima GRUMADIENE

Lietuvių kalba ir valstybinės kalbos klausimas. Vienuolikos Lietuvos mokslininkų, tarp jų ir B. Kuzmicko, pareiškimas. Lietuvių kalbai reikalaujama valstybinės kalbos statuso. „Tiesa“, 1988 m. liepos 20 d.

kultūrą ir kalbą, buvo pravartu pacituoti vieną kitą Lenino mintį. Aš pats ne kartą taip dariau.

Vadovaujantis „pertvarkos“ lozungais, LSSR Aukščiausioje Taryboje 1988 m. pradžioje buvo sudaryta deputatų komisija Lietuvos SSR Konstitucijos pakeitimams rengti. Mokslų akademijos Prezidiumas nusprendė, kad mokslininkai taip pat turi išdėstyti savo požiūrį. Tuo tikslu gegužės 23 d. Prezidiumas sudarė 17 mokslininkų komisiją, LSSR Konstitucijos pakeitimams „pertvarkymo, viešumo ir demokratijos dvasioje“ parengti. Į tą komisiją buvau pakviestas ir aš. Jai vadovauti buvo pavesta MA Prezidiumo moksliniam sekretoriui akademikui Eduardui Vilkui.

Teko gilintis į man palyginti naują dalyką, nes į sovietinę Konstituciją mažai kas žiūrėjo rimtai, laikė ją labiau ideologine deklaracija, o ne pamatiniu teisiniu dokumentu. Akademijoje sudarytos komisijos paskirtis iš karto buvo aiški – reikia kloti teisinius Lietuvos suverenumo pamatus.

Po vieno posėdžio aš ir pora vieno diskusijų klubo narių nuėjome pas akademiką E. Vilką pasikalbėti Konstitucijos klausimu, išdėstyti savo nuomonę apie tai, ką joje reikėtų keisti. E. Vilkas atidžiai klausė mūsų dėstymo, paskui smagiai nusijuokė ir pasakė: „suprantu, kad svarbiausia – nepriklausomybė, bet dabar turime svarstyti, kaip keisti Konstituciją“. Taigi, iš karto ir atvirai apie reikalo esmę, nors tuo metu apie nepriklausomybę dar nebuvo kalbama viešai, tenkinamasi tokiomis sąvokomis, kaip suverenumas, ekonominis savarankiškumas, istorinis teisingumas ir pan. Viešai toleruojama suverenumo sąvoka ir buvo vartojama kaip nepriklausomybės sinonimas.

Komisija sėkmingai atliko savo užduotį, Konstitucijos projekte buvo sukalti reikšmingi „kuoleliai“, atribojantys Lietuvos Respubli-

ką nuo SSRS. Tai parodo Konstitucijos 70-asis straipsnis, teigiantis, kad SSRS įstatymai galioja Lietuvos SSR teritorijoje tik tuo atveju, jeigu jie neprieštaruja Lietuvos SSR Konstitucijai. Vadinas, Lietuvos SSR teritorijoje galioja tik Lietuvos SSR įstatymai. Buvo suformuluoti ir kiti – pilietybės, valstybinės kalbos, ekonominio savarankiškumo – šalies suverenumą apibrėžiantys straipsniai. Sunkiai sekėsi sugalvoti, ką daryti su Konstitucijos 6-uoju straipsniu, skelbiančiu, kad valstybei vadovauja SSKP. Šį straipsnį eliminavus, būtų nukirstas ryšys, jungiantis su „centru“. Šis klausimas išsprendė vėliau, kai LKP atsiskyrė nuo SSKP.

Komisijos parengti siūlymai 1988 m. pabaigoje buvo pateikti LSSR AT deputatų komisijai Konstitucijai rengti, abejojant, ar deputatams pakaks kompetencijos tokiam uždaviniui, ar jie nepristigs pilietiškumo ir drąsos atsižvelgti į mokslininkų siūlymus. Su mokslininkų Konstitucijos grupės darbu visuomenė buvo supažindinta E. Vilko straipsnyje „Tiesoje“ (1988 m. spalio 6 d.), Sąjūdžio laikraštyje „Atgimimas“ (1989 m. sausio 6 d.). LSSR AT Konstitucijos svarstymas užsitęsė, o esminės politinės permainos nelaukė.

1989 m. gruodžio 8 d. Lietuvos mokslų akademijos Visuotinis susirinkimas paskelbė, kad Lietuvos mokslų akademija yra savarankiška mokslinė organizacija, nepavaldi SSRS mokslų akademijos Prezidiumui. Lietuvos mokslų akademijos pagrindinis uždavinys – Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo sąlygomis humanizuoti mokslą tautos kultūrai ir gerovei kelti, plėtoti ryšius su pasaulio mokslo bendruomene. Visuotinis susirinkimas nutarė Mokslų akademiją vadinti Lietuvos mokslų akademija. Sudaryta 32-iejų mokslininkų, tarp jų ir B. Kuzmicko, komisija Lietuvos mokslų akademijos Statuto projektui parengti.

Lietuvos–Švedijos draugijos konferencija Vilniaus universitete.
Iš kairės: Švedijos politikas Leifas Windmaras, Bronius Kuzmickas,
fizikas Juozas Vaitkus. 1990 m. gruodžio 8 d.

Tai buvo reikšmingas posūkis. Panašiai tvarkėsi ir mažesnės mokslo, kultūros, sporto bei kitokios visuomeninės organizacijos. Dauguma atsiskyrė nuo sąjunginių „centrų“, tapo savarankiškomis. Steigėsi kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugijos, nepavaldžios centralizuotai „SSRS Ryšių su užsienio šalimis draugijai“. Keletas skirtingų profesijų entuziastų sutarėme steigti „Lietuvos–Italijos draugiją“, iš pradžių mėgėjiškais pagrindais. Vėliau draugija buvo įforminta oficialiai. Buvau išrinktas pirmininku. Atsirado Lietuvos–Švedijos, Lietuvos–Prancūzijos ir kitokios draugijos, buvau kai kurių jų narys.

Draugijų steigimasis išreiškė poreikį laisvai bendrauti su kitomis šalimis, išeiti iš prievarta primesto uždaro. Po Kovo 11-osios galimybės keitėsi, draugijų veikla klostėsi skirtingai.

Iniciatyvinė grupė

Atėjo ištisai užimtos dienos – susitikimai, pasitarimai, pokalbiai, vos įmanoma suspėti. 1988 m. birželio 2 d. 17 val. Puslaidininkų fizikos institute skaičiau paskaitą „Persitvarkymas ir respublikos suverenumas“. Nors jau pasibaigęs darbo laikas, salė pilna klausytojų, dauguma pritaria dėstomoms mintims. Iš instituto skubiai vykstu į Mokslo darbuotojų rūmus Verkiuose, kur vyksta diskusija „Ar įveiksime biurokratiją?“. Ši sąvoka suprantama kaip partinės nomenklatūros, įkūnijančios sovietinę valdžią, sinonimas. Tad pokalbis toli gražu nėra akademiškas ir apolitiškas. Pirmininkauja akademikas Jokūbas Minkevičius, kalba Kazimieras Antanavičius, Kazimiera Prunskienė, Romualdas Ozolas ir kiti dalyviai. Aiškėja bendra nuomonė – pribrendo reikalas nuo diskusijų eiti prie sprendimų. Pranešta, kad rytojaus dieną – birželio 3-ąją – Akademijos didžiojoje salėje vyks panašaus pobūdžio renginys, visi kviečiami dalyvauti.

Bet birželio 3-oji dar užimtesnė. Ryte 9 val. Akademijos mažojoje salėje renkasi papildytos sudėties Konstitucijos komisija, trumpai aptaria, kas padaryta, patikslina taisytinus punktus, pasiskirsto darbais. Kiek vėliau, 12.30 val. – Eduardo Vilko kabinete su Arvydu Juozaičiu ir moksliniu bendradarbiu iš Puslaidininkų fizikos instituto tarėmės dėl vakare Akademijoje numatyto forumo ekonominio savarankiškumo klausimais. E. Vilkas neprieštarauja, tik nenori, kad būtų kalbama apie ką nors daugiau, negu „solidus mokslas“.

Iš čia skubiai į Filosofijos, sociologijos ir teisės institutą, kur 14 val. turi vykti filosofo iš Rygos daktaro disertacijos gynimas. Esu vienas iš oponentų. Tuo metu jauni mokslininkai iš Latvijos ir Estijos ginti filosofijos daktaro disertacijų atvykdavo į minėtą

B. Kuzmickas, 1989 m. birželis

institutą Vilniuje, nes čia buvo oficialiai patvirtinta Baltijos (Pabaltijo) regiono mokslų kandidato (dabar – daktaro) disertacijų gynimo mokslinė taryba. Naudodamasis proga, tarybos narys estas Bliumas įteikė man kai kuriuos ką tik įsikūrusio Estijos liaudies fronto dokumentus.

Po disertacijos gynimo, jau vėluodamas, atskubu į forumą Mokslų akademijoje. Didžioji salė pilnutėlė, vos prisibraunu iki scenos. Prezidiume sėdintis Eduardas Vilkas jau pradeda

kalbėti, šalia jo – akademikai Raimondas Rajeckas, Antanas Buračas, Juozas Bulavas. Ten numatyta vieta ir man, kaip Konstitucijos komisijos nariui, E. Vilkas rankos mostu kviečia prisidėti. Kalba tai vienas, tai kitas asmuo, vieni dalykiškai, kiti deklaratyviai ir jausmingai, šokinėdami nuo ekonomikos prie teisės, nuo teisės prie politikos. Tai trunka apie tris valandas.

Susirinkusieji kantrūs, nes daugiau ar mažiau žino, ko čia atėjo, ir laukia svarbiausio momento. Jaunesnioji publikos dalis ne tokia kantri ir nepatenkinta, o pirmininkas akademikas E. Vilkas kalba iš lėto, gal net „valdiškai“ įsakmiu tonu. Tvyro įtampa tarp publikos ir akademikų, plojimais neleidžiama kalbėti net turinčiam autoritetą akademikui Juozui Bulavui. Padėtį bando taisyti Antanas Buračas, kviečia nusiraminti, įsiklausyti ir apgalvoti tai, apie ką kalbama.

Bet be pasisekimo. Pagaliau E. Vilkas, netekęs kantrybės, nedrąsiai pasiūlo forumą baigti, bet niekas nekyla iš vietos.

Iniciatyvą perima į sceną pakilę Zigmas Vaišvila ir Alvydas Medalinskas. Pirmasis aiškina, kad reikia vienyti jėgas ir steigti visuomeninį judėjimą, antrasis – kviečia siūlyti kandidatus į pirminę grupę ir balsuoti. Tarp siūlomųjų girdžiu ir savo pavardę, balsuojant niekas nebuvo „prieš“. Taip buvau išrinktas į Iniciatyvinę grupę, kurią sudarė 35 asmenys. Judėjimui pavadinti Artūras Skučas pasiūlė žodį „sąjūdis“, o ne „frontas“, tuo parodant, kad siekiame taikių tikslų, nesirengiame su kuo nors kovoti (Skučas 2012: 27). Pridėjus dar porą žodžių, buvo patvirtintas kompromisinis pavadinimas – Lietuvos persitvarkymo sąjūdis, vėliau – Sąjūdis. Tačiau visiems buvo aišku, kokio „persitvarkymo“ iš tikro bus siekiama. Kaip ir tai, jog vieną gražią dieną judėjimas gali būti sustabdytas dar neprasidėjęs, su nesunkiai nuspėjamomis pasekmėmis kiekvienam jo nariui. Į Iniciatyvinę grupę buvo išrinkti šeši filosofai – B. Genzelis, A. Juozaitis, B. Kuzmickas, J. Minkevičius, R. Ozolas, V. Radžvilas. Tik rašytojų buvo išrinkta vienu asmeniu daugiau.

Tuo metu Lietuvos oficialiame politiniame gyvenime reikšmingas asmuo buvo 1986 m. iš Maskvos atsiųstas „prievaizdas“ – LKP CK antrasis sekretorius Nikolajus Mitkinas. Jo paskirtis – stebėti, kontroliuoti, vertinti daugelį sričių, ieškoti „nacionalizmo“ apraiškų, daryti Lietuvą „internacionaline“, apie viską pranešti Maskvai. Tai jis darė uoliai, visur kišosi, tuo daug kam trukdė, net ir tam, ką daryti leido „pertvarkos“ viešumo politika. Tai kėlė kultūrinės ir mokslinės visuomenės nepasitenkinimą. LKP vadovybei toks „svečias“ taip pat nebuvo parankus. Pradėta ieškoti būdų, kaip jo atsikratyti.

Kartą po Konstitucijos komisijos posėdžio E. Vilkas pasikvietė mane į savo kabinetą konfidencialiam pokalbiui: reikia rengti Akademijos aktyvo pareiškimą dėl nepasitikėjimo N. Mitkinu, – pasakė. Ir pridūrė: „Būtų gerai, jei ir Sąjūdis palaikytų. Juk Iniciatyvinėje grupėje yra žmonių iš Mokslų akademijos“ (Paškauskienė 2017: 45, 48). Sutarėme, nedelsdamas pasikalbėjau su tos grupės nariais.

Po kelių dienų (1988 m. birželio 21 d.) MA Didžiojoje salėje vyko Akademijos Komunistų partijos narių atviras susirinkimas dėl būsimos XIX SSKP konferencijos ir delegatų į ją išrinkimo. Buvo kalbama ir dėl N. Mitkino. Sąjūdžio Iniciatyvinės grupės narys Zigmas Vaišvila, nors ir nebuvo Komunistų partijos narys, išdėstė svarius argumentus, kodėl N. Mitkinas nėra vertas pasitikėjimo. Pritarė ir papildė kitas Iniciatyvinės grupės narys, akademikas Jokūbas Minkevičius. Kitaip manančių neatsirado. E. Vilkas čia pat suformulavo nepasitikėjimo rezoliucijos tekstą ir pasiūlė už ją balsuoti. Rezoliucija vienbalsiai priimta. Kadangi buvau savaitraščio „Literatūra ir menas“ redaktorių kolegijos narys, man buvo pavesta rezoliucijos tekstą poredaguoti ir nunešti į redakciją, kad paskelbtų. Taip ir padariau. Tačiau vyriausiasis redaktorius Antanas Drilinga atsisakė rezoliuciją priimti. Nors ir nepaskelbtas, rezoliucijos tekstas tapo plačiai žinomas ir pasiekė savo tikslą. N. Mitkino daugiau nesimatė. Vietoje jo LKP CK antruoju sekretoriumi buvo paskirtas Lietuvoje gimęs ir augeęs Vladimiras Beriozovas, būsimasis Kovo 11-osios Akto signataras. Tai buvo nemenkas laimėjimas.

Sąjūdis plečiasi

Žinia apie Sąjūdį nuvilnijo per visą Lietuvą, sukeldama žmonėms entuziastingo pakilimo, domėjimosi ir laukimo nuo-

taikas. Valdžia, nežinodama kaip elgtis, tylėjo. Sąjūdžio banga toliau sklido, judindama visuomenę. Miestuose, įstaigose, įmonėse, steigėsi Sąjūdžio grupės ir grupelės, paprastai dalyvaujant vienam ar keliems Inicijatyvinės grupės nariams. Kūrėsi atskirų profesijų Sąjūdžio grupės, keliančios aktualius profesinės veiklos klausimus. Pavyzdžiui, Lietuvos mokytojų sąjūdis kėlė tautinės mokyklos idėją (Tupikas 2007: 18–22).

Sąjūdžio grupės kūrėsi ir kai kuriuose Mokslų Akademijos instituteuose, tarp tokių buvo ir Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, kuriame dirbau. Inicijatyva kilo iš kelių jaunesniųjų mokslinių bendradarbių, nors daug kas tik pasyviai stebėjo, o vadovybė nesikišo. Vienas iš tokių veiklių jaunesniųjų buvo neseniai institute pradėjęs dirbti Mečys Laurinkus, pasižymėjęs tuo, kad neatsisakydavo, nors kai kas vengdavo, „nedėkingų“, daug darbo reikalaujančių užduočių ir laiku susitvarkydavo. Toks buvo ir Sąjūdžio bei tolesnėje politinėje veikloje, tapo Nepriklausomybės Akto signataru, dirbo keliose sunkią atsakomybę naštą uždedančiose valstybės tarnybose.

Sąjūdžiui reikėjo išeiti į platesnę viešumą, skambiau pasireikšti visuomenėje. Tam tinkama proga atsirado Lietuvos delegatams rengiantis vykti į SSKP XIX konferenciją, kurioje turėjo būti numatomos SSRS ateities perspektyvos. Gavęs valdžios leidimą (jau vien tai buvo nemažas laimėjimas) Sąjūdis ėmė rengtis 1988 m. birželio 24 d. numatytam mitingui Katedros aikštėje, skirtam Lietuvos delegatams palydėti į Maskvą.

Visi supratome, jog tai labai rimtas išbandymas. Kelias dienas buvo stropiai ruošiamasi, numatyti kalbėtojai, Sąjūdžio priesakai delegatams. Tačiau, prieš mitingui prasidedant, paaiškėjo, kad numatytasis pagrindinis kalbėtojas vakar vakare buvo pranešęs,

kad atsisako dalyvauti. O į Katedros aikštę jau rinkosi tūkstančiai žmonių. Atvyko ir Komunistų partijos CK parinkti keturi delegatai, tarp jų ir Algirdas Brazauskas. Mitingo rengėjai atsidūrė keblioje padėtyje, reikėjo tuoj pat surasti naują oratorių. Paskubom pasitarus, pradėti mitingą ir sakyti pagrindinę kalbą buvo pasiūlyta Vytautui Landsbergiui. Jis ir išgelbėjo padėtį.

Pusiau improvizuotoje kalboje, parengtoje per pusvalandį prieš lipant į tribūną, jis išdėstė Sąjūdžio įpareigojimus delegatams, aiškiai pasakydamas, kada jie galės būti laikomi „mūsų delegatais“. Mitingas, kartu ir Sąjūdžio išėjimas į viešumą, puikiai pavyko. Dalyvavo apie 30 tūkst. žmonių, matėsi kelios tautinės vėliavos. Tai padarė didelį įspūdį, Katedros aikštėje žmonės būriavosi iki vėlumos.

Į Sąjūdžio rengiamus susibūrimus ir mitingus susirinkdavo nuo kelių šimtų iki kelių tūkstančių žmonių. Vienur kitur suplevėsuodavo trispalvės vėliavos. Žmonės gaudė kiekvieną kalbėtojų žodį, kai buvo kalbama apie viešumą, piliečių teises, ūkio savarankiškumą, lietuvių kalbos statusą. Ovacijas sukeldavo reikalavimas, kad Lietuvos vaikinai nebebūtų imami į Sovietinę armiją, siunčiami į Afganistaną.

Iniciatyvinės grupės nariams tekdavo vos ne kasdien dalyvauti įvairiuose susirinkimuose, susitikimuose, įstaigose kalbėti apie Sąjūdžio siekius, vykti į Sąjūdžio grupių steigiamuosius mitingus. Dalyvavau tokiuose mitinguose Elektrėnuose, Ignalinoje, Kazlų Rūdoje, Prienuose, Radviliškyje, Utenoje ir kitur.

Plėtėsi judėjimo saviraiškos galimybės, televizijoje atsirado laida „Atgimimo banga“, pasirodė informacinis leidinys „Sąjūdžio žinios“, pradėjo eiti R. Ozolo įsteigtas politinis savaitraštis „Atgimimas“. Sąjūdiško turinio laikraščių, kitokių leidinių ėmė rasti vos ne kiekviename mieste, rajone. Tai daryti nebuvo paprasta, reikėjo

Vytautas Landsbergis mitinge Katedros aikštėje. 1988 m. birželio 24 d.

Prienų Sąjūdžio grupės steigiamasis mitingas. Kalba B. Kuzmickas.
1988 m. rugpjūtis

pilietinės drąsos ir pastangų. Kol Sąjūdis nebuvo oficialiai registruotas, daug kur vietinės valdžios tokią veiklą laikė nelegalia, jai trukdė, gąsdino, atleidinėjo iš darbo besisteigiančių Sąjūdžio grupių narius.

Sąjūdis tapo žinomas ir užsienio šalyse. Vilniuje pradėjo lankytis užsienio žurnalistai, netrukus ir politikai. Iš pradžių atvykdavo iš Maskvos su palydovais (vertėjais, tikrais ar tariamais), po kiek laiko – ir be jų, nors turėdavo gauti sovietines vizas ir ne visiems tai lengvai pavykdavo. Užsienio žiniasklaidos dėmesys buvo labai reikalingas Sąjūdžiui, be kitų motyvų, dėl to, kad tai buvo savotiškas, nors ir nepakankamas, saugumo garantas. Galiojo žinoma sovietinės tikrovės taisyklė – kuo esi žinomesnis Vakaruose, tuo valdžiai nepatogiau tave stipriai spausti. Tuo metu bet kada galė-

Sąjūdžio mitingas Vingio parke. Juras Požėla, Bronislovas Kuzmickas, Emanuelis Zingeris, Osvaldas Balakauskas, Vaidotas Antanaitis. 1988 m. rugpjūčio 23 d.

jo susiklostyti Sąjūdžiui nepalanki situacija, žinomumas pasaulyje galėtų nemažai gelbėti. Be to, galimybė su užsienio žurnalistais laisvai bendrauti, atvirai kalbėti buvo naujas ir drąsinantis dalykas. Kita vertus, užsienio žiniasklaidos dėmesys skatino sąjūdininkus dalykiškiau vertinti politinę padėtį, apdairiau kalbėti apie artimus ir tolimesnius tikslus, atsikratyti deklaratyvumo.

Susilaukta dėmesio ir iš Rytų, iš Maskvos literatūrinės inteligentijos. Savaitraščio „Literaturnaja gazeta“ („Литературная газета“) redakcijos buvau pakviestas dalyvauti kaip Sąjūdžio atstovas apskritojo stalo pokalbyje tema „Kalba – visų pradžių pradžia. Nacionalumas – internacionalumas: vienybės dialektika“. Su rusų ir gruzinų rašytojais kalbėjome apie, atrodytų, savaime aiškius, bet kartu ir problemiškus dalykus.

Sąjūdis kurį laiką plėtojosi gana spontaniškai, tarsi savaime, be aiškios struktūros, apibrėžtų nuostatų. Vadovavo Iniciatyvinė grupė, bet joje nebuvo pagrindinio vadovaujančio asmens, visi nariai buvo lygūs ir vienodai svarbūs. Taip buvo neilgai. Gausėjant Sąjūdžio grupių, plečiantis jų veiklai ir augant politinei įtakai, pasidarė būtina suteikti judėjimui struktūrą su vadovaujančiu centru, taip pat numatyti tikslus ir veiklos perspektyvą. Šiems uždaviniams aiškėjant, pradėta ruošti steigiamajam suvažiavimui.

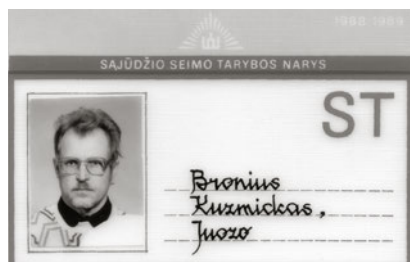
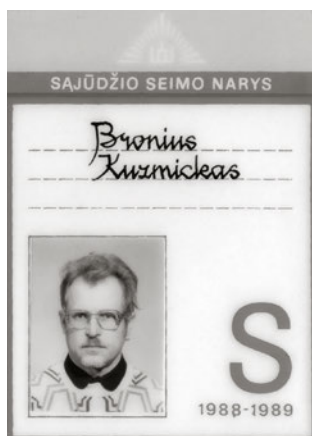
Pasiskirsčius darbais, man buvo pavesta rengti programos apmatų. Tam reikėjo atidžiai stebėti ir analizuoti greitai kintančią politinę padėtį, perskaityti kelis šimtus laiškų, atėjusių iš įvairių Lietuvos vietovių ir užsienio šalių. Juose buvo gausu pasiūlymų, patarimų, pageidavimų, linkėjimų. Pasitaikė ir vienas kitas keliolikos puslapių samprotavimas, panašus į politinį traktatą. Žmonių aktyvumas džiugino, bet ir įpareigojo. Visą tą informaciją reikėjo išstudijuoti, apibendrinti, kai ką glaustai atspindėti programoje.

Suvažiavimas vyko 1988 m. spalio 22–24 d. Vilniuje, Sporto rūmuose. Pirmajam posėdžiui pirmininkavo Meilė Lukšienė ir Justinas Marcinkevičius. Kai buvo išrinktas Sąjūdžio seimas ir Seimo taryba, tapo akivaizdu, kad Tarybai reikalingas vadovaujantis asmuo. Viename Tarybos posėdyje žurnalistas Algimantas Čekuolis pasiūlė pirmininku rinkti Vytautą Landsbergį. Jis ir buvo išrinktas. Į Seimo tarybą buvau išrinktas ir aš. Gavęs 160 balsų, pagal jų skaičių buvau devintas tarp 35 išrinktųjų. Daugiausia balsų – 193 surinko R. Ozolas (Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Steigiamasis suvažiavimas 1990: 194).

Vėliau pasigirsdavo priekaištų V. Landsbergiui, kad jis, pasibaigus vienerių metų kadencijai, neperdavė šių pareigų R. Ozolui,

Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime. B. Genzelis, Z. Vaišvila, B. Kuzmickas. 1988 m. spalio

Sąjūdžio seimo nario ir Seimo tarybos nario pažymėjimai. 1988–1989 m.

kaip lyg ir buvo numatyta. Bet numatytą dieną nesusidarė Tarybos kvorumas ir V. Landsbergis liko pareigose. Ateitis netrukus parodė, kad taip susiklostę reikalai atitiko realią padėtį ir Sąjūdžiui kylančius uždavinius. V. Landsbergis galėjo patikti ar nepatikti dėl vieno ar kito dalyko, tačiau niekas negalėjo paneigti jo darbštumo, gebėjimo aprėpti daug dalykų, siūlyti sprendimus, turėti savo nuomonę ir, kas itin svarbu, numatyti ėjimus į priekį.

Iš kultūros, tokios subtilios jos srities kaip muzikologija atėjęs į politinę veiklą, jis atsinešė gebėjimą analitiškai skirti, kas joje „tikra“ ir kas „netikra“, savo vertinimus taikliai išreikšti. Tai lėmė, kad daug svarbių reikalų savaime atsidurdavo jo rankose. Aptariant sudėtingus klausimus, ieškant argumentų ir sprendimų, jo nuomonė dažniausiai būdavo lemiamą. Dar gerokai prieš suvažiavimą ir pirmininko rinkimus Vytautas Landsbergis jau buvo tapęs faktišku Sąjūdžio vadovu.

Romualdas Ozolas, filosofų aplinkoje pelnęs „painios mąstysenos“ žmogaus apibūdinimą, politikoje, priešingai, pasireiškė tiksliai struktūrišku mąstymu. Tikslumo išpūdį kartais sudarydavo nuomonės kategoriškumas, kartais ir ten, kur to nereikia, labiau tinka diplomatiškas apdairumas. Kategoriški teiginiai politikoje man nekėlė pasitikėjimo, nekelia ir dabar, nes nebūtinai parodo principingumą, greičiau tik nenorą detaliau paanalizuoti. Sudėtingoje Sąjūdžio situacijoje buvo itin svarbu „neprašauti pro šalį“ neapgalvotais sprendimais. Tai dar svarbiau valstybės vadovui.

Atokvėpis seminare Vašingtone

Kaip jau minėta, „pertvarkos“ politika mokslo pasaulyje pasireiškė tuo, kad sušvelnėjo bendravimo su užsienio šalių mokslininkais ribojimai. Užsimezgė ryšys tarp Filosofijos, sociologijos ir

teisės instituto ir Amerikos katalikiškojo universiteto Vašingtone (American Catholic University in Washington). 1977 metų vasarą Institute lankėsi šio universiteto filosofas Džordžas Maklynas (George McLean), aktyvus mokslininkų tarptautinių susitikimų organizatorius. Skaitė paskaitą, susipažino su Instituto darbais, aptarėme, kaip galėtume bendradarbiauti. Jam išvykus, gavau kvietimą dalyvauti viename iš Universitete rengiamų tarptautinių filosofų seminarų. Kvietimas iš užsienio mokslo įstaigos buvo svarbus motyvas, didinantis išvykimo galimybę. Pradėjau tvarkyti išvykimo formalumus. Tai nebuvo paprasta, reikėjo parengti pluoštą popierių, juos siųsti į Maskvą, į SSRS mokslų akademijos atitinkamą skyrių, sulaukti teigiamo atsakymo, gauti JAV vizą. Tai užtruko apie dvejus metus, jau buvau numojęs ranka. Pagaliau 1989 metų pradžioje į Institutą atėjo atsakymas, kad leidžiama išvykti, be to, tai daryti reikia greitai. Toks buvo įprastas sovietinis mokslo administracijos elgesio būdas – ilgai laikyti mokslininką nežinioje, ir staiga leisti „skubiai važiuoti“.

Išvyka reiškė trijų mėnesių – tiek truko seminaras – pertrūkį mano Sąjūdžio veikloje. Dėl to negalėjau kaip Sąjūdžio atstovas dalyvauti rinkimuose į SSRS liaudies deputatų suvažiavimą. Nieko neparadau, Amerikoje mano sąjūdiška veikla nenutrūko, tik įgijo kitokią prasmę. Kai atskridau į Vašingtoną, oro uoste mane sutiko elegantiška lietuvė Regina (gaila, pavardės neįsidėmėjau) ir nuvežė į Katalikiškąjį universitetą, kuriame ir pati dirbo. Įsikūriau svečiams skirtame pensione. Manau, kad Reginos dėka žinia apie mano, kaip vieno iš sąjūdininkų, atvykimą pasklido tarp Vašingtono lietuvių. Pirmiausia mane susirado Romas Sakadolskis, dirbantis „Amerikos balso“ radijuje, ir Viktoras Nakas, vadovaujantis Lietuvių informacijos centrui. Padėtis Lietuvoje ir Sąjūdžio veikla

iš karto tapo svarbiausiomis pokalbių temomis. Su Romu tai aptarėme per „Amerikos balso“ radijo lietuvišką laidą.

Viktoro Nako pastangomis susitikau su įtakingu lenkų kilmės politologu, buvusiu JAV Prezidento Džimio Karterio (Jimmy Carter) patarėju nacionalinio saugumo klausimais Zbignevu Bžezinskiu (Zbigniew Brzezinski). Kalbėjomės jo darbo kabinete šarvuotomis durimis. Padėkojęs, kad sutiko mane priimti, pasakojau apie Sąjūdžio tikslus ir metodus, visuomenės nuotaikas, valdžios laikyseną. Jis išvelgė analogiją tarp Sąjūdžio ir lenkų „Solidarumo“ ir tai, kas vyksta Lietuvoje, vertino labai teigiamai. Matė ir šių judėjimų skirtumus, pavojus Sąjūdžiui, kurie negrėsė „Solidarumui“, nes Lenkija buvo nepriklausoma valstybė ir, palyginti su Lietuva, daug laisvesnė. Domėjosi ir judėjimais Latvijoje ir Estijoje, aukštai vertino Baltijos kraštų vieningumą, sakė, kad tai sektinas pavyzdys kitoms tautoms. Pašnekovas buvo santūrus, kai klausiau jo nuomonės apie galimą amerikiečių paramą mūsų judėjimams. Supratau, jog paliečiau pamatinių JAV ir SSRS tarpusavio santykių temą, taip pat ir klausimą apie tai, kad žadėti ką nors Baltijos kraštams dar neatėjo laikas. Juk rimti pažadai yra vykdomi.

Atsisveikindamas padovanojo man ką tik išleistą, bet jau spėjusią pagarsėti savo knygą „Didysis bankrotas“ („The Grand Failure“). Įvade rašoma, kad veikalas skirtas gilėjančiai komunizmo sistemos ir dogmos agonijai. Pažymima, kad joje, šalia kitų veiksmų, itin reikšmingu yra laikomas „tautinis fermentas“, respublikose pasireiškiantis priešinimusi rusifikacijai, nenoru paklusti Maskvai. Reikšminga tai, kad Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje gatvių demonstracijose keliama ir suverenumo siekiai (Brzezinski 1989: 88, 246).

Man prieinamoje amerikiečių spaudoje ieškojau žinių apie Lietuvą, apie tai, kas vyksta Sovietų Sąjungoje apskritai. Pagrindiniuose

dienraščiuose rasdavau apie tai vieną kitą straipsnį, krisdavo į akis santūrus įvykių vertinimai, atsargi interpretacija. Tai aiškiai skyrėsi nuo to, kaip buvo rašoma Sąjūdžio spaudoje Lietuvoje.

Viename straipsnyje rašoma, kad per spartus lietuvių žengimas į priekį gali privesti prie tiesioginio respublikos valdymo iš Maskvos. Tai padarytų galą ne tik Lietuvos suverenumo siekiams, bet ir visai „pertvarkai“. Kartu pastebima, kad politinės represijos, galinčios grąžinti Sovietų Sąjungą į brežnevinius ar dar ankstesnius laikus, mažai tikėtinos. Taip pat perspėjama, kad bet kokios JAV Vyriausybės akcijos, reiškiančios trijų Baltijos kraštų siekių palaišymą, galėtų jiems tik pakenkti.

Tikėjausi rasti spaudoje kai ką daugiau. Kita vertus, tokius samprotavimus vertinau kaip didelės valstybės atsakomybės už savo žodžius ir veiksmus išraišką. Nors buvo galima įžvelgti ir savotišką abejingumą Baltijos valstybių likimui. Su Romu Saka-dolskiu galėjome tik spėlioti, ką Baltijos valstybėms reikėtų JAV ir SSRS santykių gerėjimas ar blogėjimas. Optimaliu įvykių raidos Sovietų Sąjungoje atveju buvo tikimasi nuoseklios ir radiklios pertvarkos, leidžiančios decentralizuoti šalies ūkį, kuris būtinas demokratiškai visuomenės įvairovei, atsisakyti imperinio valdymo stiliaus. Demokratiškieji Baltijos judėjimai tokiu atveju taptų „pertvarkos“ avangardu. Vis tik buvo abejojama, ar tokia įvykių eiga galėtų būti suderinama su tradiciškai autoritarine politine Rusijos sąmone.

Numatoma ir pesimistinė perspektyva – „pertvarka“ virsta užsitęsusia krize, trunkančia dešimtmetį ar ilgiau, nuolat krečiama įsisenėjusių socialinių prieštaravimų, linkstančia peraugti į naują autoritarinę stagnaciją. Iš demokratinių laimėjimų tokiu atveju liktų vien iškabos ir padriki fragmentai. Patirtų nesėkmę ir

Su Vytautu Maželiu ir Algimantu Gurecku jo namuose Vinzdore (JAV). 1989 m. kovas

demokratiniai Baltijos valstybių siekiai, regionas būtų pasmerktas dar didesniajam socialiniam atsilikimui. Tokios prognozės nekėlė optimizmo, bet buvo sunku pasakyti ką nors prieš – tuo metu atrodė galima ir vienokia, ir kitokia įvykių raida (Kuzmickas 1989: 5).

Sąjūdžio reikalai buvo pagrindinė pokalbių su lietuviais tema. Taip buvo svetinguose Emilijos ir Romo Sakadolskių namuose, kur susipažinau su ambasadoriumi Stasiu Lozoraičiu. Čikagoje Lietuvos padėtį aptarinėjome su Mykolu Drunga, dabar dirbančiu Vytauto Didžiojo universitete Kaune, o muziejus lankiau su Violeta Kelertiene ir Rita Dapkute. Pastaroji buvo ilgokai gyvensi Vilniuje, dalyvavusi Sąjūdžio veikloje. Kartą man paskambino

Su Juozu Kazicku jo namuose Niujorke. 1989 m. kovas

Su Vytautu Kavoliu prie jo namo. 1989 m. kovas

Juozas Kazickas ir pakvietė apsilankyti pas jį Niujorke. Kvietimą su malonumu priėmiau ir taip susipažinau su žymiuoju lietuvių verslininku ir kultūrinės veiklos mecenatu.

Iš Niujorko Vytautas Maželis mane nuvežė į Vinzdoro miestelį pas Algimantą Gurecką, kuris daug metų dalyvavo politinėje išėivijos veikloje. Jis turėjo argumentuotą nuomonę apie Lietuvos išsilaisvinimo galimybes, rytines Lietuvos valstybės sienas, santykius su baltarusiais, Karaliaučiaus kraštą. Man pasirodė, kad jis labiau pritaria Lietuvos Laisvės Lygos, o ne Sąjūdžio pozicijai, todėl teko aiškinti Sąjūdžio taktiką, kai ką pailiustruojant faktais.

Filosofija taip pat nebuvo užmiršta. Su Virginija ir Vitoliu Venigriais buvome nukeliaavę į svečius pas profesorių Vytautą Kavolį.

Kartą nelaukta mane aplankė Algis Mickūnas, sukoręs automobiliu kelis šimtus kilometrų. Per kelias valandas jaukioje lauko kavinėje spėjome pakalbėti apie filosofiją ir Sąjūdį, lietuvius ir amerikiečius, Vašingtoną ir Vilnių. O vieną vakarą Bostono geležinkelio stotyje mane sutiko Juozas Girnius su žmona. Pas juos praleidau keletą dienų, skirtų pokalbiams apie filosofiją ir politiką Lietuvoje ir išeivijoje. Šeiminingą džiugino, kad filosofai Lietuvoje nėra atitrūkę nuo visuomenės gyvenimo, kai kurie yra veiklūs sąjūdininkai. Ryšys su Girniumi nenutrūko ir man grįžus į Vilnių, susirašinėjome, siuntėme vienas kitam filosofijos knygas.

Bendravimui su Amerikos lietuviais skyriau daug laiko, bet tai neatitraukė manęs nuo ruošimosi seminarui, kaip pagrindinio mano kelionės į Ameriką tikslo. Seminare buvo svarstomi filosofiniai krikščionybės aspektai šiuolaikiniame pasaulyje. Kiekvienas dalyvis turėjo parengti pranešimą, pateikti jį svarstyti, dalyvauti kitų pranešimų aptarimuose, diskusijose. Tematika nepaprastai plati, bet galėjau ją siaurinti – rengti pranešimą apie vertybinius pokyčius, vykstančius Vidurio ir Rytų Europos visuomenėse.

Sąlygos dirbti buvo geros, dieną ir naktį buvo prieinama labai turtinga biblioteka. Seminaro tvarkaraštis nebuvo itin glaustas, tad likdavo laiko ir kitiems mano interesams, jau aprašytiems susitikimams su lietuviais. Seminaro dalyviai – jaunesnio ir vyresnio amžiaus, išpažįstantys krikščionybę žmonės, atvykę iš įvairių šalių ir kultūrų – Kinijos, Filipinų, Nigerijos, Kenijos, taip pat iš Bulgarijos, Sakartvelo, be abejo, ir amerikiečių. Tikras „krikščioniškasis internacionalas“. Turėjau gerą progą stebėti kultūrinius mąstymo ir požiūrių į krikščionybę skirtumus. Jauni kinai labai vertino krikščionybės socialinę veiklą, bet nelengvai „įkando“ individualumo ir

personalumo sąvokas, taikomas tiek Dievui, tiek žmogui. Abejonių jiems kėlė ir krikščioniškoji asmens sielos nemirtingumo idėja. „Kam ta idėja reikalinga?“ – buvo paklausta. Tai neabejotinai konfucianizmo poveikis. Filipiniečiai pabrėžė ir labiausiai vertino krikščioniškus artimo meilės ir atjautos priesakus, kas, mano manymu, juos artino prie budizmo. Nigerijos atstovas – atletiškas juodaodis vaikiną, atrodo, iš pasiturinčios šeimos ir gavęs europietišką išsilavinimą – į krikščionybę žiūrėjo gana liberaliai. Tai laikiau sekuliarizuotos vakarietiškos mąstysenos broūžu. Buvo atviro ir linksmo būdo, beveik susibičiuliavome. Seminarui pasibaigus ir atsisveikinant, jis paspaudė man ranką ir pakvietė atvykti pas jį į svečius: „Parodysiu tau tikrą Afriką“ – linksmi pasakė.

Seminarui pasibaigus, išvykimo dieną universitete dirbantis filipinietis ne žodžiais, o veiksmu patvirtino savo artimo meilę. Man reikėjo iš pensiono nusigauti į Vašingtono oro uostą, o tai ne vienos valandos kelionė. Viešojo transporto į ten nėra, o seminaro dalyvio amerikiečio, su kuriuo buvau kalbėjęs, kad atvažiuos ir mane nuveš, vis nėra.

Žinojau, kokie nemalonumai laukia „tarybinio piliečio“ (buvau dar kaip tik toks), laiku neatvykusio į oro uostą ir „Aerofloto“ lėktuvu neišskridusio, ypač iš „kapitalistinės šalies“. Laukė įtarimas ketinimu „pasilikti“ – šitaip kartais nutikdavo, o tai prilygo politiniam nusikaltimui. Buvau jau ne juokais sunerimęs, kai staiga man prieš akis išniro automobilis ir iš jo išlipo besišypsantis filipinietis Amadas Karandangas. To visai nelaukiau, o jis, pasirodo, žinojo, kada man reikia išvykti, galbūt buvome apie tai kalbėję. Jis tiesiog ištraukė mane iš bėdos. Buvau jam be galo dėkingas – į oro uostą atvažiavome laiku. Ryšys su juo nenutrūko ir vėliau, kelis metus per šv. Kalėdas apsikeisdavome sveikinimais.

Baltijos kelias

Grįžus iš Amerikos, laukė virtinė darbų – tiek institute, tiek ir Sąjūdžio veiklos baruose. Vienas iš jų – aktyvėjantis bendravimas su Latvijos ir Estijos frontais. Nelaisvės metais vykęs kultūrinis ir politinis Baltijos kraštų bendravimas suaktyvėjo laisvėjimo laikotarpiu. Nuo pilietinių iniciatyvų gamtosaugos, paminklosaugos ir kitose srityse derinimo buvo einama prie politinės raiškos būdų. 1988 metais susikūrė trijų tautų demokratiniai judėjimai, pirmiausia Estijoje, netrukus Lietuvoje ir Latvijoje, jau turėjo savo plėtrai palankią visuomeninę aplinką.

1989 m. gegužės 13–14 d. Taline įvyko Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio, Latvijos ir Estijos Liaudies Frontų asamblėja, kurioje buvo skaitomi pranešimai, paskelbta „Baltijos tautų teisių deklaracija“, priimti kiti politiniai dokumentai, įkurta nuolat veikianti Baltijos Taryba politiniams veiksams koordinuoti. Nutarta Baltijos Tarybos posėdžius rengti paeiliui Pernu, Cėsiuose, Panevėžyje. Visuose dalyvavau kaip Sąjūdžio atstovas.

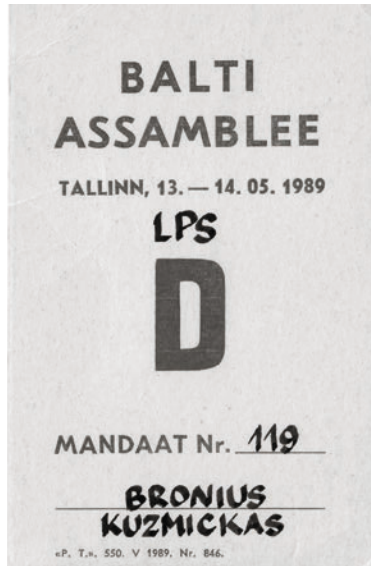
Paskelbtoji viešumo politika teikė galimybę atvirai prabilti apie sovietinės istoriografijos nutylimus istorinius įvykius ir dokumentus. Vieni iš tokių buvo 1939 m. rugpjūčio 23 d. ir rugsėjo 28 d. pasirašytos SSRS–Vokietijos sutartys, žinomos kaip Molotovo–Ribentropo paktas, ir jų slaptieji papildomi protokolai, lėmę Baltijos valstybių likimą.

Artėjo liūdna data – šių dokumentų pasirašymo penkiasdešimtosios metinės. Apie tą paktą, dar vadinamą Stalino–Hitlerio susitarimu, ilgą laiką nedaug kas žinojo. Tik dabar, jau daugiau kaip metai, žinios apie jį plito visuomenėje, sukeldamos įvairias reakcijas. Apie tai prabilta ir užsienio šalių spaudoje. Tik Maskva tylėjo, o prieš metus jos propagandistai net tvirtino, kad nacių–sovietų

paktas yra tik antitarybinis Vakarų prasimanymas. Tik pačiu paskutiniu metu dėl nepaprastai didelio politinio spaudimo KP CK pripažino, kad protokolas egzistuoja (Batūra 1999: 22).

Sąjūdis laikėsi tvirtos nuomonės, kad būtina iš sovietinės valdžios reikalauti viešumo šiam faktui ir objektyvaus jo vertinimo, siekiant, kad SSRS vyriausybė paskelbtų negaliojančiais šio pakto slaptuosius protokolus. Tokios pat nuostatos laikėsi ir Latvijos bei Estijos Liaudies Frontai. Tai daryti buvo būtina tiek vardan istorinės tiesos, tiek ir tam, kad tauta aiškiau suvoktų savo dabartinę būklę, būtų tiesiamas teisinis kelias į nepriklausomos valstybės atkūrimą.

1987 m. rugpjūčio 23 d. Vilniuje, prie Adomo Mickevičiaus paminklo, įvyko Lietuvos laisvės lygos organizuotas mitingas, smerkiantis Molotovo–Ribentropo suokalbį. Inicijatyvinėje grupėje buvo svarstoma, kaip tą datą turėtų paminėti Sąjūdis. Aptarus galimus „už“ ir „prieš“, nors ne vienbalsiai, priimtas nutarimas „Sąjūdžio žiniuose“ spausdinti Molotovo–Ribentropo pakto slaptuosius protokolus. Aš sutikau parašyti įvadinį straipsnį, kuris – „Viešumo istorinei tiesai“ – pasirodė 1988 m. rugpjūčio 5 d. „Sąjūdžio žiniuose“. Straipsnio tekstas buvo padaugintas ir išplatintas informuojant visuomenę.

Taline vykusios Baltijos asamblėjos posėdžio mandato pažymėjimas. 1989 m. gegužės 13–14 d.

Baltijos Taryba. Peru. 1989 m. liepos 15 d. Iš kairės:
Virgilijus Čepaitis, Martas Tarmakas, Edgaras Savisaaras,
Reinis Veidemanis, Bronislovas Kuzmickas, Romualdas Ozolas,
Arvas Juntis, Kiulas Arjakas, Valentina Zeilė, Ivaras Godmanis,
Dainis Ivansas, Janis Lucanas, Arnoldas Klotinis

Taip pat buvo nutarta šią datą – gedulo dieną – paminėti gausiu mitingu, paaiškinant, kaip minėtu nusikalstamu sandoriu buvo ruošiamas kelias Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių okupacijai. Mitingas įvyko 1988 m. rugpjūčio 23 d. Vingio parke. Dalyvavo per 250 tūkstančių ar daugiau žmonių. Vytautui Landsbergiui buvo patikėta vesti mitingą, jį išpūdingu pranešimu pradėjo poetas Justinas Marcinkevičius. Su kitais Iniciatyvinės grupės nariais aš stovėjau tribūnoje, buvau šio reikšmingo įvykio liudininkas. Tūkstantiniai mitingai taip pat vyko Kaune, Šiauliuose, Kretingoje.

†

! V ! I ! E ! Š ! U ! M ! O !

ISTORINEI
TIESAI

Šiandien kaskart labiau suprantame, kad mūsų visuomenės persitvarkymas bus sėkmingas tiek, kiek bus įveiktas stalinizmas, brežnevizmas bei jų pačariniai. Aiškėja, kad stalinizmas – tai, visų pirma, pamintas teisėtumas, paniekintas socialinis teisingumas. Sužinojome vis naujų faktų, liudijančių, kad, pamynus teisėtumą, buvo suardytas ir šalies visuomeninės gyvenimas – represuojami, deportuojami žmonės ir ištisos tautos, išgyvenadinami visuomenei žalingi ekonominiai projektai, žlugoma kultūra. Tam pateisinti buvo kuriami ideologiniai mitai apie atstojančią klasių kovą, naudojami demagogija, melu.

Stalinistinė šalies vidaus politika šiandien ne tik vertinama neigiamai, bet daugeliu atveju kvalifikuojama kaip nusikalstama. Kyla klausimas, kaip vertinti stalinistinę užsienio politiką? Ar joje nebuvo naucos, kaip patys, kaip vidaus politikoje, neteisėtumo, smurto, demagogijos ir jami tie patys, kaip vidaus politiką tiesiogiai vykdė tokios susimelo metodai? Juoba, kad užsienio politiką tiesiogiai vykdė tokios susikompromitavusios asmenybės, kaip V. Volotovas, A. Višinskis ir kiti. Konkretūs klausimai dėl Vokietijos – TSRS nepuolimo sutarties, pasirašytos 1939m. rugpjūčio 23d. ir Vokietijos – TSRS sienų ir draugystės sutarties, pasirašytos 1939m. rugsėjo 28d. sąryšio su Antrojo pasaulinio karo pradžia ir Baltijos valstybių įėjimo į TSRS sudėtį, aplinkybėmis. Šių sutarčių tekstai yra skelbti ir prieinami, tačiau kyla klausimas dėl tuo met pasirašytų slaptų protokolų, paveikusių Baltijos valstybių, taip pat Lenkijos likimą. Apie šiuos protokolus rašo užsienio /taip pat ir Lendjos-„S. ž.“/ mokslinė literatūra, enciklopedijos.

Pilietišškai sąmoningėjančios ir brėtančios visuomenės nepatenkina šio klausimo nutylėjimas, vengimas aiškiai jį atsakyti, tvirtinimai, esą, nerasti protokolo originalai. Visuomenės nepatenkina ir politinės padėties Lietuvoje 1939-1940m. pseudomokslinės koncepcijos. Nutylėjimas ir viešumo vengimas šiais klausimais palaiko prasimanymus, gandus, pilietinį pasyvumą, silpnina pasitikėjimą viešumu ir demokratija. Tai neduoda nieko kito, be pilietinės, ideologinės, moralinės žalos. Vinentos sutartys yra tarptautinės svarbos aktai, būtina apie jas kalbėti viešai, šiuolaikišs tarptautinės visuomeninės minties kontekste. Visiškas viešumas dėl šių sutarčių yra būtinas, siekiant objektyviai nušviesti stalinizmo nusikaltimus Lietuvoje, pagerbti stalinizmo aukas. VISUOMENĖ LAUKIA VIEŠUMO IR OBJEKTIVUMO.

Bronius KUZNICKAS
profesorius, filosofijos daktaras

Likus vieneriems metams iki minėtos datos, Baltijos Taryba ieškojo būdų, kaip ją paminėti, atkreipiant viso pasaulio dėmesį. Svarstyti įvairūs variantai. Liepos 15 d. Pernu (Estija) mieste vykusiame Baltijos Tarybos posėdyje, kuriame dalyvavo R. Ozolas, V. Čėpaitis ir B. Kuzmickas, buvo nutarta organizuoti tautų manifestaciją – „Baltijos kelią“, skirtą prisiminti ir pasmerkti prieš 50 metų pasirašytą Molotovo ir Ribentropo paktą, taip pat išreikšti vieningą trijų tautų laisvės siekį.

Rugpjūčio 12 d. Cėsiuose (Latvija) vykusiame Baltijos Tarybos posėdyje buvo aptarti pasirengimo „Baltijos keliui“ darbai, apsvarstyti kiti klausimai. 1989 m. rugpjūčio 23 d. 19 val. pasaulis išvydo beprecedentę, puikiai koordinuotą akciją – automagistralėje Vilnius–Ryga–Talinas susikibusių rankomis trijų valstybių gyventojų grandinę. Šioje 650 km gyvoje juostoje, nutįsioje nuo Vilniaus Gedimino pilies bokšto iki Talino Tompėjos bokšto, dalyvavo apie du milijonus žmonių. Lietuvoje – apie milijoną. Stovėjo išstisios šeimos, numatytame kelio ruože stovėjau ir aš su žmona Leonarda, dukromis Agne ir Severina bei žentu Sauliumi Naviku. „Baltijos kelias“ simbolizavo ir Baltijos valstybių politinių siekių kryptį.

Atėjo žinių, kad tautiniai demokratiniai judėjimai, panašūs į Baltijos kraštų „frontus“, susikūrė Armėnijoje ir Azerbaidžane. Užmezgėme su jais ryšius. Tuo metu šios valstybės aštriai konflikta-vo dėl Kalnų Karabacho srities teritorinės priklausomybės. Sritis priklausė Azerbaidžano Respublikai, nors gyventojų daugiau kaip 80 procentų buvo armėnai, siekiantys savarankiškumo. Baltijos Taryboje buvo nutarta imtis taikdario vaidmens šiame konflikte. Tuo tikslu į Baltijos Tarybos posėdį Rygoje (1990 m. vasario 1–3 d.) buvo pakviesti Armėnijos nacionalinio judėjimo ir Azerbaidžano

Baltijos kelias. Iš dešinės trečia – dukra Severina, šalia stoviu aš,
toliau – Justinas Marcinkevičius

Baltijos kelio dalyvio Sauliaus Naviko nuotrauka

liaudies fronto atstovai. Norėjome, kad jie pradėtų kalbėtis, aptartų santykių tarp savo šalių gerinimo galimybes. Iš pradžių lyg ir mezgėsi pokalbis šia linkme, tačiau neilgai. Susitikimui dar tik įpusėjus, į salę įžengė dar keturi armėnų atstovai. Jie buvo nusiteikę bekompromisiškai ir mūsų kilni taikdariška misija sužlugo. Galėjome tik konstatuoti, koks išskirtinis ir laimingas atvejis Sovietų Sąjungos irimo aplinkoje yra geras Baltijos kraštų sutarimas, ir tuo pasidžiaugti.

Baltijos valstybių bendravimas tęsėsi ir Lietuvai 1990 m. kovo 11-ąją paskelbus Nepriklausomybės Aktą. 1990 m. gegužės 12 d. buvo įkurta trijų valstybių Baltijos Taryba – tarpparlamentinio ir tarpvyriausybinių bendradarbiavimo institucija. Vėliau, Šiaurės Tarybos pavyzdžiu, parlamentų ir vyriausybių bendradarbiavimas buvo atskirti – įsteigta atskira trijų valstybių parlamentų institucija – Baltijos asamblėja.

Lietuvos mokslininkų sąjunga

Sąjūdžio veikla išjudino visuomenę, sukrito organizuotis mokytojai, inžinieriai, medikai, teisininkai, kitų sričių profesionalai, steigėsi jų draugijos, sąjungos. Jau esančios dailininkų, rašytojų, kompozitorių ir kitokios kūrybinės sąjungos nebenorėjo būti visasąjunginių, tai yra SSRS organizacijų padaliniais, tapo nacionalinėmis. Analogiškai pasielgė ir Lietuvos filosofų draugija, kuriai ir aš priklausiau.

Neatsilikio ir mokslininkai, tiek plačiąja prasme, tiek ir pagal atskiras mokslo šakas. Grupelė entuziastų pasiryžo kurti Lietuvos mokslininkus vienijančią visuomeninę organizaciją – Lietuvos mokslininkų sąjungą. Įkvėpėjai buvo kelių sričių jaunieji mokslininkai, daugiausia fizikai – Alfonsas Ramonas, Vygintas Gontis,

Asociacijos "Balticum" Komunikatas

Šių metų lapkričio 25d. Vilniuje vyko Estijos, Latvijos ir Lietuvos Mokslininkų sąjungų asociacijos "Balticum" pasitarimas. Jame siekta įvertinti mokslo vystymosi perspektyvas valstybinės nepriklausomybės ir ekonominio savarankiškumo atkūrimo procese. Buvo aptarti pagrindiniai mokslo organizavimo bei finansavimo principai, bei konstatuota:

1. Mokslą organizuoti ir mokslines struktūras valdyti būtina demokratiškai, bendradarbiaujant parlamentui ir mokslininkų visuomenei. Mokslo kontrolė ir jo įstatymai turi būti tokie, kad mokslas pats orientuotųsi į pasaulinį lygį bei respublikų poreikius.
2. Pažangiausių užsienio šalių įteisintieji pavyzdžiai byloja, kad Mokslų Akademijoms derėtų evoliucionuoti iš valstybinių įstaigų į visuomenines organizacijas, nepretenduojančias vadovauti mokslui ir skirstyti finansus.
3. Būtina kuo greičiau revizuoti mokslinių laipsnių sistemą bei jų įgijimo tvarką (tapačiai visoms trims Respublikoms). Mokslinius laipsnius privalo suteikti mokslo įstaigų Mokslinės tarybos be jokių daugialaipsnių biurokratišų procedūrų.
4. Reikia reformuoti mokslinę veiklą taip, kad pagrindiniu mokslinio darbo subjektu taptų mokslininkas ar kūrybinis kolektyvas. Jūs būtina finansuoti tiesiogiai iš biudžeto ar iš įvairių fondų, dažniausiai - konkursu. Dabar egzistuojančių mokslinių struktūrų palaikymui pereinamajame laikotarpyje būtinas bazinis biudžetinis finansavimas.
5. Visuose mokslinės veiklos etapuose temos vykdytojas su finansavimo šaltiniu susieti tiesiogiai. Administracinių struktūrų funkcija - užtikrinti mokslinio darbo sąlygas.
6. Derėtų vėl pradėti leisti anksčiau buvusį bendrą Estijai, Lietuvai ir Latvijai mokslinį-visuomeninį periodinį žurnalą "Revue Baltique". Būtina skatinti ir palaikyti bendrų profesinių leidinių steigimą, o konkrečiai - talkinti išleidžiant fizikinių problemų žurnalą "Baltic Physics" ir kitokius specializuotus leidinius.
7. Surengti mokslinę konferenciją "Balticum-90" paminėtų problemų detalizavimui ir aptarimui.

Estijos Mokslininkų Sąjungos atstovas
Latvijos Mokslininkų Sąjungos atstovas
Lietuvos Mokslininkų Sąjungos atstovas

Vladimir Mürk
Eimars Grens
Bronislovas Kuzmickas

Vilnius

1989.11.25

Pasirašius asociacijos „Balticum“ komunikatą – Bronislovas Kuzmickas, estas Vladimiras Murkas, latvis Elmaras Grensas.
Vilnius, 1989 m.

Jurgis Kundrota, Vladas Guoga, Vincas Būda, Viktoras Filipavičius. Prsidėjo ir vyresnieji – Algimantas Bikelis, Stasys Goberis, Stepas Janušonis, Leonas Kadžiulis. Sumanymas atrodė geras ir perspektyvus, išitraukiau į Sąjungos kūrimą. Tikėjimą, jog einame teisingu keliu, palaiškė tai, kad Latvijos ir Estijos mokslininkai taip pat vienijsi į sąjungas, su jais bendravome, vieni iš kitų mokėmės. Tai vyko kartu su kylančiu Sąjūdžiu, dalyvavimas Sąjungos kūrime man buvo viena iš Sąjūdžio veiklos sričių.

1989 m. spalio 7–8 d. Profsąjungų kultūros rūmuose įvyko Lietuvos mokslininkų sąjungos (LMS) steigiamasis suvažiavimas, buvo priimta programa, patvirtintas statutai, išrinkta taryba. Buvau išrinktas prezidentu, juo išbuvau dvi kadencijas (1989–1993).

1989 m. lapkričio 25 d. į Vilnių atvyko grupė Latvijos ir Estijos mokslininkų, buvo įsteigta trijų valstybių mokslininkų sąjungų asociacija „Balticum“, pasirašytas komunikatas, pasidalinta rūpesčiais, aptarti tikslai.

Sąjunga plėtėsi, kūrėsi skyriai ir grupės tiek Vilniuje, tiek ir kituose miestuose. Pradėjo eiti LMS informacinis leidinys „Mokslo Lietuva“, netrukus virtęs populiariu periodiniu leidiniu, einančiu iki šiol. Kilo mintis atnaujinti paskutiniaisiais prieškario metais įsteigto, Baltijos valstybių bendravimui skirto žurnalo „Revue Baltique“ leidimą. 1994–2002 m. buvau jo redaktorius.

Sąjungos programa, kurios projektą teko rašyti man, atspindėjo Sąjūdžio idėjas ir tikslus – vienyti Lietuvos mokslininkus, kad sutelktomis jėgomis būtų dirbama tautos atgimimo labui. Išryškinti prioritėtines tyrimo kryptis, vadovaujantis nuostata, kad Lietuvos mokslas turi būti krepiamas į jos ūkio, kultūros, sveikatos apsaugos, gamtosaugos reikmes. Atkreipiamas dėmesys į nepatenkinamą humanitarinių mokslų, pedagogikos, psichologijos būklę.

REVUE BALTIQUE

Balti
revüü

Baltijas
apskats

Baltijos
apžvalga

2014 metų liepos 3 d.

LIETUVOS MOKSLININKŲ LAIKRAŠTIS

www.mokslaspius.lt/mokslu-lietuva

Mokslo Lietuva

TRYS BROLIAI – VIENA SĖKMĖS ISTORIJA ■ 2, 3 p.

KRISTIJONAS DONELAITIS – SŪDUVIŲ PALIKUONIS ■ 7, 12 p.

TEGU TAVO VAIKAI
EINA... ■ 8, 9 p.

■ p. 9 Sakralus liaudies meno paprastumas

■ p. 10 Jubilato dovana lietuvių kalbotyrai

Leidžiamas nuo 1989 m., du kartus

Nr. 13 (523)

Akademikai skaito Kristijoną DONELAITĮ

Bronislovas KUZMICKAS

Mokslinis tyrimas finansuojamas iš Lietuvos Respublikos socialinio fondo lėšų su šiuo metu sukurta suinteresuotųjų priemonių „Paradigminiai šiuolaikinės lietuvių suomenės mąstymo pokyčiai ir erdvė“, VP1-3.1-SMM-01-001-01-0001.

Prieš daugiau kaip dvidešimt metų, po antrojo pasaulinio karo, Lietuvos okupacijos buvo atgautas, tačiau totalitarinės perėtos prieštariškumo, nuo planinio komandinio valdymo, nuo uždarumo – daug kultūrinių pokyčių visose gyvenimo sferose. Žmonių gyvenimo ir dvasinio vertinimo ir motyvacijos, „uždarų“ grįžimo į mūsų

Žurnalas „Revue Baltique“. 1996. Nr.6

Lietuvos mokslininkų sąjungos laikraštis „Mokslo Lietuva“

Siekiant, kad nesmuktų mokslo prestižas, o gabūs tyrėjai nesitrauktų iš mokslo į verslą vien dėl pragyvenimo sunkumų, reikalaujama gerinti socialines jaunųjų mokslininkų gyvenimo ir darbo sąlygas. Tai tik keli svarbesni Sąjungos programos punktai.

Programoje pasisakoma prieš centralizuotą mokslo institucijų sistemą kaip sovietinį biurokratinį reliktą, varžantį institutų savarankiškumą ir mokslininkų kūrybiškumą. Keliama mintis, kad reikia pertvarkyti Mokslų akademijos struktūrą, nors ir nesiūloma nieko konstruktyvaus. Tai sukėlė nemažos dalies akademikų nepriitarimą ir kritiką. MA Prezidentas akademikas Juras Požėla ne kartą pašaipiai, nors ne piktai man priekaištavo: „norite sugriauti mokslo tvarką, kaip kokie Kinijos chunveibinai...“

Tačiau netrūko mokslininkų, kurie suprato ir palaikė LMS užmojus, dalyvavo jos veikloje. Tarp steigiamajame suvažiavime išrinktųjų į LMS tarybą buvo ne vienas žinomas mokslininkas: humanitarai Juozas Girdzijauskas, Leonardas Sauka, Norbertas Vėlius; medikai Vytautas Sirvydis, Vytenis Andriukaitis; matematikas Bronius Grigelionis; chemikas Rimantas Slizys; biologė Irena Eitminavičiūtė; fizikai Kęstutis Makariūnas, Ramutis Bansevičius. Šie mokslininkai į LMS tikslus žiūrėjo kaip į Sąjūdžio, kuriame patys dalyvavo, plėtrą.

LMS idėjos susilaukė nemenko pasisekimo tarp mokslininkų. Kūrėsi atskirų mokslo šakų sąjungos, pirmieji tai padarė fizikai. Ne tik Mokslų akademijos, bet ir žinybiniuose moksliniuose instituteuose, kai kuriose aukštosiose mokyklose kūrėsi LMS skyriai ir grupės, numatančios savas tyrimo sritis. Ne visi gebėjo vykdyti tyrimus akademinio lygmeniu, kai kurie skyriai iš pat pradžių ėmėsi taikomųjų tyrimų, dirbdami pagal užsakymus. Tai derinosi su pagrindiniu LMS tikslu – vienyti mokslininkus.

Artėjant rinkimams į AT-AS, ypač man tapus deputatu, vis daugiau laiko teko skirti politikai, vis mažiau – LMS veiklai. Keitėsi ir jos veiklos galimybės. Ėmė aiškėti, kad pasitvirtina ne visi LMS programoje numatyti dalykai, nes kai kurie buvo pagrįsti ne tiek socialinių permainų krypties, mokslo vietos jose išvalga, kiek sąjūdiškiu entuziazmu. Sąjungos kūrėjai, kaip ir Sąjūdžio vadovai, negalėjo numatyti daugelio dalykų, pavyzdžiui, kaip keisis mokslo finansavimas, tyrimų galimybės ir poreikis, pereinant nuo planinės prie rinkos ekonomikos.

Darėsi neaiški LMS paskirtis mokslo pasaulyje, ji negalėjo pasiūlyti ko nors reikšmingo, be to, ką teikia įprastos mokslo ir studijų įstaigos ir jose veikiančios profsąjungos. Netiko analogija su menininkų sąjungomis. Jeigu pastarosios vienija individualiai kuriančius rašytojus ar dailininkus, tai mokslininkai dirba kitaip – ne kaip individualūs ir savarankiški tyrėjai, o kaip mokslinių įstaigų bendradarbiai, probleminių grupių nariai. Be to, jau pirmaisiais nepriklausomybės metais ėmė aiškėti, kad mokslo ir mokslininko prestižas visuomenėje ne kyla, bet dar labiau smunka, o buvusią mokslo biurokratiją keičia nauja, ne ką geresnė.

Nors LMS kūrėjų ambicijos paveikti šalies mokslo politiką nepasiteisino, vis dėlto turėjo teigiamų padarinių. Išjudintoje mokslininkų bendruomenėje susikūrė Jaunųjų mokslininkų susivienijimas. Sąjungos nariai ženkliai prisidėjo kuriant 1991 m. vasarį priimtą Mokslo ir studijų įstatymą, steigiant Lietuvos mokslo tarybą. Beje, tokios institucijos tikslingumo idėja kilo Baltijos valstybių mokslininkų sąjungų aplinkoje. Pirmieji Lietuvos mokslo tarybos pirmininkai – R. Sližys (1991–1995), L. Kadžiulis (1993–1999), K. Makariūnas (1999–2003) – iškilo kaip tik LMS veikloje.

Kitakalbiai piliečiai

Nuo pirmųjų savo veiklos dienų Sąjūdis siekė gero sutarimo su Lietuvoje gyvenančių tautų – rusų ir rusakalbių apskritai, lenkų, baltarusių, žydų – bendruomenėmis. Tai tautinėmis mažumomis vadinamos Lietuvos piliečių bendruomenės. Jų laikysena Lietuvos kelyje į nepriklausomybę buvo gana svarbi, bet ir nelabai aiški. Sąjūdžio struktūroje buvo nacionalinių problemų grupė, kuriai priklausiau.

Pasiekti gero tarpusavio supratimo nebuvo paprasta. Nemaža dalis rusakalbių vadovavosi sovietine imperine mąstysena, laikė save didžiosios valstybės, o ne mažos respublikos piliečiais. Tokia valstybė, jų supratimu, gali sau leisti tik augti ir plėstis, bet ne trauktis ir mažėti. Bet kaip tik šitokią perspektyvą jai reikė Sąjūdžio siekių įgyvendinimas. Tai žadino priešišumą jam. Imperijoje dominavusios tautybės žmonėms iš tiesų buvo nelengva susitaikyti su tuo, kad Lietuvoje gali tekti tenkintis tautinės mažumos statusu. Taip pat ir su tuo, kad „visiems suprantama“ rusų kalba viešojoje erdvėje turės užleisti vietą lietuvių kalbai.

Tokius rusakalbių požiūrius ir nuotaikas reikėjo žmogiškai suprasti, į jas atsižvelgti, bet matyti ir tai, kad už jų slypi nepriklausomybei priešiški sovietinės propagandos šaltiniai. Reikėjo ieškoti raminančių argumentų, aiškinti Sąjūdžio siekius, pabrėžiant, kad jie turėtų save laikyti visateisiais nepriklausomos Lietuvos gyventojais.

Apie tai daug kartų man teko kalbėti su įvairių profesijų rusakalbiais. Prisimenu Vilniaus inžinerinio statybos instituto rusiškų grupių studentus. Aplinka jau buvo politizuota, per seminarus nuo filosofijos bematant pereidavome prie politikos. Teko išklausyti neadekvačių kaltinimų, esą, Sąjūdis siekia atkurti „buržuazinę

nacionalistinę“ valdžią, kuri persekios kitakalbius gyventojus, kad „atsiskyrusi“ Lietuva prašus ir pan. Nepalankumo tam, kas Lietuvoje vyksta, daugiausia reiškė, kaip aiškėjo, sovietinių kariškių šeimų palikuonys. Bet dauguma studentų neturėjo išankstinio neigiamo nusistatymo, norėjo daug ką išsiaiškinti, kad galėtų blaviai orientuotis. Viena iš priežasčių buvo ta, kad jie nežinojo Lietuvos istorijos. Teko aiškinti elementarius dalykus.

Prisimenu taip pat susitikimą su didelės įmonės – Staklių gamyklos Naujojoje Vilnioje administraciniu ir techniniu personalu. Atvykome aš ir Vytautas Landsbergis. Kaip buvo įprasta tokiuose kolektyvuose, pokalbis prasidėjo rusiškai. Vos prabilus apie susirinkimo tikslą ir Sąjūdį, jaunas vyriškis tuoj pat garsiai pareiškė, kad nenori klausyti lietuvių nacionalistų, ir demonstratyviai išėjo iš salės. Paskui jį išėjo dar apie trečdalią publikos. Tai nebuvo netikėta, bet susitikimas tęsėsi. Su likusiais ramiai ir dalykiškai kalbėjome apie viešumo politiką, gamyklos darbą, nuosavybės atgavimo galimybes, kolūkių likimą, mokyklas lietuvių ir ne lietuvių kalba. Žmonės domino konkretūs gyvenimiški dalykai. Matėsi, kad dalis rusakalbių yra gerokai pasimetę, prisiklausę bauginimų, sunerimę dėl savo ateities, nori daug ką išsiaiškinti. Teko sklaidyti dezinformaciją apie Sąjūdžio siekius, kažkiek – ir apie „pertvarką“ apskritai. Po ilgo ir ramaus pokalbio susirinkusiųjų nuotaika praskaidrėjo.

Ne lengviau, tik kiek kitokiais požiūriais, sekėsi bendrauti su lenkiškai kalbančiais Vilniaus ir pietryčių Lietuvos gyventojais. Juos, kaip ir daugumą lietuvių, sujudino Sąjūdžio sukelta Atgimimo banga. Nemažai lenkakalbių buvo smarkiai apirusę, savo vaikams, mažėjant lenkiškų, rinkosi rusišką, bet ne lietuvišką mokyklas. Dabar daugelio jų orientacija keitėsi, atsigavo ir ėmė reikštis lenkiškoji savimonė. Tai savaime suprantama, tačiau nebuvo aišku,

kur link tas lenkiškumas kryps: ar prisidės prie Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, ar nuo jo nusigręš.

Tam, kaip istorinė priežastis, neabejotinai turėjo reikšmės pilietinio tapatinimosi su modernia Lietuvos valstybe patirties neturėjimas. Priešingai, dar nebuvo pamiršta prieškario tapatinimosi su Lenkija atmintis. Kai didžiajame Sąjūdžio mitinge Vingio parke rugpjūčio 23 d. šalia lietuviškų trispalvių iškilo ir dvispalvė lenkiška vėliava, atrodė, kad tai ženklas, jog išsilaisvinimo siekiame drauge. Bet tikrovė buvo painesnė. Pietryčių Lietuvos lenkiškai kalbančią visuomenę stipriai veikė prosovietiškos jėgos. Daug kam buvo sunkiai priimtina pati mintis apie Lietuvos „atsiskyrimą“, valstybės nepriklausomybę. Negalėjai suprasti, kiek tai lemia lenkiškojo nacionalizmo, o kiek – sovietinės propagandos poveikiai. Matyt, ir viena, ir kita. Kartais atrodė net keista, kad tarp lenkakalbių nuolatinių Lietuvos gyventojų priešiško Lietuvos nepriklausomybei yra net daugiau, negu tarp atvykėlių rusakalbių.

Daug ką sakė Lenkų kultūros draugijos laikysena. Tik ką susikūrusi, ji jau buvo nusiteikusi prieš Sąjūdį, „laikydama jį nacionalistiniu lietuvių judėjimu, gresiančiu bundančiam lenkiškumui“ (Če-paitis 2007: 375). Kai 1989 m. balandžio 15 d. Profsąjungų kultūros rūmuose vyko Draugijos suvažiavimas, turėjau jame dalyvauti, perskaityti Vytauto Landsbergio pasirašytą Sąjūdžio sveikinimą ir pasakyti trumpą kalbėlę. Į rūmus buvau įleistas labai nenoriai ir ne iš karto, nors prisistačiau, kas esu ir ko atėjau. Sąjūdžio sveikinimą ir linkėjimus perdaviau, bet tai buvo sutikta šaltai.

Didelį poveikį lenkiškai bendruomenei darė LKP CK leidžiamas dienraštis „Czerwony sztandar“ („Raudonoji vėliava“), pasižymėjęs išimtinai neigiamais arba klaidinančiais straipsniais apie lietuvių tautinį atgimimą, Sąjūdį, lietuvių kalbos skelbimą valstybine.

Viename iš 1988 m. liepos 24 d. išspausdintų straipsnių klausia- ma, ar lietuvių kalbą paskelbus valstybine, nebus uždarinėjamos nelietuviškos mokyklos, ar nebus atleidžiami iš darbo tie, kurie ne- mokės lietuviškai, kodėl valstybės vėliava turėtų būti „buržuazinės valstybės vėliava“? Rusiškas dienraštis „Sovietskaja Litva“ šiais po- žiūriais buvo santūresnis (Lietuva ir Sąjūdis 1990: 27).

Siekdami didesnio aiškumo, nusprendėme susitikti su dien- raščio „Czerwony sztandar“ redakcijos darbuotojais. Dalyvavo- me keturi Iniciatyvinės grupės nariai – Vaclovas Aliulis, Vytautas Landsbergis, Virgilijus Čepaitis ir aš. Kiekvienas išdėstėme savo nuomonę apie tai, kokie turėtų būti lietuvių ir lenkų – nepriklau- somos Lietuvos piliečių tarpusavio santykiai, kas darytina, kad jie gerėtų. Kalbėjome apie kalbų vartojimą viešajame gyvenime, mo- kyklas, spaudą, pamaldas lenkų kalba Vilniaus Katedroje ir kitus dalykus.

Pokalbio tikslas buvo gan paprastas – mažinti abipusį nepasi- tikėjimą ir įtarumą. Vargu ar tai pavyko, bet abi pusės bent atvirai išdėstė savo požiūrius, mėgino ieškoti bendrų sprendimų. Pokal- bio turinys buvo išspausdintas su redakcijos priedašu pabaigoje: „Manome, kad esame gerame kelyje savo nuoširdžiu ketinimu bendrai atstatyti savo gimtuosius namus“ (Czerwony sztandar 1988: 3).

Nebuvo lengva kalbėtis ir su tais, kurie Lietuvos nepriklauso- mybę suvokė kaip neišvengiamybę, bet ir norėjo nuo jos atsiribo- ti – steigti lenkišką autonomiją pietryčių regione. „Norime gyventi viename name, bet atskiruose butuose“ – tai vietinės valdžios vei- kėjų pamėgta, iš Maskvos siunčiamų „politrukų“ palaikoma formu- luotė. Vilniaus rajono savivaldybės pastate atvirai rinkdavosi Lietu- vos nepriklausomybės priešai, pasisakantys „tai už sovietų valdžią,

tai už lenkišką vidinę valstybę Lietuvoje su atskirais įstatymais, atskira konstitucija ir atskira pilietybe“ (Landsbergis 1997: 265).

Svarbu pastebėti, jog tai atitiko ir „Jedinstvos“ judėjimo bei kitų sovietinių Lietuvos nepriklausomybės priešų ketinimą atskirti dalį Lietuvos teritorijos ir atgaivinti ten sovietinį režimą. „Tokia autonomija būtų daugiau pavaldi Lenkijai, o ne Lietuvai“, – rašė buvęs sovietmečio disidentas Vytautas Skuodis (2011: 194).

Tapo aišku, kad vienas svarbiausių Sąjūdžio uždavinių pietryčių Lietuvoje yra susitikinėti ir kalbėtis su žmonėmis, daug ką aiškinti. Negalėjome leisti, kad tarp lenkakalbių įsivyratų kraštutinė nuostata, jog geras lenkas yra tas, kuris priešiškas lietuviams ir Sąjūdžiui. Reikėjo taip pat atsverti vietinės sovietinės nomenklatūros priešiskumą. Tuo tikslu ėmiausi plunksnos, rašiau straipsnius į trimis kalbomis leidžiamą Trakų rajono laikraštį „Galvė“, dviem kalbomis leidžiamas „Vakarines naujienas“, savaitraštį „Voruta“. Aiškinau, ką Lietuvai reiškia „teritorinės autonomijos“ šalininkų kėslai, pasakojau apie pietryčių Lietuvos lenkinimą ir rusinimą praeityje. Apie tuos straipsnius buvo atsiliepta Lenkijos, Ukrainos spaudoje.

Autonomininkų kėslams nepritarė nemaža dalis Lenkijos politikų. Iš jų sulaukėme įtakingų sąjungininkų – kai kurie Lenkijos judėjimo „Solidarność“ vadovai (pavyzdžiui, Marekas Karpas), atvykę į Vilnių, įtikinėdavo vietinius lenkų veikėjus nekliudyti Lietuvos keliui į nepriklausomybę. Tai buvo gan veiksminga atsvara tiek lenkų nacionalistams, tiek prosovietiniams veikėjams. Kiek vėliau vykęs pokalbis su lenkiškai kalbančių Vilniaus rajono kaimiečių delegacija buvo ramus ir dalykiškas. Juos labiausiai domino, kas laukia kolūkių, ar bus galima atgauti žemę, ar vaikai galės mokytis lenkiškose mokyklose. Atrodo, vieni kitus neblogai supratome,

delegacijos dalyviai blaiviai svarstė – gyvename Lietuvoje ir turime laikytis jos tvarkos.

Ieškojome kontaktų su iškilniais lenkų inteligentais, aiškindamiesi, kaip jie žiūri į Sąjūdį, į Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą. Balandžio 23 d., sekmadienio vakarą su V. Čepaičiu ir G. Songaila lankėmės pas žinomą gydytoją Medardą Čobotą. Jo požiūris buvo nedviprasmiškas – „Aš esu lenkas, lojalus Lietuvai, man labai rūpi, kad lenkai ir lietuviai suprastų vienas kitą“ (Dagytė 2016: 54). Čobotui teko girdėti daug priekaištų iš kai kurių lenkų, tačiau jį stipriai palaikė Lietuvos lenkų inteligentija. Remiamas Sąjūdžio, Medardas Čobotas buvo išrinktas į Aukščiausiąją Tarybą, balsavo už Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą.

Baltarusių bendruomenės pozicija nebuvo taip viešai reiškiamą, kaip rusų ir lenkų. Dalis baltarusių nelabai skyrėsi nuo rusakalbių ir lenkakalbių. Man teko ne kartą susitikti tiek su senyvo amžiaus, tiek ir su jaunesniais Lietuvos baltarusių inteligentais, kalbėti su jais apie dabartinę padėtį, lietuvių ir baltarusių santykius. Kai kurie jų buvo seni tikri vilniečiai, prisimenantys baltarusiškos kultūros varžymą, valdant lenkams. Iš pokalbių galėjai suprasti, kad jie jaučiasi esantys istorijos nuskriausta tauta, nukentėjusi ne tik nuo lenkiškojo ir rusiškojo, bet ir nuo, jų žodžiais tariant, lietuviškojo nacionalizmo. Girdėjau priekaištų, esą, lietuviai pasisavino istorinį baltarusių palikimą, Vyties simbolį, kad Vilniuje ignoruojami baltarusių istorijos ir kultūros paminklai. Nesunku suprasti, kam, vadovaujantis tokiu požiūriu, turėtų priklausyti Vilnius.

Panašių nuomonių teko girdėti ir pokalbiuose su gan negausiais jaunesniais baltarusių inteligentais. Veikiami tautinio atgimimo nuotaikų, jie Vilniuje įsteigė klubą „Siabrynia“, ieškojo būdų įkurti mokyklą su baltarusių dėstomąja kalba. Sąjūdis pagal išgales juos

rėmė, padėjo jų besikuriančioms organizacijoms. Palaikė ryšius su demokratinio judėjimo Baltarusijoje veikėjais, besikuriančiu Baltarusijos liaudies frontu, panašiu į tuos, kurie veikė Baltijos šalyse. Tik padėtis Baltarusijoje, palyginti su Lietuva, buvo kur kas blogesnė, valdžios priešiškas didesnis. Ten negalėjo įvykti Baltarusijos liaudies fronto „Adradzenne“ steigiamasis suvažiavimas, jis 1989 m. birželio 24–25 d. įvyko Vilniuje, tarpininkaujant mūsų sąjūdininkams.

Komunistų partija skyla

Kaip žinoma, Sovietų Sąjungos politiniame gyvenime dominavo viena – Komunistų – partija. Tai nebuvo demokratiška, vakarietiško tipo partija, ji veikė kaip totalitarinės valstybės valdančioji politinė jėga. Jos padalinys – Lietuvos komunistų partija – buvo ne kas kita, kaip iš svetur atnešta okupacinės valdžios prievartos priemonė. Tačiau toks partijos pobūdis, reiškęs jos išorinę politinę galią, lėmė ir jos vidinį silpnumą – kai nėra pasirinkimo ir galima priklausyti tik vienai vienintelei Komunistų partijai, kyla klausimas, kiek tarp jos narių yra „tikrų komunistų“?

Iš tikro, tokių buvo nedaug, o kai kuriose organizacijose gal nebuvo nė vieno. Didelę partijos narių dalį sudarė ne tiek idėjinių, kiek tarnybinių ar kitokių pragmatinių motyvų paskatinti žmonės, vadinamieji prisitaikėliai ar paprasčiausi karjeristai. Pasidomėjus tarp jų buvo galima aptikti įvairių, net ganėtinai skirtingų pažiūrų žmonių. Keičiantis politiniams vėjams, tie skirtumai ėmė ryškėti, įgauti vienokį ar kitokį apibrėžtumą. Nemaža dalis komunistų evoliucionavo į socialdemokratus, kiti – į liberalus, tautininkus, centristus ar kitokius politinius darinius. Kai kas ėmė kurti naujas partijas, o kiti paprasčiausiai numetė savo partinius bilietus.

Tai vyko „pertvarkos“ laikotarpiu, o Kovo 11-osios išvakarėse buvo jau maždaug išryškėję, „kas yra kas“ .

Tokioje aplinkoje tarp Lietuvos komunistų partijos narių sparčiai plito nuomonė, kad netikslinga toliau būti SSKP padaliniu, atėjo laikas nuo jos atsiskirti, tapti savarankiška Lietuvos partija. Tam neabejotinai turėjo reikšmės Sąjūdžio idėjos, pasiekusios visas visuomenės sritis. Kompartija „sąjūdiškėjo“, kai kurie pasižymėję sąjūdininkai, būdami LKP nariai, buvo ir veiklūs atsiskyrimo propaguotojai, net įkvėpėjai. Tarp tokių reikėtų paminėti Bronislovą Genzelį, Romualdą Ozolą, Romą Gudaitį, Kazimierą Motieką. Miestuose, rajonuose, didesniuose kolektyvuose kūrėsi atsiskyrimą palaikančios grupės, skilimas jau vyko (Genzelis 2016: 144). Vyko atviri pokalbiai, buvo aptariami savarankiškos LKP tikslai, programinės nuostatos.

Partijos savarankiškumo siekis suponavo ir mintį apie valstybės savarankiškumą. Kilo esminis klausimas – Lietuvos komunistų partija atsiskirs, o kaip bus su Lietuvos valstybe – ar ir toliau bus LSSR, pasiliks SSRS sudėtyje? Apie valstybės atsiskyrimą, juo labiau, apie nepriklausomybę, atvirai nebuvo kalbama Komunistų partijos aplinkoje, nepriklausomybės idėją išreiškė bendresnė „suverenumo“ sąvoka. Vilniaus centre atsirado ilgai kabėjęs lozungas „Lietuva be suverenumo – Lietuva be ateities“. Iki nepriklausomybės idėjos buvo dar toloka. Kilo klausimas ir apie tai, kokia politinė santvarka Lietuvoje „turi ateiti“? Atsakymas vienas – socialistinė. Bet nelabai aišku, apie kokį socializmą turėtume galvoti, prisimenant, kad jau buvo ir „išvystytas“, ir „brandus“ socializmas.

Atmintyje iškyla dienraščio „Tiesa“ (1989 m. liepos 18 d.) redakcijoje vykęs pokalbis prie apskrito stalo, tema – „Socializmas: kokį kūrėme, koks yra ir kokio sieksime“. Dalyvavo aštuoni asmenys,

įskaitant ir mane. Socializmo idėja buvo man priimtina, tačiau siūliau vertinti ją atsargiai, žiūrėti ne kaip į patikimą modelį, o greičiau kaip į siekiamybę. Dabartiniu metu nematome tokio socializmo varianto, į kurį norėtume orientuotis. Visur ten, kur skelbiama, kad jau sukurtas ar dar tik kuriamas socializmas, suklesti biurokratija, stabdomos socialinės iniciatyvos, išaukštinama ideologija, įgyvendinama lygiava. Ar būtų įmanoma viso to išvengti?

Po ilgų diskusijų suformuluota išvada: savarankiškos LKP tikslas – suvereni, demokratiška, teisinė socialistinė Lietuvos valstybė. Socializmas suprantamas kaip aukštos kultūros ir moralės santvarka, be išnaudojimo ir susvetimėjimo (Tiesa 1989 m. liepos 18 d.). Atsiskyrimo nuo SSKP klausimui buvo skirtas 1989 m. gruodžio 19–22 d. vykęs Lietuvos komunistų partijos XX suvažiavimas, kuriame dalyvavau kaip jos narys. Tai buvo atviras – galbūt pirmą kartą – komunistų pokalbis apie savo partiją, jos dabartį ir ateitį. Vyko smarkios diskusijos, buvo reiškiamos nuomonės, tiek smerkiančios šią partiją ir narystę joje, tiek ją pateisinančios ir palaikančios.

Sklaidydamas savo užrašus, randu kai kurių kalbėtojų pasisakymus. Istorikas Liudas Truska pareiškė, kad turime pasakyti rūšiausią tiesą apie save, kitaip ją sakys oponentai. Komunistai visada buvo priešiški gyvybiniams tautos interesams. Tai atėjūnų organizacija. Vis dėlto, LKP reikalinga, kad taptų demokratijos garantu. Akademikas Eduardas Vilkas pastebėjo, jog tie, kurie pasisako už LKP pasilikimą SSKP sudėtyje, nepripažįsta lietuvių tautai apsisprendimo teisės.

Pasisakymuose, kurie teisingai narystę LKP, girdėjosi tokie argumentai: tauta negalėjo vien priešintis apie penkiasdešimt metų, buvo ir kita gyvenimo pusė – reikėjo išgyventi, auginti vaikus,

mokyti, saugoti kultūrą, užtikrinti tautos išlikimą. Todėl negalima atmesti pasakymo, jog ir priklausant Komunistų partijai, buvo galima dirbti Lietuvai. Daug kas iš širdies dirbo savo šaliai ir nuveikė daug gero. Komunistų partijos bilietas kišenėje tam nė kiek netrukdė. Pagaliau, ir Sąjūdis kilo, o ir galėjo kilti „prisitaikusiųjų“, o ne atvirų režimo priešininkų aplinkoje.

Suvažiavime buvo išdiskutuotas ir priimtas precedento neturintis nutarimas: „Reorganizuoti TSKP Lietuvos respublikinę organizaciją į savarankišką Lietuvos Komunistų partiją“, svarbiausios jos programiniu tikslu laikyti nepriklausomą demokratinę Lietuvos valstybę. Tvirtai palaikiau tokį sprendimą, nors partiniai reikalai mane mažai domino, suvažiavime dalyvavau formaliai, daugiau tik kaip stebėtojas. Nepaisant to, buvau išrinktas į kai kurias mažai reikšmingas partines struktūras. Bet tai buvo tuščias reikalas, toms struktūroms jau nelabai buvo ką veikti, bent aš jose net nesilankiau. Visas dėmesys buvo skiriamas Sąjūdžiui. Tačiau grupė suvažiavimo delegatų – sovietinio režimo šalininkų nepritarė daugumos nutarimui ir išėjo iš suvažiavimo.

LKP atsiskyrimas buvo reikšmingas pasiekimas, pademonstravęs neabejotiną tautinį vieningumą. Tikra sėkmė, kad tuo sunkiu istoriniu laikotarpiu buvo išvengta aštraus politinio susipriešinimo, kaip nutiko Gruzijoje ir Rumunijoje. Tačiau ėmė aiškėti ir atsiskyrimo pasekmių nevienareikšmiškumas. Tai, kad nutraukiamas politinis „nervas“, siejantis LKP su SSKP, buvo sveikintina kaip žingsnis kelyje į nepriklausomybės atkūrimą. Bet tuo pačiu, artėjant rinkimams į AT-AS, savarankiška LKP tapo rimtu politiniu varžovu Sąjūdžiui. Ši partija jungė, ne vien tik formaliai, apie du šimtus tūkstančių įvairių profesijų, socialinių sluoksnių ir tautybių narių, tad turėjo didžiulį politinį potencialą.

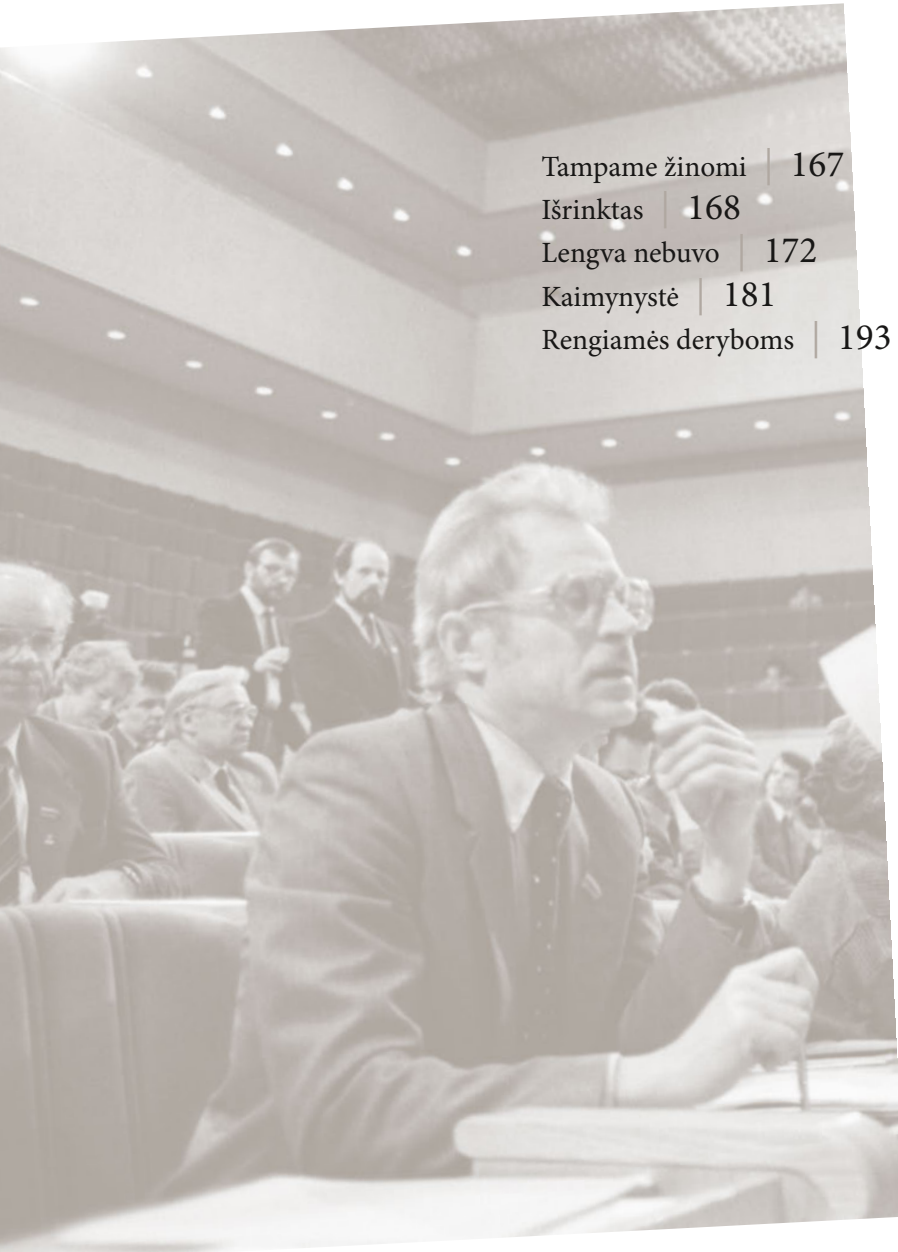
Kita vertus, nors LKP atsiskyrimas nebuvo netikėtas, vis dėlto tai buvo didžiulis sukrėtimas pačiai partijai. Reikėjo iš esmės keistis tiek vidujai, tiek išoriškai. Išsilaikyti demokratėjančioje visuomenėje ir pelnyti autoritetą buvo įmanoma tik pozityvia veikla, atsisakant politinės vienvaldystės, kolegialiai bendraujant su kitomis politinėmis jėgomis (Kuzmickas 1990). Tam neturėta patirties ir įgūdžių, reikėjo mokytis.

LKP atsiskyrimas reiškė iššūkį ir Sąjūdžiui, įnešė nemenką sumaištį į jo gretas, paveikė ne vieno sąjūdininko mąstyseną. Tai pasirodė netrukus vykusioje Sąjūdžio seimo sesijoje, kurioje, šalia kitų dalykų, buvo aptariama ir LKP suvažiavimo reikšmė. Vėl sklaidau savo užrašus. Randu, kad rašytojas Romas Gudaitis kėlė mintį apie LKP narių frakciją Sąjūdžio struktūroje. Kai kam atrodė, kad Sąjūdžio retorika yra pernelyg įsakmi, su autoritarizmo gaidelėmis, ir nepadeda telkti tautos. Todėl, esą, reikia keisti stilių ir taktiką, dirbti ranka rankon su LKP, telkti visas pažangias jėgas. Kai kas matė galimybę Sąjūdžiui sudaryti koaliciją su LKP. Nuo Maskvos atsiskyrusios LKP reitingai visuomenėje pakilo. Pasigirdo nuomonių, kad ėjimą į nepriklausomybę reikia patikėti LKP su Algirdu Brazausku priekyje. Tai girdint, imta nerimauti, kad LKP gali perimti iš Sąjūdžio politinę iniciatyvą, kartu ir nepriklausomybės siekį. Mane stebino, kad tokia strategija atrodė perspektyvi nemažai daliai kūrybinės inteligentijos.

Tai gali paliudyti epizodas, kurį prisimenu užbėgdamas į priekį, kai jau buvau AT-AS Pirmininko pavaduotoju. Daug gerų darbų kultūros, ypač edukologijos, srityje nuveikusi profesorė įtikinėjo mane, kad reikia „pristabdyti“ Vytauto Landsbergio veiklumą, jo aštrius pasisakymus ir pasikliauti Algirdu Brazausku, atsiskyrusia LKP. Vargu, ar panašiai manantys pasvarstė, į kokią nepriklausomybę

LKP vadovybė galėtų atvesti – gal tik į kokią nors „suverenumą su dėtyje“ arba atgal į „pertvarkytą“ SSRS? Manau, kad tokiais siūlymais pasireiškė ne kas kita, kaip „Tarybų Lietuvos patriotizmo“ (nes būta ir tokio) – sovietizuotos sąmonės apraiška. Taigi, buvo susidariusi gana „slidi“ politinė situacija.

Tikrąją LKP atsiskyrimo motyvą atskleidė kaunietis Čeponis – tai padaryta ne iš meilės Lietuvai, bet tik norint išlikti valdžioje. Kyla klausimas, ar kai kurių Sąjūdžio Tarybos narių sutikimas įeiti į LKP CK nėra panašus į suokalbį? Algirdas Patackas kiekvienam Sąjūdžio Tarybos nariui, dalyvavusiam LKP suvažiavime, užduoda klausimą: „ar neįsivaizduojate vidinio skilimo, vidinės šizofrenijos?“. Vytautas Landsbergis pastebi, kad Sąjūdis ir toliau lieka opozicija valdžios struktūrai, kurią sudaro komunistai. Kai ką gero ir jie gali padaryti. Svarbu, kad nepasitikėjimas politine grupe nevirstų nepasitikėjimu atskirais žmonėmis – juos reikia vertinti pagal darbus.

Tampame žinomi | 167

Išrinktas | 168

Lengva nebuvo | 172

Kaimynystė | 181

Rengiamės deryboms | 193

Į Aukščiausiąją Tarybą

Atėjo laikas ruoštis pagrindiniam Sąjūdžio strateginiam uždaviniui – rinkimams į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą. Tikslas aiškus – kuo sėkmingiau dalyvauti ir laimėti. Tam buvo ilgai ruošiamasi, kolektyviai ir individualiai, aptarinėjami programos akcentai, rašomi ir platinami Sąjūdžio tikslus aiškinantys ir agituojantys tekstai.

Tampame žinomi

Ėmė aiškėti, kad rinkimai yra jau ne vien Lietuvos vidaus reikalas, tampame žinomi plačiau, pradėdame išeiti iš izoliacijos ir užmaršties. Pradėjo lankytis užsienio valstybių žurnalistai, iš pradžių su palydovais iš Maskvos (vertėjais, tikrais ar tariamais?), kiek vėliau – ir be jų, nors turėdavo gauti sovietines vizas. Visi aktyvesni sąjūdininkai turėjo progos pasikalbėti su svečiais. Per palyginti trumpą laiką ir man teko kalbėtis su vokiečių, anglų, prancūzų, amerikiečių, norvegų žurnalistais. Sausio 22 d. atvyko JAV Senato Užsienio reikalų komisijos pirmininkas Piteris Gelbraitas (Piter Galbright), lydimas dviejų komisijos narių. Po kelių dienų pietavau su Kanados federalinio parlamento nariais, Baltijos šalių bičiuliais Džesiu Flisu (Jesse Fliss), Bilu Bleikiu (Bill Blaikie), Pauline Braues (Pauline Browes), Davidu Kilguru (David Kilgour). Jie buvo pirmieji ir vieninteliai užsieniečiai, atvykę stebėti rinkimų į Aukščiausiąją Tarybą. Amerikiečių kongresmenų grupė buvo sulaikyta Varšuvoje, jie atvyko tik po rinkimų. Buvome įdomūs ne tik spaudos ir politikos žmonėms, apsilankė, teko kalbėtis ir su vokiečių teologų grupe.

Svečiai domėjosi daug kuo – kokių rezultatų tikimės per rinkimus, kokius tikslus kelsime laimėję, ar tikrai ketiname siekti nepriklausomybės, ar tai, ką darome, nepakenks „pertvarkos“ politikai? Mums, savo ruožtu, buvo svarbu sužinoti, ką svečiai galvoja apie mūsų demokratinį judėjimą, nepriklausomybės siekį, apie SSRS „pertvarkos“ perspektyvą, koks Vakarų šalių vyriausybių požiūris į visa tai. Iš pokalbių aiškėjo, kad svečiai mūsų demokratinį judėjimą vertina teigiamai, tačiau didžiųjų Vakarų valstybių vadovai santykius su SSRS laiko prioritetiniais, nenori, kad juos trikydytų tai, kas vyksta Baltijos valstybėse. Svarbu nedaryti nieko, kas galėtų pakenkti Gorbačiovo politikai – per ją Vakarai tikisi paveikti tolesnę SSRS raidą demokratėjimo linkme – girdėjome vos ne per kiekvieną pokalbį su svečiais.

Amerikiečių žurnalistas Robertas Kalenas (Robert Cullen), ne vienus metus stebėjęs politinio gyvenimo raidą Maskvoje, Rumunijoje, Lietuvoje ir Latvijoje, parašė knygą „Imperijos sutemos“ („Twilight of empire“, 1991). Joje apibūdino tas šalis, interviu forma aprašydamas kai kurių politikų gyvenimo istorijas. Man, kartu ir Lietuvai, knygoje buvo skirta beveik dešimt puslapių, juose sutilpo mano pasakojimai apie kai kuriuos politinius įvykius, prisiminimų apie tėvus fragmentai.

Išrinktas

1990 m. sausio pradžioje kaip Sąjūdžio kandidatas buvau iškeltas vienmandatėje Vilniaus miesto Pašilaičių rinkiminėje apygardoje Nr. 9. Tai solidus įpareigojimas, ruošiausi kruopščiai, atsizvelgdamas į tai, kad Pašilaičiai yra naujas, mišrios tautinės gyventojų sudėties miesto rajonas. Buvo svarbu siekti tarpusavio supratimo su rusakalbiais ir lenkakalbiais gyventojais. Reikėjo galvoti

TWILIGHT OF EMPIRE

INSIDE THE CRUMBLING SOVIET BLO

LITHUANIA

March 1990

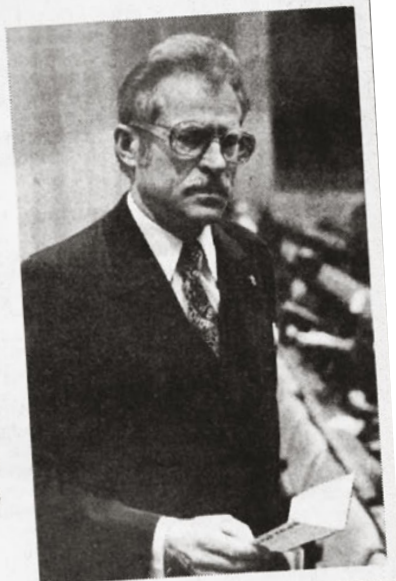
When I first met him, during his visit to Washington in 1989, Bronius Kuzmickas was fifty-four years old and bore the lengthy title of Chairman of the History of Lithuanian Philosophy Department at the Institute of Philosophy of the Lithuanian Academy of Sciences. He is a shy, soft-spoken man, with wavy gray hair brushed straight back off his forehead and a gray mustache. His clothing stamped him as a Soviet citizen: muddy gray polyester slacks, scuffed brown shoes with Velcro tabs, eyeglasses with wide plastic frames. He said he preferred to speak English rather than Russian; his English was not, of course, as good as his Russian, but it sufficed for most of what he wanted to say. Occasionally he would make a mistake, referring, for instance, to "convicted communists" when he wanted to say "convinced communists." Whenever I asked a question to clarify what he meant, he blushed bright red.

Kuzmickas was not quite five years old in 1940, when the Russian soldiers seized Lithuania, but he remembered the event vividly. "One summer day, we saw Russian soldiers, cars, and trucks," he said. "I remember that the other people of the village were surprised by how the Soviet soldiers looked: very tired, pas-

TELYDI MOKSLO ŠVIESTA

Pažilalčių 9-ojoje rinkiminėje apygardoje kandidatu į Lietuvos TSR Aukščiausios Tarybos deputatus įregistruotas filosofijos mokslų daktaras, profesorius Bronius KUZMICKAS

Profesorių B. Kuzmicką, Lietuvos Mokslų Akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto Lietuvos filosofijos istorijos skyriaus darbuotojai prieš porą savaitių vienbalsiai perrinko vedėju dar penkeriems metams. Atrodytų, ko daugiau mokslų daktarui bereikia — tesigilina sau į filosofines vinygrybes, terašo idomius darbus, teprofesorijauja, šviesdamas tautos protą. Argi negana tokio krūvio ir atsakomybės vienam žmogui?

Tačiau šalia darbo dar yra ir pilietinė atsakomybė, sako profesorius. Jis gera valia prisiima didžiulę visuomeninių pareigų našta: Sąjūdžio Seimo tarybos narys, dabar ir Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto narys, Lietuvos švietimo sistemos pertvarkos tarybos prie Ministrų Tarybos pirmininkas, taip pat išrink-

litinės, ekonominės, socialinės situacijos. Bet šalia turi būti ir kita parlamento dalis. Tai žmonės, kurstantys emocinę įtampą, mąstymo bei veikimo ritmą, palaikantys dvasinį ryšį su tauta, su visais Respublikos gyventojais.

— Ar nesiktis Jūsų visos pareigos ir ar ne per daug jų bus, jei dar tapsite ir parlamentaru?

— Kai kada atrodo, kad per daug. Dar gerai, kad visos pareigos, kurios man patiktos, labai nesikerta, kai kuo glaudžiai siejasi viena su kita. Mokslo negalima atsiesti nuo mokymo, nors mūsų visuomenėje buvo atvirkščiai — iki šiol mokslo ir mokymo problemos ne tik kirtosi, o tiesiogėjo kas sau — be ryšio, be sąsajos. Todėl ir turime daug mokslininkų, bet nedaug mokslo, daug mokymo įstaigų ir gal per daug diplomuotų žmo-

Ir geriausios koncencijos nedaug ką padės, jeigu mokykla kaip iki šiol gyvuos ne ant skurdo ribos. Įtvendinant šiuos ir kitus čia nepaminėtus tikslus būtis laisvuose rinkimuose išrinkti kompetentingą ir pilniškai nusiteikusį parlamentą atstovaujantį tikruosius Lietuvos žmonių lūkesčius.

— Kuo pagrįstas iš Sąjūdžio konferencijos tribūnos visai Lietuvai paskelbtą savo tokį ža ir prasmingą credo: „Jeigu moterys mažiau dirbs, vaikai ir vėrai bus laimingesni“;

— Moterys neturėtų dirbti sunkaus fizinio darbo. Moterims turėtų būti traukiamas darbo valandos tekur darbas reikalauja didelės nervinės įtampos. Reikėtų numatyti laisvas dienas tvarkytis buityje. Framon prekėba taip pat turi rūpintis, kad palenovėtu mote

Pokalbis su žurnaliste Ona Balčiūniene dienraštyje „Tiesa“

1990 m. vasario 9 d.

apie Sąjūdžio ir savo paties programą, rūpintis viešaisiais ryšiais. Lietuvos mokslo ir kultūros ateitis buvo viena iš mano rinkiminės savireklamos temų. Pasinaudojau žiniasklaida.

Pagal rinkimų nuostatus privalėjau turėti du visuomeninius patikėtinius, jais pasirinkau instituto, kuriame dirbau, bendradarbius Antaną Katalyną ir Alfonsą Andriuškevičių. Iš varžovų rimčiausiu laikiau lenkų tautybės pilietį, inžinierių Kurylo, atstovaujantį Lietuvos komunistų partijai. Ši partija buvo pagrindinis Sąjūdžio varžovas. 1990 m. sausio 18 d. Pašilaičiuose, 59 vidurinės mokyklos salėje, įvyko pirmasis mano susitikimas su rinkėjais. Salę radau pilnutėlę. Man vos pradėjus dėstyti Sąjūdžio programą ir savo „rinkiminius pažadus“, dalis klausytojų sunerimo ir ėmė murmėti, kad lietuviškai nesupranta. Man tęsiant kalbą, dalis jų pradėjo kilti iš vietų ir išeidinėti. Vilniuje tuo metu dar buvo įprasta, kad platesnėje viešumoje būtų kalbama rusiškai – „kad visi suprastų“.

Kai prabilau rusiškai, ėmė reikšti nepasitenkinimą kai kurie vyresnio amžiaus lietuviai, dalis jų taip pat pakilo ir paliko salę. Mačiau, kad apygardos bendruomenei dar toloka iki pilietinės santarvės, nelabai aišku, kiek dėl kalbinio, o kiek dėl politinio nesusikalbėjimo. Kilo nedidelė sumaištis, bet greit atslūgo, nes tiek iš vienaip, tiek iš kitaip kalbančiųjų liko nemažai ramiai nusiteikusių piliečių. Su jais pavyko neblogai pasikalbėti, daugiausia apie konkrečius dalykus – privačią nuosavybę, darbus ir atlyginimus, mokyklas ir pan. Susitikimui baigiantis, jauna rusaitė priėjo ir atsiprašė dėl, jos žodžiais, nesolidaus dalies saviškių elgesio, išreiškė užuojautą – „suprantu, kaip jums nelengva“.

Iki pat rinkimų dienos – vasario 24-osios, bent kartą per savaitę susitikinėčiau su rinkėjais, atskirai su lietuviškai ir rusiškai kalbančiais. Pokalbiai darėsi vis ramesni ir dalykiškesni. Rinkimų

rezultatai parodė, kad buvau išrinktas, surinkęs apie 62 proc. balsų. Tuo mano ryšiai su Pašilaičių rajono gyventojais nesibaigė, galima sakyti, tik prasidėjo. Jau būdamas Aukščiausiosios Tarybos narys su jais susitikinėjau dažnai, ne tik pasakodamas apie savo darbą, bet ir stengdamasis vienam kitam padėti įveikti gyvenimo bėdas – dėl būsto, darbo, pensijos ir pan. Nesmagiai jausdavaisi, jeigu padėti nepavykdavo, nors ir pagalbos prašymai ne visada būdavo pamatuoti.

Lengva nebuvo

Aukščiausioje Taryboje ėmėme ruošti pagrindiniam tikslui – skelbti Nepriklausomybės Aktą. Labai rūpėjo, koks galėtų būti didžiųjų Vakarų valstybių, pirmiausia, Baltųjų rūmų JAV požiūris. Tuo tikslu kovo 8 d. Sąjūdžio delegacija su R. Ozolu priešaky nuvyko į Maskvą susitikti su JAV ambasadoriumi Džeku Metloku (Jack Matlock) – buvusiu prezidento R. Reigano patarėju. Neparvežė jokių padrąsinančių naujienų, susitikimas nuvyłė. Teko kliautis savo pačių drąsa.

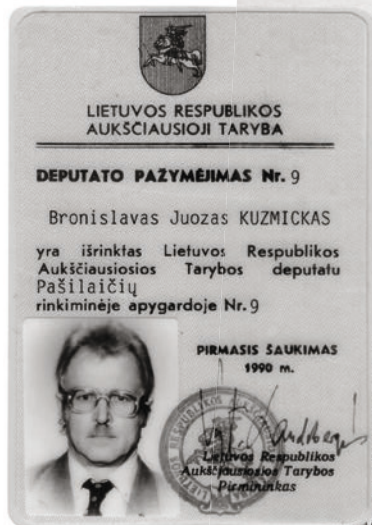
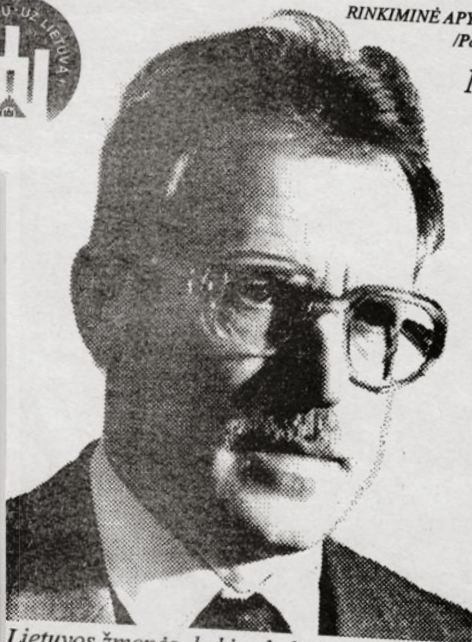
Išrinktieji deputatai į pirmą Aukščiausiosios Tarybos posėdį susirinko kovo 10 d. 21 val. Paskelbti rinkimų rezultatai, aptartas rytdienos posėdžio scenarijus, kai kurie procedūros dalykai. Antrasis posėdis vyko kovo 11-ąją, prasidėjo 9 val. Vienas pirmųjų darbų buvo pakeisti institucijos pavadinimą – LSSR Aukščiausioji Taryba tapo Lietuvos Respublikos Aukščiausiaja Taryba, o vėliau (1996 m. lapkričio 28 d.) – Atkuriamuoju Seimu.

Tarp pirmųjų darbų taip pat buvo Aukščiausiosios Tarybos pirmininko rinkimas. Pasiūlyti keturi kandidatai – Algirdas Brazauskas, Vytautas Landsbergis, Romualdas Ozolas, Kazimieras Motieka. Pastarieji du atsisakė (Ozolas pasiūlė remti Landsbergį),

BALSUOKIME UŽ SAJŪDŽIO REMIAMA
Bronių Kuzmicką

RINKIMINĖ APYGARDA
/Pašilaičių/

Nr.9

Lietuvos žmonės, kokios bebūtų tautybės ar pasaulėžiūros turi būti laisvi ir lygiateisiai teisinės valstybės piliečiai.

Sąjūdžio remiamas kandidatas į Aukščiausiąją Tarybą

Deputato pažymėjimas

slapto balsavimo biuletenyje liko dvi pirmosios pavardės. Susumavus balsavimo rezultatus pasirodė: už Algirdą Brazauską – 38 balsai, už Vytautą Landsbergį – 91 balsas. Tarp jų buvo ir mano balsas. Sąjūdžio persvara akivaizdi.

Dar prieš posėdį sutiktas koridoriuje V. Landsbergis man pasakė: „Jei būsiu išrinktas, siūlysiu tave savo pavaduotoju“. Tokio siūlymo nesitikičiau – „ar nepasižvalgius tinkamesnio?“ – maždaug taip atsakiau. Kai per posėdį su advokatu Kazimieru Motieka ir kauniečiu inžinieriumi Česlovu Stankevičiumi buvau pasiūlytas

būti renkamas AT pirmininko pavaduotoju ir paklaustas, ar sutinku, bandžiau atsisakyti, vietoje savęs minėdamas Romualdą Ozolą. Tačiau ką tik išrinktas pirmininkas Vytautas Landsbergis paprašė manęs neatsisakyti ir nuodugniai paaiškino, kodėl siūlo mane. Balsavimas buvo atviras, surinkau 117 balsų, „prieš“ mano kandidatūrą buvo pakeltos dvi rankos, kieno – nutylėsiu. Teisininkas Liudvikas Sabutis išrinktas Aukščiausiosios Tarybos sekretoriumi.

Nors dalyvaudamas Sąjūdyje įgijau šiek tiek politinės patirties, ši veikla, vis dėlto, man buvo nauja, neįprasta sritis. Neįžvelgiau savyje politiko, juo labiau – lyderystės bruožų, nesiekiau būti nuolat matomas ir girdimas, nesiveržiau į „pirmas gretas“. Vis dėlto atsidūriau kaip tik jose.

Buvo dar vienas mano nenoro užimti šias pareigas motyvas – Pedagogikos mokslinio tyrimo institute 1989 m. rugsėjo 18 d. buvau išrinktas Lietuvos švietimo sistemos pertvarkos pirmininku. Lietuvos mokytojų sąjūdis buvo numatęs mane siūlyti į Kultūros ir švietimo ministro postą. Galvojau, kad šios pareigos būtų man labiau prie širdies.

Kai buvo paskelbta, kad esu išrinktas vienu iš AT Pirmininko pavaduotojų, kai kas priėjo ir mane pasveikino. Priėjo ir mano kolega Bronislovas Genzelis, bet vietoj pasveikinimo piktokai pasakė: „Dabar jūs atsakysite prieš istoriją“. Ir nuėjo. Nespėjau net paklausti, kodėl atsakysime tik mes? Visi išrinktieji į AT esame atsakingi. Vėliau ėmė aiškėti. Vytautas Landsbergis savo knygoje „Lūžis prie Baltijos“ (1997) rašo, kad pirmuoju savo pavaduotoju jis pakvietė Algirdą Brazauską, tikėdamasis tuo sušvelninti opozicijos spaudimą. Tačiau šis atsisakė, vietoje savęs pasiūlęs B. Genzelį. V. Landsbergis atsakė, kad kandidatus į savo pavaduotojus siūlo jis, ir kai

atėjo laikas siūlyti, B. Genzelio nepasiūlė. Ir iš karto įgijo priešą. Vėliau, tai žinodamas, jaučiausi truputį nesmagiai, tarsi būčiau paveržęs B. Genzelio postą. Nors gerai supratau V. Landsbergio nenorą vienu iš pavaduotojų turėti savo politinio varžovo – A. Brazauskos žmogų. Matyt, kažkieno buvo numatytas kitoks AT vadovybės rinkimų scenarijus.

Įtemptoje darbų tėkmėje nepastebimai atėjo valanda, kai buvo paskelbtas pagrindinis dokumentas – „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Aktas dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“. Paprastai vadinamas Kovo 11-osios Lietuvos Nepriklausomybės atstatymo Aktu.

Pirmieji vidiniai organizaciniai darbai parodė ir tokią realybę – geras sutarimas kultūros veikloje nebūtinai išlieka toks pat, kai pereinama prie politikos. Sutartinai dirbė filosofinės literatūros leidyboje, taip pat ir Sąjūdyje, dabar, Aukščiausioje Taryboje, ėmėme skirtis. Kuriantis frakcijoms, rinkomės skirtingas kryptis: aš pasukau į Nuosaiikiųjų frakciją, Romualdas Ozolas įkūrė Lietuvos centro judėjimą, išaugusį į Lietuvos centro partiją. Be to, kaip ir Algirdas Brazauskas, tapo vienu iš Ministrės Pirmininkės Kazimieros Prunskienės pavaduotojų. Jokūbas Minkevičius ir Bronislovas Genzelis įsiliejo į Lietuvos demokratinės darbo partijos (LDDP) frakciją – taip pasivadino Lietuvos komunistų partija. Pastarasis tapo LDDP prezidiumo nariu, vėliau šios narystės atsisakė. Aš pats kurį laiką buvau Tėvynės sąjungos – Lietuvos konservatorių partijos narys.

Manau, tai savaime suprantama: keičiantis aplinkybėms, keičiasi ir žmonių supratimas bei elgesio motyvai. Ne mažiausią vaidmenį vaidino ir ambicijos, kiti asmeniniai bruožai. Bet visa tai neatsiliepė mūsų geriems tarpusavio santykiams, nors nuomonės

vienu ar kitu politikos klausimu kartais smarkiai skirdavosi. Išskyrus pamatinius valstybės reikalus.

Kaip vienam iš AT-AS Pirmininko pavaduotojų, man teko kuruoti Lietuvos užsienio politiką, švietimą ir kultūrą. Daugiausia dėmesio teko skirti pirmajai sričiai, kuri kėlė nelengvus uždavinius. Nors tai buvo Užsienio reikalų komiteto darbo baras, man taip pat teko daug kuo rūpintis – ieškoti kontaktų su kitų valstybių parlamentais, iškiliais politikais, ruošti dirvą diplomatiniais santykiams su kaimyninėmis valstybėmis, siekti jų pripažinimo, rengti įstatymą dėl užsienio investicijų ir pan. Praėjus porai savaitių po Kovo 11-osios, kovo 27 d. man su R. Ozolu teko vykti į Maskvą susitikti su JAV senatoriumi Edvardu M. Kenedžiu (Edward M. Kennedy). Pokalbis buvo vangokas, neišgirdome nieko aiškesnio apie Vašingtono poziciją, išskyrus tai, kad klausimą reikia spręsti derybomis.

Darbą AT-AS pradėti teko (ir ne tik man) nuo paprastų dalykų – perprasti parlamentinio darbo mechanizmą, įsisąmoninti savo, kaip Seimo nario, vaidmenį ir atsakomybę tiek rinkėjų atžvilgiu, tiek valstybės atkūrimo darbe. Reikėjo mokytis ir diplomatinio protokolo bei kitų elementarių dalykų. Ne vienam AT-AS nariui, neišskiriant nė mano kolegų Pirmininko pavaduotojų, teko būti savamoksliais improvizuotais diplomatais. Ieškojome literatūros apie užsienio politiką ir diplomatiją, sėmėmės išminties iš prieškarinio lietuvių politikų ir diplomatų – Petro Klimo, Juozo Urbšio, Augustino Voldemaro ir kitų atsiminimų.

Kasdienis darbas – įstatymų projektų rengimas ir aptarinėjimas, balsavimas juos priiminėjant. Daug ką reikėjo neatidėliojant keisti arba koreguoti, siekiant išeiti iš sovietinės įstatymų erdvės. Alinančiai veikė nesibaigiantys posėdžiai, kai reikėdavo derinti skirtingus požiūrius. Tad teko dirbti neskiriant dienos nuo nakties.

Su Vytautu Landsbergiu prieš posėdį. 1991 m.

Prie to prisidėjo susitikimai su rinkėjais apygardoje, su visuomenės, žiniasklaidos atstovais. Nebuvo paprasta rasti laiko senam potraukiui – sėsti prie rašomojo stalo.

Bet ryškėjo ir teigiama tokios būklės pusė – darbas, kai turi aiškų tikslą, veikė kaip priešnuodis netikrumo ir nesaugumo būsenoms. Joms buvo rimtų priežasčių. Po miestą važinėjo sovietiniai kariškiai, ieškodami sovietinės karinės tarnybos vengiančių jaunuolių, bauginami valstybinių įstaigų darbuotojus ir eilinius piliečius. Nerimo prosovietinis antivalstybiškas judėjimas „Jedinstvo“, jo vadeivos ragino rengti streikus, reikalavo paleisti AT-AS, atkurti LSSR įstatymus. Buvo akivaizdu, jog tai ne spontaniški veiksmai, bet iš anksto planuojamos destruktivos akcijos. Panašūs judėjimai buvo organizuoti Latvijoje ir Estijoje. Iš sovietinės žiniasklaidos aidėjo grėsminga retorika, M. Gorbačiovas grasino

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PREZIDIUMO
PAREIŠKIMAS

Vakar, gegužės 19 d. 18 val. Rusijai pavaldžios Keturioliktosios armijos karinė technika buvo panaudota Moldovos Respublikos teritorijoje. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas smerkia tokį išorės jėgos kišimąsi į suverenios valstybės vidaus reikalus, vertindamas jį kaip pavojingą precedentą.

Atsiliepdamas į Moldovos Prezidento Mirčos Snieguro kreipimąsi, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas kviečia visus konflikto dalyvius susilaikyti nuo jėgos naudojimo, o Rusijos Federaciją - nurodyti savo ginkluotoms pajėgoms grįžti į dislokavimo vietas. Atsakomybė už Rusijai pavaldžios Keturioliktosios armijos veiksmus suverenios valstybės teritorijoje teks Rusijos Federacijos ir Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų vadovybei.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS
PIRMININKO PAVADUOTOJAS

BRONISLOVAS KUZMICKAS

Vilnius, 1992 m. gegužės 20 d.

ekonominiu spaudimu, kėlė nepriimtinus reikalavimus. Todėl buvome pasiruošę bet kuriuo momentu sulaukti priešišku politinių išpuolių ar net karinių veiksmų. Kalbėjome vienas su kitu – jeigu išgyvensime bent dešimt dienų – vadinas, išgyvensime.

Ilgai laukti nereikėjo. Balandžio mėn., likus dienai iki šv. Velykų, Michailas Gorbačiovas pareikalavo, kad Lietuvos AT-AS paskelbtų, jog valstybė grąžinama į kovo 10 d. būklę, tai yra į būklę prieš Nepriklausomybės atkūrimą. Kitaip gresia ypatingos priemonės. Tai skambėjo kaip ultimatumas, atsakyti reikėjo per tris dienas, o čia pat šv. Velykos. Žinia iš karto plačiai pasklido, atskubėjo užsienio žurnalistai, klausinėjo, ką ketiname daryti. Vytautas Landsbergis ramiai atsakė – švęsti Velykas, po jų bus atsakymas.

Maskvos ypatingosios priemonės netruko pasirodyti. Balandžio 18 d. buvo nutrauktas naftos tiekimas Mažeikių naftos perdirbimo įmonei, sumažėjo dujų, įvairių žaliavų ir produktų tiekimas. Prasidėjo ekonominė blokada, grasinusi sukelti ūkio paralyžių, sutrikdyti artėjančios vasaros darbus. Buvo akivaizdu, kad ekonomikos priemonėmis siekiama politinių tikslų – sukėlus nedarbą ir žmonių nepasitenkinimą Aukščiausiąją Tarybą, paskatinti politinių permainų reikalavimą. Suaktyvėjo opozicija pačioje Aukščiausioje Taryboje, ėmusi primygtinai reikalauti kažkokio „politinio sprendimo“.

Bet visa tai žmonių neįbaugino, visuomenė buvo užsigrūdinusi. Žinia apie blokadą buvo sutikta netgi su palengvėjimu – tai geriau, nei karinė agresija. Nors blokada reiškė sunkią padėtį, joje buvo galima išvelgti ir kai ką teigiamo politine prasme – paskelbusi blokadą, Maskva netiesiogiai pripažino, kad Lietuva yra kita valstybė. Tokios priemonės taikomos tik užsienio šalims. Be to, ėmė aiškėti, kad blokada ir ekonomiškai mažai veiksminga. Atsiliepė įsisenėjusios

Su Liudviku Sabučiu aptariant posėdį. 1994 m.

sovietinės santvarkos „ydos“ – korupcija ir nelegali prekyba. Pavyzdžiui, deficitine preke tapusių degalų buvo galima nusipirkti net iš sovietinės armijos kariškių.

Nenormali ir įtempta situacija reikalavo sprendimo, buvo daug tariamasi, ieškoma tinkamiausio būdo. Aš tuose pasitarimuose mažai dalyvavau, nes turėjau vykti į tarptautinę konferenciją Vienoje, apie kurią rašoma toliau. Kaip žinoma, po sunkių diskusijų, 1990 m. birželio 29 d. AT-AS padarė pareiškimą dėl moratoriumo, kuriame sakoma, kad Lietuvos Respublikos AT-AS, siekdamas tarpvalstybinių Lietuvos Respublikos ir SSRS derybų, „skelbia nuo tokių derybų pradžios 100 dienų moratoriumą 1990 m. kovo mėn. 11 d. Aktui dėl Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo, tai yra stabdo iš jo kylančius teisinius veiksmus“. Vadinas, priešingai, negu reikalavo Gorbačiovas, Nepriklausomybės atkūrimas nebuvo atšauktas, o tik

pristabdyti kai kurie veiksmai, neliečiant teisinių Nepriklausomybės pamatų ir tik specialiu protokolu patvirtinus derybų pradžia.

Moratoriumas buvo nevienodai vertinamas: kai kas baiminosi, kad tai kelio atgal pradžia. Netrukus ėmė aiškėti, kad tuometinėje įtemptoje situacijoje pasielgta teisingai – liepos 2 d. buvo nutraukta 77 dienas trukusi ekonominė blokada. Apie tai sužinojau būdamas konferencijoje Vienoje iš Austrijos spaudos. Moratoriumas ir blokados nutraukimas buvo vertinami palankiai, kaip svarbus abipusis kompromisas.

Netikrumo ir nesaugumo laikotarpis baigėsi tik 1991 m. rugpjūčio mėn., kai žlugo Maskvos pučas ir prasidėjo Lietuvos valstybės tarptautinis pripažinimas.

Kaimynystė

Viena iš svarbiausių užsienio politikos sričių buvo santykiai su pietrytinėmis kaimynėmis – Lenkija ir Baltarusija. Su šiomis šalimis neturėjome iš prieškario laikų paveldėtos normalių kaimyninių santykių patirties, neturėjome aiškių, įteisintų valstybinių sienų. Tarpukario laikotarpiu, kaip žinoma, pietrytinė Lietuva su Vilniumi ir Suvalkais, kaip ir vakarinė Baltarusija, buvo okupuotos Lenkijos.

Situaciją labai pakeitė karas, sovietų bei nacių okupacijos. Lietuva atgavo Vilniaus miestą ir nedidelę jo krašto dalį, nors nieko neatgavo iš Suvalkų krašto. Vakarinė Baltarusija tapo sovietinės Baltarusijos Respublikos dalimi. Rytinė Lenkijos valstybės siena nuo prieškarinės ribos pasitraukė gerokai į vakarus, Lietuvai atsivėrė betarpiškos kaimynystės su Baltarusija erdvė. Kaip neatidėliojama reikmė, kartu ir kaip naujas istorinis žingsnis, iškilo tarpvalstybinių sienų nustatymas.

Jau Sąjūdžio dienomis aiškėjo, kad užmegzti ir plėtoti gerus kaimyninius santykius su Lenkija ir Baltarusija nebus paprasta. Į pradedamą kurti ryšių tarp Vilniaus ir Varšuvos kontekstą įsiterpia, juos komplikuodamas, pietryčių Lietuvos lenkų mažumos prosovietinių vadovų teritorinės autonomijos reikalavimas. Tai stabdė ir ryšių tarp Vilniaus ir Minsko plėtrą. Prie viso to prisidėjo agresyvūs prosovietinių jėgų veiksmai. OMON'o daliniai jau kuris laikas terorizavo Lietuvos muitines pasienyje su Latvija. Ar jie nepasuks ir į labai svarbų Lietuvos–Baltarusijos pasienį? – su nerimu klausėme. Ir tikrai, 1991 m. gegužės 19 d. rytą pasienio su Baltarusija Šalčininkų rajono Krakūnų pasienio kontrolės poste buvo nušautas pamainos vadas Gintaras Žagunis. Žudikai liko neišaiškinti, nebuvo net aišku, iš kurios – Lietuvos ar Baltarusijos – pusės jie atvyko.

Atskirą klausimą sudarė Seinų–Suvalkų krašto lietuvių Lenkijoje būklė, nors lietuviai nekėlė, išskyrus kultūrinius, kokių nors autonomijos pobūdžio reikalavimų. Dėl aiškumo reikia mesti trumpą žvilgsnį į netolimą praeitį. Tarpukario laikotarpiu, kaip jau minėta, Lietuva neturėjo normalių diplomatinių santykių su Lenkija, jeigu neskaitysime pusantrų metų po 1938 m. Lenkijos ultimatumo. Antrojo pasaulinio karo metais lietuvių ir lenkų patriotinių grupių bandymai tartis nebuvo sėkmingi, baigdavosi vos palietus Vilniaus priklausomybės klausimą. Karui pasibaigus, abi valstybės liko nelaisvos, nors nelaisvės lygis buvo skirtingas, tarp jų nebuvo valstybinio lygmens santykių. Lietuvos gyventojams Lenkija buvo užsienis, atitvertas spygliuotos vielos tvora. Tiesioginis bendravimas buvo apsunkintas, turistiniais ar moksliniais tikslais iš Vilniaus į Varšuvą tekdavo vykti per Maskvą ir praeiti griežtas pasienio patikros procedūras.

Pastatas Suvalkuose, kuriame pasirašyta 1920 m. spalio 7 d.
Lietuvos ir Lenkijos sutartis

Žiūrint kitu požiūriu, Lenkija lietuviams buvo tapusi savotišku „langeliu“ į Vakarų kultūrą. Be kitų dalykų, prie to prisidėjo knygynas „Draugystė“ Vilniuje, kuriame buvo galima įsigyti išverstų į lenkų kalbą Vakarų autorių kūrinių, ir tokių, kurių neleido nei Vilniaus, nei Maskvos leidyklos. Tokia galimybė paskatino ne vieną, taip pat ir mane, pramokti lenkiškai.

Dabar, Lietuvai ir Lenkijai tapus laisvomis demokratiškomis valstybėmis, atėjo laikas kurti geros ir saugios kaimynystės santykius, pradėti jais grindžiamą naują istorinę tradiciją. Bet pradėti reikėjo nuo tokios būklės, tokio visuomenės mentaliteto, koks abiejose pusėse susidarė per komunistinės valdžios dešimtmečius ir anksčiau. Iš kaimyninės šalies politikų pasigirsdavo pageidavimų nekalbėti apie praeitį, o tik žiūrėti į ateitį. Darant tam tikrą išlygą,

su tuo buvo galima sutikti. Tačiau kaip tik anoje pusėje kai kas nebuvo linkęs praeities pamiršti. Tie, kas domėjosi, kaip Lenkijoje galvojama ir rašoma apie Lietuvą, galėjo pastebėti, jog nemaža dalis visuomenės žiūri į Vilnių, taip pat ir į Lvovą bei Gardiną, kaip į istorines Lenkijos paribio žemes – „kresus“ ir apgailestauja, kad šios teritorijos nepriklauso Lenkijai. Komunistų valdymo metais taip rašyti ir viešai kalbėti neleido cenzūra ir ideologija, vertinant tai kaip rytinių sienų revizijos siekį.

Tačiau dabar, suirus Sovietų Sąjungai ir pasikeitus valdžiai, apie tuos dalykus pradėta kalbėti atvirai, kilo tikra „kresomanija“. Lenkijos politikams per susitikimus su rinkėjais tekdavo atsakyti į nepatogius klausimus – kada atsiimsime Lvovą ir Vilnių? (Sąjūdis – Solidarnosc: strateginės partnerystės pradžia 2010: 156). Daliai Lenkijos visuomenės šių miestų praradimas asocijavosi tik su Sovietų Sąjungos agresija Antrojo pasaulinio karo pradžioje, bet ne su lietuvių ir ukrainiečių istorija ir nacionaliniais interesais.

Bet toks požiūris netrukė žinių apie Kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktą Lenkijos visuomenei ir valdžios sluoksniams priimti gana palankiai. Inteligentijos aplinkoje susikūrė „Lietuvos mėgėjų klubas“. Praėjus porai savaitių po nepriklausomybės paskelbimo, į Vilnių atvyko Lenkijos parlamentinio piliečių klubo atstovų delegacija su Bronislavu Geremeku priešakyje. Delegacija buvo priimta AT-AS Pirmininko V. Landsbergio ir premjerės K. Prunskienės. Aptariant platesnio dialogo galimybes, svečiai užtikrino, kad Lietuvos ir Lenkijos sieną Lenkija laiko tokia pat galutine, kaip ir Lenkijos sieną vakaruose, prie Oderio ir Neisės (Lietuvos ir Lenkijos santykiai (1917–1994). 1998: 174).

Tai buvo gera pradžia, tačiau vėliau, apie pusantrų metų, iš Lenkijos pusės nebuvo ženklų, rodančių apie ketinimą pradėti

normalius tarpvalstybinius santykius su Lietuva. Priešingai, santykiai pastebimai blogėjo, „artėdami prie tarpukario tradicijų“ (Laurinavičius 2001: 39). Pagrindinė priežastis – lenkų autonomistai, kurie, užėmę vietinės savivaldos lygmenį ir palaikomi prosovietinių jėgų, ignoravo valstybės įstatymus. Tai akivaizdžiai rodė vietinės valdžios vykdoma propaganda prieš lietuvišką švietimą, trukdymas plėsti esamąsias lietuviškas mokyklas, steigti naujas. Nebuvo atsižvelgiama į tai, kad dauguma vietos gyventojų pageidavo savo vaikus leisti kaip tik į jas.

Būklė ėmė pamažu keistis, kai Lietuvos švietimo ir mokslo ministru tapo akademikas Zigmas Zinkevičius (1996–1998), o Vilniaus apskrities viršininku – Alis Vidūnas. Buvo imtasi iniciatyvos steigti naujas lietuviškas mokyklas per Vilniaus apskrities administraciją, taip išvengiant lenkiškų savivaldybių trukdymų. Apskrities administracija, vadovaujama Aliaus Vidūno, taip pat ėmė rūpintis lietuvių švietimo įstaigų darbuotojų buitimi, išsprendė labai aktualų mokytojų stygiaus klausimą. Lietuviško švietimo ir valstybinės kalbos įtvirtinimo reikalai smarkiai pajudėjo į gerąją pusę.

Lenkų savivaldos veiksmai, nesuderinami su lojalumu valstybės įstatymams, privedė prie to, kad Lietuvos Vyriausybė tas savivaldas paleido. Lenkijoje tai buvo vertinama kaip nedemokratiškas veiksmas, lenkų teisių varžymas. Lietuvos visuomenė ir politikai situaciją suvokė kitaip, įžvelgė, kad lenkų autonomijos Lietuvoje reikalavimai siejasi su „kresų“ ilgesiu Lenkijoje. Tai kėlė nemažą rūpestį dėl Lietuvos valstybės vidaus integralumo ir dėl Lenkijos laikysenos lenkų autonomijos atžvilgiu. Kai kurių Lenkijos visuomenės sluoksnių palankumas autonominių pretenzijoms galėjo išaugti iki nusiteikimo imtis konkrečių veiksmų. Tai vertė galvoti apie pavojų vos atsikūrusios Lietuvos valstybės teritoriniam vientisumui ir saugumui.

Vilniaus apskrities administracijos vadovas Alis Vidūnas, rūpinęsis
lietuviškų mokyklų apskrityje steigimu ir būkle

Bet aiškėjo ir tai, kad įtampa nenaudinga nei vienai, nei kitai pusei, siekiančioms įsilieti į vakarietišką saugumo struktūrą.

Lenkijos Seimo Užsienio reikalų komisijos iniciatyva 1991 m. rugpjūčio 4 d. Punske buvo surengtas šios Komisijos narių, vadovaujamų Bronislavo Geremeko, susitikimas su Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo ir Vyriausybės atstovais. Susitikime dalyvavo AT-AS deputatai B. Kuzmickas, A. Kumža, V. Povilionis, P. Vaitiekūnas, R. Valatka, E. Zingeris.

Visą dieną trukusiose diskusijose buvo aptariami Lietuvos ir Lenkijos valstybių santykiai, politinio, kultūrinio bendravimo galimybės. Abi pusės apsikeitė informacija apie lietuvių padėtį Lenkijoje ir lenkų padėtį Lietuvoje, apie tai, kaip yra sprendžiamos abiejose pusėse kylančios problemos. Punsko valsčiaus viršaitis

R. Vitkauskas kalbėjo apie finansines Punsco krašto lietuvių kultūros bėdas, įteikė Lenkijos delegacijai Lenkijos lietuvių reikalavimų paketą, tokių pačių, į kuriuos savo laiku nereagavo Lenkijos prezidentas L. Valensa. Lenkijos atstovai siūlė artimiausiu metu pasirašyti deklaraciją dėl Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Respublikos santykių, taip pat atidaryti Lenkijos konsulatą Vilniuje ir Lietuvos konsulatą Varšuvoje.

Lenkijos deputatai taip pat pastebėjo, kad jie supranta, jog lenkų teritorinio vieneto atsiradimas Lietuvoje grėstų valstybės teritoriniam vientisumui, tačiau atkreipė dėmesį į tai, kad Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas, jų nuomone, užgauna lenkų savigarbą – žmogus visą amžių gyvenęs Lietuvoje turi prašyti pilietybės. Gal geriau, kad pareiškimą rašytų tas, kuris nenori Lietuvos pilietybės – samprotavo Lenkijos deputatai. Jiems buvo paaiškinta pilietybės įgijimo Lietuvoje tvarka. Kai kurie pašnekovai mėgino kaltinti Lietuvos valdžią dėl tariamos antilenkiškos propagandos, nenoro steigti lenkiško universiteto, dėl neprižiūrimų lenkų karių kapų ir pan. Tai ne kartą girdėti priekaištai, nebuvo sudėtinga juos atremti.

Seimo narys Petras Vaitiekūnas pastebėjo, kad vidaus problemų aptarimas neturi atitraukti mūsų dėmesio nuo išorės priešo, grasančio tiek Lietuvai, tiek Lenkijai, suinteresuoto lietuvių ir lenkų nesantaika. Lenkijos Seimo Užsienio reikalų komisijos pirmininkas B. Geremekas pabrėžė, kad Lenkija nerems Lietuvos lenkų separatizmo ir Lietuvos nepriklausomybės priešų. Jis sakė, kad nelinki komunizmo nei lenkams Lietuvoje, nei lietuviams Lenkijoje.

Susitikimai tęsėsi. 1992 m. kovą man vėl su AT-AS delegacija teko vykti į Punkską, suteikti Punsco lietuvių gimnazijai Kovo 11-osios vardą. Tai buvo oficialus Lietuvos valstybinės delegacijos

vizitas, suderintas su Lenkijos aukščiausiomis valdžios institucijomis. Bet prie sienos mūsų delegacija nebuvo pasitikta ir palydėta, kaip reikalauja nusistovėjęs diplomatinis tarpvalstybinių santykių protokolas. Nebuvo paisyta nei protokolo, nei, pagaliau, elementaraus mandagumo. Neatvyko ir valdžios apsaugos tarnyba, ko taip pat reikalauja protokolas. Galėjome tik spėlioti, ar tai rodė tik Lenkijos URM pareigūnų apsileidimą, ar ir valstybės požiūrį. Prie Lenkijos sienos mūsų laukė Punsko valsčiaus viršaitis R. Vitkauskas ir keli Seinų krašto lietuviai.

Pirmiausia vykome į Seinus, kapinėse padėjome gėlių prie lietuvių karių, žuvusių 1920 m. kovose su lenkais, kapų. Taip pat ir Seinų bazilikoje prie vyskupo ir poeto Antano Baranausko amžinojo poilsio vietos. 1999 m. Seinuose buvo pastatytas paminklas vyskupui Antanui Baranauskui.

Prie gimnazijos rinkosi daug žmonių, laukiančių mūsų atvykimo ir mokyklos pavadinimo pakeitimo iškilmių. Sakomos kalbos. Suvalkų vaivadijos švietimo kuratorius Jaroslavas Zelinskis (Jaroslaw Zielinski) perskaitė vardo suteikimo Punsko gimnazijai aktą, palinkėjo mokyklai, jos mokytojams ir mokiniams viso geriausio. Ir pareiškė, kad Lenkijos švietimo valdžia tenkina visus Lenkijos lietuvių švietimo poreikius ir nuoširdžiai tiki, kad Lietuva taip pat elgsis su Lietuvoje gyvenančiais lenkais. Pabrėžė, kad Lenkijos švietimo valdžia su nerimu sutiko žinią, kad Lietuvos mokyklose neleidžiama naudotis užsienyje (tai yra, Lenkijoje) išleistais vadovėliais. Šį reiškinį jis laiką laikinai ir jokių veiksmų prieš Punsko–Seinų krašte gyvenančius lietuvius nesiimsiąs.

Atsakydamas į tokią gan provokuojančią kalbą, pasakiau, kad kiekvienai tautai yra du ypač svarbūs dalykai – sava valstybė ir tautinė mokykla. Kur yra tokia mokykla, ten mažesnis

Punsko Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų bažnyčia

Paminklas vyskupui Antanui Baranauskui Seinuose (*autorius*

G. Jokūbonis)

nutautėjimas, ten žmonių gyvenimas šviesesnis, jie pilietiškai sąmoningesni. Turiu vilties, kad lietuviškos mokyklos Lenkijoje naudosis tokiomis pačiomis teisėmis, kokiomis naudojasi lenkiškos mokyklos Lietuvoje, kad lenkų valdžia, laikydama lygiateisiškumo, leis lietuviškoms mokykloms Lenkijoje naudotis Lietuvoje išleistais vadovėliais. Dar palinkėjau, kad lietuvių kalba Lenkijos lietuviškose mokyklose skambėtų drąsiau ir plačiau, negu skambėjo iki šiol, o mokytojai ir mokiniai nesidrovėtų ir nesibaimintų viešai tarti lietuvišką žodį (Birgelis 1992).

Susirinkusieji pritarė man ilgais plojimais. Apžiūrėjome mokyklą, kuri nuo šiol vadinsis Punsko Kovo 11-osios lietuvių gimnazija.

Paminklinis akmuo Lietuvos Nepriklausomybei pažymėti
Kampuočių kaime Lenkijoje

Kiek toliau nuo Punsko, Kampuočių kaime lietuviai ūkininkai pastatė didžiulį paminklinį akmenį Lietuvos Nepriklausomybės atstatymui pažymėti. Dalyvavau atidengiant paminklinį akmenį, tariau keletą žodžių.

1992 m. sausio 13 d. Vilniuje apsilankė Lenkijos užsienio reikalų ministras K. Skubiševskis, vizito metu buvo pasirašyta deklaracija „Dėl draugiškų santykių ir kaimyninio bendradarbiavimo tarp Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Respublikos“. Deklaracija buvo reikšmingas žingsnis santarvės ir normalių santykių link, tačiau abiejose pusėse buvo ir tuo dokumentu nepatenkintųjų. Lietuviai piktinosi dėl to, kad nebuvo iš anksto pavišintas deklaracijos turinys, nepasmerkta 1920 metų Želigovskio akcija. Lietuvos lenkų veikėjai skelbė, kad Deklaracija pasirašyta kaip lietuvių primestas

Vardo suteikimo mokyklai

AKTAS

1989 m. gegužės 31 d. Tautinės edukacijos ministro potvarkio pagrindu (DZ. Urz. MEN Nr 4, poz.33) dėl vardo, vėliavos ir herbo suteikimo mokykloms ir švietimo auklėjimo įstaigoms, Bendorjo lavinimo licėjui su lietuvių dėstomąja kalba Punske suteikiau Kovo 11-osios vardą. Tokiu būdu, Bendorjo lavinimo licėjus su lietuvių dėstomąja kalba Punske įgauna pavadinimą:
Punsko Kovo 11-osios lietuvių gimnazija

Auklėjimo ir švietimo kuratorija
Suvalkuose
mgr. Jarosław Ziełiński
Suvalkai, 1992 kovo 11

1992 m. kovo 10 d. Švietimo kuratoriaus
Suvalkuose nuosprendis Nr 20/92 dėl
mokyklos vardo įteisinimo

Remiantis 1991 m. rugsėjo 7 d. 31 pkt. 2 įstatymo straipsnio potvarkiu dėl švietimo sistemos (Dz.U.nr 95, poz. 425) įtvirtinu:

Vardo suteikimo Punsko Kovo 11-osios lietuvių gimnazijai aktas
Punsko Kovo 11-osios lietuvių gimnazija

dokumentas, Lietuvos Vyriausybei dar nepaskyrus rinkimų į Vilniaus ir Šalčininkų rajonų tarybas datos.

Lenkijos lietuviai deklaraciją pavadino gėdinga, „Lietuvai ir mums pragaištinga“. Jų manymu, Lietuvai, prieš pasirašant tokią sutartį, reikėjo pareikalauti iš Lenkijos, kad lietuviškos ikimokyklinės įstaigos, pradinės, profesinės mokyklos būtų įsteigtos Seinuose, Suvalkuose, Aradninkuose, Juodeliškėje ir visur, kur tik jų lietuviai prašo. Tačiau į Lenkijos lietuvių mokyklinio švietimo interesus nebuvo atsižvelgta. „Ministras Saudargas pasirašė po viskuo, ką padiktavo min. Skubiszewski“, – rašoma Lenkijos lietuvių leidinyje „Aušra“ (Aušra 1992: 10). Nors pradžia buvo padaryta, santykiai tarp šalių liko šalti. Jie pamažu gerėjo, nepaisant to, kad Lenkija nesiliovė priekaištavusi dėl tikrų ar tariamų „skriaudų“ lenkų mažumai.

Maskvoje žlugus rugpjūčio pučui, 1991 m. rugpjūčio 25 d. Baltarusijos SSR AT paskelbė valstybės nepriklausomybę. Lietuvoje į tai buvo žiūrima labai teigiamai, šio įvykio buvo laukiama, numatant geros kaimynystės su Baltarusijos Respublika perspektyvą. Kita vertus, ta perspektyva buvo gana neaiški. Nesimatė, kokios politinės jėgos formuos šalies politinį gyvenimą, kokie nusistovės jos santykiai su Rusija ir Lenkija. Buvo neaišku, kokias brėšime sienas, pirmą kartą istorijoje tai darydami kaip savarankiškos valstybės.

Ne kartą po šios datos, kaip ir ją, buvo bandoma su istorikais aptarti kriterijus, kuriais remdamiesi galėtume formuoti savąją sienos su Baltarusija sampratą. Buvo aptariami politiniai ir saugumo (Lietuvos sostinės užnugaris), ekologiniai (Nemuno ir Neries baseinas), kultūriniai ir istoriniai motyvai. Aiškintasi, ką turėtume laikyti teisiniu sienų nustatymo pagrindu – sienas, numatytas 1920 m. Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartimi, ar dabartines respublikų sienas. Kai kurie Sąjūdžio politikai laikėsi nuomonės, kad Lietuvos

pradinė pozicija turėtų būti 1920 m. sutartimi numatytos sienos. Kitiems, taip pat ir man, atrodė, kad tai nerealu, nes sutartis buvo sudaryta ne su Baltarusija, kuri tada dar nebuvo pripažinta suvereni valstybė, bet su Rusija, kurios dalimi kaimyninė valstybė tada buvo. Be to, baltarusiai juk taip pat turės savo nuomonę šiuo klausimu. Geriems tarpusavio santykiams pagrindą padėjo 1991 m. spalio 24 d. pasirašyta Deklaracija dėl gerų kaimynystės santykių principų. Geri santykiai užsimezgė su Baltarusijos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmininku Stanislavu Šuškievičiumi.

Rengiamės deryboms

Įtampos atoslūgis buvo palankus laikas galvoti apie derybas su Maskva. Tai daryti primygtinai ragino Vakarų politikai, skatindami būti „lanksčius“, ieškoti būdų kompromisams. Pradėti derybas vertė ir Lietuvos, ne tik išorės, bet ir vidaus reikalai. Visiškai aišku buvo viena – derybų objektas negali būti Nepriklausomybės Atkūrimo Aktas, kurio atsisakyti, grįžtant į kovo 10 d. būklę, kaip tik ir reikalavo Maskva.

Norėdami greičiau pradėti pokalbį dėl derybų, Aukščiausiosios Tarybos delegacija – R. Gudaitis, M. Laurinkus, E. Petrovas, N. Oželytė ir aš – 1990 m. balandžio 23–27 d. atvykome į Maskvą, ketindami susitikti jei ne su SSRS prezidentu, tai bent su kitais aukšto rango pareigūnais. E. Bičkauskas nuvežė į Kremlių mano pasirašytą laišką, pranešantį apie Lietuvos AT delegacijos atvykimą ir ketinimus. Atsakymas buvo trumpas – valstybės vadovas užimtas. Skambinome kitiems aukštiems pareigūnams – visi užimti. Kažkuris iš jų gan įsakmiai patarė grįžti į kovo 10 d. būklę, tai yra – atšaukti Nepriklausomybės Aktą ir tik tada atvykti. Tai buvo nepriimtinas reikalavimas. Grįžome nieko nelaimėję.

Nepaisant to, deryboms kruopščiai rengėmės. 1990 m. liepos 5 d. AT-AS priėmė nutarimą „Dėl politinio, teisinio ir diplomatinio pasirengimo deryboms su Sovietų Sąjunga komisijos“. Liepos 11 d. Komisija buvo sudaryta, aš patvirtintas jos pirmininku. Apie Komisijos sudarymą ir tikslus parašiau laišką SSRS Ministrų Tarybos pirmininkui Nikolajui Ryžkovui, atsakymo nebuvo.

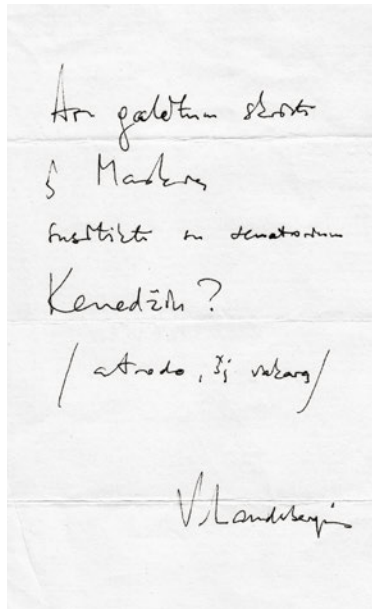
Komisija parengė derybų pradžios ir sąlygų protokolo projektą, kurį reikėjo suderinti su Sovietų Sąjungos derybine delegacija. Sudaryta aštuonių asmenų derybų delegacija: V. Landsbergis, K. Prunskienė, A. Abišala, P. Kūris, R. Ozolas, Č. Stankevičius, E. Bičkauskas, E. Zingeris. Aš į delegaciją neįėjau, bet dalyvavau jos darbe kaip Pasirengimo deryboms komisijos pirmininkas.

1990 m. spalio 2 d. Kremliuje įvyko abiejų šalių delegacijų konsultacinis susitikimas, turėjo būti aptarti svarbiausi derybų pradžios aspektai. Lietuvos delegacijos vadovas Vytautas Landsbergis įteikė SSRS delegacijos vadovui Nikolajui Ryžkovui derybų pradžios protokolo projektą ir pabrėžė, kad derybų tikslas yra politinis dviejų valstybių kaip lygiaverčių subjektų pokalbis. Ne politinius klausimus galės spręsti atskiros ekspertų komisijos. Šitaip apibrėžus derybų tikslą, galvoti apie kompromisus buvo vargu ar realu. Sovietinės delegacijos vadovas galvojo kitaip – stengėsi nukreipti pokalbį nuo politinių prie teisinių, administracinių, ekonominių reikalų, tarsi tai būtų derybos ne tarp dviejų valstybių, o tarp vienos valstybės centro ir periferijos. Vėliau Vytautas Landsbergis rašė: „Aš su tuo „ėjimu į kompromisus“ susidūriau ir Rytuose, ir Vakaruose. Mano atsakymas buvo vienas – mes pasiryžę eiti į didelius kompromisus iki tos ribos, už kurios jau ne kompromisas, o kapituliacija. <...>. Bet jie norėjo pasiekti kapituliaciją, vadindami tai kompromisu“ (Landsbergis 2000: 24).

1990 m. rudenį įvyko keli konsultaciniai delegacijų susitikimai, tačiau be rezultatų, nes skyrėsi požiūriai dėl derybų objekto. Lietuvos delegacijos vadovas V. Landsbergis imdavo analizuoti kitos pusės pateikto projekto teiginius ir terminus, reikalauti tiksliai juos nusakyti, o oponentai kaip tik stengėsi to išvengti. Pokalbis kartais įgaudavo aštronus tonus, susitariti nesisekė. Prisiminė Baltijos Tarybos posėdžių praktika, kai kartu su latviais ir estais rengiamų dokumentų galutiniai variantai būdavo priimami tik po Vytauto Landsbergio redagavimo.

Gruodžio pradžioje SSRS Ministro Pirmininko pavaduotojas V. Dogužijevs laišku pranešė, kad eilinis delegacijų susitikimas atidedamas neribotam laikui. Derybų pradžios protokolas nebuvo pasirašytas, derybos negalėjo prasidėti. Aiškėjo, kad SSRS vadovybė ir pats M. Gorbačiovas nė neketina derėtis su Lietuva kaip su lygiateise partnere. Nori tik imituoti derybas su „nepaklusnia respublika“, demonstruoti pasauliui savo gerą valią. Todėl gruodžio 28 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą, skelbiantį netekus galios moratoriumo nuostatas, kurios turėjo įsigaliooti, pasirašius derybų protokolą.

Ar galėtum skristi į Maskvą susitikti su JAV senatoriumi Kenedžiu?
1990 m. kovo 27 d.

- Įtampa auga | 197
Padeda švedai | 204
Anapus Atlanto | 207
ESBO konferencijoje
Vienoje | 213
Šiaurės Tarybos sesijoje | 215
Vokietijos Bundestage | 223
Italijoje | 228

Išbandymai ir susitikimai

Įtampa auga

1991 m. pradžioje jau buvo aišku, kad derybos su SSRS nevyks. Iš Maskvos sklido dezinformacija ir propagandiniai išpuoliai prieš Lietuvą.

Sausio pradžioje Suomijos sostinėje Helsinkyje vyko tarptautinė konferencija „Baltijos jūros srities bendradarbiavimas“. Kadangi santykiai su Skandinavijos šalimis buvo mums labai svarbūs, buvo aišku, kad turime ten dalyvauti, būti matomi ir girdimi. Vykti galėjo aštuonių asmenų delegacija, tačiau buvo nuspręsta, kad pakaks manęs vieno, kaip kuruojančio užsienio politiką. Važiavęs su vairuotoju ir apsaugos vaikinu (buvo nesaugu dėl sovietinių omoniukų) per Latviją ir Estiją, Taline sėdęs į keltą, laimingai pasiekiau Helsinkį. Sausio 7 d. vidurdienį jau sėdėjau konferencijos salėje, didingame Suomijos Parlamento pastate. Prisidėjo savo iniciatyva atvykęs AT-AS narys Jokūbas Minkevičius.

Konferencijoje dalyvavo ne tik valstybių, bet ir atskiros jų kai kurių regionų delegacijos, kaip visą Baltijos jūros regioną atstovaujantys subjektai. Be Skandinavijos šalių, dar dalyvavo Lenkijos, Rusijos Federacijos, SSRS, Šlezvigo-Holšteino, Meklenburgo-Pomeranijos, Hamburgo, taip pat Lietuvos, Latvijos ir Estijos delegacijos.

Palaikiau telefoninį ryšį su Lietuvos AT-AS, kalbėjau su Vytautu Landsbergiu ir išgirdau nerimą keliančias naujienas: apie nelauktą kainų pakėlimą, prosovietinių jėgų bandymą įsiveržti į AT-AS pastatą, po miestą važinėjančias sovietinių kariškių automašinas. Nerimavau ne tik aš. Televizijos kanalų dėka apie visa tai jau žinojo

ir dauguma konferencijos dalyvių. Prie manęs priedavo tai vienos, tai kitos valstybės delegacijos narys, sakė, kad supranta mano nerimą ir palaiko lietuvius. Palaikymas tuoj pat rado atgarsį ir daugumos konferencijos dalyvių kalbose. Ne vienas kalbėtojas išreiškė susirūpinimą dėl to, kas vyksta Lietuvoje, Baltijos valstybėse apskritai, smerkė SSRS vadovybės spaudimą Lietuvai.

Palankumą Baltijos valstybėms reiškė pagrindiniai Skandinavų šalių delegacijų nariai. Paminėtini švedai Andersas Bjorkas (Anders Bjorck), Gunaras Hokmarkas (Gunar Hockmark), Gretė Lundblat (Grethe Lundblat), pabrėžę, kad Baltijos šalys yra nepriklausomos valstybės, joms turi būti suteiktas svečio statusas Europos Taryboje, klausė, ką sovietinė Vyriausybė padarė, kad būtų ieškoma taikaus sugyvenimo ir pan. Kitų konferencijos dalyvių pasisakymai Baltijos valstybių atžvilgiu buvo gan diplomatiški ir aptakūs.

Skandinavų pasisakymai labai nepatiko Sovietų Sąjungos ir Rusijos Federacijos atstovams. Pastarosios Aukščiausiosios Tarybos narys L. Gurevičius gan piktai išreiškė nepasitenkinimą dėl to, kad aptariamais ir politikos klausimais, o ypač, kad svarstomos, jo žodžiais tariant, Pabaltijo respublikų problemos. SSRS delegacijos vadovas K. Kalmykovas reikalavo Baltijos valstybių neminėti iš viso, kadangi neturi būti aptarinėjami valstybių, tai yra SSRS, „vidaus reikalai“. Bet jų kalbos sukėlė priešingą rezultatą – paskatino kai kuriuos konferencijos dalyvius dar aštriau reikšti savo nuomones. Ypač kritiškos sovietų adresu buvo Islandijos Altingo nario Jono Helgasono, Danijos Folketingo nario Hanso Hekerupo (Haekkerup) kalbos. Tai mus, Baltijos šalių atstovus, labai drąsino, žadino tikėjimą, kad nesame palikti vieni, kad turime patikimus kaimynus.

Nebuvo tenkinamasi tik kalbomis. Per pertrauką tarp posėdžių, padedant šeiminkams, aš ir mano kolegos latvis Dainis Ivansas

ir estas Ulas Nugis surengėme spaudos konferenciją. Atvyko kelios dešimtys žiniasklaidos darbuotojų, daugiausia skandinavų. Išdėčiau, ką žinojau apie pastarųjų dienų įvykius Lietuvoje, mano kolegų kalbėjo apie padėtį Latvijoje ir Estijoje, atsakėme į klausimus.

Vakare Parlamento pastate suomių parlamentarų pastangomis buvo surengtas Baltijos šalių atstovų susitikimas su Helsinkyje reziduojančių užsienio valstybių ambasadų atstovais. Atvyko Jungtinių Amerikos Valstijų, Jungtinės Karalystės, Prancūzijos, Vengrijos, Čekijos-Slovakijos, Graikijos, Ispanijos, Egipto, taip pat visų Skandinavijos valstybių ambasadoriai arba antrieji ambasadų asmenys. Aiškinome jiems tai, kas vyksta Baltijos valstybėse, grėsmės iš sovietų pusės realumą, reiškėme tikėjimą, kad užsienio šalys neliks vien stebėtojos. Ambasadų atstovai pažadėjo, jog tai, ką girdėjo, tuoj pat perduos savo vyriausybėms.

Skambinau į Vilnių, kalbėjau su Vytautu Landsbergiu, jis liepė man šiuo metu negrįžti, pasilikti kurioje nors Skandinavijos šalyje. Grėsmė Lietuvos nepriklausomybei kiekvieną valandą gali įgauti nenusakomą pobūdį. Geriausia būtų man vykti į Jungtines Amerikos Valstijas, kad galėčiau, nutikus pačiam blogiausiam, padėti taip pat skubiai išvykusiam ministrui Algirdui Saudargui sudaryti egzilinę vyriausybę. Dabar skubiai rengiamas įstatymas dėl tokios vyriausybės. Vėliau sužinojau, kad Vytautas Landsbergis buvo parašęs ypatingus įgaliojimus ministrui Algirdui Saudargui ir man kurti užsienyje egzilinę Vyriausybę, jeigu vienintelė teisėta Lietuvos valdžia negalėtų eiti savo konstitucinių pareigų.

Konferencija baigėsi, dalyviai skirstėsi. Apniko sunkios mintys – kaip elgtis, kur privalėčiau būti šiuo neramiu metu – savame krašte, kartu su visais, ar svetur? Su savo šeima ar atskirai? Blaivus protas sakė, kad apie egzilinę vyriausybę prabilta ne be reikalo, todėl

privalau elgtis taip, kaip reikalauja mano pareigos ir valstybės interesai. Viešbutyje žiūrėjau televizorių, bet nesužinojau jokių neraminančių žinių apie Lietuvą. Skambinau į namus, kalbėjau su žmona, bet taip pat neišgirdau nieko, keliančio nerimą, o tik tai, ką jau žinojau. Svaresčiau, kurioje Skandinavijos šalyje galėčiau įsikurti, bet nieko negalėjau nuspręsti. Žinojau tik, kad baigėsi vizoje nurodytas buvimo Suomijoje laikas, neturėjau jokių dokumentų, pateisinančių mano ketinimą pasilikti. Turėjau bilietą rytdienos reisui laivu į Taliną, tad nusprendžiau plaukti kartu su kitais Baltijos šalių atstovais, pasiekti Taliną, gal net Rygą, žiūrėti, kas vyksta, ir tada spręsti, kurlink sukti.

Išlipus Talino jūrų uoste, buvome sutikti ir nuvežti tiesiai į Estijos Aukščiausiąją Tarybą, kur posėdžiavo Prezidiumas. Estijos AT pirmininkas Arnoldas Riutelis tuoj pat pakvietė mane į savo kabinetą ir pasakė, kad skambinta iš Vilniaus, prašyta mane surasti (susiėkus su Helsinkiu sužinota, kad jau išvykau) ir man perduoti, kad negrįžčiau į Lietuvą, nes ten padėtis labai įtempta, kiekvienu momentu gali dar pablogėti. Taigi nieko gero. Su kolegomis latviais ir estais skubiai aptarėme kelis variantus. Estai buvo pasirengę, esant reikalui, padėti man finansiškai ir visaip kitaip. Dainis Ivanas tik ką gavo Latvijos Aukščiausiosios Tarybos nurodymą taip pat negrįžti, skubiai vykti į užsienį. Bet jis norėjo bent trumpam parvažiuoti ir susiruošti. Nutariau su juo vykti iki Rygos, o iš ten kartu – į Vakarų.

Rygą pasiekėme be nuotykių. Apsistojau viešbutyje „Ridzene“, skambinau į Vilnių, kalbėjau su Vytautu Landsbergiu, kuris net supyko, kad esu Rygoje, ir pasakė, kad man būtina neatidėliojant vykti į Vakarų. „Dabar negalima grįžti“, – pakartojo. Viešbutyje mane susirado jau pažįstamas Švedijos diplomatas Larsas Fredenas,

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOJI TARYBA

VYTAUTAS LANDSBERGIS
PIRMININKAS

1991 m. sausio 11 d.

Aš, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas, šiuo įgalioju, jeigu negalėčiau laisvai vykdyti savo konstitucinių pareigų, Lietuvos Respublikos Užsienio reikalų Ministrą Algirdą Saudargą, kaip ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotoją Bronių Kuzmicką, kalbėti ir veikti mano vardu, sutelkti Lietuvos Respublikos Diplomatiją ir

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos
Pirmininkas
Paskyrimas

icos
Tarybos

Vytautas Landsbergis
1991

Aš, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis, aukščiau parašęs metu pareiškęs antieinančioms, kad man žūvimo arba depinimo atvežti, arba jeigu dėl kito priežasties negalėčiau atlikti pareigų, pirkimui savo pavaduotojui ir visoms Pirmininko įgaliotiesiems paskirti Bronių Kuzmicką, dabar tą rašti patvirtinti.
Abu šiuo rašti egzempliorais turėsi vėsdę galys.

Vytautas Landsbergis

1991, sausio 11.

Gražina ir Alis Vidūnai su poetu Bernardu Brazdžioniu

kartu vakarieniavome, aptarėme padėtį. Jis kalbėjo, kad padėtis labai pavojinga ir nenuspėjama. SSRS vadovybė, nepaisydama nieko, daro labai stiprų spaudimą Baltijos valstybėms ir nežinia kaip toli gali nueiti. Dėl atsargumo (viešbučių sienos „turi ausis“), išėję į gatvę svarstėme, į kurią šalį man vykti. Jeigu nuspręščiau vykti į Švediją, jis pasirūpintų viza, taip pat esąs visiškai tikras, kad visokeriopą paramą man suteiktų Švedijos užsienio reikalų ministerija. Mano svarstymai baigėsi – vyksiu į Švediją. Latvijos televizija beveik be pertraukos transliavo Lietuvos televizijos laidas, rodė nesenus įvykius prie Lietuvos AT-AS. Išgirdau ir netikėtą žinią – Kazimiera Prunskienė atsistatydina iš premjerės pareigų. Skambinau V. Landsbergiui, susisiekti nepavyko, sekretorė patvirtino, kad premjerė atsistatydino, tad neaišku, kas bus naujas premjeras. Lietuvos Vyriausybė atsidūrusi krizėje.

Viešbutyje anksčiau nuėjęs miegoti, ilsėjau si neilgai. Pažadino telefonu skambutis, buvo trečia nakties. Skambino iš namų žmona Leonarda ir labai susijaudinusi pasakė, kad Vilniuje girdėti šaudymas, sovietų desantininkai puola Radijo ir televizijos pastatą ir bokštą, ką tik nutrūko paskutinė televizijos laida, žinios perduodamos per Kauno radijo stotį. Yra keliolika žuvusiųjų. Padėtis labai grėsminga, gali būti puolamos kitos įstaigos, Aukščiausioji Taryba. Tą naktį žmona skambino dar kelis kartus, pasakojo, kad mieste tebeaidi šūviai, klausė, ar man nepavojinga Rygoje. Man rūpėjo, ar neatsidurs pavojuje mano, kaip valdžios pareigūno, šeima, jeigu agresija būtų plečiama.

Kitą dieną mano šeima saugumo sumetimais paliko namus ir kelioms dienoms prisiglaudė bičiulių Gražinos ir Alio Vidūnų šeimoje.

Anksti rytą Latvijos televizija jau perdavė Švedijos televizijos rodomus kadrus apie tai, kas prieš kelias valandas vyko prie Vilniaus Radijo ir televizijos pastato – daugybę susirinkusių žmonių, sovietų kariškius, tankus, greitosios pagalbos mašinas, sužeistuosius, žuvusiuosius. Kaip vėliau paaiškėjo, už tuos kadrus turime būti dėkingi Norvegijos televizijos darbuotojams, kurie tą naktį buvo Vilniuje ir filmavo tai, kas vyko prie televizijos bokšto.

Laiką leidau Latvijos AT pastate, kuriame vyko karšti posėdžiai. Apie pietus su Dainiu Ivansu išvykome. Aplink AT pastatą jau buvo pastatytos barikados, rinkosi žmonės, skambėjo dainos ir muzika, prasidėjo mitingas. Buvo ruošiamasi pačiam blogiausiam, turint galvoje Vilnių. Tuo metu aš ir Dainis sparčiai skriejome link Talino, kurį pasiekėme jau sutemus. Sukome tiesiai į jūrų uostą, o ten – į laivą ir į Stokholmą. Laimė, sovietiniai pareigūnai mūsų nesulaikė, matyt, dar nebuvo informuoti.

Mitingas Stokholme, palaikant Baltijos valstybes, protestuojant prieš sovietinių kariškių agresyvius veiksmus Lietuvoje. 1991 m. sausis

Padedą švedai

Sausio 14-osios rytą išlipome Stokholmo jūrų uoste, čia sutikau jau anksčiau atvykusį Emanuelį Zingerį, Stokholme gyvenantį buvusį kaunietį Arkadijų Vinokurą, taip pat lietuviškai kalbantį jauną švedą Andresą Kriogerį (Kreuger).

Čia pat laukė žurnalistai, teko ilgokai kalbėti apie tai, kas įvyko Vilniuje, ko galima laukti artimiausiu metu. Po to skubėjau į vienoje Stokholmo aikščių kas pirmadienį vykstantį, Baltijos valstybes remiantį visuomenės mitingą, ten sakyti improvizuotą kalbą. Au dringo susirinkusiųjų pritarimo sulaukė Švedijos Riksdago nario Karlo Bildto (Carl Bildt) kalba, smerkianti sovietų agresiją ir palai kanti Baltijos valstybių laisvės siekius.

Vidudienį Riksdage prasidėjo posėdis, skirtas solidarumo su Baltijos valstybėmis manifestacijai. Mus – Estijos užsienio reikalų ministrą Lenartą Merį, mano kolegą Dainį Ivansą ir mane – pasiti ko Riksdago spikeris Tagė Petersonas (Thage Peterson), jau minė tas Karlas Bildtas ir dar keli parlamentarai.

Posėdyje klausėme sakomų kalbų, netrukus ir kiekvienam mūsų teko pasakyti po 10–15 min. trukmės kalbą. Angliškai, ne švediškai. Nedaug ką naujo ir reikšmingo gebėjome pasakyti, išskyrus nuo širdžią padėką už dėmesį ir palaikymą. Svarbiausia tai, kad Švedijos Riksdagas, visoms politinėms partijoms vieningai pritariant, šiuo dramatišku metu išreiškė palankumą Baltijos valstybių valiai įtvir tinti savo nepriklausomybę.

Po posėdžio K. Bildtas pakvietė mane, E. Zingerį ir A. Vinokurą į savo kabinetą. Ilgai svarstėme, kokius politinius ir diplomatinis žingsnius turėtume daryti, ieškodami būdų paveikti kitų šalių poli tikus ir viešąją nuomonę. Reikėjo visu rimtumu atsižvelgti į sovie tinę propagandą ir dezinformaciją, į tai, kad daug Vakarų politikų, neišskiriant ir Skandinavijos šalių, simpatizuoja M. Gorbačiovui ir nenori daryti nieko, kas, jų manymu, galėtų trikdyti sovietų lyde rio užmojus. Apsvarsčius padėtį, buvo nuspręsta, kad aš ir D. Ivan sas, Švedijos užsienio reikalų ministerijai tarpininkaujant, turime skristi į JAV ir Kanadą, ten susitikti su įtakingais politikais.

Su Švedijos Riksdago Pirmininku Tage Petersonu pirmą kartą susitikau 1990 m. lapkričio mėnesį, AT narių grupei lankantis Riksdage

Švedijos užsienio reikalų viceministras Pjeras Šoris (Pierre Schori), Bronislovas Kuzmickas ir Emanuelis Zingeris mitinge Stokholme. 1991 m. sausis

Anapus Atlanto

Kitą dieną SAS lėktuvu jau kilome į padangę. Kelionė per Atlantą kiek atpalaidavo nuo Stokholmo įtampos ir skubos. Nusileidome Niujorke, o po trijų valandų išlipome ir Vašingtono oro uoste. Mus sutiko Romas Sakadolskis, Vitolis Vengris, keli latviai. Pagyvenęs, inteligentiškas latvis nuvežė mane į Lietuvos ambasadą. Kaip žinoma, Jungtinės Amerikos Valstijos, ne taip, kaip kai kurios kitos Vakarų valstybės, nebuvo atidavusios sovietams Lietuvos ambasados pastato. Jame per visą okupacijos laikotarpį galėjo veikti Lietuvos atstovybė. Susitikau su ambasadoriumi Stasiu Lozoraičiu, aptarėme mano veiklos Vašingtone galimybes. Rytojaus dieną į Ambasadą atvyko Lietuvių informacijos centro vadovas Viktoras Nakas. Jis ėmėsi nelengvo įsipareigojimo – organizuoti mano susitikimus su amerikiečių politikais bei žurnalistais ir darė tai labai profesionaliai.

Prieš tai svarstėme, ką man reikėtų labiau pabrėžti, ko pageidauti per susitikimus su amerikiečių politikais, norint, kad tie susitikimai būtų iš tikro politiškai naudingi. Bandėme numatyti, kaip sovietų agresyvumas Lietuvos atžvilgiu atsiliepia ir toliau galėtų atsiliepti JAV ir Sovietų Sąjungos santykiams, ką Amerika galėtų padaryti, kad grėsmė atslūgtų. Neabejojau, kad JAV Vyriausybė iš esmės yra už Baltijos valstybių nepriklausomybės atkūrimą, tai netiesiogiai patvirtina ligšiolinis sovietų aneksijos teisėtumo nepripažinimas. Nekėlė abejonių ir daugumos amerikiečių visuomenės simpatijos išsilaisvinti siekiančioms tautoms. Bet reikėjoaisyti ir to, kad bet koks raiškesnis Amerikos gestas, palaikant Lietuvos nepriklausomybę, gali pabloginti Vašingtono santykius su Maskva, ir visai neaišku, kaip tai atsilieptų mūsų valstybei. Lietuva atsidūrė dviejų didžiųjų valstybių santykių įtampos lauke. Iš atminties iškilo

THE CHANGING FACE OF EUROPE

WAVE GOODBYE TO MOSCOW

Lithuanian Vice-President Bronius Kuzmickas, front, waves the republic's flag yesterday at Nathan Phillips Square. Haris Lapas, honorary consul-general for Lithuania, far left, and city councillor Chris Korwin-Kuczynski help. Kuzmickas is here seeking support for the republic's declaration of independence from Moscow.

BORIS SPHEM/TORONTO STAR

Paminklas žuvusiems už Lietuvos laisvę Šv. Jono lietuvių kapinėse Kanadoje

B. Kuzmickas, H. Lapas ir Toronto miesto Tarybos narys Krisas Korvinas-Kučynskis (Chris Korwin-Kuczynski) laiko išskelę Lietuvos vėliavą. Tokia nuotrauka su užrašu „Atsiveikiname su Maskva“ buvo išspausdinta laikraštyje „The Toronto Star“, 1990 m. balandžio 7 d.

amerikiečių spaudoje skaitytas patarimas politikams, apie kurį jau minėjau, – nežadėti lietuviams laisvės, nežinant, ar reikalui esant, būtų įmanoma jiems padėti ją išlaikyti. Supratau, kad mano tikslas yra aiškiai išdėstyti Lietuvos valstybės siekius, užtikrinti, kad ir toliau nuosekliai jų laikysimės, nepasiduodami spaudimui ir provokacijoms, kartu stengdamiesi normalizuoti santykius su Rytų kaimyne.

Pirmas žingsnis buvo susitikimas su „Washington Post“ ir kelių kitų Amerikos laikraščių žurnalistais, per kurį turėjau daug ką, atrodytų – ir elementarius dalykus, jiems aiškinti. Kitos dienos rytą nuvykome į Kongreso rūmus, kur Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos (ESBO) komitete buvo svarstoma tema „Sovietų griežti veiksmai Baltijos valstybėse“ („Soviet Crackdown in the Baltic States“). Dėmesio centre iš karto atsidūrė mano, D. Ivanso ir amerikiečio tarptautinės teisės žinovo V. Hafo (W. Hough) pranešimai. Apibūdinome bendrąją situaciją ir pastarųjų dienų įvykius. Posėdžiui pasibaigus, iš karto atsidūrėme televizijos ir spaudos atstovų apsuptyje.

Tą pačią dieną po pietų su Dainiu Ivansu ir Estijos ministru be portfelio Endelu Lipma (Lippmaa) vykau į susitikimą su JAV Valstybės sekretoriumi Džeimsu Beikeriu (James Baker), su kuriuo jau buvau susitikęs praėjusių vasarą Maskvoje. Jis iš karto priminė, matęs mane antrą kartą. Iš mūsų kiekvienas kalbėjome trumpai ir maždaug apie tą patį. Beikeris, pakartojęs, kad JAV laikosi Baltijos valstybių inkorporavimo į SSRS nepripažinimo nuostatos, patarė „neskubėti“, „gerai viską pasverti“, prašė suprasti ir JAV santykių su Maskva problemas. „Mes darysime viską, kas įmanoma, kad SSRS nenaudotų karinės jėgos Baltijos šalyse, kad jų likimas būtų sprendžiamas teisiškai, derybų keliu“, – pabrėžė, baigiantis pokalbiui.

Toronto miesto rotušėje, aptariant pranešimą spaudai. 1990 m. balandis

B. Kuzmickas „Maironio“ mokykloje Toronte susitinka su mokiniais. Šalia – mokytoja Giedrė Paulionienė. 1990 m. balandžio 7 d.

Lietuvos vėliava prie Kanados Parlamento rūmų. Otava, 1990 m.
kovo 28 d.

Iš Vašingtono skridau į Kanados sostinę Otavą. Ten pavyko susitikti su valstybės sekretoriumi užsienio reikalams Džo Klarku (Joe Clark), Kanados Parlamento nariais, spaudos atstovais. Pokalbiai buvo gan aptakaus pobūdžio, gerai bent tiek, kad turėjau progą apibūdinti Lietuvos padėtį. Šioje vietoje darau ekskursą į netolimą praeitį, prisimindamas savo pirmąjį lankymąsi Kanadoje 1990 m. balandžio 3–7 dienomis, kai dalyvavau 18-ajame Baltijos tautų vakare – „Baltic Evening“, kurį Kanados Parlamente Otavoje kasmet rengė Kanados Baltijos šalių išeivių federacija ir šios šalies parlamentarai. Iš jų išsiskyrė labai aktyvi Baltijos tautų rėmimo grupė, kurios branduolį sudarė jau minėti parlamentarai Džesi Flisas (Jesse Flis), Paulinė Braues (Pauline Browes), Bilas Bleikis (Bill Blaikie), Deividas Kilguras (David Kilgour).

Baltijos valstybių vakarui buvo skirtas iškilmingas posėdis Parlamento rūmuose. Kaip ir ankstesniuose vakaruose, Kanados Vyriausybės atstovas pareiškė, kad Baltijos valstybių inkorporaciją laiko neteisėta, palaiko šių valstybių nepriklausomybę. Tai reikšmingas faktas, juoba, kad posėdyje dalyvavo daugelio valstybių aukšto rango atstovai, taip pat ir tokių valstybių, kurios anksčiau vengė bet kokių politinių gestų, rodančių pritarimą Baltijos valstybių nepriklausomybei. Gatvėje prie Parlamento rūmų lietuviai išskleidė daugiau kaip šimto metrų ilgio lietuvišką trispalvę.

Posėdyje man teko kalbėti pirmajam, po to padėkos žodį tarė latvių ir estų bendruomenių atstovai. Kalbos buvo priimtos labai šiltai, apie jas ir Lietuvos bei mūsų šiaurinių kaimynų padėtį rašė dienraščiai „The Ottawa Sun“, „The Saturday Sun“, „The Toronto Star“.

Teko lankytis ir Toronte, kaip svečias dalyvavau Kanados lietuvių bendruomenės valdybos posėdyje. Po to pilnutėlėje Lietuvių namų salėje skaičiau pranešimą apie padėtį Lietuvoje, atsakinėjau į nesibaigiančius klausimus. Įdomus pokalbis užsimezgė su politikais ir žurnalistais miesto rotušėje. Labai malonų prisiminimą paliko susitikimas su „Maironio“ mokyklos moksleiviais ir mokytojais.

Kaip tuomet – 1990 metais, taip ir dabar – 1991 metais didelį įspūdį man darė kanadiečių lietuvių nuoširdumas, inteligentiškumas, rūpestis dėl Lietuvos išsilaisvinimo. Su dėkingumu prisimenu Gražiną ir Harį Lapus, advokatą Algį Pacevičių, mokytoją ir rašytoją Antaną Šileiką.

Kai mano diplomatinė misija JAV ir Kanadoje buvo baigta, sausio 27 dieną, Gražinos ir Hario palydėtas į oro uostą, išskridau į Stokholmą – beveik jau kaip į namus. (Smulkiau apie savo susitikimus JAV ir Kanadoje esu rašęs knygoje „Išsivadavimas. Užsienio politikos epizodai. 1988–1991“. 2006.)

ESBO konferencijoje Vienoje

Švedijos sostinės oro uoste sutikau žinojusius apie mano atvykimą Emanuelį Zingerį ir Arkadijų Vinokurą. Latvijos informacijos centre su latviais ir estais aptarinėjome politinę situaciją, konsultavomės su Švedijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnais, su Karlu Bildtu. Jie patarė man ir Emanueliui nedelsiant vykti į Vieną, kur prasideda Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos (ESBO) vyresniųjų pareigūnų konferencija. Organizacijos veiklos kryptys – valstybių saugumo stiprinimas, žmogaus teisių gynimas ir ekonominis bendradarbiavimas. 1990 m. Lietuva buvo kviečiama dalyvauti organizacijoje svečio teisėmis, bet SSRS tam pasipriešino. Lietuva buvo priimta į ESBO 1991 metais.

Dalyvavimas šios organizacijos konferencijoje atitiko itin svarbų Lietuvos užsienio politikos interesą – informuoti užsienio šalių politikus apie tikrąją mūsų šalies padėtį, sudaryti Lietuvos nepriklausomybei palankią nuomonę. Dalyvavimas teikė gerą progą susitikti su įvairių valstybių pareigūnais, o reikalui esant – ir paneigti klaidinančius sovietinių politikų pareiškimus. Švedijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnai nedelsdami parūpino vizas ir bilietus – nuosekliai vykdė prisiimtą „tylios“ dalykiškos pagalbos Baltijos valstybių atstovams priedermę.

Kai buvo pasirengta kelionei, atėjo žinia, kad mirė Norvegijos karalius Olofas. Man perduotas Vytauto Landsbergio nurodymas dalyvauti Osle poryt vyksiančiose karaliaus laidotuvėse, pareikšti mūsų valstybės užuojautą. Valstybės vadovų laidotuvėse, kaip taisyklė, dalyvauja ir kitų valstybių aukšti pareigūnai, tad buvo svarbu, kad šiose laidotuvėse būtų matomas ir Lietuvos atstovas. Tai labai gerai supratau, teko rinktis tarp dviejų pareigų – konferencijos Vienoje ir karaliaus laidotuvių Osle. Nusprendžiau vykti

į Vieną, manydamas, kad ten dalyvauti svarbiau. Be to, staigiai keisti sprendimą būtų nekorektiška švedų atžvilgiu, kurie surengė mūsų kelionę į Vieną ir pakvietė mus kaip savo delegacijos svečius.

Kelionė virš Baltijos jūros į pietus truko neilgai. Nusileidę Vienoje, susiradome Karališkuosius rūmus, kurių vienoje iš salių – Redutų – vyko konferencija. Kaip Lietuvos delegacijos narius, mus pasveikino Švedijos delegacijos vadovas ir ambasadorius Austrijoje Peteris Osvaldas. Netrukus buvome supažindinti ir kalbėjomės su danų, čekų, slovakų, amerikiečių delegacijų vadovais ir nariais. Susitikome su estais, atvykusiais su Danijos delegacija, kiek vėliau pasirodė ir išėivijos latviai. Buvome pasiruošę deramai atstovauti Baltijos valstybių interesams.

Sovietų Sąjungos ambasadorius Austrijoje J. Deriabinas savo pranešime kaltino Baltijos valstybes, tvirtino, kad jos nesilaiko SSRS Konstitucijos, laužo sąjunginius įstatymus, diskriminuoja kitų tautybių gyventojus. Tačiau dauguma konferencijos dalyvių galvojo kitaip. Kaip ir kitais atvejais, Baltijos valstybes labiausiai palaikė skandinavai. Švedijos ambasadorius Osvaldas savo pranešime pabrėžė, kad demokratiškai išrinkti Baltijos valstybių parlamentai turi būti gerbiami ir ginami. Švedija mano, kad nesutarimai tarp Baltijos valstybių ir SSRS turi būti sprendžiami taikiai, laikantis Helsinkio baigiamojo akto dvasios.

Baigiantis debatams, gavome žinią, kad tik ką Baltijos valstybes kaltinęs SSRS ambasadorius Deriabinas nori su mumis susitikti ir pasikalbėti. Susitikome, vyko gana korektiškas pokalbis. Išdėsčiau Lietuvos, kaip nepriklausomos valstybės, užsienio politikos, įskaitant Rytų politiką, siekius. Deriabinas ir jo kolega Morozovas atidžiai klausė, nepertraukinėjo, neklausinėjo. Išreiškiau protestą dėl agresyvių sovietinės kariuomenės veiksmų Vilniuje, paprašiau,

kad tai perduotų savo Vyriausybei. Pašnekovai neteisino sovietų pusės, pritarė, kad tokių dalykų neturi būti, ir apgailestavo, kad diplomatai nedaug tegali paveikti karinės vadovybės elgesį. Atrodė, kad pašnekovai yra gana gerai informuoti apie tai, kas vyko prie Vilniaus televizijos bokšto, taip pat yra įsidėmėję tai smerkiančius kitų šalių politikų pareiškimus. Man liko neaišku, ko sovietų diplomatai tikėjosi iš susitikimo. Gal tai ženklas, rodantis sovietinės diplomatijos gerą valią, siekiant normalizuoti santykius?

Šiaurės Tarybos sesijoje

Kitą dieną su E. Zingeriu išskridome į Kopenhagą oficialaus vizito, parengto Švedijos ir Danijos diplomatiniais kanalais. Iš Vienos į Kopenhagą kelionė neilga, Kastrupo oro uoste mus sutinka Danijos užsienio reikalų ministerijos darbuotojai, Baltijos informacijos centro darbuotojas Dalius Čekuolis. Iš karto matome, kad esame sutinkami pagal diplomatinio protokolo formalumus, lydimi policijos eskorto. Tai buvo netikėta, kartu ir džiugu, nes rodė, kad danai demonstruoja, jog žiūri į mūsų atvykimą kaip į oficialų valstybinio lygio vizitą, nors iki oficialaus diplomatinio pripažinimo dar buvo likę daugiau nei pusmetis. Esame apgyvendinami ištaigingame viešbutyje „Royal“, kuriame, kaip dera pagal diplomatinį protokolą, mus sutinka, pasveikina ir palinki sėkmės viešbučio direktorius.

Atvykus iš Briuselio ministrui Algirdui Saudargui, sausio 31 d. esame kviečiami pas Danijos Ministrą Pirmininką Poulį Šliuterį (Poul Schluter). Vykstame penkiese – A. Saudargas, E. Zingeris, O. Jucys, D. Čekuolis ir aš. Pokalbis vyksta mums palankia linkme. Danijos premjeras sutinka, kad Lietuvos valstybei dabar gyvybiškai svarbu neatidėliojamas diplomatinis pripažinimas, jo šalies

Vyriausybės aktyvi laikysena šiuo reikalu būtų labai reikalinga. Gal Danija galėtų rasti būdų internacionalizuoti šį klausimą? Mano mintis patikslina ir papildo A. Saudargas ir E. Zingeris. Premjeras sutinka su tuo, ką sakome, tik pastebi, kad reikalas gana sudėtingas, reikalaujantis laiko. Negalime su tuo nesutikti.

Po apsilankymo pas Ministrą Pirmininką oficialių pietų pakvietė užsienio reikalų ministras Ufè Elemanas-Jensenas (Uffe Ellemann-Jensen), labai palankus Baltijos valstybėms. Pietuose dalyvavo vadovaujantys ministerijos asmenys, diplomatai. Atvirai ir dalykiškai kalbėjome apie Lietuvos diplomatinio pripažinimo galimybes, drąsų Islandijos precedentą kaip sektiną pavyzdį. Danijos diplomatai ir pats ministras sveikino Islandijos Altingo sprendimą ir sakė, kad ir jų šalies Vyriausybei reikia pamažu ruoštis Baltijos valstybių pripažinimui.

Pietums baigiantis, ministras Elemanas-Jensenas pareiškė, kad Danijoje galėtų įsikurti Lietuvos egzilinė vyriausybė, jeigu to prireiktų. O kad iš tikro gali prireikti, yra gana tikėtina, nes kol kas nesimato ženklų, rodančių, kad grėsmė Lietuvai slūgsta. Tarsi ruošdamiesi tokiam atvejui, ministerijos darbuotojai pasisiūlė tuoj pat mums visiems parūpinti visas į keletą Europos valstybių. Dėl to po pietų teko skubiai fotografuotis, fotografai jau laukė. Netrukus visi gavome daugkartinio įvažiavimo visas į Vokietiją, Prancūziją, Jungtinę Karalystę, Olandiją, Belgiją, Liuksemburgą. Tai buvo nepaprastai reikalinga parama, aiškiai rodanti, kuo sunkią valandą galime pasikliauti.

Po pietų mane ir A. Saudargą ministras pakvietė į savo kabinetą, kur aptarėme Danijos užsienio reikalų ministerijos rengiamo pareiškimo dėl Baltijos valstybių diplomatinio pripažinimo tekstą. Jame sakoma, kad Danija dabartinėmis sąlygomis tęsia Baltijos

valstybių sovietinės inkorporacijos nepripažinimą ir tuo pačiu tęsia 1921 m. rugsėjo 30 d. pripažinimą. Pasvarstę pritarėme tokiam diplomatiškam, bet išreiškiančiam dalyko esmę dokumentui. Galutinis dokumento dėl Lietuvos pripažinimo variantas buvo parengtas kiek vėliau, jį šalių vardu pasirašė ministrai U. Elemanas-Jensenas ir A. Saudargas.

Vasario 1 d. vykstame į Folketingą, Christiansborgo rūmus, kur pradėdame pokalbį su ten posėdžiaujančiais įvairių politinių partijų nariais. Bendrieji dalykai visiems daugmaž aiškūs, visi palaiko Lietuvos nepriklausomybę, nors dalykiškesniam aptarimui daug kam trūksta išsamesnių žinių, tenka atsakinėti į gan gausiai užduodamus klausimus. Folketingo Prezidiumas, dalyvaujant prezidentui H. P. Klausenui (H. P. Clausen) ir jo pavaduotojams, surengė oficialius ir gan iškilmingus pietus, per kuriuos buvo tęsiami pokalbiai mums svarbiomis temomis. Buvo malonu girdėti, kad šeimininkai gana blaiviai vertina M. Gorbačiovo politiką, neragina mūsų nedaryti to, kas galėtų jam nepatikti. Kaip tik tai dažnai tenka girdėti iš kitų Vakarų šalių politikų. Kiek anksčiau, tuoj po sausio 13-osios, Folketingo prezidentas H. P. Klausenas buvo pasiuntęs laišką SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidentui, reikšdamas apgailestavimą dėl to, kas įvyko Vilniuje prie televizijos bokšto, ragindamas nekliudyti Baltijos šalių laisvės siekiui.

Kasdienis užimtumas neužgožė domėjimosi tuo, kas vyksta Lietuvoje. Kelias dienas neatėjo jokių negerų naujienų ir atrodė, kad grėsmės jau praėjo. Labai norėjosi grįžti namo. Pakalbėjau telefonu su V. Landsbergiu, bet jis galvojo kitaip – patarė nesiskubinti grįžti, dar pabūti užsienyje, dar nėra aiškumo dėl rytojaus. Tai nenudžiugino. Atėjo laikas atsisveikinti su Danijos užsienio reikalų ministerijos

Ponia Pedersen, Ivansas ir aš prieš
kopianį į aukščiausią Danijos kalną,
prilygstantį mūsų Medvėgaliui.
1991 m. birželis

darbuotojais, taip pat ir vienam su kitu, nes sukome skirtingais keliais – A. Saudargas grįžo į Briuselį, E. Zingeris vyko į Paryžių, aš – į Stokholmą, o iš ten dar po kelių dienų – namo.

Tačiau namie pabuvau neilgai. Lapkričio 11 d. per Rygą skridau į Šiaurės Tarybos seminarą Snekersteno mieste Danijoje. Tema – „Parlamentarų vaidmuo naujojoje Europos architektūroje“. Skaičiau pranešimą. Vos sutikus 1991-uosius, vėl reikia skristi į Danijos sostinę. 1991 m. vasario pabaigoje Kopenhagoje buvo rengiama Šiaurės Tarybos 39-oji sesija. Kaip svečiai buvo pakviesti trijų Baltijos

valstybių parlamentų vadovai, sesijos darbotvarkėje numatyta galimybė jiems pasisakyti. V. Landsbergis negalėjo vykti, teko skubiai ruoštis man, taip pat užsienio reikalų komiteto pirmininkui E. Zingeriui, mano padėjėjui A. Medalinskui.

Vykome per Rygą, kur susitikome su Latvijos ir Estijos parlamentų vadovais – A. Gorbunovu ir A. Riuteliu. Iš Rygos vasario 24 d. išskridome į Kopenhagą. Ten buvome pakviesti į Vyriausybės rūmus susitikti su jau pažįstamais Danijos Ministru Pirmininku P. Šliuteriu ir užsienio reikalų ministru U. Elemanu-Jensenu

Su kolega iš Latvijos Dainiu Ivansu prie garlaivio į Silkeborgą (Danija). 1991 m. birželis

(U. Ellemann-Jensen). Su jais ilgai aptarinėjome Baltijos valstybių padėtį ir tai, ką Danija galėtų nuveikti, stengdamasi internacionalizuoti šių valstybių saugumo ir diplomatinio pripažinimo klausimus.

Vasario 24 d. prasidėjo sesija. Pagrindinė tematika – Šiaurės šalių politiniai, ekonominiai, kultūriniai reikalai. Mums labiausiai rūpėjo, kaip sesijos dalyvių kalbose atsispindės Baltijos valstybių reikalai. Nusivilti neteko. Kalbėtojai išreiškė ir savo požiūrį į Baltijos valstybių padėtį, jų vietą Šiaurės šalių ir Europos problemų kontekste. Minėtinos Švedijos premjero Ingvaro Karlsono (Ingvar Carlsson), Islandijos premjero Steigrimuro Hermansono (Hermansson), Norvegijos premjerės Gro Harlem Bruntland (Brundtland), taip pat Švedijos parlamentaro Karlo Bildto (Carl Bildt), Danijos parlamentarės Lilės Gildenkilde (Lilli Gyldenkilde) kalbos.

Po posėdžių, vakare viešbutyje su Riuiteliu ir Gorbunovu aptarėme savo rytdienos pranešimų temas. Sutarėme, kad reikia kelti mintį apie tarptautinę konferenciją Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybių pripažinimo tematika, kviesti tarptautinę komisiją žmogaus teisių padėčiai mūsų šalyse tirti, aptarti Šiaurės Tarybos ir Baltijos Tarybos bendravimą. Mums kalbėti teko popietę vykusioje specialioje sesijoje, skirtoje svečių, tai yra ir Baltijos valstybių atstovų, pranešimams.

Kaip ir buvome sutarę, pirmasis kalbėjo Riuitelis, po jo – Gorbunovas, trečias – aš (pagal rangą – tik AT Pirmininko pavaduotojas), kiekvienas nušviesdamas kurį nors aspektą to, ką buvome aptarę. Prieš mus kalbėjo Šiaurės Tarybos prezidentas danas Ankeris Jorgensenas, po mūsų – Beniliukso tarpparlamentinės tarybos prezidentas Ženas Bokas (Jean Bock), Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos vicepirmininkas Janas Verbekas, taip pat Švedijos Riksdago nariai K. Bildtas, Karina Sioder. Visi jie išreiškė tvirtą pritarimą ir paramą Baltijos valstybių nepriklausomybės siekiams. Parlamentiniai ryšiai su Skandinavijos šalimis atvėrė patikimą proveržio į demokratišką Vakarų pasaulį kelią.

Ne tik parlamentiniu, bet ir savivaldybių lygmeniu danai rodė savo dėmesį ir palankumą Baltijos valstybėms. 1991 m. birželį Danijos miesto Silkeborgo savivaldybė kaip svečius pasikvietė mane ir mano kolegą Latvijos AT Pirmininko pavaduotoją Dainį Ivansą.

Susitikimai tęsėsi. Kovo 23 d. su Valdemaru Katkumi važiavome į Vilniaus oro uostą sutikti buvusį Jungtinių Amerikos Valstijų Prezidentą Ričardą Niksoną (Richard Nixon). Po pasveikinimo ir gėlių įteikimo sėdome į limuziną ir važiavome į Svečių namus Latvių gatvėje. Žinia apie aukšto svečio atvykimą buvo pasklidusi, visą kelią šalia gatvės būriavosi daug žmonių. Prie vieno didesnio sambūrio,

THE ROLE OF PARLIAMENTARIANS IN THE NEW EUROPEAN ARCHITECTURE

80

He said Latvia welcomed the contacts with the Nordic countries that had been resumed so quickly, the planned assistance and the reconstruction projects. What people wanted was to visit each other freely, to exchange the best they had, learn, work and relax together. From the Baltic viewpoint they wanted, for today and tomorrow, to develop and guarantee the rebirth of the Baltic states, in accordance with the trust of their peoples and with the possibilities open to their Parliaments and Governments.

Maris Budovskis concluded by wishing the delegates at the seminar every success, as he also wished the Baltic republics.

Lithuania in Europe

Speech by Bronislovas J. Kuzmickas

Bronislovas J. Kuzmickas, a member of the Lithuanian Parliament, said that the social and political changes now taking place in Lithuania, Estonia and Latvia could be described as a movement towards rebirth, restoration and return. The rebirth of the Baltic peoples as persons and citizens, because the Soviet system had degraded them. Rebirth, too, of democratic societies dominated by the force of law, not the law of force, lawlessness and violation. The restoration of democratic states with democratically elected parliaments at their head. The return of the Baltic states to the tradition of European democracy and legality.

Bronislovas Kuzmickas pointed out that it was also important in the Europe of the future for the Baltic nations to take part in the process of European integration as truly independent and legal states, subject to international law. That would be different from the long and painful Baltic experience or integration based on injustice and violence. The Baltic nations therefore now wanted to be involved in the European integration process, legally, of their free will and after a freely adopted decision.

Kalba „Lietuva Europoje“ buvo pasakyta 1990 m. lapkričio 13 d.
konferencijoje Danijoje

Prezidento prašymu, automobilis sustojo, jis išlipo, sveikinosi ir kalbėjosi su žmonėmis, nuotaika buvo pakili. Prezidento paprastumas, draugiškumas darė žmonėms stiprų įspūdį, jie suvokė, kaip svarbu, kad Amerika pirmą kartą taip raiškiai parodė savo dėmesį Lietuvai.

Aukščiausioje Taryboje susitikimas V. Landsbergio kabinete, paskui Prezidiumo salėje susitikimas su deputatais, komitetų pirmininkais. Vakarienė Svečių namuose. Man iš kairės ir sėdėjo buvęs prezidentas. Daug kalbėjomės, jis domėjosi Lietuvos ekonomine padėtimi, politinėmis partijomis, tautinėmis mažumomis. Mane labiau domino JAV Vyriausybės požiūris į Lietuvą. Tai jis dėstė sakydamas, kad neišspręstas Lietuvos nepriklausomybės klausimas yra kliūtis geriems JAV ir SSRS santykiams, o tokie santykiai Sovietų Sąjungai nepaprastai svarbūs. JAV Vyriausybė pripažino SSRS 1933 metų sienas, todėl Baltijos šalių problema yra visiškai skirtinga nuo kitų respublikų. Savo požiūrį jis reziumavo taip: aš esu prolietuviškas, bet, būdamas toks, esu ir prosovietiškas, nes Lietuvos nepriklausomybė labai reikalinga Sovietų Sąjungai. Iškilų užsienio valstybių politikų vizitai tuomet buvo vertinami kaip gana svarbūs Lietuvos saugumui.

Lietuvos žinomumui pasaulyje, tuo pačiu ir saugumui, padėjo ir mūsų pačių kelionės į užsienio šalis bei susitikimai su politikais. 1991 m. kovo 26 – balandžio 2 d. atsirado galimybė dar kartą nuvykti į JAV. Mane ir Estijos ekonomikos ministrą Jaką Leimaną (Jaak Leimann) pakvietė ne kartą Lietuvoje lankęsis Tarptautinio vadybos centro („Center for International Management Education“) prezidentas Richardas Šraiveris (Shriver). Programa buvo labai intensyvi, po keletą susitikimų per dieną. Niujorke skaičiau pranešimą ir atsakinėjau į klausimus priėmime, kurį surengė Baltijos šalimis besidomintys žiniasklaidos atstovai.

Vienas iš įdomesnių susitikimų buvo neplanuotas apsilankymas pas turtingąjį mecenatą Džordžą Sorosą (George Soros) jo kaimo rezidencijoje Konektikuto valstijoje. Apsilankymą surengė jo sekretorius, iškalbus vaikinys Richteris (Anthony Richter), pažįstamas nuo Sąjūdžio dienų, lankęsis Vilniuje. Pretekstas paprastas – vakarienė su garsenybės šeima. Rezidencijos pastatas, manau, galėtų būti laikomas kultūros paveldo objektu – tai XVIII amžiaus stambaus žemvaldžio būstas, jame išlikęs autentiškas vidaus planas su patalpomis po grindimis, kur būdavo nakčiai uždaromi juodaodžiai vergai. Šeimnininkas domėjosi Lietuvos politine padėtimi, įstatymais, kultūros situacija, Lietuvos ir Estijos skirtumais.

Sakė, kad artimoje ateityje ketina apsilankyti Lietuvoje. Apsilankė 1992 m. pavasarį, įsteigus Atviros Lietuvos fondą vėl turėjau progą susitikti ir pasikalbėti.

Vokietijos Bundestage

Itin svarbus Lietuvos užsienio politikos baras buvo santykiai su mažiau nei prieš metus susivienijusia Vokietija, bet šia kryptimi kol kas beveik nieko nebuvo nuveikta. Sąjūdžio metais pasirodydavo vienas kitas vokiečių žurnalistas, po Kovo 11-osios jie ėmė lankytis dažniau. Po 1991 metų sausio 13-osios tragiškų įvykių Vilniuje lankėsi Bundestago narių delegacija, vadovaujama socialdemokrato D. Šperlingo (Schperling).

Po kiek laiko apsilankė Bundestago narys baronas Volfgangas fon Štetenas (Wolfgang von Stetten). Jis buvo vienas iš tų vokiečių politikų, kurie palaikė M. Gorbačiovo „pervarką“, tikėjo Sovietų Sąjungos demokratėjimo galimybe. Jam atvykus pirmą kartą, teko su juo ilgai ir gana nervingai kalbėtis. Svečiui buvo nelengva suprasti, kodėl lietuviai taip siekė nepriklausomybės ir nenorėjo

Džordžas Sorosas, aš ir Leonarda susitikime AT-AS, 1992 m. balandis

tenkintis demokratijos atkūrimo perspektyva, pasilikdami SSRS sudėtyje. Teko gerokai užtrukti, aiškinant kai kuriuos nesenus ir senesnius istorijos įvykius. Ir ne veltui. Grįžęs tėvynėn, svečias daug kuo pasidomėjo ir pergaltvojo, o antrą kartą atvyko į Vilnių jau kaip tvirtas Lietuvos nepriklausomybės rėmėjas.

AT-AS Užsienio reikalų komitete svarstyta, kaip surasti tinkamą progą susitikti su aukšto rango vokiečių politikais, išgirsti, koks jų požiūris į Lietuvos nepriklausomybę. Tam labai padėjo minėtasis fon Štetenas. Jo iniciatyva Vokietijos Bundestago prezidentė Rita Ziusmut (Rita Sussmuth) pakvietė AT-AS delegaciją oficialaus vizito į Bundestagą. Kvietimas buvo su malonumu priimtas.

1991 m. balandžio 16 d. delegacija – K. Antanavičius, S. Pečeliūnas, A. Račas, E. Zingeris ir vertėjas J. Kilius (man teko būti jos

vadovu) – išskridome į Maskvą, o iš čia – į Frankfurtą. Mus sutiko fon Štetenas, Vasario 16-sios gimnazijos direktorius A. Šmitas, kuris buvo ir Vokietijos lietuvių bendruomenės pirmininkas. Palaukėme tuo pat metu iš Paryžiaus turinčios atskristi iškilios prancūzų politologės prof. Francuazos Tom (Francoise Thom). Iš karto vykstame į Kelną, į miesto burmistro surengtą priėmimą Bundestago nariams. Ten buvo svarstoma, kur – Bonoje ar Berlyne – turėtų įsikurti susivienijusios Vokietijos sostinė, pats burmistras apie tai skaitė pranešimą. Kiek galėjau suprasti, dėl to vokiečių nuomonės nelabai skyrėsi.

Buvau supažindintas su keliais Bundestago nariais, tarp jų – ir su prezidentė ponia Rita Ziusmut. Po priėmimo – koncertas milžiniškoje Kelno filharmonijos salėje. Iš čia – į Boną, kur ponas fon Štetenas surengė mums įdomią ekskursiją po vakarais išpūdingai atrodantį Bonos senamiestį, kurio vienas iš atributų yra senos tradicinės aludės. Vienoje jų jaukiai šnekučiomės.

Balandžio 18-oji – darbo diena. Ryte aš, E. Zingeris ir A. Račas, pagal tam tikrą tvarką, buvome pristatyti Bundestago posėdžių salėje. Kartu pristatytas ir buvęs Čekoslovakijos lyderis Aleksandras Dubčekas. Kai prezidentė suminėjo mūsų pavardes, Bundestago nariai atsistojo, atsigręžė į mūsų pusę ir plojo. A. Račas pastebėjo, kad mūsų delegacijai buvo plota apie 30 sekundžių ilgiau, negu Čekoslovakijos lyderiui. Manau, kad nepriklausomos Lietuvos delegacija vokiečiams buvo didesnė naujiena, negu buvęs Čekoslovakijos vadovas.

Po šio iškilmingo momento manęs laukė susitikimas su Bundestago Užsienio reikalų komiteto pirmininku ponu Hansu Šterkeniu (Hans Stercken). Pokalbis truko apie valandą. Be kitų dalykų, pažymėjau, kad palaikymą Lietuvos nepriklausomybės siekiai

yra išreiškę Skandinavijos valstybių, JAV, Kanados politikai, tačiau man nelabai malonu konstatuoti, kad nėra žinoma vokiečių politikų nuomonė. Nors manau, kad Vokietija dėl žinomų istorinių priežasčių turėtų jausti ypatingą atsakomybę dėl Vidurio ir Rytų Europos, įskaitant Lietuvą, likimo. H. Šterkenas sutiko su tuo, ką pasakiau, ir pabrėžė, kad Lietuvos, Latvijos ir Estijos statuso negalima prilyginti sovietinių respublikų statusui, kad Baltijos valstybių dabartis ir ateitis Bundestagai yra pirmos svarbos reikalas. Tačiau pastebėjo, kad Vokietijos politika Baltijos valstybių atžvilgiu yra atsargi, todėl ir pasyvi, nes tam yra priežasčių. Svarbiausia tas faktas, kad Vokietijoje iki šiol yra daugiau kaip trys šimtai tūkstančių sovietinės armijos karių, Sovietų Sąjunga nuolatos daro spaudimą Vokietijai. Tačiau, ir esant šitokiai situacijai, galima nuveikti kai ką pozityvaus.

Susitikimui baigiantis, pokalbis darėsi atviresnis, ponas Šterkenas pasidomėjo, kaip Lietuvoje žiūrima į Karaliaučiaus srities tranzitinius ryšius su visa kita Sovietų Sąjungos teritorija. Taip pat leido suprasti, kad jam įdomu išgirsti, kaip lietuviai žiūri į to krašto ateitį, čia pat pastebėjęs, kad Vokietija neturi jokių politinių interesų buvusioje Rytų Prūsijoje. Atsakiau, kad Lietuvai yra svarbu kitoje Nemuno pusėje turėti tvarkingą, neteršiantį gamtinės aplinkos kaimyną, palaikyti su juo gerus santykius. Be to, manome, kad to krašto statuso reikalai nėra iki galo sutvarkyti, esama pagrindo manyti, kad prie jų dar teks grįžti, galbūt tarptautinio lygmens forumuose. Jau ne kartą buvau pastebėjęs, kad vokiečiai – tiek politikai, tiek ir universitetų profesoriai – per atviresnį pokalbį randa progos užsiminti apie lietuvių požiūrį į tą kraštą ir jo ateitį. Susitikimas paliko gerą įspūdį. Manau, kad buvo žengtas žingsnelis, kuriant gerus abiejų valstybių santykius.

Svarbiausias vizito įvykis buvo susitikimas su Bundestago prezidentu poniu Rita Ziusmut, su manimi buvo E. Zingeris, A. Račas, J. Kilius. Po pirmųjų mandagumo frazių padėkojau už kvietimą apsilankyti Bundestage ir trumpai išdėščiau, kodėl Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai ypač svarbūs ryšiai su Vokietijos Bundestagu, kokių santykių su Vokietija lietuviai tikisi. Pokalbis virto Lietuvos ir Sovietų Sąjungos santykių aptarimu, užkabinant ir Vokietijos vaidmenį, jos Vyriausybės požiūrį į diplomatinę Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą.

Prezidentė pripažino, kad „nėra alternatyvos jūsų valiai“, tačiau Baltijos valstybių siekių supratimas ir aiškios simpatijos jiems turi būti derinamos su politiniu racionalumu, visos Europos stabilumu ir saugumu. Sovietų Sąjungos politinė raida dabar mums visiems yra svarbiausias dalykas. M. Gorbačiovo politika yra remtina, tačiau tiek, kiek padeda šalies demokratizacijai, tad yra paramos jam riba. Bundestago nariai turi rasti būdų palaikyti Sovietų Sąjungos demokratizaciją, tačiau taip, kad tai nedidintų įtampos ir neprisidėtų prie diktatūros grįžimo. Taip pat ir Lietuvos atžvilgiu. Manoma, kad Vokietija daugiau padarys Baltijos valstybių labui, jeigu Kremlius jos neįtarinės ir nekaltins priešišku.

Pokalbio pabaigoje prezidentė pažymėjo, kad Vokietija susivienijo, nes sugebėjo kantriai dirbti ir laukti. Todėl ir lietuviai turėtų būti kantrūs ir racionalūs, pragmatiškai apskaičiuoti kiekvieną žingsnį. Tada ir vokiečiai galėtų lietuviams daugiau padėti. Atsišveikindama palinkėjo mums ir mūsų šaliai geriausios sėkmės.

Kai mūsų delegacijos oficialioji misija buvo baigta, ponas fon Štetenas pakvietė ir nusivežė mus į savo gimtuosius namus – Šteteno pilį, senos baronų giminės palikimą, į pietus nuo Bonos, Baden-Viurtembergo žemėje. Namų šeimininkė maloniai kvietė prie

vaišių stalo, prie kurio jau sėdėjo vietos bendruomenės savivaldybės atstovai. Šnekučiamomės daugiausia apie Lietuvos reikalus. Pietų dalyviai labai teigiamai vertino taikų Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą. Atsiveikinę su vaišingais šeiminingais, važiuojome į Hutenfeldą, Vasario 16-osios gimnaziją, kur mūsų laukė mokiniai, mokytojai, gimnazijos direktorius Šmitas. Per jaukią vakaronę įdomiai pasikalbėjome su mokiniais, kai kurie iš jų buvo net iš Pietų Amerikos. Vizitas Vokietijoje buvo sėkmingas, padaręs gerą pradžią tolesniam abiejų šalių parlamentiniam bendravimui.

Italijoje

Jeigu 1991 m. pavasarį gan sėkmingai mezgėsi parlamentinis bendravimas su Šiaurės Europos šalimis, tai beveik nieko nebuvo nuveikta pietų kryptimi. Su Pietų Europos šalimis beveik neturėjome ryšių, nebuvo aiški tenykščių vyriausybių pozicija mūsų valstybės atžvilgiu. Tačiau dėl to negalėjome ko nors kaltinti, tai buvo greičiau mūsų pačių apsileidimas, nei AT-AS Užsienio reikalų komitetas, nei Užsienio reikalų ministerija nieko nedarė, kad padėtis keistųsi.

Pietų Europoje itin svarbia valstybe Lietuvos užsienio politikai laikėme Italiją, iš jos tikėjomės daugiau, negu iš kitų regiono šalių. Atėjo metas, kai buvo nuspręsta – užtenka laukti, reikia rasti progų aplankyti Italiją, susitikti su jos politikais. Ne paskutinėje vietoje buvo ir asmeninė paskata – buvau išrinktas neseniai susikūrusios Lietuvos–Italijos draugijos pirmininku, mokiausi italų kalbos. Labai laiku atėjo gera žinia iš Italijos: ten įsikūrė „Italijos–Lietuvos asociacija“ (Associazione Italiana per la Lituania), kurios vadovai – keli veiklūs Lietuvos bičiuliai: pirmiausia, profesorius Paolas Barbis (Paolo Barbi) ir žurnalistas Andrejas Damiljanas (Andrea

Damiliano). Žinių apie mūsų parlamentarų ketinimą apsilankyti jie sutiko labai palankiai. Taigi jau buvo šioks toks įdirbis.

Kita paskata ėjo iš profesoriaus lituanisto Gvido Mikelinio (Guido Michellini), dirbančio Parmos universitete, turinčio gerų ryšių miesto savivaldybėje ir ne tik joje. Jis ir ėmėsi organizuoti vizitą, kuris, formaliai žiūrint, buvo mišrios paskirties, daugiau kultūrinis, negu diplomatinis. Tačiau buvo sudarytos galimybės ir aukšto politinio lygio diplomatiniais susitikimams.

Rūpėjo ir vienas konkretus reikalas – aiškintis prieškarinės Lietuvos ambasados pastato Romoje nuosavybės klausimą. Lietuvos Respublika 1937 metais pačiame Romos centre įsigijo ambasadai skirtą ištaigingą pastatą – vilą (villa Maria Luisa). Kai 1940 m. Lietuva buvo aneksuota, Ambasada nustojo veikti, vila buvo perduota Italijos užsienio reikalų ministerijai. Italijos Vyriausybei neprieštaraujant, pastatas atiteko Sovietų Sąjungai kaip valstybei „Lietuvos Respublikos paveldėtojai.“ (Former embassies of the Baltic states... Report. 1998). 1991 m. ir vėliau Lietuvos Vyriausybė kreipėsi į SSRS, vėliau į Rusijos institucijas dėl Ambasados pastato nuosavybės, bet be teigiamų rezultatų.

Problemų dėl ambasadų pastatų, ne tik su Rusija, turėjo ir Latvija bei Estija. Susidariusi situacija neliko tik Baltijos valstybių reikalas, įgavo platesnį rezonansą, atsidūrė ETPA svarstymų darbotvarkėje. Buvo parengtas raportas (1998 m. liepą) ir rekomendacija (2000 m. rugsėjį) „Buvusios Baltijos valstybių ambasados kai kurių valstybių Europos Tarybos narių teritorijoje“. Dokumentai rekomendavo problemas spręsti derybų keliu, ieškant abipusiškai priimtinių sprendimų.

Tai buvo jau gerokai vėliau, o tuo metu man rūpėjo išgirsti Italijos politikų požiūrį į šį reikalą. Į delegaciją pakviečiau tuometinį

1990 m. Romoje susikūrė Italijos–Lietuvos draugija

Prekybos ministrą Albertą Sinevičių, jau užmezgusį ryšius su italų verslininkais, savo padėjėją Alvydą Medalinską, vertėją Algimantą Gudaitį.

1991 m. balandžio 26 d. išskridome iš Maskvos – tuomet tik taip buvo įmanoma keliauti į užsienį. Romos Fumičino oro uoste mus sutiko Lietuvos ambasadorius prie Šventojo Sosto Kazys Lozoraitis ir Italijoje gyvenantis profesorius Algirdas Žemaitis. Nuvykome į Lietuvių kolegiją, kur ir apsistojome, Kolegijos vyresniojo monsinjoro Antano Bartkaus svetingai sutikti.

Vizito viršūnė buvo susitikimas su Italijos Ministru Pirmininku Džiuliju Andreočiu (Giulio Andreotti). Dalyvavo

ministras A. Sinevičius, ambasadorius K. Lozoraitis, mano padėjėjas A. Medalinskas, vertėjas A. Gudaitis ir žurnalistas A. Damiljanas. Apibūdinau Lietuvos padėtį, savo vizito tikslą, išdėsciau, ko tikimės iš Italijos Vyriausybės. Pabrėžiau, jog itin svarbu, kad Italijoje būtų teisingai suprantami Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių siekiai, nes kai kur Vakarų valstybėse apie tai sklendo neadekvačios, tendencingos nuomonės. Būtų labai vertinama, jeigu Italijos Vyriausybė

Council of Europe / Conseil de l'Europe
F-67075 Strasbourg cedex (France)
Tél : +33/ 3 88 41 20 00
Fax : +33 / 3 88 41 27 76
Email : pace@coe.fr
<http://stars.coe.fr>

For debate in the Standing Committee see Rule 47
Pour débat à la Commission permanente – Voir article 47 du Règlement

Doc. 8176
16 July 1998

Former embassies of the Baltic states on the territory of some Council of Europe member states

Report
Committee on Legal Affairs and Human Rights
Rapporteur: Mr Göran Magnusson, Sweden, Socialist Group

Summary

During or immediately after the Second World War four former embassies of the three Baltic states (Estonia, Latvia and Lithuania) in Paris and in Rome were turned over to the Soviet Union. They are now used by various diplomatic or consular services from Russia.

Yet, from a legal point of view, these embassies are still the property of the three Baltic states, who cannot obtain their return through legal means because of the diplomatic immunity accorded to those who occupy the buildings.

The embassies should now be returned to their rightful owners. Effective negotiations should be conducted between all parties concerned for the return of the embassies. The Committee of Ministers of the Council of Europe should play an active role in promoting these negotiations.

Europos Tarybos raportas „Buvusios Baltijos valstybių ambasados kai kurių valstybių Europos Tarybos narių teritorijoje“. 1998 m.

savo užsienio politikoje remtų Lietuvos nepriklausomybės siekį, rastų galimybių apie tai kalbėti tarptautiniuose forumuose. Įteikiau ponui Andreočiui Vytauto Landsbergio laišką, išreiškiau dėkingumą, jeigu būtų įmanomas Landsbergio oficialus vizitas Italijoje.

Italijos premjeras atsakė, kad Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas yra visiškai teisėtas, bet reikia suprasti ir M. Gorbačiovą, kuris, esant dabartinei sudėtingai situacijai, stengiasi išlaikyti stabilumą, reikalingą visiems. Būtų pavojinga, jeigu ten būtų prarasta pusiausvyra ir grįžtų diktatūra. Patarė ieškoti sprendimų derybų būdu. Su tuo visiškai sutikau, sakydamas, kad ir mes to labai siekiame. Dar kalbėjome apie Lietuvos ūkio būklę, privatizacijos perspektyvą, santykius su Rusija, kitomis kaimyninėmis valstybėmis. Kalbėjomės apie valandą, pokalbis buvo geras, nors, atvirai sakant, tikėjausi daugiau. Bet ir už tai buvau dėkingas.

Balandžio 29 d. anksti ryte kalbėjau Italijos televizijoje. Padedamas vertėjos Nijolės Tautkutės, atsakinėjau į komentatorės klausimus apie Lietuvos padėtį, susitikimą su Andreočiu, vizito tikslą. Tai bene pirmas Lietuvos problemų pristatymas Italijos televizijos žiūrovams. Buvo ir daugiau susitikimų – su savivaldybių politikais, verslininkais. Parmos universitete su rektoriumi profesoriumi Okčijokupu (Occhiocupo) aptarėme įstatymų leidybos problemas, švietimo, universitetų autonomijos klausimus.

Vizito programoje buvo numatyta ir Venecija. Joje pirmiausia apsilankėme vietinio laikraščio „La Gazzettina“ redakcijoje, kalbėjau apie savo apsilankymo Italijoje tikslą, atsakinėjau į klausimus. Politinė tematika vyravo ir pokalbiuose su Venecijos regioninio parlamento pirmininku Umbertu Kararu (Umberto Carrar) ir Venecijos lygos vadovu, šiaurinės Italijos regiono didesnio savarankiškumo judėjimo šalininku Franku Roketa (Frank Rochetta).

Lietuvos Respublikos ambasadorius prie Šventojo Sosto Kazys Lozoraitis, Bronislovas Kuzmickas, italų žurnalistas Andrejas Damiļjanas. Roma. 1991 m. balandžio 27 d.

Pokalbis su Italijos Ministru Pirmininku Džiuliju Andreočiu. Šalia – Algimantas Gudaitis, Bronislovas Kuzmickas, Albertas Sinevičius. Roma, 1991 m. balandžio 27 d.

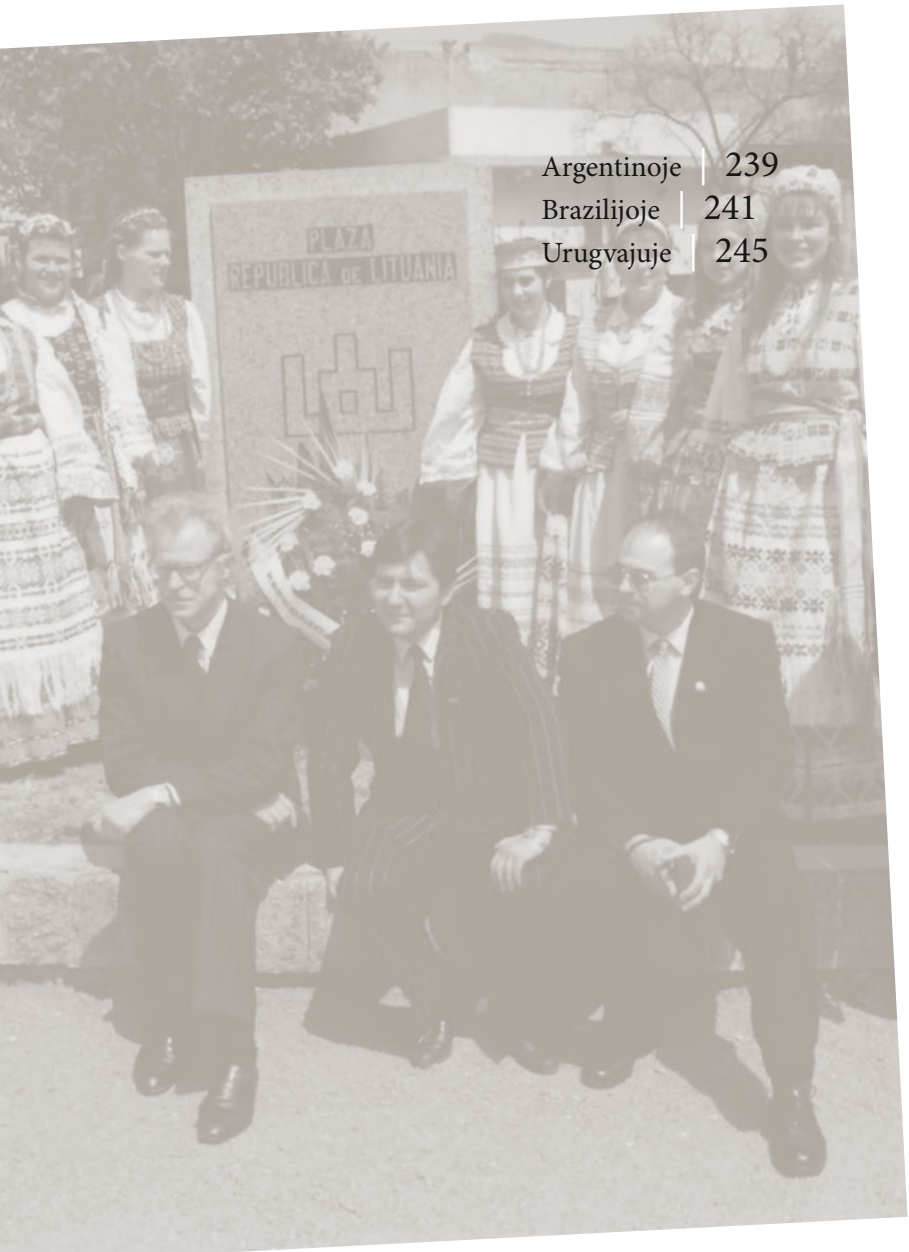
Audiencijoje pas Popiežių Joną Paulių II. 1998 m. gegužės 18 d.

Nuo lietuviškos tematikos greit perėjome prie to, kas buvo svarbu šeimininkams – Venecijos regiono istorinio bei kultūrinio savitumo, tuo grindžiamo ir daug metų puoselėjamo siekio įgyti daugiau nepriklausomybės, prilygstančios autonomijai, nuo centrinės valdžios Romoje. Frankas Roketa aiškino, kad venecijiečiai istoriškai ir kultūriškai turi mažai ką bendro su vidurio, o ypač pietų Italijos gyventojais. Atidžiau patyrinėjus, gal būtų galima atsekti giminystės ryšių su baltais: taip galvoti leidžia tokie baltiški vietovardžiai kaip Venta, Ventė, Ventispilis ir pan. Pridėjus dar ekonominius motyvus, nenoras priklausyti nuo centrinės valdžios biurokratų, savarankiškumo siekis, jo nuomone, yra visiškai pagrįstas. Tačiau, pastebėjo Roketa, tai be galo sudėtinga ir sunku: norint ką nors padaryti, nepakanka vietinių pastangų, reikia pritarimo iš šalies, tarptautinio palaikymo.

Supratome, kad venecijiečiai su mūsų vizitu sieja kažkokias politines intencijas, laukia ne tik supratimo, bet galbūt ir kokio jų savarankiškumo idėją palaikančio pareiškimo. Bet to negalėjome sau leisti, kad ir kaip gerai juos suprastume. Ponas Roketa Lietuvos nepriklausomybę tvirtai palaikė, Sąjūdžio metais buvo lankęsis Vilniuje ir Rygoje. Bet mes, deja, negalėjome atsakyti tuo pačiu. Mūsų vizito tikslas buvo įgyti kaip tik Italijos centrinės valdžios – taigi, Romos – palaikymą. Regioninių separatistinių užmojų esama ir kitose Europos valstybėse, pakanka prisiminti katalonus Ispanijoje, škotus Jungtinėje Karalystėje. Visur tai labai nepatinka centrinėms valdžioms. Tad viešai pareiškėtas, kad ir menkas, mūsų pritarimas venecijiečių savarankiškumo aspiracijoms galbūt atsisuktų prieš mus, prieš tą tikslą, kurio šiuo vizitu siekėme.

Italijoje ir Vatikane su oficialiu vizitu lankiausi dar du kartus: 1998 m. balandžio 19–22 d. AT-AS pirmininko Vytauto Landsbergio delegacijoje ir tų pačių metų gegužės 17–18 d. prezidento Valdo Adamkaus delegacijoje. Abu kartus susitikau su Popiežiumi.

Argentinoje | 239

Brazilijoje | 241

Urugvajuje | 245

Pas Pietų Amerikos lietuvius

Atstačius nepriklausomybę, ėmė lankytis užsienio lietuviai, vieni galvodami grįžti, kiti norėdami talkinti valstybei, treči – verslo reikalais, dar kiti – pasižvalgyti po tėvų ir protėvių gimtinę. Daugiausia iš JAV, Kanados, Vakarų Europos valstybių, Australijos. Dauguma – Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių šeimų nariai. Atvykdavo ir prieškario metais bei dar anksčiau į Pietų Amerikos šalis emigravusių lietuvių palikuonių. Aplankyti atgavusios laisvę senelių gimtinės buvo atvykęs ir tautietis iš egzotiško pasaulio kampelio – Papua-Naujosios Gvinėjos.

Pietų Amerikos šalyse priskaičiuojama iki šimto tūkstančių, gal net daugiau, lietuvių ar lietuviškos kilmės gyventojų. Kai kuriose jų – Argentinoje, Brazilijoje, Urugvajuje – nuo seno gyvuoja gerai organizuotos, kultūriškai veiklios bendruomenės. Mažesnės bendruomenės iki šiol dar laikosi Kolumbijoje ir Venesueloje. Atėjo laikas jas aplankyti, parodyti atsikūrusios Lietuvos valstybės dėmesį, paaiškinti jos dabartinę padėtį, aptarti bendravimo, Pasaulio lietuvių kongreso rengimo ir kitokius klausimus. Tai daryti labai ragino ir Pasaulio lietuvių bendruomenės valdybos pirmininkas Vytautas Bieliauskas.

Ne tik ryšių su išeiviais motyvai skatino aplankyti Pietų Amerikos šalis. Ne mažiau svarbūs buvo ir diplomatiniai Lietuvos užsienio politikos interesai. Minėtosios, kaip ir kai kurios kitos kontinento valstybės buvo ką tik pripažinusios Lietuvos Respubliką de jure, tad buvo pats laikas pripažinimą aktyvinti, megzti ryšius, rengtis atkurti diplomatinius santykius. Prieškarinė Lietuvos Respublika palaikė su šiomis valstybėmis diplomatinis, prekybinius

Diplomatas ir žurnalistas

Vytautas Antanas Dambra. 2000 m.

ir kitokio pobūdžio santykius, reikėjo juos atnaujinti ir pratęsti.

Tai daryti skatino bei įpareigojo ir Venesueloje gyvenančio diplomato bei žurnalisto Vytauto Dambros veikla. Daug metų dirbęs diplomatinėje tarnyboje keliose Pietų Amerikos valstybėse, jis buvo žinomiausias Lietuvos atstovas šio regiono šalyse. Visų jų žiniasklaidoje daug rašė, kitaip skleidė žinias apie Lietuvą, taip pat ir Latviją bei Estiją, jų dabartinę būklę. Žymiu mastu jo veiklumo dėka

per sovietinės okupacijos dešimtmečius Lietuvos vardas nebuvo išnykęs iš šių šalių spaudos. Atėjo laikas atnaujinti ir pratęsti jo užmegztus Lietuvos ryšius su šio kontinento šalimis. Jam rūpėjo visų pasaulyje išsisklaidžiusių lietuvių bendravimas, jų ryšiai su Tėvyne, jos dėmesys jiems (Dambra 2000: 445–468).

Kelionę į Pietų Amerikos šalis rengė AT-AS Užsienio reikalų komitetas, savais kanalais padėjo ir Užsienio reikalų ministerija. Niekam nereikėjo aiškinti, kuo svarbus pirmasis oficialus atgavusios nepriklausomybę Lietuvos valdžios pareigūnų vizitas minėtoje valstybėse. Delegacija nedidelė – Užsienio reikalų komiteto pirmininkas Emanuelis Zingeris, mano padėjėjas Kastytis Skusėnas ir aš. Deja, nepavyko pasiekti, kad prie delegacijos prisidėtų JAV gyvenantis, jau minėtas Vytautas Bieliauskas – jo dalyvavimas būtų

Argentinios lietuvių grupė, sutinkanti mūsų delegaciją Buenos Airių oro uoste. 1991 m. spalio 1 d.

gerokai sureikšminęs vizitą. (Apie kelionę į pripažinusias Lietuvą de jure Pietų Amerikos šalis rašau truputį užbėgdamas į priekį, nes pripažinimai pasipylė tuoj po žlugusio Maskvoje Rugsjūčio pučo, apie kurį bus kalbama toliau.)

Argentinoje

Kelionės pradžia – 1991 m. rugsėjo 30 d. lėktuvu į Maskvos Šeremetjevo-2 oro uostą. Laukiant tolesnės kelionės skrydžio, visai netikėtai susitikome, tiksliau pasakius, buvome supažindinti su skrydžio į Vilnių belaukiančiu Tibeto dvasiniu vadovu Jo Šventenybe Dalai Lama XIV ir jo svita. Turėjome valandėlę laiko, galėjome apsikeisti mintimis apie Tibetą ir Lietuvą, abipusiai palinkėti laimingos kelionės.

Lietuvių kultūrinę veiklą vienijantis

„Lietuvių centras“

Pakilę Šeremetjevo-2 oro uoste, po ilgo skrydžio, su nusileidimais Alžyre, Žaliojo rago (Cabo Verde) salose, Salvadore (Brazilija), leidžiamės Buenos Airėse. Mus sutinka Argentinos užsienio reikalų ministerijos darbuotojai, Lietuvių centro atstovai Jonas Mičiūdas, Algimantas Rastauskas ir dar grupelė tautiečių su vėliava, gėlėmis, Lietuvos himnu, sveikinimo kalbomis. Sakau jiems padėkos žodį. Neilgai trukus, jau vakarieniaujame su Argentinos lietuvių organizacijų ir spaudos tarybos (ALOST) nariais. Lietuvos nepriklausomybė, Argentinos lietuvių bendruomenės reikalai – abiem pusėms įdomios ir neišsemiamos pokalbio temos.

Vizitą pradėdami dėdami gėles prie iškilaus Argentinos politiko generolo San Martino (Jose de San Martin) paminklo. Po to susitikimai su aukštais valstybės asmenimis – viceprezidentu Eduardu Dukalde, užsienio reikalų viceministru Olima (Juan Carlos Olima), Senato (*Senado de la Nacion*) prezidentu (*provisional*) Eduardu Menemu, kitais pareigūnais. Tai užėmė visą dieną.

Per susitikimus mano misija gana paprasta – apibūdinti Lietuvos politinę padėtį, atkreipti dėmesį į grėsmes nepriklausomybei, pereinant prie tarpvalstybinių santykių perspektyvos, prisimenant prieškarinius abiejų valstybių santykius. Mano pareiga taip pat buvo padėkoti Argentinos Vyriausybei, kuri iš Pietų Amerikos valstybių pirmoji pripažino (1991 m. rugpjūčio 25 d.) atsikūrusią nepriklausomą Lietuvos valstybę. Rugsėjo 25 d. atkurti diplomatiniai santykiai. Susitikimai vyko abipusio domėjimosi ir tarpusavio supratimo dvasia, tačiau ko nors konkretesnio apie šalies Vyriaus-

sybės laikyseną Lietuvos ir SSRS santykių atžvilgiu neišgirdome. Emanuelio Zingerio iniciatyva susitikome su Buenos Airių žydų bendruomenės vadovybe. Kai kurie jos nariai savo šeimos istoriją siejo su Kaunu ir jautėsi esą tikri litvakai. Padėkojome jiems už nuoširdžius linkėjimus nepriklausomai Lietuvai.

Diena baigėsi ilga vakarone Lietuvių bendruomenės namuose, giedojome Lietuvos himną, sakėme patriotiškas kalbas. Įsiminė pokalbiai su veikliu visuomenininku Algimantu Rastausku apie išėivijos kultūros reikalus, Pasaulio lietuvių kongreso rengimą. Archeologas P. Krapovickas pasakojo apie savo darbą tyrinėjant Andų regiono kultūrų palikimą.

Lietuviškos draugijos Argentinoje ėmė kurtis pačioje XX a. pradžioje, o 1914 m. susikūrė didžiausia – „Susivienijimas Lietuvių Argentinoje“. Pirmųjų lietuviškų draugijų kūrėjai dar prisiminė laiką, kai Lietuva priklausė Rusijos imperijai, bėgimas nuo represijų ne vieną ir atvedė į Pietų Ameriką. Šių dienų lietuviai argentiniečiai gerai suprato ir sveikino Lietuvą, išsivadavusią iš sovietinės Rusijos imperijos.

Buvo galima jausti, kad žinia apie Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą sustiprino čionykščių tautiečių lietuvišką sąmonę.

Brazilijoje

Atsisveikinę skubame į oro uostą ir po neilgo skrydžio leidžiamės Brazilijos didmiestyje San Paule. Mūsų laukia grupelė lietuvių su vėliavomis ir gėlėmis. Sveikinimo kalbas sakė lietuvių bendruomenės nariai – verslininkas Jonas Valavičius, aviatorius A. Boguslauskas. Apsistojome svetinguose J. Valavičiaus namuose. Trumpas poilsis ir šeštą valandą ryto vėl oro uoste. Skrendame į valstybės sostinę Braziliją, neaprėpiamosiose miškų platybėse ant

aukštumos išsidėsčiusį modernios architektūros miestą. Pasitinka Užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus vedėjas (pavardės neprisimenu), vykstame į Ministeriją – išpūdingą, dirbtinio ežero ir egzotiškos augmenijos supamą, pusiau stiklo sienomis pastatą.

Pokalbis Ministerijoje gan oficialus ir neilgas. Iš čia vykstame į Nacionalinį Kongresą (*Congreso Nacional*), kitaip tariant – Parlamentą, kurio rūmai dominuoja miesto panoramoje. Kongresą sudaro Deputatų Rūmai (*Camara dos Deputados*) ir Federalinis Senatas (*Senado Federal*), susitinkame su Kongreso prezidentu Ibsenu Pinheiru, Federalinio Senato prezidentu Mauru Benevidu (Mauro Benevides).

Per pietus ragaujame neįprastų brazilų patiekalų. Dar San Paule prie mūsų prisidėjo Brazilijos lietuvis Viktoras Šaulys (Victor Saulys) – aukštaūgis šviesiaplaukis vyriškis, didelės vaistų laboratorijos direktorius. Viena iš pokalbio temų greit tapo vaistų ir vaistinių politika Lietuvos sveikatos apsaugos sistemoje. Po pietų apsilankėme pas viceprezidentą Itamarą Franką (Itamar Franco), kuris dėl susitikimo su mumis nutraukė savo spaudos konferenciją. Vakare kalbamės su užsienio reikalų ministru Francisku Rezeku.

Diena įtempta, bet turininga, pokalbiai ne formalūs, gana dalykiški. Aukštieji Brazilijos pareigūnai neblogai nusimano apie Lietuvos, kitų Baltijos valstybių būklę. Dabarties reikalų aptarimą paįvairino prieškario santykių tarp mūsų valstybių prisiminimai. Gerai nuskambėjo mūsų padėka, kad Brazilijos Vyriausybė nepripažino 1940 m. Lietuvos inkorporavimo į SSRS teisėtumo, neperdavė Ambasados turto su žemės sklypu, skirtu Lietuvos ambasados naujo pastato statybai. Aplankėme tą sklypą, esantį tarp Indijos ir Čekoslovakijos ambasadų statybai skirtų sklypų.

Brazilijos miesto oro uoste su mus sutikusiais lietuviais.
 Iš kairės: E. Zingeris, Brazilijos parlamentaras, J. Valavičius,
 B. Kuzmickas, V. Šaulys, A. Boguslauskas. 1991 m. spalio 3 d.

Pokalbių tąša – spaudos konferencija, kurioje daugiau nei dvidešimt žurnalistų domėjosi, kaip gali toliau klostytis Lietuvos santykiai su SSRS, ar Lietuva nelieka jai skolinga, kaip rengiamasi privatizuoti nuosavybę, ar daug Lietuvoje sovietinės kariuomenės, pagaliau, ko tikimės iš savo vizito Brazilijoje. Apie visa tai buvo rašomakitos dienos laikraščių puslapiuose. Apie Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą rašoma kaip apie reikšmingą tarptautinio masto įvykį. Visuose susitikimuose, vertėjaudamas ir kitaip, talkino ponas Valavičius.

Jau visai vakare – į oro uostą ir atgal į San Paulą, į pono Valavičiaus namus. Skrydis trunka apie pusantros valandos, visą tą laiką lėktuvą smarkai mėto stiprus vėjas. Ponas Valavičius sako, kad skrendant šiuo maršrutu kitaip nebūna.

Malonią staigmeną pateikė San Paulo valstijos parlamentas, surengęs specialų posėdį, skirtą Lietuvos nepriklausomybės atkūrimui. Gausiai dalyvavo San Paulo lietuviai, skambėjo Lietuvos ir valstijos himnai. Puikią kalbą apie Lietuvos praeitį ir dabartį pasakė Viktoras Šaulys. Klausytojus sujaudino Emanuelis Zingeris, vaizdžiai pasakojęs apie nacių vykdytą holokaustą, sovietines valdžios represijas ir deportacijas. Klausytojai reagavo gana jausmingai, posėdžio pirmininkė net šluostėsi ašaras.

Šeštadienį, spalio 5 d., aplankėme Vila Zelinos rajone esančią mišrią lietuvių ir brazilų šv. Juozapo parapiją. Ten yra Lietuvos aikštė (Plaza de la Lituania) – padėjome gėlių vainiką prie joje stovinčio Lietuvos laisvės paminklo. Brazilijos lietuvių sąjungos namuose buvo surengtas smagus, lietuviškai ir braziliškai nuoširdus priėmimas. Malonu buvo girdėti, kad Brazilijoje Lietuva žinoma kaip krepšinio šalis, tuo didžiuojasi tenykštis lietuvių jaunimas. Vakare svečiomės Valavičiaus jaunesniojo sūnaus Antano ir jo žavios žmonos namuose. Nors šeimnininkas jau sunkokai taria kai kuriuos lietuviškus žodžius, kalbos nepritrūko. Viena iš temų – kada Brazilijos Vyriausybė pripažins nepriklausomą Lietuvos valstybę. Dar nežinojome, kad tai buvo padaryta vakar – spalio 4 d.

Antanas, sėkmingai pradedantis verslininkas, domėjosi Lietuva, ketino artimiausiu laiku joje apsilankyti, galbūt investuoti, jeigu tik matys, kad, jo žodžiais tariant, ten „yra ką veikti“. Tuo metu žvalgėsi į kaimyninę Čilę. Vyresnysis Valavičiaus sūnus, vardo neprisime nu, turintis verslą tolimame, ant Amazonės kranto esančiame, Manaus mieste, mūsų vizito proga sugebėjo pagaminti ir padovanoti komplektą rašiklių su Vilniaus Geležinio vilko emblema ir užrašu „Tegyvuoja laisva Lietuva“.

Pokalbis Urugvajaus prezidento L. A. Lakalės kabinete. Viduryje – prezidentas, kairėje – B. Kuzmickas, Lida Petrauskaitė-Olivera, dešinėje – E. Zingeris. 1991 m. spalio 8 d.

Urugvajuje

Kitos dienos rytą vėl skrendame, leidžiamės Urugvajaus sostinėje Montevidėjuje. Kaip ir kitur, mus sutinka Užsienio reikalų ministerijos atstovas, lietuviai – Lida Petrauskaitė-Olivera, Alfonsas Stanevičius, A. Rastauskaitė.

Urugvajaus lietuvių bendruomenė yra gerai organizuota ir veikli, ypač Urugvajaus lietuvių kultūros draugija, Urugvajaus lietuvių jaunimo sąjunga. Per susitikimą su bendruomenės nariais teko atsakyti į daug klausimų apie tai, kas dabar vyksta Lietuvoje. Vis dėlto darėsi liūdnoka, matant aiškiai lietuviškų veido bruožų, bet tarpusavyje jau daugiau ispaniškai kalbančius asmenis. Tačiau tai sunkiai išvengiamas imigrantų integracijos padarinys.

Prie stelos Lietuvos Respublikos aikštėje (Plaza Republica de Lituania), tokio pat pavadinimo skvere Montevidėjuje. Pirmame plane: B. Kuzmickas, E. Zingeris, K. Skusėnas, garbės sargybiniai. Antrame plane – lietuvių oktetas, sugiedojęs Lietuvos himną. 1991 m. spalio 8 d.

Aplankėme išpūdingo klasikinio stiliaus Parlamento rūmus (Palacio Legislativo), susitikome su parlamentarais. Juos domino nepriklausomos Lietuvos ateities perspektyvos.

Susitikimuose su prezidentu Luisu Albertu Lakale (Luis Alberto Lacalle) ir užsienio reikalų ministru – Hektoru Gros-Espildu (Hector Gross-Espield) papasakojau apie Lietuvos politinę padėtį, užsienio politikos interesus, kalbėjome apie tarpvalstybinio bendradarbiavimo galimybes. Pokalbio tema buvo ir prieškario abiejų valstybių santykiai, prisimenant ir tai, kad Urugvajus nepripažino Lietuvos prijungimo prie SSRS, neperdavė Ambasados pastato.

DE EMPRESAS DESDE EL

Kuzmickas Visitó Ayer Casa de Gobierno

“Lituania no le Debe N URSS”, Afirmó su Vicep

Bronislovas Juozas Kuzmickas

“Lituania no le debe nada a la Unión Soviética, y si hay voces que reclaman compensaciones económicas, Lituania les puede preguntar ¿quién va a compensar el desastre total que le causaron a su economía en la parte agraria, la cantidad de miles de deportados a Siberia y los muertos?”, afirmó el Vicepresidente lituano, Bronislovas Juozas Kuzmickas, en el curso de la conferencia de prensa que brindó ayer, en Casa de Gobierno.

El gobernante lituano fue recibido ayer, en el séptimo piso del Edificio Libertad, por el Presidente de la República, Dr. Luis Alberto Lacalle, con quien dialogó por espacio de aproximadamente media hora, sobre las futuras relaciones entre Uruguay y Lituania y en particular, en lo atinente al próximo Congreso Mundial de Colectividades Lituanas, que tendrá lugar en nuestro país antes de fin de año.

Posteriormente, Kuzmickas dialogó con la prensa sobre los motivos de su

viaje al Uruguay, la reciente independencia alcanzada por su país y el grado de sus actuales relaciones con la Unión Soviética.

El vicepresidente lituano manifestó que se encuentra muy avanzado el proceso de privatizaciones que se puso en marcha, tras la separación de la URSS, señalando que lo primero que volvió a manos particulares fue la tierra y en segundo término las industrias, de las cuales un 70 % estarán privatizadas antes de fin de año.

Sobre el estado en que se encuentran las relaciones de Lituania con la URSS, señalando que lo primero que volvió a manos particulares fue la tierra y en segundo término las industrias, de las cuales un 70 % estarán privatizadas antes de fin de año.

Sobre el estado en que se encuentran las relaciones de Lituania con la URSS, Kuzmickas enfatizó que su país, a contrario de lo que expresan algunos politi-

„Lietuva nėra nieko skolinga SSRS“, – patvirtino jos vicepirmininkas“.

Antraštė Urugvajaus laikraštyje „El Pais“, 1991 m. spalio 9 d.

Dedamos gėlės prie Urugvajaus nacionalinio didvyrio Artigos

paminklo. E. Zingeris, B. Kuzmickas, L. Petrauskaitė-Olivera. 1991 m.

spalio 8 d.

Lietuvos valstybės pripažinimą Urugvajaus Vyriausybė atnaujino 1991 m. rugpjūčio 28 d. Susitikimuose talkino mus lydėję Lida Petrauskaitė-Olivera ir Alfonsas Stanevičius.

Pagal diplomatinio protokolo taisyklės, lydimi garbės sargybos, padėjome pintines gėlių prie Urugvajaus nacionalinio didvyrio generolo Chose Gervasijaus Artigos (Jose Gervasio Artigas) paminklo. Lydimi tos pačios garbės sargybos ir lietuvaičių tautiniais rūbais okteto, Lietuvos Respublikos aikštėje – Plaza Republica de Lituania – gėlių vainiku papuošėme Lietuvai skirtą stelą.

Mūsų lankymasis visose trijose valstybėse davė gerą progą žiniasklaidai rašyti apie Lietuvą, politinius, ūkinius mūsų valstybės santykius su SSRS. „Ar Lietuva, atkūrusi nepriklausomybę, nelieka skolinga Sovietų Sąjungai?“ – klausė dienraščio „El Pais“ žurnalistas Montevidėjuje. Kitą dieną (1991 m. spalio 9 d.) pasirodė straipsnis antrašte „Lietuva nėra nieko skolinga SSRS“, pažymint, kad klausimas turėtų būti keliamas priešingai – apie Sovietų Sąjungos skolą Lietuvai.

Ryšių su Pietų Amerikos šalimis, jose gyvenančiais tautiečiais atnaujinimas reikšmingai išplėtė nepriklausomos Lietuvos grįžimo į laisvąjį pasaulį erdvę.

Pavojai dar nepraėjo		251
Vizitai ir pripažinimai		255
Apie Europos ateitį		260
Europos diena		
Šveicarijoje		274
Gedulas Bratislavoje		279
Nesutarimai		281

Grėsmė ir atomazga

Pavojai dar nepraėjo

1991 m. pavasario sesija perkrauta darbais. Nors nebuvo laiko dairytis, kas vyksta aplinkui, daug kas rodė, kad nesame saugūs. Kuriam laikui aprimę, sovietinio OMON'o dalinio kariškiai vėl ėmė važinėti po miestą, puldinėti Lietuvos pasienio kontrolės punktus Baltarusijos ir Latvijos pasienyje. Pagrobę ginklus, į omonininkų pusę perėjo dalis policininkų. Gegužės 29 d. buvo užpultas muitinės postas prie Lavoriškių, du darbuotojai sužeisti, vienas sunkiai. Kiek anksčiau buvo apšaudytas deputatės R. Rastauskienės automobilis. Iš Maskvos taip pat nuolat pasigirdavo gąsdinimų, siekiant, kad Lietuva atsisakytų nepriklausomybės ir pasirašytų Sąjungos sutartį.

Tokioje nesaugumo aplinkoje labai svarbus buvo Lietuvos, kaip nepriklausomybę atkūrusios valstybės, žinomumas pasaulyje, tarptautiniai ryšiai ir, svarbiausia, pripažinimas. Bet šiuo požiūriu beveik metus po Kovo 11-osios Nepriklausomybės Akto nesimatė ir nesigirdėjo jokių džiuginančių ženklų. Laukėme, kad bent viena, kad ir mažiausia valstybė padarytų pradžią ir nutrauktų tą nejaukią tylą. Beje, ta tylą buvo sudrumsta dar 1990-ųjų pabaigoje – telefaksu atėjo pranešimas, kad Lietuvos nepriklausomybę pripažįsta kažkokia Himalajuose esanti Sedango kunigaikštystė. Jokiuose žemėlapuose neradome tokios vietovės, matyt, kažkas nepiktai pajuokavo.

Nepripažinimo ledus pirmoji pralaužė Islandija – 1991 m. vasario 11 d. Atlingas pripažino Lietuvos Respubliką. Po mėnesio atėjo žinia, kad Lietuvą pripažįsta Zimbabvė Afrikoje. Drąsų sprendimą padarė Moldavijos AT – būdama dar SSRS sudėtyje, paskelbė, kad

pripaįžsta nepriklausomą Lietuvą. 1991 m. liepos 3 d. Lietuvos AT pripaįžino tik ką paskelbusią nepriklausomybę Kroatiją, o rugpjūčio 3 d. Kroatija pripaįžino Lietuvą. Tokia buvo pripaįžinimų pradžia.

Liepos pabaigoje AT-AS, užbaigęs pavasario sesiją, padarė trumpą pertrauką. Su žmona Leonarda ir dukra Agne, lydimi apsaugos vaikinių, nuvaįziavome į Palangą ir apsigyvenome Seimo poilsio namuose. Tačiau ilsėjomės neilgai. Liepos 31 d. rytą atėjo žinia – naktį Medininkų muitinės pasienio poste nuįzudyti septyni savo pareigas ėję muitinės ir policijos pareigūnai. Akivaizdu, kad grėsėmė nemaįžėja, mirtinas pavojus gresia ir kitose įstaigose dirbančioms pareigūnams. Karas prieš Lietuvą tęsiamas ir perauga į naują fazę. Padėties nepagerino ir tai, kad tuo metu į Maskvą susitikti su M. Gorbačiovu buvo atvykęs JAV Prezidentas Dį. Bušas. Prezidentas į žudynes reagavo greitai ir grieįžtai, Gorbačiovas buvo priverstas spaudos konferencijoje pasmerkti kruviną įvykį, pareikalauti, kad jis būtų iširtas, o kaltininkai nubausti. Tai iki šiol nepadaryta.

Buvo akivaizdu, kad sovietiniam režimui ištikimos jėgos neketino pasiduoti, rengėsi revanšui. Rugpjūčio 19 d. rytą išgirdome, kad Maskvos radijas pranešė, jog M. Gorbačiovas dėl sveikatos būklės negali eiti pareigų, jas perima viceprezidentas G. Janajevas ir kelių asmenų komitetas. Vadinasi, naktį Maskvoje buvo įvykdytas politinis perversmas, vadinamasis pučas, valdįią ėmė buvusio režimo jėgos. Nesunku numatyti, kokių pasekmių tai galėjo turėti Lietuvai. Žinia netikėta, nors negalima sakyti, kad visiškai nelaukta. Buvo numanoma, kad kažkas panašaus dar gali įvykti.

Nekilo abejonių dėl to, ką daryti – reikėjo kuo skubiau grįįžti į Vilnių, į AT-AS. Apsaugininkai savo kanalais suįžinojo, kad Vilniuje ir kituose miestuose vaįzinėja sovietiniai kariškiai, užimiėja ryšių skyrius, kitų įstaigų pastatus, blokuoja kelius. Gali būti

blokuojamas ir kelias į Vilnių, tad reikia numatyti atsarginius variantus. Padėtis labai pavojinga, gal tai sausio agresijos tąsa? Nedelsdamas išvykau, šeima turėjo parvykti atskirai.

Grįžau į Vilnių pačiu laiku, į AT-AS jau rinkosi deputatai, o aplinkui pastatą telkėsi žmonės, pasirenę ginti jį ir jame esančiuosius, kaip ir sausio mėnesį. Tvirtinamos pastatą supančios barikados. Laukiant pačios blogiausios įvykių raidos, numatytas ir priešinimasis pogrindinės veiklos būdais.

Prasidėjus neeilinei sesijai, nuspręsta nepalikti rūmų nei dieną, nei naktį. V. Landsbergis kreipėsi į moteris, dirbančias administracijos aparate, ragindamas jas nakčiai nepasilikti. Tačiau jos, taip pat ir mano dukra Severina Navikienė, visą naktį buvo savo darbo vietose. Ypač nejauku buvo rugpjūčio 20 dieną, kai prie AT-AS rūmų priartėjo ir sustojo šarvuočiai, tiesa, neilgam. Akivaizdu, kad sovietinių kariškių vadovybė darė spaudimą, norėjo įbauginti. Tačiau tai nesutrikdė darbo. Atsižvelgiant į esamą situaciją, buvo priimti keli nutarimai, kreipimasis į Lietuvos Respublikoje dislokuotus SSRS ginkluotųjų pajėgų karius, kiti dokumentai.

Palaikėme nuolatinį telefoninį ryšį su Lietuvos atstovybe Maskvoje, atidžiai sekėme, kas ten vyksta. Darėsi aišku, kad perversmo likimas sprendžiasi kaip tik Maskvoje – kovoje tarp imperijos atstatymo šalininkų ir Rusijos Federacijos atstovų, nenorinčių, kad ji toliau būtų viena iš „sąjunginių respublikų“, nors Sąjunga formaliai dar egzistavo. Įvykių eiga daug priklausys nuo to, ar Rusijos Dūma, kuriai vadovavo Borisas Jelcinas ir jo šalininkai, palaikomi daugumos gyventojų, atsilaikys prieš pučistus. Aplink Dūmą, kaip rašoma V. Landsbergio knygoje „Lūžis prie Baltijos“ (Vaga, 1997), Vilniaus pavyzdžiu sukrautos barikados, rinkosi žmonės, pasiryžę stovėti net prieš tankus.

Rusijos parlamentas atsilaikė, specialiosios kariškių pajėgos negavo įsakymo pulti, nors trys parlamento gynėjai žuvo po tankų vikšrais.

Prieš tai, liepos 29 d. Maskvoje V. Landsbergis ir B. Jelcinas buvo pasirašę sutartį „Dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų“, reikėjo ją skubiai ratifikuoti. Tai reikštų ir paramą B. Jelcinui, stovinčiam pučo priešininkų avangarde. Po įtemptų svarstymų sutartis buvo ratifikuota. Kai kas, pirmiausia R. Ozolas, tokiam sprendimui griežtai priešinosi, sakydamas, kad sutartis, sudaryta su Rusija, kaip formaliai dar sovietine respublika, reiškia grįžimą į Sovietų Sąjungą. Neramino ir tai, kad iš Vakarų šalių nesigirdėjo perversmą vertinančių balsų. Panašu, kad tų šalių vyriausybės laikosi laukimo taktikos, galbūt net ir buvo linkusios susitaikyti su tuo, kas įvyko.

Naktį iš 20-osios į 21-ąją, pradėjęs snūduriuoti savo darbo kabinete, buvau pakviestas į V. Landsbergio kabinetą, kur jau radau E. Zingerį, S. Šaltenį ir V. Jarmolenką. Buvome pasirenę pačiam blogiausiam, šalia kabineto sukiojosi ginkluota apsauga. Žiūrėjome, ką apie padėtį Maskvoje rodo televizija, ką praneša užsienio radijo stotys, palaikėme telefoninį ryšį su E. Bičkausku Maskvoje.

Žinojome taip pat, kas vyksta Latvijos ir Estijos parlamentuose. Estija rugpjūčio 20 dieną, visai vėlai vakare, paskelbė savo valstybės Nepriklausomybės Aktą, Latvija rengėsi skelbti tokį Aktą po dienos. Apie 2 valandą nakties, slopindami nerimą, ėmėme užkandžiauti, laikas tarp 3 ir 4 valandos atrodė tinkamiausias puolimui. Nors, kaip vėliau sakė Apsaugos tarnybos vadovas Artūras Skučas, puolimo buvo laukiama pirmą nakties. Apie ketvirtą valandą gavome žinią, kad šaudymas Maskvoje liovėsi, pučistų gretose ne viskas gerai. Po gero pusvalandžio jau buvo aišku, kad Maskvoje padėtį valdo B. Jelcinas, pučas žlugo. Sveikinome vienas kitą, o kabineto

Atomazga. Vilniaus Lukiškių aikštėje demontuojamas Lenino paminklas. 1991 m. rugpjūtis

šeimininkas Vytautas Landsbergis sėdo prie fortepijono ir ėmė skambėti optimistiška melodija. Ankstyvą rugpjūčio 21 d. rytą jau buvo žinoma, kad pučas žlugo taip pat staiga, kaip ir buvo prasidėjęs.

Agresija dar inertiškai tęsėsi. Vakare pro savo kabineto langą girdėjau šaudymą. Paaiškėjo, kad prie AT-AS rūmų įvyko incidentas tarp jų gynėjų ir į rūmų teritoriją įsiveržusių sovietinių karių. Žuvo savanoris iš Alytaus Artūras Sakalauskas. Tai buvo viena iš paskutinių žlugusios imperijos konvulsijų.

Vizitai ir pripažinimai

Pučo žlugimas reiškė ir Sovietų Sąjungos pabaigą. Prasidėjo naujas Lietuvos užsienio politikos etapas, paženklintas sparčiu Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių tarptautiniu pripažinimu.

Norvegijos ambasadoje per šalies nacionalinę šventę gegužės 17 d.
Iš kairės: Norvegijos ambasadorius P. Stavnumas su ponia, mano
žmona Leonarda, dukra Agnė, aš, svečiai iš Norvegijos

Kai Rusijos Federacijos vadovu tapo demokratinėms jėgoms ats-tovaujantis Borisas Jelcinas ir pareiškė, kad pripažins Baltijos val-s-tybių nepriklausomybę, nebeliko svarbiausio politinio kliuvinio pripažinimui. Vakarų šalys nusprendė nedelsdamos išnaudoti susi-dariusią situaciją, nepalikti Baltijos šalių vienų, kol vėl neužsidarė „galimybių langas“, kaip pasakė Danijos užsienio reikalų ministras Ufė Elemanas-Jensenas (Uffe Ellemann-Jensen).

Pradėjo gausiai lankytis užsienio šalių diplomatai, politikai, žur-nalistai. Man, kaip ir kolegoms Česlovui Stankevičiui ir Kazimierui Motiekai, taip pat Užsienio reikalų komiteto pirmininkui Emanu-eliui Zingeriui teko beveik be perstojo priiminėti garbingus ofici-alius asmenis. Juo labiau neužsivėrė AT-AS pirmininko Vytauto

Su Čekoslovakijos ambasadoriumi J. Nemesu. 1992 m.

Landsbergio durys. Vien paskutinę rugpjūčio savaitę, nuo 24 iki 31 dienos, Lietuvą pripažino 32 valstybės. Keturios, kaip jau minėjau, buvo pripažinusios iki pučo.

Kai ką prisimenu geriau. Rugpjūčio 29 d. Vilniaus oro uoste sutikau ir palydėjau į AT-AS Prancūzijos užsienio reikalų ministrą Rolandą Diumą (Roland Dumas). Rugpjūčio 30 d. kalbėjaisi su

Italijos delegacijos, vadovaujamos užsienio reikalų ministro pavaduotojo Klaudijaus Vitalonės (Claudio Vitalone), nariais. Rugsėjo 4 dieną atvyko Prancūzijos Nacionalinės Asamblėjos prezidentas Lorenas Fabijus (Laurent Fabius). Jį atlydėjo keli prancūzų žurnalistai, jie ėmė interviu, fotografavo ir fotografavosi prie AT-AS pastatą juosiančių apsauginių barikadų. Svečiams jos darė nemenką įspūdį.

Vokietija pripažino Lietuvos nepriklausomybę rugpjūčio 27 d., o rugsėjo 10 d. atvyko Vokietijos užsienio reikalų ministras Hansas Dytrichas Genšeris (Hans Dietrich Genscher). Išėjau jo sutikti prie AT-AS pastato, o čia – demonstruoja lenkai, tiksliau – prosovietinių veikėjų sukurstyti Vilniaus rajono gyventojai, protestuodami prieš tai, kad AT-AS nušalino nuo valdžios dviejų rajonų savivaldybių vadovus dėl antikonstitucinės veiklos. Tą pačią dieną Lietuvos nepriklausomybę pripažino Jungtinė Karalystė, o rugsėjo 4 d. atvyko Jungtinės Karalystės užsienio ir sandraugos reikalų ministras Daglas Hogas (Douglas Hogg).

Labai laukėme JAV ir SSRS vyriausybių pareiškimų. Rugsėjo 2 d. JAV prezidentas Džordžas Bušas (George Bush) pareiškė, kad JAV pripažino Lietuvos nepriklausomybę, ir pažadėjo, kad nedelsiant bus atkurti JAV ir Lietuvos diplomatiniai santykiai. Rugsėjo 6 d. SSRS naujoji Valstybės Taryba priėmė nutarimą, kuriuo oficialiai pripažino Lietuvos nepriklausomybę. Analogiški nutarimai buvo priimti ir dėl Latvijos bei Estijos.

Pripažinimai, valstybių vadovų ir diplomatų vizitai nenutrūko ir vėliau. Spalio 15 d. Vilniaus oro uoste sutikau Suomijos Respublikos prezidentą Mauną Koivistą, o lapkričio 11 d. iš Vilniaus oro uosto lydėjau JAV viceprezidentą Deną Kveilą (Dan Quayle). Vizitai retėdami tęsėsi ir 1992 metais.

B. Kuzmickas kalba Europos Tarybos konferencijoje Lietuvos narystės Europos Parlamente klausimu. Strasbūras.
1992 m. vasario 21 d.

Pradėjo atvykti akredituoti užsienio valstybių ambasadoriai, steigėsi ambasados. Tai laikėme esminės svarbos įvykiais, ne tik tiesiogine diplomatine prasme, bet ir saugumo požiūriu. Savo ruožtu, užsienio valstybėse pradėtos steigti Lietuvos ambasados. Atvykstantys užsienio valstybių ambasadoriai ateidavo prisistatyti ir man, kaip vienam iš pirmininko pavaduotojų, kartais užsimegzdavo įdomūs pokalbiai apie Lietuvos reikalus.

Pirmoji užsienio valstybės ambasada, iškilmingai atidaryta Vilniuje, buvo Švedijos, kai atvyko šios šalies užsienio reikalų ministrė Lena Jelm-Valen (Lena Hjelm-Wallen) ir skiriamuosius raštus AT-AS pirmininkui Vytautui Landsbergiui įteikė Švedijos ambasadorius Lietuvoje Larsas Magnusonas (Lars Magnusson). Įsiminė

ir kitų valstybių pirmieji ambasadoriai – Danijos Birgeris Danas Nylsenas (Birger Dan Nielsen), Norvegijos – Peras G. Stavnumas (Per G. Stavnum), Prancūzijos – Filipas de Siurmenas (Philippe de Suremain), Vokietijos – Gotfrydas Albrechtas (Gottfried Albrecht), Jungtinės Karalystės – Maiklas Džonas Pertas (Michael John Peart), Turkijos – Erkanas Gezeris (Erkan Gezer), Suomijos – Taistas Tolvanenas (Taisto Tolvanen), JAV – Derilas Džonsonas (Darryl Johnson), Italijos – Frankas Tempesta (Franco Tempesta). Tai tik keletas svarbesnių ir labiau įsiminusių to meto vizitų ir susitikimų.

Su kai kurių valstybių ambasadoriais klostėsi gana draugiški santykiai, ne tik oficialumo rėmuose. Galiu paminėti Prancūzijos, Jungtinės Karalystės, Danijos, Norvegijos, Turkijos ambasadas. Susitikdavome per šventes, kultūros renginius, priėmimus.

Mano žmona Leonarda lengvai rasdavo temų pokalbiams su tų ambasadų poniomis. Tai sako, kad diplomatinėje tarnyboje ne paskutinės svarbos vaidmenį gali vaidinti ir ambasadorių žmonos.

Pripažinimai buvo ne tik palankiai susiklosčiusios konjunktūros, bet ir mūsų politikų bei diplomatų pastangų rezultatas.

Apie Europos ateitį

Rašydamas šia tema, turiu trumpam grįžti į praeitį, į Sąjūdžio dienas. Demokratiniai judėjimai, ne tik Baltijos valstybėse, bet ir kitur, peraugantys į „dainuojančias revoliucijas“, bylojo ne tik apie lemtingus politinius posūkius Vidurio ir Rytų Europos šalyse. Jie metė nemenką iššūkį ir Vakarų Europai, o gal ir visam Vakarų pasauliui. Tiek vienoje, tiek kitoje pusėje, be vietinių bei regioninių problemų, kilo ir bendresni Europos ateities klausimai, analogiški tiems, kuriuos teko spręsti ankstesnei europiečių kartai, pasibaigus Antrajam pasauliniam karui.

Vidurio ir Rytų šalių europiečiams dabar rūpėjo išeiti iš ilgai trukusios politinės ir kultūrinės izoliacijos, atsiverti laisvajam pasauliui, gaivinti ir kurti demokratiškas pilietines visuomenes, ruošti perėjimui nuo planinės prie rinkos ekonomikos. Šiame kontekste itin aktuali pasidarė socializmo ir kapitalizmo vertinimo ir lyginimo tema. Vakarų europiečiai buvo suinteresuoti, kad rytuose, komunizmo atsikračiusiose šalyse, politinė tikrovė keistųsi taikiai, kad atsinaujinusi kaimynystė, griuvus Berlyno sienoms, būtų demokratiška ir taiki. Nebuvo išskiriama ir Rusija, tikint, kad joje formosis demokratiška santvarka.

Norėdami ir tikėdami, kad situacija turėtų keistis kaip tik šitaip, Vakarų politikai ir intelektualai gerai suprato, jog negali sau leisti būti tik neutralūs įvykių stebėtojai. Pirmiausia, šito nebūtų supratusios Vidurio ir Rytų Europos tautos, visada kultūriškai ir politiškai priklausiusios Vakarams, ypač dabar, po komunizmo žlugimo. Antra, solidarumo ir istorinės atsakomybės jausmai skatino vakariečius savais būdais prisidėti prie Rytuose vykstančių permainų Europos ateities vardan.

Šitokia perspektyva domino ne tik politikus ir politologus. Ji jaudino ir kultūrologus, ekonomistus, istorikus, filosofus, visus plataus akiračio intelektualus. Aptarti šiems iššūkiams buvo rengiamos tarptautinės konferencijos, seminarai, kuriuose iškilūs Europos, ir ne tik jos, asmenys diskutavo, prognozavo, dalijosi savo sampratomis ir vertinimais.

Visiems buvo aišku, kad komunistinių santvarkų suirimas Vidurio ir Rytų Europos šalyse, jų perėjimas prie kapitalizmo – neturintis precedento istorinis vyksmas. Reikėjo sugalvoti tinkamus jam įvardinti terminus ir apibrėžimus. Šalia jau pradėtų vartoti „post-komunizmo“, „postsocializmo“, atsirado naujas – „pereinamojo

laikotarpio“ arba tiesiog – „perėjimo“ („*transit*“) terminas. Prabilta apie naują politikos mokslų discipliną – „tranzitologiją“. Terminas geras tuo, kad kreipia dėmesį į esminius aptariamo istorinio posūkio momentus, tačiau per platus, nes šių dienų pasaulyje esama įvairių perėjimų, pavyzdžiui, nuo modernybės prie postmodernybės ir pan. Vienoje pradėtas leisti mokslinis žurnalas „Transit“, skirtas Vidurio ir Rytų Europos šalims.

Šiems klausimams aptarti skirti renginiai buvo neoficialūs, neįpareigojantys, jų paskirtis buvo daugiau akademiška – aiškintis tikrąsias problemas ir iššūkius, atskleisti jų priežastis. Tuo remiantis kurti žmonių su skirtinga politine praeitimi tarpusavio supratimo ir susikalbėjimo aplinką.

Vis dėlto, tai nebuvo tik savitiksliai pašnekesiai. Juose aiškėjantys supratimai, vertinimai ir prognozės sklido plačiau, per žiniasklaidą veikė viešąją nuomonę, pasiekdavo ir politikus, įstatymų leidėjus bei kitokius ateities „architektus“. Tai ruošė idėjinę dirvą Vakarų ir Rytų šalių suartėjimui, taip pat buvo viena iš Europos Bendrijos, peraugusios į Europos Sąjungą, steigimosi idėjinių ištakų.

Apie tai rašau todėl, jog kai kuriuose tokių renginių man teko dalyvauti. Kaip išskirtinis, prisimintinas buvo 1989 m. spalio 27–29 d. Vakarų Vokietijoje, taigi, Vokietijai dar esant padalintai, vykęs „Antrasis Tiubingeno simpoziumas“ tema „Socializmo Sovietų Sąjungoje istorija ir ateitis“ („Geschichte und Zukunft des Sozialismus in der Sowjetunion“). Svarbus jo akcentas – socialistinėmis save laikančių šalių tikrovė „perestrojkos“ skelbiamų lozungų požiūriu. Simpoziumą surengė dvi organizacijos: Badeno-Viurtembergo žemės „Vokietijos–Sovietų Sąjungos draugija“ ir Tiubingeno „Vokiečių–amerikiečių institutas“. Rengėjų kvietimu į simpoziumą atvyko ir keletas žinomų liberalesnių pažiūrų Rusijos inteligentų.

Osteuropa-
Übergänge zur Demokratie ?

GESCHICHTE UND ZUKUNFT
DES
SOZIALISMUS IN DER
SOWJETUNION

Spabo!

Tübinger
PRESSE

27. - 29. Oktober 1989
Zweites Tübinger Symposium
Deutsch-Sowjetische Gesellschaft
in Baden-Württemberg e.V.
Deutsch-amerikanisches Institut Tübingen

ge, nous
raft und Freiheit
Rückfahrkarte
üste
as Große Experiment
Civil Society und Demokratie
chen der Nationalismen
: Nationalitäteneintopf
et: Zwischen zwei Welten
nter Polens
Lateinamerika: Spiel mit Einsatz
sche Frage

je kritik

1

„Transit. Europäische Revue“ – 1990 m. rudenį Vienoje pradėtas leisti mokslinis žurnalas, skirtas demokratijos Rytų Europos šalyse atkūrimo tematikai Socializmo Sovietų Sąjungoje istorija ir ateitis. Antrasis Tiubingeno simpoziumas. 1989 m. spalio 27–29 d.

Buvo kviesti ir Baltijos valstybių demokratių frontų atstovai, tačiau atvykau tik aš, deleguotas Sąjūdžio.

Kaip ir buvo galima laukti, simpoziumo dalyviai socializmą vertino labai nevienodai. Kilo įdomi diskusija tarp šios santvarkos apologetų ir aštrių jos kritikų. Gana netikėta man buvo tai, kad socializmą gynė ir gyrė kai kurie vokiečiai, kiek supratau, kairiosios pakraipos inteligentai. Kritikavo, net atmetė ir pačią socializmo idėją ne kas kiti, o dalyviai iš Maskvos. Vokiečiai kalbėjo apie socializmą kaip istoriškai pažangesnę už kapitalizmą santvarką, galinčią įveikti privačios nuosavybės, laisvos rinkos ir konkurencijos keliamas negeroves. Taigi populiariai dėstė marksistinės politinės filosofijos abėcėlę. Maskviečiai tokius teiginius sutiko su neslepia ma ironija. Jie aiškino, kad realųjį socializmą apibūdina ne teoriniai modeliai, bet negebėjimas tvarkyti socialinių reikalų – įveikti ūkio sąstingio, žinybinės biurokratijos, nuolatinio maisto produktų stygiaus, stabdyti artėjančios ekologinės katastrofos. Buvo pateiktas gan vaizdingas „realiojo socializmo“ paveikslas. Net neprireikė prisiminti stalinizmo.

Neatrodė, kad besiginčijančios pusės būtų viena kitą įtikinusios ar bent atsižvelgusios į viena kitos argumentus. Liko net nelabai aišku, apie kokį socializmą čia kalbama – teorinį marksizmo modelį ar sovietinį „brandųjį socializmą“ su jo nesėkmų priežastimis. Tiesą sakant, apie socializmą neišgirdau nieko naujo. Bet neišgirdau ir to, kas mane domino – svarstymų apie dabartinio kapitalizmo „ydas“, apie tai, ko gali tikėtis į kapitalizmą pasukusios Vidurio ir Rytų Europos šalys.

Atskiras forumas buvo skirtas tautinių santykių klausimams. Darbotvarkėje buvo ir mano pranešimas – apie Baltijos valstybių Liaudies frontus, jų keliamus tautų apsisprendimo siekius, einant

iki nepriklausomų Baltijos valstybių atkūrimo. Apie Baltijos šalių frontus čia jau buvo šis tas žinoma. Vis dėlto, daug kam iš klausytojų buvo netikėta, tiesiog šokiruojanti žinia, kad dabartinė Lietuva, Latvijos ir Estijos būklė yra Molotovo–Ribentropo susitarimo slaptųjų protokolų padarinys. Vėl neišvengta prieštarų nuomonių, klausimų ir vertinimų.

Jaunas vokiečių kareivis ėmė karštai dėstyti, jog kai kurios Sovietų Sąjungos tautos „perestrojkos“ skelbiamu viešumu naudojasi ne tam, kad plėtotų demokratiją ir stiprintų socializmą, bet nacionalizmo kurstymui. Pasigirdo ir daugiau balsų, beje, jaunų vokiečių, sakančių, kad lietuvių, latvių ir estų „rasistai“ persekioja atvykėlius rusų darbininkus, kad Baltijos valstybių liaudies frontų pagrindinis šūkis – „rusai lauk“ ir pan. Atremiant tokius puolimus, man daug kalbėti beveik neteko. Tą geriau už mane padarė pora kitų jaunų vokiečių, čia pat išitraukusių į diskusiją. Jie pareiškė, kad mažų tautų nepriklausomybės siekis nėra joks rasizmas, kad lietuviai, latviai ir estai turi teisę išsivaduoti, gyventi savo valstybėse, kaip, pavyzdžiui, palestiniečiai bei kitos išsilaisvinti siekiančios tautos.

Malonu buvo išgirsti panašią nuomonę ir iš maskviečių, gaila, neįsidėmėjau pavardžių. Viešai ir man privačiai jie sakė – jeigu tautos yra tokios sąmoningos ir taip tvirtai apsisprendusios, kaip Baltijos šalių, būti nepriklausomos, niekas neturi teisės kliudyti jų siekiams. Tik reikia išspręsti tautinių mažumų teisių klausimą.

Forumui pasibaigus, keli jauni vokiečiai manęs atsiprašė dėl jų žodžiais tariant, netaktiško jų tautiečių išpuolio. Kitą dieną tą patį padarė ir simpoziumo organizatorius bei vadovas dr. Jorgas Božė (Joerg Bohse). Negalėjau atsikratyti klausimo, ar tas išpuolis nebuvo kieno nors surežisuotas, žinant, kad bauginimai Baltijos šalių nacionalizmu tada buvo mėgiama sovietinės propagandos tema.

Apie simpoziumo debatus gan išsamiai rašė vokiečių spauda, buvau pastebėtas ir aš, teko kalbėtis su žurnalistais, atsakyti į klausimus. Simpoziumo debatai rado atgarsį ir Maskvos televizijoje. Grįžus į Vilnių, kolegos sakė, kad maskviškėje televizijos laidoje buvo paminėta, jog simpoziume dalyvauja Baltijos kraštų Liaudies frontų atstovai, šmėkštelėjo ir mano, skaitančio pranešimą, vaizdelis.

Tiubingenas, įspūdingas savo architektūra, beveik nenukentėjusia per karą, man imponavo ir savo garsiuoju universitetu, kuriame studijavo ir dėstė daug iškilių filosofų, mokslininkų, politikų. Taip pat ir keletas lietuvių. Su dėkingumu prisimenu Kristiną ir Hansą Nikolajevus, kurių svetinguose namuose praleidau kelias dienas.

Ryšys su jais atsinaujino, kai dabar, po trisdešimties metų, gavau Kristinos laišką, kuriame ji klausia, ar sutinku, kad metraštyje „Annaberger Annalen“ būtų spausdinamas mano neseniai pasirodęs straipsnis „Kaimynas vakaruose – iš rytų. Prūsijos nebeliko“ (Nepriklausomybės sąsiuviniai. Nr. 19, 2017). Žinoma, sutinku. Malonu, kad vokiečių skaitytojas galės susipažinti su požiūriu iš Lietuvos. Straipsnis turėtų pasirodyti 2019 m. rudenį.

1990 metų pradžioje gavau kvietimą į Roberto Šumano (R. Schumann) Europos instituto (*Robert Schumann Institute pour l'Europe*) rengiamą konferenciją „Europos Bendrija po 1990 m.“ (Robertas Šumanas buvo Prancūzijos užsienio reikalų ministras, vienas iš Europos anglies ir plieno bendrijos įkūrimo ir Europos vienijimosi projekto kūrėjų). Konferencija vyko gegužės 25–31 d. Enseranžo (Enserange) vietovėje Liuksemburge, viduramžių pilyje, vadovaujant jos savininkui ponui Benediktui Zamaronui. Apie Europos vienijimąsi konferencijoje buvo kalbama kaip apie nekeliančią abejonių perspektyvą ir būtinybę, jeigu norima, kad joje niekada nekilėtų karų, išnyktų buvusieji priešiški kumai. Svarstyta, kaip, siekiant

Wir sprachen mit

Bronislovas Kuzmickas
Einflussreiche Volksbewegung

Wer sich als Außenstehender einen Begriff machen möchte, wohin sich die sowjetischen Republiken des Baltikums entwickeln, sollte sich der historischen Methode bedienen, aber nicht von der Warte der eigenen Geschichte aus, erheilt wird auf solche Weise allenfalls eine Prognose der hierigen Verhältnisse. Die gegenwärtig in Osteuropa wie ein Flächenbrand um sich greifenden nationalen Unabhängigkeitsbestrebungen haben mit den Aufständischen in den europäischen Monarchien vor 150 Jahren so wenig zu tun wie die sich derzeit in der Bundesrepublik als Republikaner gerierende Rechtsaußenpartei mit den sogenannten „Volksfronten“.

Hinter letzterem Begriff, den Prof. Bronislovas Kuzmickas auf Deutsch mitüberständig übersetzt hat, versteht man in Baltikum bereits eine Massenbewegung, die am 23. August 1988 über 700 Kilometer weit spannte sich eine Menschenkette von Tallinn bis nach Vilnius, von Riga über Lettland nach Litauen, um an den 30. Juni vorzubereiten Hitler erinnern. „Eine Aktion“, sagte Kuzmickas, „der sich auf die russisch-sprechende Bevölkerung großen Eindruck gemacht hat. So etwa in

Bronislovas Kuzmickas, Philosophieprofessor in der litauischen Hauptstadt Vilnius, kam als einer der Vordenker der Volksbewegung „Sąjuda“ zur Tübinger Perestroika-Tagung.

Smoleckas, wo sich russische Arbeiter, die in einem Kernkraftwerk beschäftigt sind, in großer Zahl in die dies zu betonen ist dem Philosophieprofessor besonders wichtig vorangegangenen Diskussionsforum, das sich auf der Perestroika-Tagung mit den Nationalitätenkonflikten befaßte, die baltischen

Volksfronten des Chauvinismus geziehen wurden.

Bronislovas Kuzmickas ist ein gewählter, führender Repräsentant der litauischen „Sąjuda“, von der ein Vergleich mit der Bürgerinitiativbewegung im Westen seiner Ansicht nach eine bessere Vorstellung vermitteln vermag. „Sąjuda“ ist eine mittlerweile recht einflussreiche Volksbewegung ohne eine straffe Organisation geworden. „Es zählen ökologische Gruppen dazu, Frauengruppen, Jugendgruppen.“ Aufgabe von „Sąjuda“ sei es nun, all diese Initiativen zu koordinieren, miteinander zu verknüpfen, miteinander eine starke Organisation zu konstituieren sich Parteien: Sozialdemokraten, Liberale und Christdemokraten. Seit der Kenntnis haben schon etliche Intellektuelle die kommunistische Partei verlassen und bekennen sich zu anderen politischen Richtungen. Nach aber in, von denen er für die Sozialdemokraten die aussichtsreichste Perspektive sieht.

Damit sind jedoch noch längst nicht alle Organisationen genannt, die sich im öffentlichen Leben Litauens neuerdings bemerkbar machen. Wohlfahrtsvereine bildeten sich, ein Bauernverband, ein Arbeiterverband, Berufsgruppen wie solches ihrer Abhängigkeit von Moskau her mußten sich selbstständig. „Fragen“, erläutert Kuzmickas frühere

re Frustrationen am Beispiel des Moskauer Philosophenverbands, „doch von wenig bekommen“.

Wie viele andere seiner Kollegen habe er in der Vergangenheit, untergeordnet, engen ideologischen Bedingungen“ forschen müssen. Viele unserer Philosophen haben ob dieses Diktates persönliche Nachteile erlitten. „Literatur jeder Art sei zu er nicht gehabt habe, zu Lasten der für ihn wünschenswerten Entwicklung. Als sein grundlegendes der Kultur- und die Religionsphilosophie. Als Leiter der Abteilung „Geschichte der Litauischen Philosophie“ an der Akademie der Wissenschaften in Vilnius, der Hauptberufstätigung festgelegt, jedoch noch so mancher Traum nicht verwirklicht. Ich würde gerne ein Buch schreiben über die frische philosophische Interpretation der litauischen Philosophie. Ebenso würde ich gerne ein Buch schreiben über die Subjektivität des Menschseins aus der Analyse der persönlichen Erfahrung. Zeit dafür? Zunehmend erforderliche Professionalität erfordere, die „Sąjuda“ ein erhebliches Maß an vergangenen Jahren, haben doch in den baltischen Länder einen Riesenfortschritt gemacht“ in der politischen Bewusstseinsentwicklung. „Nimmt man beispielsweise Polen als Vergleichsmaßstab: Was dort mühsam in neun Jahren erreicht wurde, und wie dort jetzt über den Rechtsstaat diskutiert wird, davon hat das Baltikum einen

Größteil inne-
recht.“
Der 50-jährige
sor gilt als ein
„Sąjuda“. Er
in Litauen, wo
nachgesagt wi
Er wirkt eher
siert selten ge
seine Miene e
bei allem Ern
seines Volkes
Schritt für Me
trotz widerwe
Langst haben
verloren, solch
ten Themen a
aus auch mit
Mancherorts, n
skeptischer, r
diese Selbstst
Scheuklappen
verdecken. Kri
klagt Kuzmick
Absichten von
Kenntnis nehme
kulieren sich a
mistischen Ziele
sächlich jenen d
bewegung disk
Erklärte Wille se
tuelle: Gesellsch
cher, die allem a
als einem „mecha
genisch“ wie es
habe. Und insvie
gehörigkeit Litau
on in Finnland“
für sinngel. Ich
dabei; aber nur
eine demokratis
gewandelt wird“

Mes kalbėjome su Bronislovu Kuzmicku. Įtakingas tautinis judėjimas. Iš dienraščio „Südwest Presse“. 1989 m. spalio 30 d.

šio tikslu, galėtų būti užtikrintas tradicinių Europos vertybių tęstinumas, kaip turėtų klostytis kultūros ir technologijų, asmenybės ir visuomenės bei kiti esmingai svarbūs santykiai.

Neišvengta ir politinių temų. Vienas iš pretekstų jas svarstyti buvo tuomet dar „karšta“ naujiena – prieš porą mėnesių paskelbta Lietuvos nepriklausomybė. Matyt, kaip tik dėl to iš karto buvo pastebėtas ir mano, kaip Lietuvos parlamento atstovo, dalyvavimas. Vėliau sužinojau, kad rengiant konferenciją, jos tematika ir dalyviai labai domėjosi SSRS ambasadų Liuksemburge ir Belgijoje darbuotojai, primygtinai pageidavę, kad nebūtų svarstoma klausimų, susijusių su Lietuva. Į pageidavimus nebuvo atsizvelgta, tokių klausimų kilo, o gegužės 26 d. pirmoji pusė tik jiems buvo skirta.

Kai man buvo suteiktas žodis, apibūdinau dabartinę Lietuvos būklę, nepriklausomybės atkūrimo motyvus, pabrėžiau, kad tai yra vienintelė galimybė Lietuvai grįžti į demokratiškų Europos valstybių

pasaulį. Tai iš karto užkliuvo trims SSRS atstovams, kurių vienas nepriklausomybės paskelbimą be išlygų kvalifikavo kaip neteisėtą aktą, radikalaus nacionalizmo apraišką, pavojingą ne tik Sovietų Sąjungai. Bet pritariančių tokiam vertinimui neatsirado. Dauguma dalyvių – iš Prancūzijos, Belgijos, Anglijos, Lenkijos, Vengrijos – pripažino Lietuvos teisę atkurti nepriklausomybę, remdamiesi, daugiausia, istoriniais ir moraliniais argumentais. Ypač principingas Lietuvos nepriklausomybės šalininkas buvo vengrų kilmės prancūzų aristokratas Mari Pjeras Žerando-Telekis (Marie-Pierre Gerando-Telekis), pasirodęs ir kaip puikus istorijos žinovas.

Sovietų atstovai su savo kaltinimais neatlyžo, juos tęsė ir neoficialioje aplinkoje, net ir sėdint prie pietų stalo. Tik keitėsi tonas. Vienas jų mane ir kitus įtikinėjo, kad Lietuvos nepriklausomybės siekio įgyvendinimą reikėjo atidėti, paieškoti kitokių būdų, nes dabar, esą, daug svarbiau veikti visiems kartu, vienyti jėgas kovojant su stagnacija, stalininiu palikimu, tad jokių būdų nereikėjo skirstytis.

Belgų žurnalistai paprašė manęs parengti prancūziškai maždaug penkių minučių tekstą apie dabartinę Lietuvos padėtį Belgijos ir Liuksemburgo, gal ir Prancūzijos radijams ir televizijoms. Tekstą rengti kalbiniu požiūriu man padėjo ponas Zamaronas. Porą kartų parepetavęs, perskaičiau jį prancūziškai prieš televizijos kamerą. Tekstas, be televizijos, pateko ir į trijų šalių spaudą.

Konferencijos antroji dalis ir vyriausybės priėmimas gegužės 28 d. vyko Liuksemburgo mieste. Ten man, kaip ką tik „atsiskyriusios“ nuo SSRS valstybės atstovui, netrūko dėmesio. Buvau pristatytas Europos Bendrijos prezidentui Žakui Santerui (Jacques Santer), Europos Komisijos prezidentui Žakui Delorui (Jacques Delor) ir elegantiškam jaunuoliui – Liuksemburgo Didžiosios Kunigaikštystės princui Henriui.

Lietuvai skirtas posėdis konferencijoje R. Šumano institute
Liuksemburge. B. Kuzmickas – kairėje. 1990 m. gegužės 26 d.

Neilgai trukus, 1990 m. birželio 28 – liepos 1 d. Vienoje, Žmogaus mokslų institute (*Institut für Wissenschaften vom Menschen*) buvo surengta aukšto lygio tarptautinė konferencija „Centrinė Europa kelyje į demokratiją“ (*Central Europe on the Way to Democracy*). Į ją buvo pakviestas V. Landsbergis, bet jis negalėjo atitrūkti nuo reikalų, teko vykti man.

Konferencija išskirtinė, į ją atvyko plačiai žinomi Europos ir Amerikos intelektualai ir politikai, tokie kaip Timotis Gartonas Ešas (Timothy Garton Ash), Lešekas Kolakovskis (Leszek Kolakowski, Oksfordas), Ernestas Gelneris (Ernest Gellner, Kembridžas), Jurgenas Habermasas (Jurgen Habermas, Frankfurtas prie Maino), Džordžas Sorosas (George Soros, Niujorkas), Zbignevas Bžezinskis (Zbigniew Brzezinski, Vašingtonas), Rita Ziusmut (Rita Sussmuth,

Bona). Iš Lenkijos buvo Lechas Valensa (Lech Wałęsa), Jacekas Kuronis, Adamas Michnikas, Bronislavas Geremekas, iš Estijos – Marju Lauristin, iš Rusijos – Maskvos meras Gavrilas Popovas ir kt. Turėjau progos su jais susipažinti, su kai kuriais ir pasikalbėti. Pokalbiai vyko kelias dienas, buvo aptariami politiniai, ekonominiai, tautiniai Sovietų Sąjungos žlugimo padariniai ir Europos ateitis.

Dėmesio centre – demokratija. Vokietijos Bundestago prezidentė Rita Ziusmut savo pranešime pabrėžė, kad išsilaisvinančioms iš komunizmo tautoms nebus lengva kurti ar atkurti demokratines santvarkas, be to, tai darydamos, jos nebūtinai turėtų vadovautis vakarietiškais modeliais. Labai neaišku, ar pasiteisins Vokietijos Federacinės Respublikos demokratijos modelio perkėlimas į buvusią Vokietijos Demokratinę Respubliką. Juo labiau tai pasakytina apie šalis, esančias toliau į Rytus.

Rūpestis dėl demokratijos atkūrimo sunkumų, dėl tykančių pavojų buvo reiškiamas ir kituose pranešimuose bei debatuose. Vienas iš pavojų buvo tai, kad pokomunistinėse šalyse demokratija nebuvo populiaru plačiuose gyventojų sluoksniuose arba buvo iškreiptai suprantama. Todėl iš pradžių teko remtis teisinėmis institucijomis, kurios taip pat nebuvo stiprioji naujųjų demokratijų sritis.

Kiti kalbėtojai atkreipė dėmesį, kad vienas didžiausių pavojų, tykančių atgimstančias demokratijas, yra įvairių atspalvių populizmas, galintis ilgam iškreipti demokratėjimo vyksmą. Su populizmo banga gali prasibrauti į valdžią neokomunistai, mokantys kaitaliooti savo išvaizdą, pasinaudoti ekonominiais sunkumais ir jaunųjų demokratijų klaidomis. Kita vertus, su populistiniais šūkiams gali įsitvirtinti antikomunistinė diktatūra. Lenkas Adamas Michnikas net pabrėžė: bijau, kad po komunistinės diktatūros netektų kilti į kovą ir su antikomunistine diktatūra.

Ne vieno pranešėjo nuomone, pavojingas ir nacionalizmas, užpildantis idėjinį vakuumą, atsivėrusį atmetus komunistinę ideologiją. Nacionalizmas gali kai kur atgaivinti XIX ir XX amžiaus pradžios tautinius konfliktus ir sukelti pasibaisėtinus karus. Tai dabar matome Balkanuose. Vakaram nepalaikė SSRS vykstančių tautinių judėjimų ne todėl, kad turėtų ką nors prieš tautų siekius, o dėl to, kad baiminasi tarptautinių konfliktų, ypač rusiškojo nacionalizmo atsakomųjų reakcijų.

Rusų politologas, marksizmo kritikas Aleksandras Cipko pastebėjo: nėra baisesnio nacionalizmo už tą, kuris suaugęs su komunistine ideologija. Taigi, nusidažęs raudonai ruda spalva. Kaip tik tokiu ir gali virsti rusiškas nacionalizmas. Taip neturėtų atsitikti, jeigu atsikurtų normalus rusų tautinis tapatumas, jeigu iš jo kas nors dar liko po bolševikinio valdymo dešimtmečių. Lenkų politologas Adamas Michnikas pastebėjo, kad yra ir kita problema – ar į pokomunistinę Rytų Europą nepersimes vakarietiškojo fašizmo bacilų. Tam palanki dirva yra visuomenės pasyvumas, pilietinio sąmoningumo stoka, nusivylimas. Kaip tik to ir reikia kokiam nors apsišaukėliui, „rodančiam kelią“.

Maskvos meras G. Popovas kėlė nuosavybės santykių, privatizacijos klausimą. Demokratinių pokyčių aplinkoje, nuogaštavo jis, nesimato, kad formuotųsi nauji nuosavybės santykiai. Daug rūpesčių kelia privatizacija, nes nebėra nei buvusių savininkų, nei mokančių nuosavybę valdyti. Bet blogiausia, kad Rusijoje išnyko žmonių tipas, nuosavybės teisę siejančių su moraline atsakomybe. Kolchozinė sistema kaimuose numarino nuosavybės sąmonę, individualios atsakomybės už ją jausmą. Vakarykščiai kolchozininkai jau nebenori imti žemės, prisiimti atsakomybės už ją. Tai, ką girdėjau, priėmiau kaip įvairiapusių, gerai argumentuotus

prasidedančio pokomunistinio laikotarpio Vidurio ir Rytų Europoje apibūdinimus. Galvojau, kiek jie tinka Lietuvai, atsidūrusiai plačioje tarptautinio masto pokyčių tėkmėje.

Pranešimuose ir pokalbiuose išgirsdavau ir Lietuvos, tik prieš trejetą mėnesių atkūrusios nepriklausomybę, vardą. Kad tai jau plačiai žinoma, džiugino, tačiau šiek tiek nuvylė kitkas. Atrodė, kad Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas daugelį domina daugiau tik „teoriškai“, kaip savotiškas „rizikos atvejis“, „eksperimentas“, kuris gali pavykti, bet gali ir nepavykti. Rezultatas, koks bebūtų, reikšmingas, pirmiausia, bendruoju totalitarizmo griuvimo ir demokratizacijos atsikūrimo rytinėje Europos dalyje požiūriu. Tuo netenka abejoti, tačiau antrame plane pasilieka kitas, veiksmingas ir ne mažiau svarbus totalitarizmo žlugimo motyvas – tautų išsivadavimo siekis.

Mane kaip tik ir domino ne vien demokratėjimo tema savaime, bet ir, gal net labiau, kaip šis vyksmas siejasi su tautų apsisprendimo teise, kaip galėtų pasitarnauti Lietuvos nepriklausomybės tarptautiniam pripažinimui. Ne su vienu konferencijos dalyviu apie tai kalbėjau, tačiau neišgirdau nieko rimtesnio.

Konferencijos dalyvius daugiau domino individo, ne tautų teisės, demokratijos būklė viename ar kitame regione apskritai. Be to, tautiškumo klausimas ne vienam asocijavosi daugiau su nekeliančiu pasitikėjimo nacionalizmu, negu su tautų teise apsispręsti, išlaikyti savo tapatumą. Apie tokią teisę užsiminė tik istorijos profesorius Michaelis Šturneris (Michael Sturner) iš Vokietijos, pasakęs, kad Vilniaus sprendimas (Kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktas – B. K.) vertintinas labai teigiamai, nes taikiai ir oriai padėjo likviduoti imperiją. Jeigu gerai atsimenu, tas pats profesorius parodė man naują laikraščio „Frankfurter Allgemeine Zeitung“ numerį,

kuriame buvo rašoma, kad Maskva sustabdė ekonominę Lietuvos blokadą. Tai buvo netikėta gera naujiena.

Baltijos šalių požiūrį į buvusią situaciją dėščiau aš ir estų sociologė bei politikė Marju Lauristin. Ji, be kitų dalykų, pabrėžė, kad Vakarų šalys pastaruosius dešimtmečius laikėsi dvigubų standartų kolonializmo atžvilgiu – suteikdamos laisvę savo kolonijoms, užmerkė akis prieš sovietinį kolonializmą ir ištisų tautų naikinimą. Sovietinė ideologizuota kultūra slopino tautines kultūras, suvalstybinta ekonomika taip pat tampa tautos pavergimo būdu. Okupacijas patiriančios tautos neturi teisinių saviginos priemonių, todėl būtina sukurti tokių teisių sistemą.

Aš skaičiau pranešimą „Tautinės vertybės ir demokratizacija“, bandžiau aiškinti, kodėl vakariečių nepasitikėjimas nacionalizmu yra nepagrįstas. Diskusijoje tema „Kokia Europa?“ stengiausi paaiškinti sovietinės ideologijos deformuojantį poveikį tautos kultūriniam tapatumui (keičiami vietovių pavadinimai, griaujami istoriniai paminklai) ir tapatumo gaivinimą, atgyjant demokratijai. Šioje diskusijoje kalbėta ir apie būsimąją Europos konstituciją, nors tai tada atrodė tolimos ateities vizija.

Negalėjau nepastebėti, kad pranešimuose ir diskusijose beveik nebuvo tokiuose renginiuose įprastų pagyrų M. Gorbačiovo politikai. Konferencijoje vyravusią nuomonę apie tą politiką per diskusiją glaustai nusakė amerikiečių politologas Z. Bžezinskis: Jis sakė: nenorime, kad Gorbačiovas pralaimėtų, bet demokratijos sėkmė svarbiau, negu Gorbačiovo sėkmė.

Lenkijos „Solidarumo“ judėjimo lyderis Lechas Valensa (Waleša), kuriam buvau pristatytas, neparodė domėjimosi nei Lietuva, nei manimi. Tuo jis skyrėsi nuo savo tautiečių B. Geremeko ir J. Kuronio, su kuriais lengvai užsimezgė rimti pokalbiai. Skyrėsi

ir nuo jau minėto Z. Bžezinskio, kuris sakė, kad iš tolo stebi, kas vyksta Lietuvoje, ir mano, jog tai turi reikšmės demokratizacijos vyksmui visoje pokomunistinėje Europoje. Išliko atmintyje pokalbis su iškiliuoju amerikiečių filantropu Džordžu Sorosu: jį domino, ar Lietuvoje atsigauna spaudos laisvė, kokia perspektyva nusimato nuosavybės privatizavimui. Su Dž. Sorosu vėliau teko susitikti Vilniuje. Su žinomu katalikiškos pakraipos lenkų filosofu Jozefu Tišneriu (Tiszner) (keletą jo straipsnių buvau skaitęs) radome įdomią temą apie pokomunistinių visuomenių žmonių dvasinę būseną. Po vieno posėdžio buvau pakviestas pasikalbėti su Austrijos užsienio reikalų ministru Aloisu Moku (Alois Mock), jis gan detaliai domėjosi Lietuvos vidaus situacija ir santykiais su Rusija.

Europos diena Šveicarijoje

Tarp valstybių, pripažinusių nepriklausomybę atkūrusią Lietuvą, buvo ir Šveicarija, tai padariusi 1991 m. rugpjūčio 28 dieną. Tuomet atėjo Vytautui Landsbergiui adresuotas telefaksas, kuriame rašoma, kad Šveicarijos Konfederacijos prezidentas Flavijas Kotis (Flavio Cotti) praneša, jog Šveicarijos Vyriausybė nusprendė atkurti pilnus abipusius santykius tarp Šveicarijos ir nepriklausomos suverenios Lietuvos Respublikos. Toliau buvo rašoma, kad kviečiama dviejų aukšto rango valstybės atstovų su žmonėmis delegacija į šventę – Europos dieną, vyksiančią rugsėjo 6–8 dienomis. V. Landsbergis paprašė, kad į šventę vykčiau aš.

Pretekstas istorinis ir labai rimtas – Šveicarija rengėsi švęsti savo egzistavimo 700 metų sukaktį. 1291 m. trijų kalnų apylinkių bendruomenės sudarė tarpusavio sutartį, kuria ir prasidėjo Šveicarijos Federacija. Atlaikiusi nelengvus šimtmečių išbandymus, ji išaugo iki keliolikos kantonų. Jubiliejinių renginių kulminacija ir

B. Kuzmickas kalbasi su šventės dalyviais Sent Morico oro uoste Šveicarijoje. 1991 m. rugsėjo 6 d.

turėjo būti iškilminga Europos dienos šventė, vyksianti rugsėjo 7 d. Sils Maria kurorte.

Į šventę buvo pakviesti visų Europos valstybių, neišskiriant ir tik ką pripažintų trijų Baltijos valstybių, atstovai. Kad kelionė nevargintų, rengėjai atsiumtė nedidelį lėktuvą, kuris Talino, Rygos ir Vilniaus oro uostuose paėmė kviestuosius asmenis ir nuskraidino į mažą Sent Morico oro uostą, esantį tarp kalnų ir pievų, kuriose ganėsi žalmargės karvės su skambaliukais po kaklais. Latvijai atstovavo mano kolega pagal pareigas ir geras bičiulis Andrejas Krastinis, Estijai – parlamento narys Indrekas Tomė (Toome). Lietuvai atstovavau aš su žmona Leonarda, skrido ir mano padėjėjas Kastytis Skusėnas.

Atvykę buvome įkurdinti prašmatniame „Sent Morico rūmų“ viešbutyje. Prieš sėdant už vakarienės stalo, buvome pristatyti ir su-

Europos jaunieji monarchai, šventės dalyviai. Iš kairės: Lichtenšteino princas Aloyzas, Monako princas Albertas, Liuksemburgo princesė Marija Tereza ir princas Henris. 1991 m. rugsėjo 8 d.

pažindinti su keliais kitais šventės dalyviais. Pirmiausia, su jaunaisiais Europos monarchais – Liuksemburgo princu Henriu ir princese Marija Tereza (Maria Teresa), Ispanijos princu Filipu Burbonu (Filipe de Bourbon), Monako princu Albertu, Lichtenšteino princu Aloyzu (Alois de Lichtenstein), Belgijos princu Filipu (Philippe de Belgique), Danijos princu Frederiku. Visi jauni ir gražūs.

Liuksemburgo princas Henris prisiminė, kad jau buvome susitikę prieš metus Vienoje, konferencijoje Europos ateities klausimais. Trumpi pokalbiai, sveikinimai, linkėjimai. Mums, Baltijos šalių atstovams, kaip savotiškiems „naujiesiems europiečiams“, buvo parodytas ypatingas dėmesys. Reta proga matyti tokių iškilų asmenų – būsimųjų „karalių“ draugiją.

Europos diena. Nuotraukos gilumoje, po vėliavomis, galima įžiūrėti B. Kuzmicką, kalbantį Baltijos valstybių atstovų vardu. Sent Moricas, Šveicarija. 1991 m. rugsėjo 7 d.

Tuoj pat paaiškėjo, kad kitą dieną, rugsėjo 7-ąją, vyksiančiose oficialiose išskilmėse vienam iš Baltijos valstybių atstovų visų trijų vardu teks sakyti trumpą kalbą. Nė vienas nereiškėme noro, tačiau kolegos žiūrėjo į mane ir sakyti kalbą pavedė man. Nors kalba turėjo vien simbolinę reikšmę, vis tik reikėjo gerai pagalvoti, ką pasakyti, nes auditorija labai garbinga, o proga unikali. Tam teko skirti nemažą dalį nakties. Ryte jau turėjau tekstelį angliškai, nors buvau pradėjęs vokiškai, nes aplinkui buvo kalbama daugiausia vokiškai ir prancūziškai.

Šventės oficialioji dalis vyko specialiai pastatytoje palapinėje, talpinančioje apie pusantro tūkstančio žmonių. Šventės lozungas – „Šveicarijai 700 metų“. Tačiau prelegentų kalbos buvo skirtos ne

tiek garbingai praeičiai, kiek Europos ateities vizijoms, teigiant, kad Šveicarijos Federacija gali būti laikoma Europos vienijimosi pirm-take ir sektinu modeliu.

Šveicarijos Nacionalinės Tarybos prezidentas Ulrichas Bre-mis (Breimi), kalbėdamas per iškilmes, minėjo ir Baltijos tautas ir klausė: „Ar turime teisę atitraukti šių naujų valstybių atstovus nuo jų rūpesčių, kad švęstų metines tautos, kuriai pasisėkė?“ Ir baig-damas: „Pastarosiomis dienomis šios tautos parodė mums laisvės jėgą, šiandien mes norime parodyti joms solidarumo jėgą“.

Man teko kalbėti septintam. Paskelbus, kad kalbės nepriklauso-mybę paskelbusių Baltijos valstybių atstovas, kilo tikros ovacijos. Savo kalboje, po oficialių frazių, pasakiau, kad Baltijos valstybės yra vienintelės Europoje, kurioms tik dabar baigėsi Antrasis pa-saulinis karas, kad Europa be nepriklausomų Lietuvos, Latvijos ir Estijos būtų vakar dienos Europa, kaip ir Baltijos valstybės, atskir-tos nuo Europos tautų bendruomenės. Esame laimingi, kad galime dalyvauti šioje šventėje, skirtoje Europai, kuri tampa vis laisvesnė, humaniškesnė ir europiškesnė.

Per visą šventę Baltijos šalių atstovams netrūko dėmesio. Mus sveikino įvairių šalių politikai, tarp jų ir jau pažįstamas Vokietijos Bundestago Užsienio reikalų komiteto pirmininkas Hansas fon Šterkenas (von Sterken). Baltijos šalių atstovams buvo skirtos vie-tos tarp garbingiausių svečių. Per pietus buvome susodinti taip, kad galėjome bendrauti su jaunaisiais Europos karališkųjų sostų pavel-dėtojais. Mano kaimynai – Belgijos princas Filipas ir Lichtenšteino princas Aloyzas – domėjosi Lietuva, klausė, kaip gali klostytis santy-kiai su SSRS, šiai tik vakar pripažinus mūsų nepriklausomybę (SSRS Lietuvos valstybę pripažino 1991 m. rugsėjo 6 d. – B. K.). Per oficia-lią vakarienę buvome supažindinti ir su Jungtinės Karalystės princu

Čarlzu (Charles), kuris atvyko vėluodamas, tik į oficialiosios dalies pabaigą. Dėmesį Baltijos valstybių atstovams rodė ir tai, kad 32 valstybių vėliavų eilėje pirmosios kabėjo Baltijos valstybių vėliavos.

Laikraštis „La Suisse“ (1991 m. rugsėjo 8 d.) apie iškilmes jau pirmojoje pastraipoje rašė: „Europa yra sena, Europa yra taip pat jauna. [...] vakar ji priėmė savo naujas mažąsias seses – Baltijos valstybes“. Europos dienos šventė mums, Baltijos valstybių atstovams, buvo ypač svarbi. Dalyvavimas joje simboliškai patvirtino, kad Baltijos valstybės yra galutinai pripažintos ir priimtos į demokratiškų Europos valstybių draugiją. Kitą dieną tas pats nedidelis lėktuvas parskraidino mus namo – į Baltijos valstybių sostines.

Gedulas Bratislavoje

Sovietmečio politinio gyvenimo pilkumą sudrumstė 1968 m. Čekoslovakijoje prasidėjęs vadinamasis Prahos pavasaris, kai tenykštė Komunistų partijos vadovybė, vadovaujama Aleksandro Dubčeko, pradėjo vykdyti reformas, siekdama atsikratyti stalinistinio palikimo ir kurti socializmą „žmogišku veidu“. Mano bendraamžiams ir man tai darė didelį įspūdį. Kaip ir 1956 metų Vengrijos revoliucija, tai parodė vadinamosios socialistinės sistemos vidinį silpnumą, sujudino jos pamatus.

Vengrijoje demokratinį visuomenės pakilimą ir permainų siekį nuslopino sovietų tankai. Dabar pasaulis stebėjo įvykius Čekoslovakijoje ir su nerimu laukė, kaip bus toliau. Laukti teko neilgai. Maskvos nurodymu į Čekoslovakiją įžengė kaimyninių komunistinių šalių karinės pajėgos, reformos buvo sustabdytos, A. Dubčekas nušalintas nuo valdžios. Nors nesėkmingai pasibaigęs, užmojis reformuoti socializmą buvo dar viena tarptautinės komunistinio sistemos irimo apraiška. Dubčeko vardas plačiai nuskambėjo

**Hlboko zarmútení oznamujeme,
že vážený pán**

Alexander Dubček

**poslanec a člen Predsedníctva FZ ČSFR
predseda Sociálnodemokratickej strany Slovenska
bývalý predseda FZ ČSFR**

**zomrel dňa 7. novembra 1992 vo veku
nedožitých 71 rokov**

Posledné rozlúčenie sa uskutoční
v sobotu 14. novembra 1992 o 11.00 hodine
v Slovenskom národnom divadle v Bratislave.

Telesné pozostatky zosnulého budú uložené na cintoríne
v Slávičom údolí v Bratislave.

Kancelária Federálneho zhromaždenia ČSFR
Vinohradská 1, Praha 1

Komisia pre posledné rozlúčenie s p. Alexandrom Dubčekom:
MICHAL KOVÁČ, JAN STRÁSKÝ, FILIP ŠEDIVÝ, IVAN GAŠPAROVIČ, VLADIMÍR MEČIAR,
JOZEF MORAVČÍK, MILAN KŇAŽKO, DUBOR BYSTRICKÝ, IVAN FÍŠERA, VĚNEK ŠILHÁN,
VLADIMÍR ZAVÁZAL, VÁCLAV JELÍNEK, IVAN LEXA, GABRIEL DZUREK

Menom rodiny:

MUDr. PAVOL DUBČEK S RODINOU, ING. PETER DUBČEK,
ING. MILAN DUBČEK S RODINOU

Giliai nuliūdę pranešame...

pasaulyje, tapo permainų siekiančio komunistinio lyderio simboliu, savotišku M. Gorbačiovo „pertvarkos“ pirmtaku.

1992 m. lapkričio pradžioje atėjo pranešimas apie staigią Aleksandro Dubčekio mirtį.

Man, kaip AT-AS atstovui, teko pareiga dalyvauti jo laidotuviuose Bratislavoje. Per Varšuvą ir Vieną pasiekęs Slovakijos sostinę, iš karto atsidūriau jau atvykusių įvairių valstybių aukštų pareigūnų aplinkoje. Per laidotuvių ceremoniją, kaip jau pažįstamą, mane užkalbino Vokietijos Bundestago pirmininkė Rita Ziusmut – apgailėstavome dėl iškilaus politiko netekties.

Turėjau Vytauto Landsbergio prašymą – perduoti jo užuojautą ir linkėjimus neseniai atsistatydinusiame Čekoslovakijos prezidentui, buvusiam garsiam disidentui, dramaturgui Václavui Havelui. Dėl protokolinių formalumų tai padaryti nebuvo paprasta, tinkama proga atsirado tik per gedulingą priėmimą. V. Havelas, savo ruožtu, perdavė linkėjimus V. Landsbergiui ir Lietuvos AT-AS.

Nesutarimai

Pirmosios kadencijos AT-AS deputatai garbingai atliko savo istorinę misiją – didžiąją balsų daugumą priėmė Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės Atkūrimo Aktą, klojo įstatyminius valstybės pamatus. Kartu su Vyriausybės nariais atlaikė daugiau nei pusantrų metų trukusią ekonominę blokadą, ėjo išvien su tauta per 1991 m. sausio 13-osios sovietinių kariškių agresiją. Atsilaikė prieš grėsmę, kurią valstybės viduje kėlė priešiški sovietinio OMON'o daliniai. Sėkmingai mezgė ir plėtojo diplomatinis santykius su užsienio valstybėmis, sulaukė jų pripažinimų. Tiek išorės grėsmių, tiek esminių valstybės atkūrimo reikalų atžvilgiu AT-AS buvo susitelkęs ir vieningas.

Žiūrint iš vidaus, vienybės buvo gerokai mažiau. Kūrėsi frakcijos, su jomis ryškėjo deputatų politinis skaidymasis. Kadencijos pabaigoje buvo devynios frakcijos ir dar grupė frakcijoms nepriklausančių deputatų. Kaip jau minėta, aš priklausiau Nuosaikiųjų frakcijai, turinčiai šešiolika narių. Santykiai tarp frakcijų klostėsi permainingai, nes skyrėsi, kartais ir gana smarkiai, požiūriai į priimamus įstatymus bei kai kuriuos valstybinius reikalus.

Frakcijos išsidėstė apytikriai pagal „dešinės“–„centro“–„kairės“ skalę. Reikia pastebėti, kad tuo metu Lietuvoje, kaip ir kitose „pokomunistinėse“ visuomenėse, politinis „kairumas“ ir „dešinumas“ nebūtinai atitiko tuos politinius ir ekonominius kriterijus, kurie apibūdina politines orientacijas tradiciškai demokratiškose šalyse. Jau tuomet kilo klausimas, kiek dešiniųjų „dešinumas“ Lietuvoje yra motyvuotas ekonomiškai, žinant, kad didžiausią ekonominę galią valstybinės nuosavybės privatizavimo („prichvatizavimo“) būdu įgijo buvusioji sovietinė nomenklatūra? Dauguma jos atstovų priklausė LDDP – taip persivadinusiai Lietuvos komunistų partijai, laikančiai save kairiąja politine jėga. Dėl to tampa neaiškus ir kairiųjų „kairumas“, matant, kad daug kur „pirmaisiais kapitalistais“ tapo ne kas kita, o ano meto „pirmieji komunistai“ – buvusieji įmonių vadovai, partijos komitetų sekretoriai ir pan.

Susiklostė tokia politinė situacija, kad dešiniąją orientaciją apibūdino ne tiek realus ekonominis pagrindas, privačios nuosavybės ir laisvos rinkos propagavimas, kiek sovietinės santvarkos, komunizmo atmetimas, aiškiai skiriant tikrąją nepriklausomybę nuo kokios nors satelitinės nepriklausomybės, nuo „suverenumo sudėtyje“.

Aiškesnių kriterijų dar labiau stokojo politikos arenoje pasirodęs Centro judėjimas, AT-AS atstovaujamas Sąjūdžio centro

frakcijos. Neturint tikslesnės politinės apibrėžties, buvo sunkiai įmanoma nuosekli strategija, nebent ja būtų buvęs laikomas siekis balansuoti tolstančius vienas nuo kito politinius sparnus, propaguojant savotišką „vidurio kelią“. Bet tai buvo ne atitinkamos politinės tradicijos tąsa, o tik dabartinės konjunktūros padarinys, vienais atvejais nuo „centro“ lengvai svyrant į kairę, kitais – į dešinę. Nepaisant termino neapibrėžtumo, „centriškumo“ idėja buvo patraukli, daug kas savo politinę orientaciją apibūdino kaip „centro dešinę“ ar „centro kairę“.

Pirmosios kadencijos AT-AS deputatams teko spręsti daug tokių klausimų, kurie sukeldavo sunkias diskusijas ir ilgalaikius nesutarimus. Vienas iš tokių buvo ginkluotųjų pajėgų kūrimas. Kai kurie kairiosios pakraipos deputatai pasisakė prieš karinių pajėgų kūrimą. „Su kuo rengiamės kariauti?“ – pasišaipydami klausdavo jie iš tribūnos. „Su kiekvienu galimu agresoriumi“, – tebuvo galimas atsakymas. Nutarimas dėl ginkluotųjų pajėgų kūrimo vis tik buvo priimtas.

Savo svarba išsiskyrė Lietuvos Respublikos Konstitucijos projekto rengimas. Dirbo dvi deputatų grupės, siūlydamos Konstitucijos variantus, kurie skyrėsi daugiausia tuo, kad viename galios pirmumą buvo numatoma suteikti prezidento institucijai, kitame – Seimui. Pasidalijome į dvi stovyklas – „parlamentinės demokratijos šalininkus ir prezidentinės respublikos šalininkus“ (Liutkevičienė, Andriukaitis 2012: 302). Abu variantai turėjo šalininkų, nelengvai susikalbančių tarpusavyje. Ypač sunkiai sekėsi tartis dėl prezidento įgaliojimų, jų išplėtimo. Svarstymą sunkino tai, kad klausimas buvo suasmenintas, daugiausia dešiniųjų – numatant ir konkretų kandidatą į tą aukštą postą. Tai – AT-AS pirmininkas Vytautas Landsbergis. Labiausiai kaip tik dėl to nemaža dalis deputatų

nepritarė prezidento galių išplėtimui, vertino tai kaip kelio tiesimą į vieno asmens autoritarizmą. Vienas iš taip manančių buvo centristas Romualdas Ozolas, dienoraštyje rašęs, kad reikia nepasiduoti ir eiti iki galo – „Landsbergio autoritarizmas blogiau už šiandienos chaosą“ (Ozolas 2010: 428).

Sąjūdžio centro frakcijos narys Egidijus Bičkauskas, vertindamas situaciją, rašė: „Ypač visiems rūpėjo, kad būsimasis Respublikos Prezidentas neįgytų įgaliojimų, kurie užprogramuotų nesutarimus bei konfliktus su demokratiškai rinkta tautos atstove – Seimu“ (Bičkauskas 2000: 198). Galiausiai suvokta, kad kito kelio, kaip sutarimo ieškojimas, nėra, būtina siekti valdžių balanso. Šio uždavinio ėmėsi kaip tik Vytautas Landsbergis, kompromisas buvo pasiektas.

Žvelgiant į priekį, reikia konstatuoti, kad 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstitucija buvo priimta referendumu, o 1992 m. lapkričio 6 d. AT-AS pasirašytas Konstitucijos Aktas. Kompromisas dėl Konstitucijos pasiektas, bet įtampos neatslūgo. Jeigu kadencijos pradžioje AT-AS daugumą sudarė dešinėsios pakraipos frakcijų nariai, tai vėliau padėtis ėmė keistis. Nuo Lietuvos tautininkų frakcijos atsiskyre deputatai 1992 m. pradžioje įkūrė Tautos pažangos frakciją. Jos nariai, iš pradžių pasižymėję patriotiška antikomunistine retorika, netrukus pakrypo į kairę ir įsiliejo į opozicinę „naujosios kairės“ daugumą. Tiksliau pasakius, „perbėgo“ į LDDP pusę, šiai laimėjus 1992 metų rinkimus į AT-AS. Kai kurie iš jų A. Šleževičiaus Vyriausybėje iš karto gavo solidžias valstybines tarnybas.

Opozicija, kurios branduolį sudarė LDDP frakcija, kurią rėmė daug kas iš Centro, Liberalų, Tautos pažangos frakcijų, siekė dominuoti AT-AS, daryti poveikį sprendimams, kontroliuoti žiniasklaidą, taip ruošiant dirvą kai kuriems svarbiems politiniams

pokyčiams. Tokia pačia linkme opozicija veikė visoje Lietuvoje ir gana sėkmingai. Tam palanki aplinkybė buvo nemažos visuomenės dalies patiriami ekonominiai sunkumai, ypač nedarbas, kuriuos sukėlė kai kurių ekonominių ir socialinių struktūrų suirimas, blokada, kiti staigaus perėjimo į „laikinį kapitalizmą“ reiškiniai.

Dėl viso to opozicijai nebuvo sudėtinga kaltinti valdančiąją daugumą. Tam talkino nepriklausoma save laikančios, nors nesunku buvo nuspėti, nuo ko priklausančios, žiniasklaidos dalis. Kai kurių periodinių leidinių puslapiuose buvo galima perskaityti gąsdinimų vos ne fašizmo atėjimu ar badmečiu. Apie tai primena 1991 m. gegužės 2 d. K. Antanavičiaus AT-AS perskaitytas grupės deputatų pareiškimas „Teroras ateina?“ (Diena. 1993, p.143).

Prasidėjo abipusiai kaltinimai, švaistymasis „kompromatais“, ypač dėl įtarimų bendradarbiavus su sovietine saugumo tarnyba. Už politinių argumentų neretai slypėjo asmeniniai, emociniai motyvai, kritikos taikinyms buvo ne tiek dešiniųjų siūlomi sprendimai, kiek jų vadovaujantys asmenys. Pirmiausia kliuvo AT-AS pirminkas V. Landsbergis, priskiriant jam vienvaldystės siekį.

Centristas R. Ozolas reikalavo, kad V. Landsbergis būtų nušalintas, taip rašė ir savo dienoraštyje (Ozolas 2010: 370). Kalbėjo, kad priešpriešas reikia spręsti kraštutiniais būdais. LDDP frakcijos narys Bronislovas Genzelis perskaitė LDDP pareiškimą dėl galimų provokacijų prieš partiją ir, pasak R. Ozolo, neištvėrė, nepasakęs keletą žodžių „nuo savęs“ (Ozolas 2010: 458).

Tai buvo užgaulūs žodžiai V. Landsbergio adresu. Už tokį poelgį buvo pašalintas iš posėdžių salės, svarstytas Mandatų ir etikos komisijoje.

Nebuvo lengva suvokti, kada kritika ir kaltinimai išreiškia pilietišką rūpestį dėl valstybės būklės, o kada norą tą valstybę silpninti

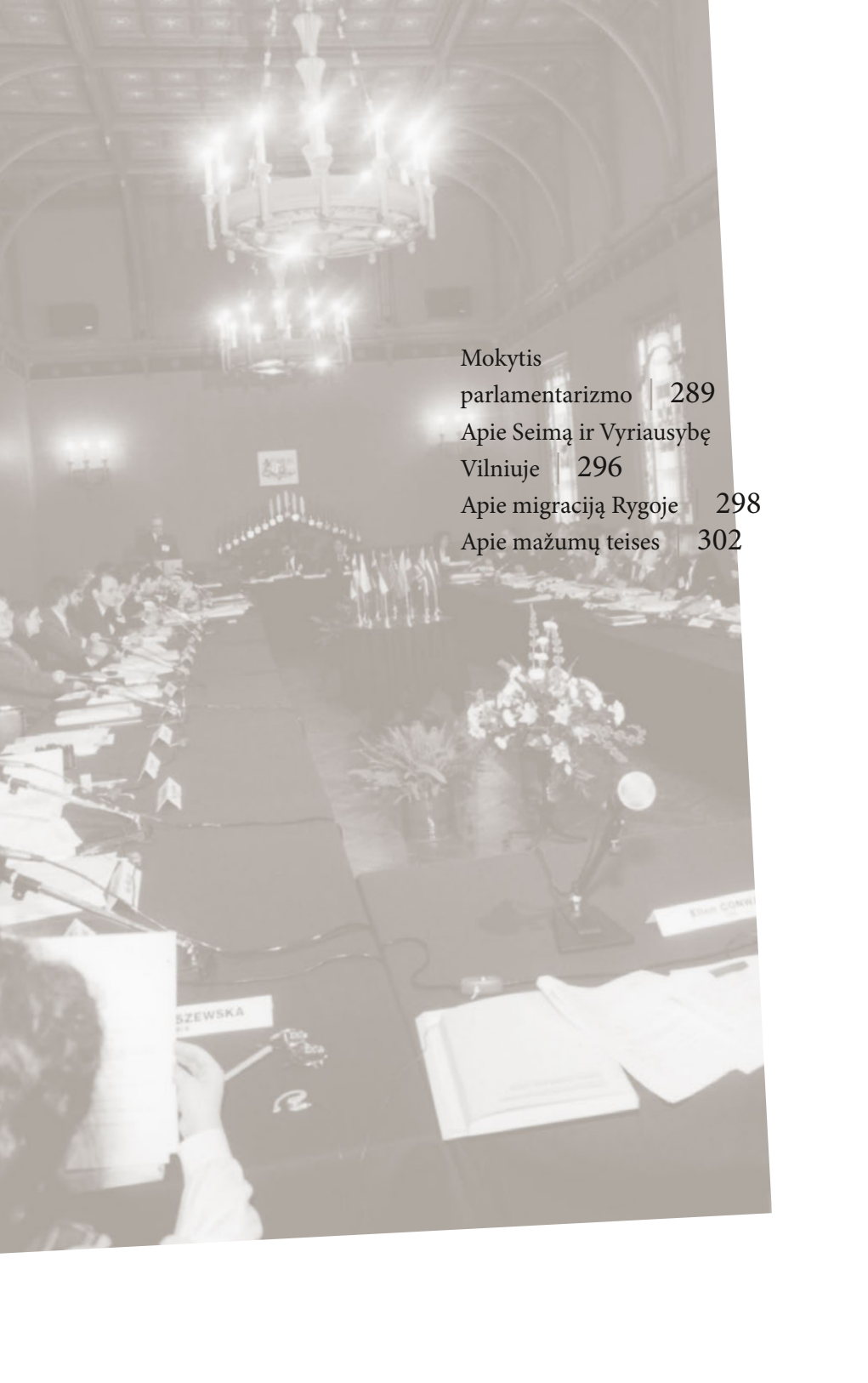
iš vidaus, kad būtų galima perimti valdžią. Naujosios kairiosios daugumos puolimą, pastangas perimti valdžią Vytautas Landsbergis pavadino „šliaužiančiu perversmu“ (Landsbergis 1997: 317), neketindamas to dangstyti ir su tuo taikytis. Tai nuskambėjo plačiai, net ir už Lietuvos ribų. Apie tai perskaičiau vokiškame laikraštyje, grįždamas iš posėdžio Briuselyje.

Įtampos persimetė ir į visuomenę, žmonės gyvai reaguodavo į politikų veiksmus ir žodžius. Prie įėjimo į AT-AS pastatą nuolat stovėjo pulkelis žmonių, daugiausia dešinėsios pakraipos, kai kuriuos deputatus palydėdavo su aplodismentais, o kai kuriuos net apkumščiuodavo. Seimo darbas sutriko, plenariniai posėdžiai nebevyko, pozicija ir opozicija pradėjo posėdžiauti atskirai. Beveik sustojo Vyriausybės darbas.

1992 m. liepos 9 d. AT-AS, nepasibaigus kadencijai, nutarė surengti pirmalaikius rinkimus į Lietuvos Respublikos Seimą. Tam pritarė dauguma deputatų, manydami, jog tik taip galima išvengti pavojingos priešpriešų plėtros. Tai daryti labiausiai skatino dešinėsios pakraipos deputatai, tikėdami savo pergale ir galimybe surengti prezidento rinkimus. Tokiam sprendimui aš nenorėjau pritarti, nelabai tikėjau tokio varianto sėkme. Ir iš tikrųjų, tokie lūkesčiai nepasiteisino. Visuomenės politinės simpatijos buvo pakrypusios į kairę. Dešinieji to laiku nepastebėjo arba to, ką pastebėjo, negebėjo tinkamai įvertinti. Rinkimus su akivaizdžia, jai pačiai netikėta, persvara laimėjo Lietuvos demokratinė darbo partija.

Tai plačiai nuskambėjo kaimyninėse šalyse, pastebint, neretai pašaipiai, kad lietuviai, pirmieji išsivadavę iš komunizmo, taip pat pirmieji pasuko atgal. Bet su pašaipomis buvo paskubėta, netrukus pasirodė, jog tokį pat politinį posūkį padarė ir kai kurios kitos pokomunistinės šalys. Politologai aiškino, jog toks nenuoseklumas

yra būdingas pokomunistinių šalių politinės raidos ypatumas. Galima pasakyti kitaip – raida vyksta pagal „švytuoklės mechanizmą“: 1996-ųjų metų rinkimus į AT-AS Lietuvoje ženkliai laimėjo dešinieji.

Mokytis parlamentarizmo	289
Apie Seimą ir Vyriausybę Vilniuje	296
Apie migraciją Rygoje	298
Apie mažumų teises	302

Rytų–Vakarų Parlamentinis projektas

Mokytis parlamentarizmo

Visoms Vidurio ir Rytų Europos šalims atsikračius komunizmo, iš karto kilo sudėtingas politinis uždavinys reformuoti valstybės santvarką, tuo tikslu priimant naujus bei koreguojant esamuosius įstatymus, juos įgyvendinant. Atsivėrė labai plati politinės veiklos arena, kurioje ypatingas vaidmuo teko parlamentams. Reikėjo greitai ir produktyviai dirbti, kartu ir mokytis demokratiškos parlamentinės veiklos, nes savo paskirtimi ir daugeliu tvarkos elementų ji radikaliai skyrėsi nuo to, kam tarnavo komunistiniai, ne išrenkami, bet „parenkami“ parlamentai.

Ši reikmė buvo gerai suvokiama Vakarų politinių ir finansinių sluoksnių, taip pat ir tai, kad buvo labai reikalinga Vakarų pagalba, buvo ieškoma tinkamų būdų jai teikti. Įtakingų Vakarų pasaulio fondų – Fordo fondo (*Ford Foundation*) ir Europos kultūros fondo (*European Cultural Foundation*) – jungtine iniciatyva, 1990 m. balandį buvo įsteigta organizacija „Rytų–Vakarų parlamentinės praktikos projektas“ („East–West Parliamentary Practice Project“), trumpai – RVPPP (EWPPP). Projekto paskirtis – teikti demokratiškai išrinktiems Vidurio Europos ir buvusios Sovietų Sąjungos šalių parlamentams informaciją apie parlamentinio darbo teoriją ir praktiką, taikomą demokratiškose Vakarų šalyse, talkinant žiniams Vakarų ekspertams.

Tuo tikslu buvo ketinama periodiškai, bent du kartus per metus, įvairiose šalyse rengti teminius seminarus (*workshops*), kurie faktiškai tapdavo dvi–keturias dienas trunkančiomis tarptautinėmis

mokslinėmis-praktinėmis konferencijomis. Numatoma plati ir įvairi problematika – be parlamentinio darbo organizavimo ir procedūrų klausimų, buvo siūloma svarstyti tokias aktualias temas, kaip parlamentinė demokratija ir partijų politika, parlamentas ir vyriausybė, parlamentas ir žiniasklaida, valdžios decentralizacija, konfliktinės situacijos, parlamentas ir biudžetas, mažumų teisės, politikų ir ekspertų darbas ir kt. Buvo puiki proga tarptautinio lygio forume kalbėti apie Lietuvą.

Į Projekto veiklą įsitraukiau, kai 1990 m. rugsėjo 13–21 d. Olandijos Parlamento rūmuose Hagoje vyko tarptautinis seminaras „Parlamentai ir perėjimas į demokratiją“ („Parliaments and the Transit to Democracy“). Dalyvavo daugelio Europos šalių parlamentarai, teisininkai, politologai. Kadangi tuo metu iš Baltijos valstybių tik Lietuva buvo paskelbusi nepriklausomybę, kvietimas dalyvauti seminare atėjo į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą. Vykti teko man.

Tuo metu AT-AS, kaip jau minėta, nelengvai dorojosi su pirmaisiais valstybės atkūrimo uždaviniais, todėl seminare man buvo įdomu ir net smagu girdėti, kad ir kitų šalių parlamentai vargsta dėl tokių pačių, kaip ir mūsų, sunkumų. Vengrų, lenkų, čekų, slovakų parlamentarai skundėsi, kad nespėja gerai parengti įstatymų, kad juos tuoj pat reikia taisyti. Ne ką lengviau juos įgyvendinti, nes pritrūksta laiko tinkamai parengti poįstatyminius teisinius dokumentus. Kitas sunkumas kyla dėl to, kad lėtai keičiasi žmonių mąstysena ir įpročiai. Demokratiškai išrinktiems parlamentams pritrūksta profesionalumo, o visuomenėms – supratimo ir pilietiškumo. Visur sunku derinti politinius požiūrius, o labiausiai – ren-giant įstatymus dėl turėtosios privačios nuosavybės atgavimo, kita vertus – dėl valstybinės nuosavybės privatizavimo.

Vakarų šalių parlamentai tokių sunkumų neturi, jiems nereikia nieko keisti iš pamatų. Nesiskundžia jie ir profesionalumo stoka. Vis dėlto, Jungtinės Karalystės ir Prancūzijos parlamentų atstovai guodėsi, kad visuomenė nesupranta ir nenori suprasti parlamentinio darbo specifikos, nevertina to darbo. Įstatymus rengiančioms institucijoms labai svarbu, kad būtų tinkamai reglamentuojamos procedūros, tačiau tai visai neįdomu rinkėjams. Kone vienu balsu visi skundėsi, kad parlamentai sunkiai susikalba su žiniasklaida. Klausantis parlamentinio darbo sunkumų aptarimo, man net pagerėjo nuotaika – vadinasi, ne vien „tik Lietuvoje“ politikai blogai dirba, kaip mėgsta kai kas aimanuoti. Visur esama sunkumų ir nesklaidumų, esame nė kiek ne prastesni už kitus.

Man, atvykusiam iš Baltijos šalies, kurios Parlamentas pirmasis sovietinėje erdvėje paskelbė nepriklausomos valstybės atstatymą, Hagos seminare buvo rodoma nemažai dėmesio. Kai viename posėdyje, gavęs žodį, pasakojau apie pirmuosius laisvus rinkimus į parlamentą, apie jo partinę sudėtį, opoziciją, pirmuosius darbus ir sunkumus, iš karto teko susikirsti su sovietinės delegacijos nariais. Jos vadovas A. E. Sebencovas, komentuodamas mano pasisakymą apie centrinės ir vietinės valdžių santykius, pareiškė, kad konfliktų kyla dėl to, jog „sąjunginių respublikų“, pirmiausia, Lietuvos Aukščiausioji Taryba „laužo įstatymus“, „savivaliauja“ ir „neklauso“. Teko čia pat paaiškinti, kad Lietuvos parlamentarams SSRS įstatymai gali būti įdomūs tik palyginimui, kaip kaimyninės šalies įstatymų leidėjų darbo vaisiai. Oponentas man „davė atkirtį“, Sovietų Sąjungos suirimo „blogį“ apibūdindamas tokiomis metaforomis, kaip „santuoka“, „šeima“, „augantys geri vaikai“, „užgyventas bendras turtas“ ir pan.

Vokietijos Bundestago atstovė Ingeborga Hofman neiškentusi nusistebėjo tokia kalba, kuomet pasaulis žino apie Molotovo–

Ribentropo pakto slaptuosius protokolus ir jų padarinius Lietuvai, paragino kalbėtoją vartoti teisinius terminus. Šį raginimą labai palaikė seminaro ir Projekto pirmininkas, buvęs ilgametis Prancūzijos Nacionalinės Asamblėjos narys Žanas Vormsas (Jean Pierre Worms), taip pat slovakų kilmės prancūzų politologas Žakas Rupnikas (Jaques Rupnik), galutinai pakreipę pokalbį teisinių argumentų linkme. Tačiau mano sovietiniam oponentui tai sunkiai sekėsi, jis ir toliau savo mintis dėstė tokiais terminais, kaip pertvarka, viešumas, tautų draugystė, demokratija ir negalėjo atsispirti teisiniams argumentams.

Vėliau su sovietinės delegacijos vadovu gerokai padiskutavome. Nebuvo jis kaip nors priešiška nusiteikęs, paprasčiausiai, mąstė pagal „kitokią paradigmą“ ir daug ko nežinojo. Iš viso, Sovietų Sąjungos, o tiksliau – Rusijos atžvilgiu seminare vyravo gan palanki ir viltinga nuostata.

Projekto veiklos plane buvo numatytas Baltijos seminaras (Baltic workshop) Vilniuje. Šį siūlymą labai palaikė vienas iš Projekto valdybos narių, jaunas Leideno universiteto (Olandija) politologijos profesorius lenkas Janas Zelionka. Su dėkingumu prisimenu jo vertingus patarimus, kai universiteto kavinėje detaliai aptarinėjome būsimo seminaro Vilniuje planą. Jis taip pat padėjo man susitikti su Olandijos užsienio reikalų viceministru, kuris norėjo iš „pirminio šaltinio“ išgirsti, kas vyksta Lietuvoje, kitose Baltijos valstybėse. Deja, dėl 1991 m. sausio 13 d. tragiškų įvykių mūsų aptartas seminaras Vilniuje negalėjo vykti, buvo atidėtas.

Tuo mano ryšiai su Projektu nesibaigė, o tik prasidėjo. 1990 m. pabaigoje Vašingtone vyko Projekto valdybos (Steering Committee) posėdis, buvau pakviestas į jį ir patvirtintas jos nariu, atstovaujančiu visoms trims Baltijos valstybėms. Vėliau teko girdėti priekaištų

EAST-WEST PARLIAMENTARY PRACTICE PROJECT

European Cooperation Fund

Parlamentų, kuriuose vyko Projekto seminarai, pastatų vaizdai.

Viršuje kairėje – Lietuvos AT-AS pastatas.

Nuotrauka primena 1991 m. sausio 13-ąją

iš kaimynų – kas mane įpareigojo atstovauti Latvijai ir Estijai? Atsakymas toks – kadangi Projektas atsirado ne Baltijos šalių ar kitų tautų iniciatyva, bet buvo įsteigtas ir pateiktas, paprastai tariant, „iš viršaus“, tad ir valdybos nariai neprivalėjo būti demokratiškai renkami. Jie buvo pasirenkami.

East West

Parliamentary Practice Project

THE FIRST FIVE YEARS

1990 - 1995

Board of Trustees

Peter Nieman (Chairman), the Netherlands
Raymond Georis, Belgium
J.J.N. Rost Onnes, the Netherlands
Werner Ungerer, Germany

Steering Committee

András Baka (Chairman), Hungary
Gerhard Loewenberg (Vice-Chairman), USA
Jean-Pierre Worms (Vice-Chairman), France
Bronislovas Kuzmickas, Lithuania
Irena Lipowicz, Poland
Abner Mikva, USA
Vladimir Podoprigora, Russian Federation
Jacques Rupnik, France

Secretariat

Jill Adler, Project Director
Irena Tresnakova, Project Officer
Barbara Henkes, Project Officer
Hanny Boncz, Project Secretary
Maarten van der Meer, Project Assistant

Projekto valdyba (Steering Committee).

Bronislovas Kuzmickas – jos narys. 1990 m.

Lenkijos–Ispanijos seminaras. Iš kairės: Ispanijos parlamentarė (pavardės neatsimenu), Lenkijos parlamentarė, būsimoji premjerė Hana Suchocka, Bronislovas Kuzmickas, Projekto direktorė Jilė Adler. Madridas, 1992 m. birželio 12–13 d.

Mano skyrimui į valdybos narius, manau, turėjo reikšmės tai, jog tada, kai buvo steigiamas Projektas, iš Baltijos valstybių tik Lietuva buvo paskelbusi atkurianti savo nepriklausomą valstybę. Tačiau dėl to kaimynų parlamentarai nieko neparado, jie galėjo dalyvauti įvairiose šalyse Projekto rengiamuose seminaruose. Kai kurie dalykai priklausė ir nuo mano, kaip valdybos nario, nuomonės. Buvome sudarę net mažą Baltijos konsultacinę tarybą.

Projekto valdyboje išbuvau 10 metų – iki 2001-ųjų, kuomet atsistatydinau, nes jau nebuvo AT-AS narys. Be to, pasekiau kai kurių kitų valdybos narių pavyzdžiu. Per tuos dešimt metų dalyvavau daugelyje šalių vykusiuose parlamentiniuose seminaruose

ir konferencijose. Be to, bent du kartus per metus tekdavo dalyvauti valdybos posėdžiuose, kurie paprastai vykdavo Londone arba Amsterdamo mieste.

Pradėjęs seminarais Vengrijos, Lenkijos, Čekijos, Slovakijos, Olandijos, Belgijos parlamentuose, Projektas sparčiai plėtė savo veiklą, įtraukdamas Baltijos šalių, Rumunijos, Bulgarijos, Balkanų šalių, Ukrainos, Rusijos parlamentarus. Ypač įdomūs buvo jungtiniai vadinamųjų „senųjų“ ir „naujųjų“ demokratijų, pavyzdžiui, Baltijos valstybių ir Jungtinės Karalystės, Lenkijos ir Ispanijos, Vengrijos ir Vokietijos parlamentarų seminarai. Buvo aptariamoms analogiškos, abiem pusėms svarbios temos.

Dalyvaudamas daugelyje šalių vykusiuose seminaruose, galėjau iš tolo stebėti, kaip atsigauna ar naujai kuriasi parlamentinė demokratija Vidurio ir Rytų Europos šalyse. Nors atsigavo kai kur gal tik ketinimų prasme – buvo galima tik spėlioti, kaip tos ar kitos šalies parlamentariai gebės pasinaudoti Projekto veltui teikiamomis unikaliomis konsultacijomis.

Apie Seimą ir Vyriausybę Vilniuje

1992 m. birželio 3–6 d. Vilniuje buvo surengtas Baltijos seminaras, negalėjęs įvykti prieš pusantrų metų. Pritarus Baltijos konsultacinei tarybai, pasirinkta tema „Parlamentas ir Vyriausybė įstatymų leidybos procese“ („Parliament and Government in Law Making Process“). Tai viena iš pamatinių parlamentinių temų, ji man pasirodė labai reikalinga, matant užsitęsusių įtampą tarp AT-AS Prezidiumo ir Vyriausybės vadovės Kazimieros Prunskienės.

Į seminarą atvyko Latvijos ir Estijos parlamentarų delegacijos, po dešimt asmenų kiekvienoje, keliolika parlamentarų ir ekspertų iš Jungtinės Karalystės, Prancūzijos, Vokietijos, Olandijos,

Seminaras Vilniuje. Su Projekto vadovu Žanu Pjeru Vormsu per posėdžių pertrauką. 1992 m. birželio 2 d.

Vengrijos, Slovėnijos, Švedijos. Keturias dienas buvo aiškinama ir diskutuojama, kaip parlamentai organizuoja ir vykdo Vyriausybės kontrolę, vertina jos teikiamus įstatymų projektus, stebi priimtų įstatymų įgyvendinimą. Susidarė reta galimybė tiek Aukščiausiosios Tarybos, tiek Vyriausybės nariams plėsti savo išprusimą, susipažinti su kitų šalių demokratinio parlamentarizmo praktika.

Tačiau šia galimybe pasinaudota buvo gana vangiai, daug kas iš AT-AS narių, galima sakyti, seminarą tiesiog ignoravo. Labiau rūpėjo kiti dalykai. Tam mačiau vieną rimtą priežastį – paastrėjusius nesutarimus pačioje Aukščiausioje Taryboje, kai vyraujančioji dauguma ir opozicija ėmė nebesusikalbėti ir net posėdžiauti atskirai. Kaip žinoma, tai baigėsi pirmalaikiais rinkimais. Kai kas paskui apgailėstavo, kad nedalyvavo seminare, nes iš dalyvavusiųjų girdėjo,

kad buvo įdomu ir naudinga. Mano nuomone, menkas domėjimasis tuo, ką apie parlamentinę darbą kalba europinio masto ekspertai, rodė dalies mūsų parlamentarų formalų požiūrį į savo darbą, susijusį su buvimo Seime laikinumo nuojauta. Užtat Projekto surengtame priėmimo netrūko diskutuojančiųjų „prie vyno taurės“.

Seminaras Vilniuje, kaip ir kitur, buvo atviras žiniasklaidai, iš dalies ir visuomenei. Sudaryta galimybė dalyviams, įskaitant ir užsienio ekspertus, susitikti su kurios nors rinkimų apygardos rinkėjais. Buvo pasirinkta rinkimų apygarda Kaune, kurioje, jeigu neklystu, 1990 m. į AT-AS buvo išrinktas Vidmantas Povilionis. Susitikime dalyvavo užsienio ekspertai britai Stenlis Bachas (Stanley Bach) ir G. Reidisas (Radice) su ponija. Susirinko būrelis tos apygardos rinkėjų, mezgėsi pokalbis. Čia išrinktas deputatas ir visas AT-AS nuo rinkėjų gavo pylos, kad nepateisina lūkesčių. Nuotaikas kiek apramino ekspertai britai, senos parlamentinės šalies atstovai, paprastai paaiškinę parlamento narių pareigas ir realias galimybes.

Apie migraciją Rygoje

Kitas Baltijos seminaras 1994 m. spalio 28–30 d. vyko Rygoje. Jo tema – „Migracijos procesų įstatymų harmonizavimas“ („Harmonization of Legislation on Migration Issues“). Temos pasirinkimą padiktavo kai kurie tuometiniai ir ankstesni kaimyninė valstybę neraminantys socialiniai procesai. Kaip vėliau pasirodė, tai buvo tarsi ateities įžvalga, turint galvoje dabartiniu metu Europoje daug rūpesčio keliantį pabėgėlių ir prieglobsčio ieškotojų antplūdį. Todėl šį seminarą apibūdinsiu kiek plačiau.

Seminare dalyvavo Estijos ir Lietuvos delegacijos, pastarosios sudėtyje manęs nebuvo, dalyvavau seminare kaip Projekto valdybos narys. Kaip ir seminare Vilniuje, dalyvavo ir kitų Vidurio

Seminaras Rygoje. Priekyje, sunkiai įžiūrimas, posėdžio pirmininkas B. Kuzmickas. 1994 m. spalio 28 d.

Europos šalių parlamentų nariai, ekspertai iš Vakarų šalių, žmogaus teises ginančių tarptautinių organizacijų atstovai.

Man teko moderuoti pirmąjį seminaro posėdį. Pradėjau nuo to, kad Baltijos valstybių orientacija į Vakarų Europą reikalauja rengti bei koreguoti kai kurius įstatymus, atsižvelgiant į Vakarų šalių įstatymus. Tai vadinama įstatymų harmonizavimu, kas visiškai nereiškia jų vienodinimo ar kieno nors diktato. Geros kaimynystės plėtra yra ir Baltijos valstybių reikmė. Jeigu norime turėti sutelktą regioną, ypač užsienio politikos atžvilgiu, reikia žiūrėti, kad jame tarpvalstybiniai skirtumai kai kurių įstatymų atžvilgiu nebūtų per dideli. Tai taikytina ir gyventojų migracijos procesams. Įstatymiškas jų reguliavimas yra ne tik Baltijos regiono, bet ir kitų Europos valstybių problema.

Latvijos ir Estijos atstovai, apibūdindami Baltijos regiono būklę, konstatavo, kad jų šalys, kiek mažiau Lietuva, patyrė dešimtmečius trukusią masinę imigraciją iš buvusios Sovietų Sąjungos. Tai ženkliai pakeitė minėtų šalių demografinę padėtį, sukėlė nemažai negatyvių, lig šiol sunkiai įveikiamų socialinių ir politinių padarinių. Baltijos tautoms atgavus nepriklausomybę, šitokia migracija sustojo, tačiau jos padariniai išliko.

Nepriklausomybės laikotarpiu prasidėjo kitokios kilmės migracija. Politiniai ir ekonominiai nestabilumai rytuose ir pietuose sukelia naujus migrantų srautus, kurie pasiekia ir Baltijos valstybes, legaliai ir nelegaliai peržengia jų sienas. Šios valstybės tampa regionu, per kurį iš Rytų į Vakarų, iš Pietų į Šiaurę keliauja įvairių tautybių migrantai, neretai susiję su nelegalia, nusikalstama veikla. Daugiausia sunkumų kyla Latvijai ir Estijai, į kurias nesiliauja vykusios grupės ir grupelės ne tik iš Kaukazo regiono ir Kazachstano, bet ir iš Kurdistano, Pakistano, Bangladešo.

Tokia padėtis verčia Baltijos valstybes tikslinti, griežtinti, taip pat ir tarpusavyje derinti migracijos įstatymus, harmonizuoti juos su Skandinavijos, kitų Vakarų šalių įstatymais. Reikia nuosekliai laikytis taisyklės – nelegalūs migrantai turi būti nedelsiant išsiunčiami ten, iš kur jie atvyko. Tai gerai supranta ir Vakarų šalių politikai bei ekspertai.

Darbotvarkėje atsirado Vakarų politikams mažai žinomas ir nelabai įdomus, bet Baltijos šalių atstovams esminis klausimas – ką laikyti nelegaliais migrantais Baltijos valstybėse? Latviai ir estai dėstė požiūrį – nelegalių migrantų kategorijai priskirtina didžioji dalis rusakalbių gyventojų, nes jų didžioji dalis yra neteisėto akto – okupacijos padarinys. Okupacijos metais jie gausiai vyko į Baltijos šalį, o šios neturėjo jokių galimybių jų srauto valdyti. Tuo pačiu

metu Baltijos valstybių gyventojai buvo tremiami į tolimas Sovietų Sąjungos teritorijas. Internacionalizmo vardu buvo tikslingai vykdoma skirtingų tautybių žmonių maišymo, rusifikacijos politika.

Abejonę dėl rusakalbių atvykėlių buvimo Baltijos valstybėse teisėtumo stiprino tai, kad Latvijoje ir Estijoje jų skaičių didino tūkstančiai pasilikusių buvusių sovietinių kariškių, neišvykusių kartu su paskutiniais sovietinės karinės technikos ešelonais. Tie buvusieji kariškiai tapo gyventojais be pilietybės, be tėvynės, be dokumentų ir be teisių. Kitaip tariant, jie tapo nelegalais ir kaip tokie turėtų būti išsiunčiami į šalį, iš kurios savo laiku atvyko. Tačiau tuo metu tai buvo neįgyvendinama. Tarp Latvijos ir Estijos iš vienos pusės ir Rusijos iš kitos šiuo reikalu nebuvo jokio susitarimo. Lietuvos padėtis šiuo atžvilgiu geresnė.

Vakarų ekspertai ir tarptautinių organizacijų atstovai nenorėjo pritarti tokiems vertinimams, ragino priimti tokius įstatymus, kurie leistų rusakalbiams migrantams integruotis, mažintų jų socialinę atskirtį. Kartu pripažino, kad atvykėlių integracija yra ilgas ir sunkus, be to, daug lėšų reikalaujantis vyksmas. Net tokioms pasiturintioms šalims kaip Vokietija ar Švedija imigrantų integracija, kaip ir politinio prieglobsčio ieškotojų išlaikymas, tampa sunkia našta. Integraciją sunkina ir kultūrinių skirtumų nesuderinamumas.

Ekspertų raginimai ieškoti būdų integruoti sovietmečio rusakalbius atvykėlius, suteikiant jiems lygias teises, latvių ir estų politikų neįtikino. Jie atsakė, kad vien tinkami įstatymai problemos neišspręs, reikia, kad ir atvykėliai būtų lojalūs, norėtų integruotis. Tokio noro trūkstant, integracija yra tokia pat nereali, kaip ir repatriacija. Kaip galima integruoti žmones, kurie neketina būti lojalūs valstybei, kurioje gyvena? Tokių rusakalbių yra dauguma, ypač tarp buvusių rusų kariškių.

Šių klausimų aptarimas neatitraukė nuo bendresnių temų, tokių kaip dabartiniai ir galimi ateities migrantai, legalūs ir nelegalūs tranzito keleiviai, pabėgėliai ir prieglobsčio ieškotojai. Nekilo abejonių dėl to, kad šie klausimai gali būti tinkamai sprendžiami tik bendrai su kitų Europos valstybių institucijomis. Tai Baltijos valstybes sieja su kitomis Europos šalimis. Todėl būtina kai kuriuos įstatymus harmonizuoti su kitų valstybių įstatymais. Tai gerai suprantama ir Vakarų Europos šalyse. Jos suinteresuotos, kad nepažeidžiami imigrantai nevažiuotų į jas per Lietuvą, Latviją ir Estiją. Dėl to yra pasirengusios padėti Baltijos šalims tikslinti įstatymus ir teisinės procedūras, stiprinti sienų kontrolę.

Seminaras buvo reikšmingas tuo, kad atskleidė to meto, kažkiek ir galimus ateities iššūkius, nors ir nenumatė būdų, kaip į juos atsilipti. Tai platesnio masto uždavinys. Pareiškiau nuomonę, kad pokalbį šia tema galėsime pratęsti Baltijos Asamblėjoje, kurios sesiją buvo numatyta surengti lapkritį Vilniuje.

Apie mažumų teises

Projekto planuose nebuvo paminėti tautiškumo klausimai. Jų aptarimui buvo skirta tema „Parlamentai ir mažumų teisių daugiakultūrinė visuomenė apsauga“ („Parliaments and the Protection of the Rights of Minorities in Multicultural Societies“). Tema aktuali tiek tradicinės, tiek ir atsikuriančios demokratijos šalims – kiekvienai savaip. Jai buvo skirti trys seminarai, vykę Briuselyje ir Eupene (1993 m. gegužės 5–8 d.), Budapešte (1993 m. spalio 20–23 d.) ir Strasbūre (1994 m. birželio 8–11 d.). Visuose dalyvavau.

Tautiškumo ir daugiakultūriškumo tema mane domino pati savaime, interesą dar didino tuometinė pietryčių Lietuvos realybė. Lenkiškai kalbančių piliečių bendruomenės vadai reikalavo politinės

Belgijos karalius Boduenas (Baudouin) I sveikinas su B. Kuzmicku, dešinėje – E. Zingeris, J. Karosas. Kairėje – Vengrijos delegacijos atstovas. Briuselis. 1993 m. gegužė

Su Vladimiru Jarmolenka seminare Budapešte. 1993 m. spalio 22 d.

autonomijos, kitokių išskirtinių teisių, nesutiko būti identifikuojami kaip lenkiškai kalbantys lietuviai.

Neaišku kieno pastangomis klausimas buvo eskaluojamas už Lietuvos ribų, patraukė mažumų teisėmis besirūpinančių užsienio institucijų dėmesį. Paminėtina Danijos Helsinkio komisija, kurios atstovai lankėsi Lietuvoje aiškintis, kokia yra lenkų mažumos teisinė padėtis. Komisija buvo nuvykusi ir į Lenkiją, į Suvalkų kraštą, vertinti lietuvių mažumos padėtį. Atrodo, kad tiek vienur, tiek kitur padėtį įvertino kaip normalią, kritiškų pastabų, kiek žinau, nepareiškė. Kad iš šalies domimasi mūsų valstybės vidaus reikalais, galima laikyti normaliu dalyku, kiek kitaip atrodo, kai iš ten ateina išankstinės nepalankios nuomonės apie mūsų šalį. Ne kartą buvau nustebintas danų, švedų politikų klausimų, ar Lietuvoje nėra varžomos lenkų teisės, kartu ir siūlymų mažumų padėties problemas spręsti pagal „europietiškas normas“. Minėti seminarai ir buvo įdomūs tuo, kad teikė galimybę susipažinti, kokios tos normos, taip pat ir su tuo, kaip mažumų teisės yra tvarkomos kitur.

Seminarų darbotvarkė, kaip jau minėta, buvo sudaroma taip, kad jų dalyviai po svarstymų posėdžių salėse galėtų susitikti su mažumų bendruomenių nariais, lankytis jų mokyklose, vietinėse savivaldos, kultūros įstaigose. Po svarstymų Briuselyje seminaras buvo tęsiamas Vokietijos pasienyje esančiame Eupeno miestelyje, vokiškai kalbančios bendruomenės kultūros centre. Bendruomenė turi tokį pat statusą, kaip ir prancūziškai bei flamandiškai kalbančios bendruomenės: savarankiškai tvarko vietinius – švietimo, kultūros, socialinės rūpybos reikalus. Tačiau nacionaliniu lygmeniu jie suvokia save kaip belgus, ne kaip Belgijos vokiečius ar vokiečius Belgijoje. Tokia savivoka ir galėtų būti laikoma „europinės normos“ pavyzdžiu, iki kurio dar toloka daugeliui lenkiškai kalbančių

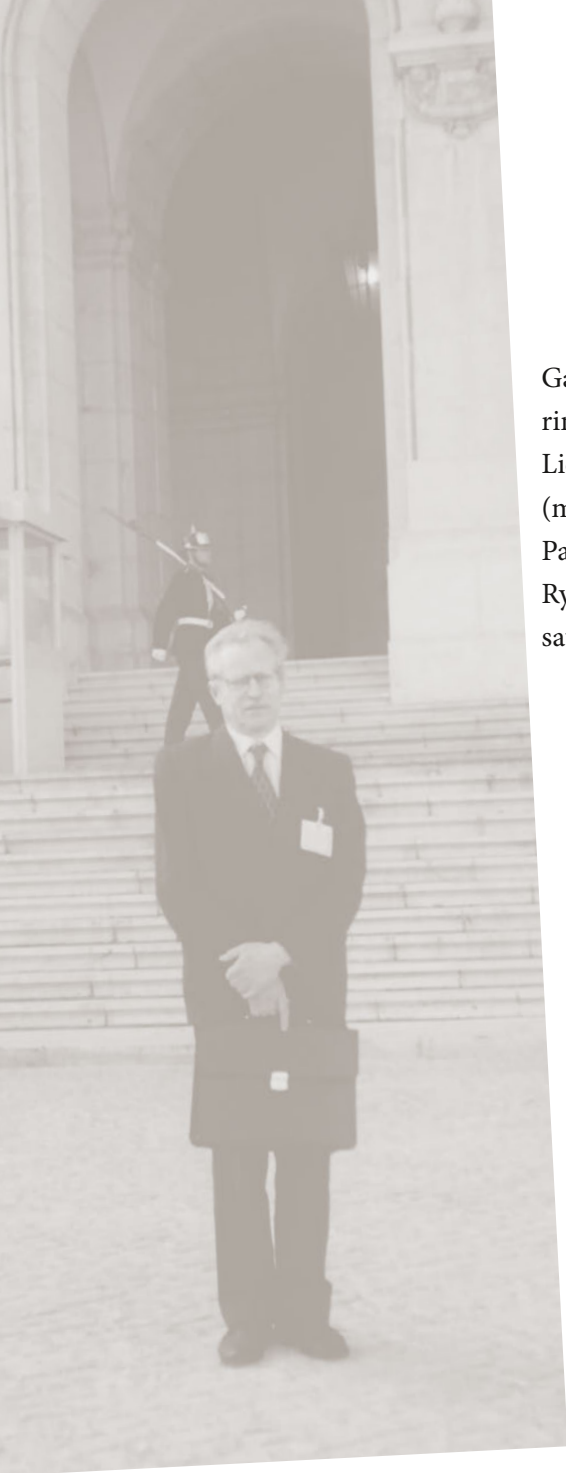
Lietuvos piliečių. Juo labiau, kad tokia savivoka visai netrukdo vokiškiems belgams kultūriškai kaip namie jaustis plačiame vokiškai kalbančiame Europos areale, apimančiame ne tik Vokietiją, bet ir Austriją, dalį Šveicarijos.

Eupene vykstančio seminaro dalyvius aplankė Belgijos karalius Boduenas (Baudouin) I.

Budapešto seminare dalyvavo penkiolikos valstybių – nuo Estijos iki Makedonijos – parlamentarai, beveik visose yra didesnės ar mažesnės mažumų bendruomenės. Be bendro pobūdžio klausimų, buvo aptariamoms ir kai kurios atskiros problemiškos situacijos. Vengrijoje sunkumų nekyla su vokiškai kalbančia mažuma Austrijos pasienyje. Kitaip yra šalies pietuose esančiame kroatiskai kalbančiame regione. Ten problemų kyla daugiausia dėl kroatų kalbos vartojimo viešajame gyvenime. Apsilankę kroatiškoje mokykloje, matėme vien vengriškus užrašus.

Seminare Strasbūre, be kitų dalykų, girdėjome, kad Prancūzijos įstatymų sistemoje nėra tautinės mažumos apibrėžties – visi piliečiai, nežiūrint etninės kilmės, yra prancūzai, mokosi prancūziškose mokyklose. Tačiau aiškėjo ir kitokia dalyko pusė. Prie viešbučio, kuriame buvo apsistoję seminaro dalyviai, nuolatos stovėjo piketas, reikalaujantis pripažinti mažumų teises aštuonioms teritorinėms bendruomenėms – bretonų, baskų, elzasiečių, korsikiečių, oksitanų, arba provansalų, ir dar trijų, kurių neįsidėmėjau.

Kaip jau minėjau, išbuvęs Projekto valdyboje dešimt metų, 2001 m. atsistatydinau. Projektas, kiek žinau, toliau tęsė savo veiklą, teikdamas konsultacinę pagalbą „naujųjų demokratijų“ parlamentams.

Gargždų

rinkimų apygarda | 307

Lietuvos stebėjimas

(monitoringas) | 311

Padedame ir kitiems | 321

Rytinė Europos

saugumo pusė | 323

Išrinktas dar kartą

Gargždų rinkiminė apygarda

Po pirmosios kadencijos įtampų ir nesutarimų AT-AS politinė veikla manęs netraukė. Jos neatsisakiau, bet nejaučiau jokio noro įsitraukti į naujų rinkimų karštinę. Tad rinkimuose į 1992–1996 m. kadencijos AT-AS nedalyvavau.

Grįžau prie mokslinio darbo institute, Klaipėdos universitete pradėjau dėstyti krikščioniškosios filosofijos kursą. Tam reikėjo rimtai ruoštis. Vis dėlto, akademinis darbas man teikė daugiau laiko reikštis spaudoje. Joje nuolatos pasirodydavo mano straipsnių politikos, kultūros ir kitokiais klausimais. Nevengiau kritikos LDDP vairuojamai valdžiai, į jos veiklą, kaip ir į daugelį socialinių reiškinių, žvelgiau iš politinės opozicijos pusės.

Kaip ir anksčiau, dalyvavau jau minėto tarptautinio parlamentinio Projekto veikloje. Dažnai tekdavo vykti į seminarus įvairiose šalyse, susitikti su politikais, žurnalistais. Mano pavardė pasirodydavo užsienio spaudoje. Galiu paminėti įtakingą britų dienraštį „The Guardian“, suteikusi man vietos papasakoti apie savo mokslinę ir politinę veiklą, Lietuvos politinę būklę.

Solidus Vokietijos savaitraštis „Das Parlament“, gvildenantis parlamentarizmo problemas, visą numerį skyrė Baltijos valstybių vidaus ir užsienio politikai. Buvau vienas iš autorių.

Įsitraukęs į darbą institute ir universitete, be to, dar rašydamas spaudai, praktinei politinei veiklai nelabai turėjau laiko. Ir vis dėlto laiko teko rasti. Savo straipsniais tapau pastebimas Tėvynės Sąjungos-Lietuvos konservatorių partijos aplinkoje, kuriai ir aš pats priklausiau. Artėjant 1996 m. rinkimams į AT-AS, buvau

pakviestas juose dalyvauti ir mano pavardė atsirado minėtos partijos vienmandačių kandidatų sąrašė. Sutikau būti keliamas Klaipėdos rajono Gargždų rinkimų apygardoje Nr. 31. Tokiam sprendimui palanki aplinkybė buvo tai, jog dažnai važinėdavau į Klaipėdos universitetą. Tikėjau derinti šiuos du užsiėmimus, tačiau tai daryti sunkiai sekėsi. Rinkiminė veikla diktavo savo tvarką, turėjau dažnai lankytis įvairiose vietovėse esančiuose rinkiminiuose punktuose, susitikinėti su būsimaisiais rinkėjais.

Tai nelengvas užsiėmimas, reikėjo paprastais žodžiais paaiškinti savo ir mano atstovaujamos partijos programą, parodyti, kuo ji geresnė už valdančiosios LDDP, kitų partijų programas, aiškinti, kaip galėčiau padėti tvarkyti vieną kitą vietinį reikalą. Nedaug ką būčiau galėjęs nuveikti, jei ne Priekulės gydytojo D. Lingio pagalba. Jis buvo rajone gerbiamas žmogus, gerai nusimanė apie vietos gyventojų reikalus, dalyvaudavo visuose mano susitikimuose, gebėjo įtaigiai pakalbėti. Man tai buvo didelė parama ir sektinas pavyzdys, kaip bendrauti su žmonėmis.

Per 1992 m. vykusius rinkimus į AT-AS šioje apygardoje buvo išrinktas Kazimieras Antanavičius. Ir dabar, išskeltas socialdemokratų, jis buvo mano rimčiausias varžovas, per susitikimus su žmonėmis negailėdavęs man atitinkamų „komplimentų“. Tarp varžovų buvo ir tuometinės Lietuvos krikščionių demokratų partijos narys Petras Gražulis. Ši partija ėjo į rinkimus koalicijoje su Tėvynės Sąjunga-Lietuvos konservatoriais, tad rinkiminės kampanijos metuose turėjome ne tiek tarpusavyje konkuruoti, kiek vieni kitus palaikyti. Naiviai manyta, kad vienos šių partijų laimėjimas reikštų jų abiejų pergalę. Bent aš buvau tuo įsitikinęs ir to laikiausi.

Tačiau tikrovėje buvo kitaip – koalicijos kolega elgėsi visai nekoligiškai. Susitikimuose su rinkėjais jis nerasdavo palankaus

First person

Bronislovas Kuzmickas

IT NEVER occurred to me as a young man that I would become a philosophy teacher. Then when I did become a professor of philosophy I never dreamed I would ever become a politician and a member of parliament, let alone the Vice-President of Lithuania.

duly elected, though this was totally unexpected and at first I tried to refuse. From the very beginning, I felt uneasy about the responsibility, especially as I realised that philosophy would have to be put aside for a while.

Apart from a lot of meetings, I was supposed to deal with problems of culture and education as well as some aspects of foreign policy. Above all, I was supposed to officially represent my country. With inner anxiety, I realised that considerable political power was concentrated in me and I found

Nr. 4 22. Januar 1993

Das Parlament

Litauen im Umbruch

Neu gewonnene Souveränität voller Tücken

Von Bronius Kuzmickas

Erste Priorität hat für Litauen seit seiner Unabhängigkeitserklärung (vom März 1990) noch immer die Erhaltung seiner nationalen Souveränität. Sie ist eine unabdingbare Voraussetzung für das Überleben des litauischen Volkes und seiner Kultur und zugleich der einzig gangbare Weg zur Wiedererrichtung eines demokratischen Staates mit einer freien und sozialen Marktwirtschaft.

Litauens Außenpolitik stützt sich vor allem auf die traditionellen freundschaftlichen Verbindungen zu den anderen baltischen Staaten Lettland und Estland. Zur Zeit der sowjetischen Besatzung haben die baltischen Völker untereinander eine besonders enge kulturelle Zusammenarbeit gepflegt. Trotz rigider Sowjetisierung und langjähriger Isolation von der westlichen Welt konnten Esten, Letten und Litauer ihre nationale Identität aufrecht erhalten und ihre Unterschiede zu anderen Sowjetrepubliken bewahren. Die Festigung ihrer Eigenstaatlichkeit, tiefgreifende Wirtschaftsreformen und die Wiederherstellung der Demokratie haben den baltischen Staaten viele innere Probleme gebracht. Es ist verständlich, daß diese Prozesse in den einzelnen Staaten unterschiedlich verlaufen. Doch auf vielen Gebieten arbeiten sie zusammen oder stimmen sie sich ab: in der Außenpolitik, bei der Gesetzgebung, bei einer gemeinsamen Zollpolitik und überhaupt in Wirtschaft und Kultur.

Dank an Skandinavien

Besonders gute Beziehungen haben sich zu den skandinavischen Staaten ent-

wurden von Kommunisten regiert, haben ähnliche Erfahrungen im politischen Leben, reformieren gegenwärtig ihre Wirtschaft und durchleben ähnliche Schwierigkeiten. Aber von diesen Ländern kann Litauen nicht auf die derzeit lebensnotwendige Hilfe hoffen, weil sich praktisch alle postkommunistischen Länder im Niedergang befinden und alle voller Hoffnungen auf den Westen schauen. Eine Zusammenarbeit mit den Ländern Zentraluropas hat für Litauen ohne Zweifel Zukunft, doch stärker ist die Anziehungskraft der nordischen Länder.

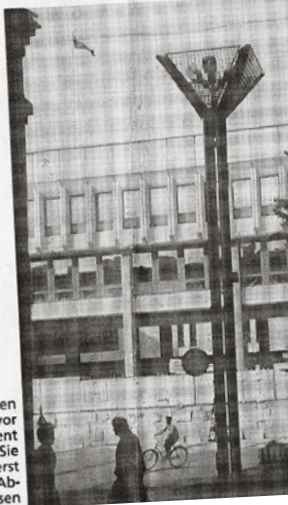
Bei der Wiederherstellung und dem Aufbau von Beziehungen zu den westeuropäischen Ländern spielt Litauen einen ständig steigenden Einfluss Deutschlands, insbesondere bei der Zusammenarbeit der Ostsee-Anrainerstaaten. Daher bereitet sich Litauen, auch zum eigenen Nutzen, auf eine intensive Zusammenarbeit mit Deutschland vor, zunächst beim Ausbau der kulturellen und wissenschaftlichen Beziehungen.

Sorge wegen Kaliningrad

Bei der Klärung seiner nachbarschaftlichen Beziehungen ist der westliche Nachbar — das Kaliningrader Gebiet — für Litauen besonders wichtig. Mit diesem Gebiet verbinden Litauen enge wirtschaftliche Kontakte, Probleme des Naturschutzes, historische und kulturelle Bindungen sowie die dortige litauische Minderheit. Die Perspektiven und der zukünftige Status dieses Gebietes können Litauen nicht gleichgültig lassen. In jedem Fall ist Litauen interessiert, daß das Kaliningrader Gebiet ein demokratischer, wirtschaftlich Entwicklungsfähiger, ökologisch gesunder und, was besonders wichtig ist, entmilitarisierter Nachbar wird.

Die demographische Situation Litauens ist im Vergleich zu der in den anderen baltischen Staaten recht günstig. Nationale Minderheiten, vorwiegend Russen und Polen, zählen nur 20 Prozent der Einwohner. Es ist gelungen, ethnische Konflikte zu vermeiden, die von sowjetischen politischen Kräften lange

Litauens, deren Mehrheit M... ehemaligen Kommunistisch... den, die sich den neuen I... anpassen versuchen. De... zahl und der Organisations... ist sie die stärkste Partei... Litauen. Den zweiten Platz... Sozialdemokratische Partei

Betonsperrn und Mauern vor dem Parlament in Wilna. Sie wurden erst nach dem Abzug aller Russen

Britų dienraštis „The Guardian“ apie B. Kuzmicko mokslinę ir politinę veiklą (1992 m. spalio 16 d.)

Straipsnis „Naujai atgautas suverenitetas kupinas klástų“ Vokietijos savaitraštyje „Das Parlament“ (1993 m. sausio 22 d.)

žodžio nei man, nei koalicijos partneriams – konservatoriams. Vaizduodamas uolų krikščionį, jis gebėjo net bažnyčių klebonų pamokslinę iškalbą palenkti savo neigiamam požiūriui apie juos. Tuo tarpu mano tiesioginio politinio oponento – LDDP atstovo Juozapo Paliako – retorika mano atžvilgiu buvo gana korektiška. Labai gaila, dėl nelaimingo atsitikimo jis pirma laiko paliko šį pasaulį. Rinkėjai klausė tiek vienu, tiek ir kitų, ir darė savo išvadas.

Deja, aktyvi veikla ne visada dera su gera sveikatos būkle. Vis stipriau jausdamas jos sutrikimą, buvau priverstas stabdyti rinkiminę veiklą, negalėjau dalyvauti net paskutiniuose viešuose debatuose su varžovais. Reikėjo grįžti į Vilnių ir Santariškių ligoninėje gulti „po chirurgo peiliu“. Viskas baigėsi gerai, esu be galo dėkingas puikiems gydytojams. Tomis dienomis apie rinkimus buvau nustojęs net galvoti. Bet dieną po rinkimų į palatą atėjo gydytojas ir pasveikino mane su pergale. Vadinasi, dauguma rinkėjų savo balsus atidavė kaip tik man. Nebūčiau nusiminęs ir pralaimėjęs, o kad laimėjau – tuo geriau, geros naujienos, kaip žinoma, padeda ligoniui sveikti. Kitą dieną mane aplankė ir sveikino žmona Leonarda su dukra Agne, sesuo Severina. Aplankyti ir pasveikinti laimėjus rinkimuose atvažiavo ir Vytautas Landsbergis.

Dienos bėgo greitai, neilgai trukus jau sėdėjau Seimo nario kėdėje, savo vietą suradęs Užsienio reikalų komitete, neužėmęs jokių postų. Komitetui vadovavo Audronius Ažubalis, gerokai vėliau tapęs užsienio reikalų ministru. Pagal sprendžiamas problemas Komitetui artima buvo NATO reikalų komisija, kurios pirmininkė buvo Rasa Juknevičienė, vėliau tapusi krašto apsaugos ministre.

Gavau gan svarbius įpareigojimus – vadovauti Lietuvos Respublikos AT-AS delegacijoms Europos Tarybos Parlamentinėje

Asamblėjoje (ETPA) ir Vakarų Europos Sąjungos Asamblėjoje (VESA). Tai buvo vienas svarbiausių mano darbo barų.

Pagal ETPA taisykles, atsižvelgiant į šalies gyventojų skaičių, Lietuvos delegacijai teko aštuonios vietos. Jas užėmė P. Gylys, A. Raškinis, E. Zingeris ir aš – atstovai; R. Čiupaila, R. Dagys, M. Laurinkus, S. Stačiokas – pavaduotojai. VESA delegaciją sudarė du žmonės – aš ir A. Medalinskas. Prsidėjo įtempto darbo dienos: plenariniai ir komiteto posėdžiai Seime; nuolatinės išvykos į susitikimus su rinkėjais apygardoje; kas ketvirtis po savaitę, kartais ir ilgiau, truncančios sesijos ETPA būstinėje Strasbūre. Dar prisidėjo reguliariai, dažniausiai Paryžiuje vykę VESA plenariniai posėdžiai, taip pat jos komitetų posėdžiai įvairiose šalyse – nuo Islandijos iki Portugalijos ir Albanijos. Visuose privalėjau dalyvauti.

Lietuvos stebėjimas (monitoringas)

Apie bendro europinio pobūdžio klausimus, svarstytyus ETPA sesijose, nekalbėsiu, nors dauguma jų buvo aktualūs ir Lietuvai. Sustosiu daugiau prie to, kas buvo tiesiogiai susiję su Lietuva. Svarbiausias iš tokių dalykų – trejetą metų, su pertraukomis, trukęs Lietuvos stebėjimas, arba monitoringas.

Kad būtų aišku, apie ką kalbama, reikia kai ką prisiminti iš anksčiau. Narystė Europos Sąjungoje (iki 1992 m. – Europos Bendrijoje), kaip ir narystė NATO, buvo viena iš pagrindinių strateginių Lietuvos užsienio politikos gairių. 1994 m. gruodį pradėjusi derybas dėl Europos sutarties, Lietuvos Vyriausybė 1995 m. birželį ją pasirašė ir įteikė Europos Sąjungos Tarybai oficialų prašymą priimti į Europos Sąjungą.

Be daugelio kitų dalykų, viena iš narystės ES sąlygų buvo įsipareigojimai dėl žmogaus ir tautinių mažumų teisių. Tuo tikslu buvo

Šalių ETPA narių delegacijų vadovai. Iš kairės: Estijos – T. Viahis (Viahi), Suomijos – J. Laksas (Laakso), Austrijos – W. Švimeris (Schwimer), Vokietijos – M. Terborg, neatpažintas asmuo, Europos Tarybos prezidentė – L. Fišer (Fischer), Danijos – H. Gjelerodas (Gjellerod), Vengrijos – A. Barsonis (Barsony), Lietuvos – B. Kuzmickas, Ispanijos – M. Martinesas (Martinez). 1997 m. sausis

vykdomi priimamųjų į Europos Tarybą šalių, taip pat ir priimtų tik asocijuotos partnerės statusu, monitoringai, tai yra – specialūs stebėjimai. Tam reikalui buvo skiriami reporteriai, kurie atvykdavo į stebimąją šalį, gilinosi į įstatyminę ir faktišką žmogaus ir tautinių mažumų teisių padėtį joje, rašė apie tai raportus, kurie būdavo svarstomi ir vertinami ETPA sesijoje.

Reporteriu Lietuvai buvo paskirtas ETPA Teisės reikalų ir žmogaus teisių komiteto narys Rumunijos parlamentaras Georgė Frunda (Gheorghe Frunda). 1995 m. kovo 14–16 d. jis ir lankėsi

Lietuvos delegacijos nariai – Bronislovas Kuzmickas, Rasa Juknevičienė, Rimantas Dagens, Aurimas Taurantas, Stasys Stačiokas – ekskursijoje po Elzasą, pasibaigus ETPA sesijai Strasbūre.
1998 m. birželis

Lietuvoje. Savo raporte jis pažėrė daug kritikos Lietuvos teisėtvarkos sistemai (dėl teismų, advokatų, prokurorų darbo, kalėjimų ir prevencinio sulaikymo sąlygų), ypač dėl tautinių mažumų – lenkų ir rusų teisių, valstybinės kalbos politikos, mokyklų ir kitokių dalykų.

Su ponu Frunda buvau susitikęs jau anksčiau, 1994 m. birželio 7–12 d. Strasbūre, konferencijoje tautinių mažumų teisių Vidurio ir Rytų Europoje klausimais. Frunda ten dalyvavo kaip Europos Tarybos Žmogaus teisių pakomisijos narys, aš – kaip anksčiau apibūdinto parlamentinio projekto valdybos narys.

Po vieno posėdžio G. Frunda kreipėsi į mane ir ėmė klausinėti, kodėl Lietuvoje, jo žodžiais tariant, skriaudžiamos tautinės mažumos,

ypač lenkai – esą, uždarinėjamos jų mokyklos, atiminėjama žemė, jie šalinami iš darbo, apskritai, laikomi antrarušiais piliečiais. Svarbiausia – kodėl Lietuvoje nėra valstybinio lenkiško universiteto? Pasijutau netikėtai užkluptas, nors tai nelabai stebino, nes jau ne kartą buvau girdėjęs skundus dėl tariamai blogos lenkų mažumos teisinės padėties Lietuvoje. Stebino tai, jog nepamatuotus kaltinimus Lietuvai girdžiu čia – Strasbūre, solidžioje tarptautinėje konferencijoje, iš trečiosios šalies asmens.

Prasidėjo nelabai malonus aiškinimasis. Pasakęs pašnekovui, kad jo žodžiuose daug netiesos, glaustai nušviečiau, kokia yra teisinė tautinių mažumų padėtis Lietuvoje, kiek yra lenkiškų ir rusiškų mokyklų, spaudos leidinių, organizacijų, kiek lenkų jaunimo mokosi Lietuvos ir Lenkijos aukštosiose mokyklose. Vykdamas į konferenciją lyg tyčia buvau tuo pasidomėjęs. Pažymėjau, kad naujam universitetui (jū būklė Lietuvoje ir šiaip jau nėra lengva) reikia ne tik nemažų lėšų, bet ir gerų profesorių bei studentų. Pašnekovas atšovė: „Nekalbėkite man šito, 250 000 lenkų turi turėti savo universitetą, profesoriai ir studentai gali būti iš viso pasaulio“.

Stebėjaisi, iš kur toks kategoriškas nusistatymas. Juo labiau, kad jokie nusiskundimo dėl lenkų padėties Lietuvoje nebuvau girdėjęs iš konferencijoje dalyvaujančių, jau nuo seniau pažįstamų Lenkijos politikų – Dorotos Simonides ir Piotro Andžejevskio. Abu jie lenkų mažumos padėtį Lietuvoje laikė visiškai normalia, pridurdami nebent tai, jog kai kurie Lietuvos lenkų veikėjai turėtų rodyti daugiau lojalumo valstybei, kurioje gyvena. Lenkiško universiteto Lietuvai nereikia – lygiai taip, kaip Lenkijai nereikia kur nors Vroclave voikiško universiteto, – pastebėjo ponia Dorota. Pakaktų stipraus polonistikos centro Vilniaus universitete, – sakė ji.

Toks buvo prisiminimas. O dabar, reaguodama į G. Frundos raportą, Lietuvos Vyriausybė parengė ir nusiuntė į Strasbūrą (1995 m. gruodį) 23 puslapių tekstą, kuriame buvo kritiškai komentuojami daugelis raporto teiginių, parodomas jų neatitikimas tikrovei.

Nepaisant išsamaus Lietuvos paaiškinimo, Strasbūre vis dėlto buvo nuspręsta Lietuvos stebėjimą tęsti. 1997 m. balandį G. Frunda vėl atvyko į Vilnių, bet ne vienas, o su dviem Europos Tarybos atstovais – liuksemburgiete Ane Brasier (Anne Brasseur) ir šveicaru Andreasu Grosu (Andreas Gross). Man teko su jais daug bendrauti organizuojant darbotvarkę, sudarant galimybę susitikti su lenkų, rusų, žydų bendruomenių atstovais, visuomenės veikėjais, lankytis teisėtvarkos įstaigose. Palyginti greitai jie parengė trisdešimties puslapių raportą.

Raporto pristatymo Strasbūre ETPA sesijoje data – 1997 m. rugsėjo 22 diena. Tos dienos darbotvarkėje buvo ir Čekijos stebėjimo, pradėto, kaip ir Lietuvos, 1995 metais, rezultatų pristatymas. Tuo pretekstu buvo užsimezgęs mūsų delegacijos kolegiškas bendravimas su Čekijos delegacija, jos vadove ponia Štepova. Tapome savotiškais sąjungininkais, keisdavomės nuomonėmis ir pastebėjimais, tarėmės, kuo galėtume vieni kitiems padėti.

Čekijos stebėjimo svarstymas plenarinių posėdžių salėje vyko pirmoje dienos pusėje. Reporteriai buvo olandas Jurgenas ir latvis Sinka. Vertinimai buvo iš esmės teigiami, kliuvo tik romų teisinė padėtis ir dar vienas kitas dalykas. Kabinėtis bandė tik Rusijos atstovas Žirinovskis ir Graikijos atstovas komunistas Korakas, bet gana deklaratyviai ir neįtikinamai. Baigiamasis dokumentas – rekomendacija, jos projekte turėjo būti pasakyta, baigti šalies stebėjimą ar tęsti. Projektą aptariant, pasiūliau pataisą, sakančią,

kad Čekijos stebėjimą reikia laikyti baigtu. Mano pataisa buvo priimta, taip buvo ir nubalsuota.

Lietuvos stebėjimo rezultatai, rytiniuose posėdžiuose aptarti politinėse grupėse, antroje dienos pusėje buvo svarstomi plenarinių posėdžių salėje. Kalbėjo Europos Tarybos paskirtosios monitoringo delegacijos nariai, pirmiausia, jos vadovas G. Frunda. Jo raportas šį kartą buvo išsamus ir objektyvus, sunku buvo rasti teiginių, su kuriais būtų buvę galima nesutikti. Tautinių mažumų padėtis parodoma tokia, kokia yra iš tikrųjų. Gana detaliai buvo apibūdinta Lietuvos teisėtvarkos daroma pažanga. Vienur kitur buvo sakomi bemaž komplimentai mūsų šaliai. Nurodant neigiamus reiškinius, pasakoma, kas daroma ar numatoma daryti, siekiant juos pašalinti. Po to pasisakė Monitoringo komiteto pirmininkas Kvidas de Markas (Quido de Marco) iš Maltos, iš esmės teigiamai vertindamas Lietuvos stebėjimo rezultatus.

Kitaip skambėjo kai kurių Rusijos atstovų pasisakymai. Monitoringo komiteto pirmininko pavaduotojas S. Glotovas tvirtino, kad Lietuvoje nesilaikoma teisės reikalavimų, skriaudžiamos tautinės mažumos, rusai prievarta asimiliuojami, ribojamos ne lietuviškai kalbančiųjų teisės, pavyzdžiui, reikalaujama, kad rusiškose mokyklose dokumentacija būtų vedama lietuviškai. Kalbėjo ir V. Žirinovskis, teigdamas, kad Lietuva nesilaiko demokratiškos valstybės teisinių normų, kalėjimuose sėdi komunistai, kad savo gerovę mūsų šalis gavo iš Rusijos, užgrobė svetimas teritorijas, Vilnius, esą, buvęs rusiškas miestas. Kaip ir graikų komunistas Korakas, jis siūlė tęsti Lietuvos stebėjimą.

Svarstymo akcentai iš karto pasikeitė, kai Kroatijos atstovas Žarko Domljanas pasakė, kad teisinę padėtį Lietuvoje reikia vertinti teigiamai, stebėjimą baigti. Jį palaikė Lenkijos atstovas Ježis

Jaskernia (Jerzy Jaskiernia), pažymėdamas Lietuvos pažangą žmogaus teisių srityje, gerėjančius Lietuvos ir Lenkijos santykius. Estijos atstovas Tunė Kelamas (Tunne Kelam) atrėmė Glotovo kaltinimus, pateikdamas skaičius apie rusiškas ir lenkiškas mokyklas Lietuvoje. Stebėjimą baigti taip pat siūlė Ukrainos atstovas Volodymyras Javorivskis. Atsiliepdamas į Glotovo ir Žirinovskio kalbas, jis paklausė, kiek Rusijoje yra ukrainietišku teatrų, kai Ukrainoje yra 28 rusiški teatrai.

Kalbėjo ir Jungtinės Karalystės atstovas M. Kolvinas (Colvin). Be kitų dalykų, jis pastebėjo, jog yra sritis, kurioje Lietuvos pažangą galėtų pasveikinti ir Žirinovskis, tai – kova su organizuotu nusikalstamumu, kuris neabejotinai yra inspiruojamas rusiškos mafijos. Lietuvą reikia pasveikinti dėl pažangos žmogaus ir mažumų teisių srityje, ji gali teikti sektiną pavyzdį kitoms tautoms. Buvo ir daugiau kalbėtojų, pritariančių teigiamam žmogaus teisių padėties Lietuvoje vertinimui. Svarstant baigiamąjį dokumentą – rekomendacijos projektą, Čekijos atstovė ponija Štepova ryžtingai pasiūlė Lietuvos stebėjimą laikyti baigtu.

Man taip pat teko kalbėti, padėkoti Monitoringo komitetui, reporteriams ir svarstymo dalyviams, kai ką papildomai paaiškinti. Atsakydamas į Rusijos atstovo Glotovo pastabas, pastebėjau, kad rusų integracija į Lietuvos visuomenę nėra jų asimiliacija, kad derėtų skirti šias sąvokas. Taip pat atkreipiau dėmesį į stebėjimo eigos nenuoseklumą. Lietuvos stebėjimas buvo pradėtas Teisės reikalų ir žmogaus teisių komitete, vadovaujantis vienokiomis taisyklėmis, o baigtas jau naujai įsteigtame Monitoringo komitete pagal kitokias taisykles. Stebėjimo metu buvo parašyti du raportai. Tarp pirmojo (1995 m.) ir antrojo (1997 m.) yra ryškus skirtumas, liudijantis apie teigiamus pokyčius Lietuvoje teisėtvarkos ir žmogaus teisių srityse.

Lietuva vykdo savo įsipareigojimus Europos Tarybai, stebėjimas teigiamai veikia Lietuvos teisėtvarkos raidą. Man kalbant, Rusijos atstovas V. Žirinovskis sušuko: „Tovarišč, govori po ruski“ („Drauge, kalbėk rusiškai“).

Po posėdžio mus šiltai sveikino čekai, o mes – čekus.

Beje, ponas Frunda, geriau susipažinęs su Lietuvos reikalais, iš priekabaus kritiko virto patikimu mūsų reikalų rėmėju. Jo dėmesį tautinių mažumų teisėms žymiu mastu lėmė tai, kad jis pats, Rumunijos vengras, rūpinosi savo tautinės bendruomenės teisėmis, o kartu buvo itin jautrus tautinių mažumų teisėms apskritai.

Netikėtai paaiškėjo, kad Lietuvos stebėjimas tąkart nebuvo visiškai baigtas. 1999 m. sausį Rusijos atstovas S. Glotovas Monitoringo komitete pareikalavo, kad stebėjimas būtų atnaujintas, nes mūsų valstybėje, esą, yra politinių kalinių, o buvę „nacių talkininkai“ vaikšto laisvi. Pasitarę su reporteriu A. Grosu, į kitą posėdį atvykome gerai pasirengę, apsirūpinę dokumentais iš prokuratūros. A. Grosas su jais supažindino plenarinio posėdžio dalyvius ir pareiškė, kad nepitaria siūlymui atnaujinti Lietuvos stebėjimą, nes tam nėra pagrindo. Lenkijos atstovas Jaskernia pridėjo, kad Glotovo skundas pateiktas ne pagal procedūros taisykles, todėl nepriimtinas. Panašiai kalbėjo ir kroatas Ž. Domljanas, vengras A. Barsonis. Atremta ir ši ataka, padedant kitų šalių delegacijų nariams.

Netylėjau ir aš. Pabrėžiau, kad Rusijos atstovo skundas yra paremtas ne teisiniais argumentais, bet šališka faktų interpretacija, vartojant sovietinę terminiją, pagal kurią antisovietiniai rezistentai tapatinami su nacių talkininkais. Buvo nubalsuota, kad nesama pagrindo priimti Rusijos atstovo skundą ir atnaujinti Lietuvos stebėjimą. Tai, kad pavyko apginti Lietuvos vardą gan gausioje Europos politikų aplinkoje, laikiau neabejotinu laimėjimu.

Council of Europe / Conseil de l'Europe
F-67075 Strasbourg cedex (France)
Tél : +33 / 3 88 41 20 00
Fax : +33 / 3 88 41 27 76
Email : pace@coe.fr
<http://stars.coe.fr>

restricted
AS/Jur (2000) 02
7 January 2000
ajdoc02.2000

Human rights situation in Lithuania

Introductory memorandum

Committee on Legal Affairs and Human Rights

Rapporteur: Mr Andreas Gross, Switzerland, SOC

I. Introduction

1. In its Recommendation 1339 (1997) on the obligations and commitments of Lithuania as a member state, the Assembly considered "the current monitoring procedure, opened in March 1995 under Order No. 508, as closed".

2. However, in the explanatory memorandum supporting this recommendation, the rapporteurs had pointed out that the Code of Criminal Procedure provided for two forms of pre-trial detention: so-called "preventive" detention and detention on remand. They considered that these two provisions were incompatible with the European Convention on Human Rights. The judicial decision on the lawfulness of preventive detention – initially ordered by the police with the consent of the Prosecutor General – could be taken in the absence of the person who had been arrested and detained. As regards detention on remand, Article 106 gave the impression that the period of detention could last for up to thirteen years in accordance with the rule that detention on remand may last for up to two-thirds of the sentence to which the detainee is liable. However, the rapporteurs were satisfied that "the competent bodies of the parliament and the judiciary are looking into these questions".

3. On 2 October 1997, Mr Glotov and others tabled a motion for an order on political trials and violation of national minority rights in Lithuania. The Committee on Legal Affairs and Human Rights appointed Mr Gross rapporteur. The rapporteur visited Lithuania from 18 to 20 May 1998 to meet detained persons, representatives of national minorities and NGOs, and Lithuanian officials responsible for these questions.

Žmogaus teisių padėtis Lietuvoje. Raportas, pateiktas Europos Tarybos Parlamentinėje Asamblėjoje. 2000 m. sausio 7 d.

Vasario 16-osios ir Kovo 11-osios dienų progomis Lietuvos Respublikos prezidentas Valdas Adamkus apdovanojo Bronislovą Kuzmicką Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Gedimino ordinu.
2000 m. vasario 16 d.

Pastebėjau, kad ne ką lengviau vykdavo ir kitų valstybių monitoringai, per jų rezultatų aptarimus paprastai kildavo nemažos diskusijos. Turėjo vargo ir kaimynai latviai. Jiems teko rimtai gintis nuo Rusijos politikų kaltinimų dėl rusakalbių teisinės padėties. Kartu su estais palaikėme latvius, išplatinome pareiškimą, pasirašytą Baltijos valstybių delegacijų vadovų, apie rusakalbių padėtį Latvijoje ir kitose Baltijos valstybėse, atremdami nepamatuotus kaltinimus.

Kaip ne kartą anksčiau, taip ir dabar pastebėjau, kad Rusijos politikų priekaištų Baltijos valstybėms nepagrįstumą geriau supranta ir mus palaiko Vidurio Europos šalių atstovai – lenkai, čekai,

ukrainiečiai, kroatai. Vakariečiai, išskyrus retus atvejus, dažniausiai laikosi pasyviai – nei už, nei prieš.

Rengdamiesi į Asamblėjos posėdžius Strasbūre, delegacijoje aptardavome juose numatomus svarstyti klausimus. Be to, rengdavome su latviais ir estais mažytes „Baltijos tarybas“ – susitikę vienoje ar kitoje sostinėje aptardavome bendrus visų trijų ir atskirus kiekvienos šalies reikalus. Strasbūre taip pat pasitardavome. Geras Baltijos šalių atstovų sutarimas neliko nepastebėtas. Su doze „balto pavydo“ į mus žiūrėjo kaukaziečiai, ypač armėnai ir azerbaidžaniečiai, oficialiose kalbose neretai apsisivaidydavę kaltinimais. Prasiidėjus kruvinam Jugoslavijos irimui, Baltijos valstybių sutarimą aukštai vertino Balkanų valstybių atstovai.

Padedame ir kitiems

Mūsų delegacija laikėsi nuostatos – turėti bendraminčių ir draugų įvairių šalių delegacijose, palaikyti vieniems kitus, kai reikia, kartu stengiantis nepakliūti į kokias nors konfliktines įtampas tarp tautų. Vis dėlto, buvo atvejų, kai to išvengti nepavyko – kai reikėjo palaikyti armėnus ir čečėnus.

Nepraleisdavau progos pasikalbėti su Armėnijos delegacijos nariais, buvau nemažai skaitęs apie dramatišką šios tautos istoriją. Artėjo liūdna data, primenanti XX a. pradžioje (ir anksčiau) vykusį armėnų tautos genocidą, už kurį atsakingomis yra laikomos tuometinės Turkijos vadovybės. Armėnai parengė rezoliuciją tai tragiškai datai paminėti, rinko pritariančių delegacijų atstovų parašus. Bet iš karto buvo aišku, kad tokia rezoliucija bus nepriimtina Turkijos delegacijai.

Armėnų atstovai kreipėsi į mūsų delegacijos narius, tikėdamiesi palaikymo ir parašo, o šie juos nukreipė pas mane, kaip delegacijos

vadovą. Atsidūriau keblioje padėtyje – negalėjau nepasirašyti, nes pritariau rezoliucijos turiniui, bet ir nerimavau, kaip tai galėtų atsiliepti santykiams su Turkijos delegacija, kuri buvo gana draugiška Lietuvai, ne vienu klausimu mūsų pozicijos sutapdavo. Moraliniai motyvai ėmė viršų. Abejones įveikęs, pasirašiau Lietuvos delegacijos vardu. Rezoliucija buvo paviešinta. Kadangi buvo sesijos paskutinė diena, negalėjau matyti, kaip reagavo Turkijos delegacija.

Reakcija atėjo vėliau, man grįžus į Vilnių. Iš Turkijos ambasadose gavau laišką su apgailestavimu dėl mano pritarimo armėnų rezoliucijai, kartu ir glėbį literatūros, kurioje tie tragiški įvykiai aiškinami Turkijos požiūriu. Tuo įtampa ir baigėsi, kitoje sesijoje su turkais sveikinomės kaip seni geri pažįstami.

Vienos sesijos darbotvarkėje atsirado neįprastas ir sunkus klausimas – kokias sankcijas Europos Taryba turėtų taikyti savo narei Rusijos Federacijai dėl Čėčėnijoje vykdomų žmogaus teisių pažeidimų, virstančių tautos naikinimu. Jokios kitos valstybės adresu Europos Tarybos rūmuose turbūt dar nėra skambėję tiek aštrios kritikos, kiek ši kartą kliuvo Rusijai. Dar daugiau, šiuo požiūriu buvo daugmaž vieningi visų šalių ir politinių grupių parlamentarai. Susilaukė kritikos, tik gerokai mažiau, ir čėčėnai – dėl Šariato įstatymų, islamiškojo fundamentalizmo.

Tačiau kritika buvo lengvesnioji svarstymo dalis. Sunkiau sekėsi nuspręsti, kokį nutarimą turėtų priimti Europos Taryba, atlikdama savo pagrindinę priedermę – ginti žmogaus teises. Nuomonės svyravo nuo reikalavimo įpareigoti Rusiją sustabdyti karo veiksmus, konfliktą spręsti politiškai, iki siūlymo svarstyti Rusijos pašalinimo iš Europos Tarybos galimybę. Pastarajam siūlymui nepritariantys parlamentarai tvirtino, kad taikyti griežtesnes bausmes Rusijai dar per anksti, nes taip būtų prarandama galimybė daryti jai poveikį

ateityje. Vyko karštos diskusijos, kurios akivaizdžiai parodė, kad Rusijos atstovams labai trūksta karą Čėčėnijoje pateisinančių argumentų, nors netrūksta demagogiškos gražbylystės. Tarp kalbėjusių Rusijos atstovų, kaip paprastai, išsiskyrė V. Žirinovskis, gąsdinęs, kad sankcijų Rusijai atveju ji pati išeis iš Europos Tarybos, o tada į Europą plūstels teroristai. Tarsi Rusija būtų saugumo nuo jų garantas. Beje, Žirinovskis nepamiršo ir Lietuvos, sakė, kad čėčėnų gretose kovoja snaiperės lietuvaitės, kurių kelios, esą, yra pagautos.

Po ilgų diskusijų nežymia balsų persvara nugalėjo nuosaikioji nuomonė. Pirmenybė buvo atiduota stabilumo Europoje motyvui, svarbia jo prielaida laikant gerus santykius su Rusija. Tokiu sprendimu Rusijos delegacija buvo patenkinta. Svarstymas akivaizdžiai parodė vieną iš vakarietiškos rytų politikos nuostatų: gerų santykių su rytine šalimi sąlyga – nuolaidžiavimas jai.

Lietuvos delegacija savo balsus atidavė už griežtesnį sprendimą, o Latvijos ir Estijos delegacijų balsai pasidalijo. Strasbūro dienraštyje „Dernieres Nouvelles d'Alsace“ (2000 m. sausio 28 d.) buvo klausama: „Europos Taryba nori pašalinti Rusiją? Ar priešingai, Rusija pašalino... Europos Tarybą?“ Tolesni įvykiai parodė, kad padėtis Čėčėnijoje nė kiek nepasikeitė į gerąją pusę, o Rusijos svarstymas Europos Taryboje buvo tik politinis žaidimas.

Rytinė Europos saugumo pusė

Europos Tarybos Parlamentinei Asamblėjai artima buvo kita europinė organizacija – Vakarų Europos Sąjungos Asamblėja (VESA), apibūdinama kaip Europos valstybių saugumo, politinio ir ekonominio bloko institucija. Pagrindinė jos paskirtis – kurti Europos saugumo sistemą, kuri turėtų tapti gynybiniu Europos Sąjungos sparnu. Pavadinimas rodo, kad organizacijos paskirtimi

pradžioje buvo laikomas Vakarų Europos saugumas, tik po kiek laiko atsižvelgta ir į Vidurio Europos šalių saugumo poreikius. 1993 m. šios šalys buvo priimtos į organizaciją nuolatinių stebėtojų, vėliau – asocijuotų partnerių statusu, suteikiančiu galimybę dalyvauti Europos gynybinės sistemos kūrimo. Iš pradžių kaip nuolatinė stebėtoja, vėliau kaip asocijuota partnerė, į VESA organizaciją buvo priimta ir Lietuva. Tokiu pat statusu joje atsirado Bulgarija, Estija, Latvija, Lenkija, Slovakija, Rumunija, Vengrija, vėliau ir Slovėnija. Atstovauti mūsų valstybei Asamblėjoje buvo įgalioti B. Kuzmickas ir A. Medalinskas. Asamblėjos svarstymuose ir dokumentuose atsispindėjo ir Baltijos valstybių saugumo reikmės.

Asamblėjos sesijos ir plenariniai posėdžiai vykdavo Paryžiuje, o komitetų posėdžiai dažniausiai kitose Europos šalyse. Neeiliniai posėdžiai buvo surengti Niujorke ir Maskvoje. Kaip Lietuvos delegacijos vadovui, man teko juose dalyvauti.

Asamblėjos posėdžių darbotvarkę sudarė VES, ES, NATO santykio saugumo požiūriu klausimai. Buvo plėtojama „dviejų kolonų“ („Two Pillars“) saugumo koncepcija. Viena „kolona“ – NATO, kita – Europos gynybinių pajėgų kūrimas. Ši idėja yra gyva iki šiol. Daugiausia dėmesio buvo skiriama NATO paskirčiai Europos saugumo sistemoje aptarti. Baltijos valstybėms kaip tik tai labiausiai rūpėjo. Kurį laiką buvo abejojama NATO tikslingumu, pasibaigus šaltojo karo epochai. Kai abejonės išsisklaidė, teko spręsti kitą klausimą – ar iš viso tikslinga plėtoti organizaciją Rytų kryptimi, o jeigu taip – kokie motyvai skatintų tai daryti ir kokia apimtimi?

Nenuostabu, kad Rusijos atstovai aiškiai leido suprasti, kad yra griežtai prieš tokią NATO plėtrą. Skeptiškų nuomonių dėl plėtros Rytų kryptimi pasigirdavo ir kai kuriuose strateginių tyrimų

Atėnuose prie Akropolio, pučiant stipriam vėjui.

Iš kairės: B. Kuzmickas, A. Katkus, A. Medalinskas. 1997 m.

centruose Vakaruose. Vis dėlto, galiausiai nuspręsta – NATO neturi būti uždara, privalo plėstis Rytų kryptimi.

Be to, keičiantis tarptautinei situacijai, turėjo plėstis ir organizacijos paskirties samprata – nepakanka tik užtikrinti savo narių išorinį saugumą, būtina palaikyti bei ginti ir jų puoselėjamas demokratines vertybes. Dėl to labiausiai pasistengti turėjo valstybės pretendentes į NATO. Jos įpareigtos atitinkamai tvarkyti savo vidaus politiką. Tad ir Lietuvos valstybė, jeigu norėjo būti verta tapti NATO nare, turėjo įrodyti, kad savo vidaus politikoje nenukryps-tamai laikosi demokratiškos vertybių.

Nuostata plėstis Rytų kryptimi kėlė konkretnę klausimą: kuria kontinento puse – šiaurine ar pietine – tai turėtų vykti. Baltijos valstybėms rūpėjo, kad būtų pasirinktas Baltijos jūros regionas.

„Varžovės“ buvo Balkanų šalys, pirmiausia – Slovėnija. Jeigu būtų pasirinktas Baltijos regionas, vėl neaiškumas – kuri Baltijos šalis galėtų pretenduoti būti pakviesta pirmoji. Su latviais ir estais ne kartą aptarinėjome galimus variantus. Geriausia, žinoma, kad visos trys Baltijos valstybės būtų pakviestos kartu. Jeigu paaiškėtų, kad numatoma kviesti tik vieną, sunku būtų išvengti tarpusavio varžybų, kiekvienai stengiantis pasirodyti tinkamiausia. Be to, kamuočių netikrumas: ar, priėmus kurią nors vieną, neužsivertų vartai likusioms. Atsvara tokiam nerimui galėjo būti tik bendra solidarumo nuostata – vienos Baltijos valstybės priėmimą laikyti visų trijų laimėjimu, tikint, kad saugumą teiktų ir šalies NATO narės kaimynystė.

Nors narystė NATO, kaip strateginis Lietuvos siekis, buvo dar sunkiai prognozuojama ateitis, į svarstymus Asamblėjos posėdžiuose žiūrėjome labai rimtai, kaip į būtiną paruošiamąjį etapą, formuojant atitinkamą nuomonę.

Kadangi sesijų svarstymų rezultatai būdavo apibendrinami baigiamuosiuose raportuose, atidžiai žiūrėdavau, ar juose neatsiras ir Lietuvai ar visoms Baltijos valstybėms skirtų eilučių. Nepraleisdavau progos apie tai pakalbėti su VESA prezidentu katalonu Luisu Marija de Puigu (Luis Maria de Puig), jo pavaduotoju anglu Kameronu (Cameron). Užsukdavau ir pas Asamblėjos sekretorių graiką Verosą, kurio rankose buvo sesijų baigiamųjų raportų rengimas. Tačiau man rūpimas klausimas dėl Lietuvos kol kas likdavo atviras.

Vis dėlto Baltijos valstybių saugumo interesai neliko be dėmesio. Politikos komiteto parengtame raporte buvo išdėstyti Latvijos atstovo Andrio Ozolinio argumentai, aiškinantys, kodėl Baltijos valstybės siekia narystės NATO. Pačiose nepriklausomybės atgavimo išvakarėse (1989–1991 m.) Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje buvo

Madridas, Placa major (Plaza Mayor).

Laisvalaikis po VESA konferencijos. 1998 m. gegužė

Prie Portugalijos Parlamento rūmų. Lisabona. 2000 m. kovo 23 d.

FORTY-SECOND SESSION

DOCUMENT 1542

100. So far, the European Union has never formally linked membership of the Union with membership of NATO. The four "neutral" or non-aligned European countries – Ireland, Sweden, Finland and Austria – that are full members of the European Union are proof of that. The fundamental question is whether it is right to recommend a strategy giving priority to the enlargement of the European Union. This needs to be studied seriously even though it would oblige the European Union radically to reconsider the hitherto envisaged timetable for its enlargement.

101. But in an article published on 12 January 1996 in the *International Herald Tribune*, David Fischer and William C. Potter¹³ argued that "the best guarantee of the independence and territorial integrity of the fledgling new democracies in the former eastern bloc is economic integration with the West. With this in mind, western Europe should speedily integrate them into the European Union, as has been done with Austria, Sweden and Finland, each of which appears to feel secure as part of a European community that has increasingly common foreign and defence policies, and none of which has any intention of joining NATO."

102. However, what might be convenient for a country such as Sweden, and in particular for Finland, might not be applicable to the Baltic states. Nevertheless, it is worth pointing to what Andris Ozolins from the Latvian Institute of International Affairs writes in *Chaillot Paper 20* published by the WEU Institute for Security Studies:

"Between 1989 and 1991, when Estonia, Latvia and Lithuania were waging their battle for restored independence, the idea of Baltic neutrality was widespread and popular. Soon after independence was regained, however, the idea of neutrality was abandoned in all three nations as it was considered inappropriate to Baltic security requirements. Formal neutrality would have involved a commitment that the Baltic states would never join alliances or allow foreign

13. Mr Fischer is a scholar at the Centre for Non-proliferation Studies at the Monterey Institute for International Studies. Mr Potter is Director of that Centre and of the Centre for Russian and Eurasian Studies at the Institute.

forces on their territory, and was not seen as a satisfactory basis for security. In addition, there was growing uncertainty, and not just in the Baltic region, about what exactly neutrality meant in an age when East-West confrontation had diminished so sharply. But the deciding factor in rejecting neutrality was the historical memory of the events which had led to the demise of Baltic independence in 1940 – a time when Estonia, Latvia and Lithuania were all pursuing policies of neutrality.

In the place of neutrality, all three Baltic states have preferred a strategy of counter-alliance, seeking integration into an alliance or community of larger states in order to strengthen their position in relations with Russia¹⁴.

2. NATO enlargement

103. With respect to NATO's concept of enlargement, the relevant study, published in September 1995, defines some important principles defining the kind of link NATO intends to establish with the enlargement of the European Union and Western European Union. One of the shortcomings of this study, however, is that the question of which countries might be envisaged for NATO enlargement remains open since it states clearly that "each invitation will be decided on its own merits, case by case, ... taking into account political and security-related developments in the whole of Europe". According to the study, "it will be important ... not to foreclose the possibility of eventual Alliance membership for any European state in accordance with Article 10 of the Washington Treaty".

104. That kind of approach could even include the Russian Federation. On the other hand, the study emphasises that "the enlargement of NATO is a parallel process with and will complement that of the European Union. Both NATO and the European Union share common strategic interests as well as a broad approach to stability and security encompassing political, economic, social and environmental aspects, along with the defence dimension".

14. Limits and Opportunities at the Eastern Edge, *Chaillot Paper 20*, page 65.

Baltijos valstybės neteko nepriklausomybės 1940 metais, laiku, kai visos laikėsi neutralumo politikos, – rašoma VESA raporte. 1996 m. lapkričio 4 d.

populiari neutralumo idėja. Atkūrus nepriklausomybę, visose trijose valstybėse buvo atsisakyta neutralumo idėjos, kaip neatitinkančios dabartinių saugumo poreikių.

Formaliai neutralumas reiškė, kad Baltijos valstybės niekada neturėtų stoti į gynybines sąjungas su kitomis valstybėmis, neturėtų įsileisti į savo teritorijas kitų valstybių karinių pajėgų. Svarbus motyvas atsisakyti neutralumo buvo istorinė atmintis, kai Estija, Latvija ir Lietuva 1940 m. neteko nepriklausomybės, nors visos trys laikėsi neutralumo.

Savo dalyvavimu VESA posėdžiuose pasiekiau nebent tiek, kad prezidentas de Puigas 1999 m. liepos 7–8 d. lankėsi Lietuvoje, turėjo progą susipažinti su Lietuvos pasirengimu stiprinti savo saugumą, sakė kalbą AT-AS rūmuose. 1999 m. lapkričio 5 d. Vilniuje įvyko išplėstinis VESA Politinio komiteto posėdis-kolokviumas. Ne viena iš minėtų šalių – asocijuotų partnerių – varžėsi dėl galimybės būti kolokviumo rengėja, o kad pasirinkta Lietuva, lėmė išsami informacija apie pažangą, kurią daro mūsų valstybė, stiprinama savo saugumą. Manau, kad šiokių tokių vaidmenį suvaidino ir mano pastangos.

Į kolokviumą Vilniuje atvyko VESA prezidentas de Puigas su dviem darbuotojais, taip pat keliolikos valstybių politikai ir diplomatai. Darbotvarkės tema – „VES asocijuotų partnerių saugumas“ – gyvybiškai svarbi visoms devynioms jau minėtoms asocijuotoms partnerėms. Buvo svarstomos atskirų šalių ir ištisų regionų saugumo stiprinimo reikmės, galimybės ir perspektyvos.

Kolokviumas buvo reikšmingas tarptautinis įvykis, tiek Lietuvos, tiek ir kaimyninių šalių saugumo požiūriu, jų kelyje į NATO. Mane nustebino, kad Lietuvos žiniasklaida viso to nepastebėjo ar tiesiog ignoravo, nors Seimo Spaudos tarnyba apie tai buvo

pranešusi žiniasklaidos institucijoms. Neatvyko nė vienas apžvalgininkas, viešojoje erdvėje nebuvo net paprasčiausios informacijos, nekalbant jau apie kokią nors analitinę apžvalgą. Priežastis, matyt, buvo ta, kad renginys vyko sklandžiai, nepateikęs jokių žiniasklaidai įdomių „sensacijų“. Tuo neabejotinai pasireiškė ir tuometinės žiniasklaidos akiračio lygis. Apie tai rašiau „Lietuvos aide“ (1999 m. lapkričio 17 d.).

Vėliau dalį VESA funkcijų perėmė NATO, tačiau nuo 2000-ųjų metų rudens aš jau nebuvau Lietuvos delegacijos narys. Išėjau iš politinės veiklos, grįžau į akademinį darbą. Lietuva tapo NATO nare 2004 m. kovo 29 dieną.

Politinę veiklą baigęs 2000 m., dėščiau filosofiją Mykolo Romečio universitete Vilniuje. Mokslinis kūrybinis darbas traukė labiau, negu politika.

Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Aktas priimtas. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos–Atkuriamojo Seimo prezidiume pakilios nuotaikos, kaip niekad vieningi, susikibę rankomis kartu su visa sale kartoja „Lie-tu-va! Lie-tu-va!“
Atkuriamojo Seimo pirmininko pavaduotojai Kazimieras Motieka, Bronislovas Kuzmickas, Pirmininkas Vytautas Landsbergis, Pirmininko pavaduotojas Česlovas Stankevičius, prezidiumo narys Aloyzas Sakalas. 1990 m. kovo 11 d. *Pauliaus Lileikio nuotr.*

Pabaigai

Laikas praeina, bet neišnyksta, nors kai kas pradingsta. Iš to, kas išlieka, kūrybinė vaizduotė ir atsakomybės jausmas gali daug ką išgauti dabarčiai – žinių apie buvusį laikmetį, įvykius, žmonių likimus. Sustosiu ties keliais atvejais.

Rašytojos Rūtos Šepetys romane „Tarp pilkų debesų“ pasakojama, kaip per pirmąjį sovietmetį buvo vežama į Sibirą, ką ten išgyveno lietuvių šeima. Savo kūrinium autorė pasiekė, kad šios šeimos likimas, o kartu ir visas tas tragiškas laikotarpis nepradingtų, bet raiškiais vaizdais atgytų prieš šių dienų skaitytoją. Knyga išleista jau 32 šalyse, jos siužeto pagrindu kuriamas kino filmas, tad romanas tarptautiniu mastu papildė istorinę dabarties savivoką.

Iš mano vaikystės prisiminimų nenyksta partizanų, gyvų ir žuvusių, vardai. Skaičiau viską, kas parašyta pačių partizanų ir apie juos. Mano knygų lentynoje stovi ir Adolfo Ramanausko-Vanago knyga „Daugel krito sūnų...“ Joje aprašyti partizanų išgyvenimai yra jau nesulaikomai tolstanti praeitis. Tolstanti, bet nepradingsanti. Adolfo Ramanausko-Vanago metų minėjimas parodė, kad tas laikas, kai partizanai kovojo ir žuvo, tapo mūsų dabarties savivokos dalimi, užėmė deramą vietą Lietuvos istorinės atminties panoramoje. Taip yra šiek tiek „prikeltas“ dabarčiai ir visas partizanų kovos laikotarpis.

Bet girdime ir kitokių praeities balsų. Nacionalinė premija skirta rašytojui, savo kūrinijje partizanų atminimą vaizduojančiam vien tamsiom spalvom. Galima manyti, jog tai tik niekuo dėtas postmodernios mąstysenos produktas. Bet greičiau tai rodo ką kita –

sovietinis stribiškas požiūris į partizanus neišnyko, tebėra gyvas. Knygos puslapiuose tęsiamas tas pats partizanų atminimo niekinimas, o svarbiausia yra tai, kad „Jis perkeliamas į šių dienų skaitytojų galvas ir jų vaizduotes“ (Radžvilas 2018). Neiškiriant ir jaunosios kartos, kaip tik jai, matyt, ir adresuojamas.

Ginčai dėl istorinių įvykių vertinimo, „kova dėl praeities“, yra žinomi nuo seno. Jau kuris laikas kažkas panašaus vyksta tarp Lietuvos ir kaimyninės valstybės istorikų dėl LDK palikimo. Bet tai kita tema.

Motyvai daugmaž aiškūs – palenkus savajai interpretacijai praeities įvykių atminimą, galima tvirčiau jaustis dabartyje, kai ko tikėtis ateityje. Dabartiniu metu, kai vyksta hibridinis ideologijų karas, tai gali būti gan veiksminga. Toks „nevienareikšmis“ laisvės kovotojų atminimo vertinimas vienai to karo pusei padeda kaip politinis argumentas, kreipiamas prieš Lietuvos nepriklausomybės idėją. Kuriasi savotiškas tokių vertinimų kontekstas, kurį jaunas politologas Vytautas Sinica taikliai pavadino šeštąja kolona. Liūdina tai, jog toji kolona slepiasi po kūrybos, saviraiškos, žodžio ir kitokia laisve (Sinica 2019).

Daug sudėtingiau, lyginant su pavieniais atvejais, pasakyti ką nors apibrėžta apie plataus masto įvykių atspindžius dabartyje. Vienas iš jų – praėjusiais metais suėjęs Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio trisdešimtmetis. Ši data, primenanti Lietuvos pilietinę sėkmę, atvedusią į Nepriklausomybės Akto paskelbimą, buvo iškilmingai paminėta valstybiniu lygiu, taip pat gyvai, nors ir nevienareikšmiškai, apmąstoma plačiau. Girdėjosi įvairių nuomonių, nuo didžiavimosi iki nusivylimo, kurį sukėlė tai, kad neišsipildė daugelis Sąjūdžio skelbtų siekių. Jeigu būtų buvę jų laikomasi, dabarties tikrovė atrodytų daug geriau.

Galvojant apie tai, negalime pamiršti sovietinės praeities. Sąjūdžio siekiai reiškė ne ką kita, kaip pastangas išsivaduoti iš tos praeities, kurti laisvos šalies ateitį. Pažvelgus giliau, toje praeityje galima atsekti daugelio vėlesnių – taip pat ir dabarties – negerovių šaknis. Tarp jų į pirmąjį planą kyla žmonių socialinė atskirtis, nelauktai gausi emigracija, kai kurie gerai nepasverti valdžios sprendimai, pasitikėjimo partijomis, politine veikla apskritai smukimas.

Tiesa, negerovės ateina ne vien iš seniau. Priekabus dėmesys leistų atpažinti, kas nebuvo padaryta pirmaisiais Nepriklausomybės metais, kas padaryta, bet netinkamai. Tačiau pagrindinės negerovių priežastys slypi vis tik ne čia.

Išsivadavimas, kaip iš esmės politinis vyksmas, realiame gyvenime pasireiškė kaip gilus socialinės ir ekonominės santvarkos keitimasis, tikras lūžis visuomenėje. Nustojo dirbti nemažai įmonių, suiro kolūkiai, keitėsi darbo ir nuosavybės santykiai. Visa tai ne vien teigiamai paveikė žmonių gyvenimą, daug kas jau tada patyrė socialinę atskirtį.

Skaudi dabarties negerovė tiek dėl demografinės padėties, tiek ir dėl kitų dalykų yra gausi, daugiausia jauno amžiaus žmonių emigracija. Į tai būtų galima žiūrėti kaip į normalų demokratiškos visuomenės reiškinį, prisimenant, jog teisė laisvai išvykti ir parvykti buvo vienas iš Sąjūdžio siekių. Tikėtasi, kad sulauksime į laisvą šalį grįžtančių karo meto išeivių, bent jų palikuonių. Tačiau, išskyrus negausius atvejus, taip neįvyko. Kaip tik priešingai – prasidėjo emigracija iš Lietuvos, įgaudama susirūpinimą keliantį mastą.

Valdžia deda pastangų kurti valstybės strategiją išeivijos atžvilgiu, galvojama, kaip sulaikyti ketinančius išvykti, kaip susigrąžinti

išvykusiųsiuosius, siūlomas „globalios Lietuvos“ modelis. Siekiama bent teigiamo išvykstančiųjų ir grįžtančiųjų balanso, tačiau, bent kol kas, be pastebimos sėkmės.

Šalia dalykiško emigracijos priežasčių aiškinimo, esama ir populistiskų požiūrių, emigraciją prilyginančių „išvaramui“ iš Lietuvos. Pastatytas net teatro spektaklis tokiu pavadinimu. Toks emigracijos įvardijimas, pirma, nieko iš tikro nepaaiškina, antra, skamba kaip koks nepelnytas kaltinimas nepriklausomai valstybei, jos demokratiškai besikeičiančioms valdžioms.

Geriau pagalvoję, matysime, kad tos valdžios nedaug ką galėjo, ir dabar mažai ką gali padaryti. Emigracija prasidėjo nuo pat pirmųjų išsivadavimo dienų, dar nespėjus valdžioje esantiems plačiau pasireikšti. Pagrindinė paskata išvykti – tik trumpam ar visam laikui – buvo ir tebėra geresnio gyvenimo paieška, visų pirma, materialinės gerovės požiūriu.

Tenka vėl prisiminti sovietmetį. Verčiama vykdyti ir „viršyti“ penkmečių planus, Lietuvos ūkio ir piliečių pragyvenimo lygis negalėjo prilygti sparčiam ūkio ir gyvenimo gerovės augimui pokario Vakarų šalyse. To nebuvo galima nuo žmonių nuslėpti, nepaisant dešimtmečius trukusio uždarumo ir informacinės izoliacijos. Pastaroji aplinkybė kaip tik prisidėjo prie to, kad žmonės ėmė susidaryti ne visada adekvačią nuomonę apie gero gyvenimo Vakaruose galimybes.

Nuolatinis plataus vartojimo prekių, įskaitant maisto produktus, stygius, pridėjus sistemingą materialistinę pasaulėžiūros propagavimą, ugdė žmonių vienpusišką požiūrį į materialinių gėrybių svarbą gyvenime. Šių aplinkybių kompleksas lėmė, kad jau pirmaisiais nepriklausomybės metais daug jaunų žmonių pasuko emigracijos keliais kaip ekonominiai emigrantai.

Veikė ir kitokie motyvai. Kai pirmaisiais nepriklausomybės metais užėmiau nemenkas pareigas AT-AS, pas mane ateidavo jaunų žmonių, prašydami padėti jiems išvykti iš Lietuvos į Vakarų. Tuo metu buvome dar ne visai nepriklausomi, nes naudojome dar sovietiniais pasais, kelionės į užsienį buvo galimos tik per Maskvą. Pasidomėjus, kokie motyvai skatina tai daryti, tekdavo girdėti atsakymus: „Nematome perspektyvų Lietuvoje, nenorime čia gyventi“. Žinau ir buvusių veiklių sąjūdiečių, kuriems nepriklausomybė reiškė tik galimybę laisvai išvykti.

Manau, kad tokiems pasirinkimams turėjo reikšmės tai, jog dešimtmečius trukusi okupacija įdiegė ištisos kartos sąmonėje nepasitikėjimą savo valstybe, jos ateitimi. Stokojo tikėjimo, kad nepriklausoma Lietuva išsilaikys. Tad sovietmetis kai kieno sąmonėje tarsi užprogramavo norą emigruoti. Daliai jaunuomenės tai buvo tapę vos ne savotiška mada. Galbūt ir dabar. Gerai, jeigu tai skatina tik noras užsidirbti, pamatyti pasaulio. Negerai, jeigu tai virsta nenoru grįžti.

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio trisdešimtmečio minėjimas ne vienam piliečiui kėlė mintį apie naują, panašų į Sąjūdį, pilietinį pakilimą, galintį išjudinti naujus teigiamus pokyčius. Bet čia pat ir abejonės – šiandien Lietuvos valstybė jau nebe tokia, kaip prieš trisdešimt metų, nebe tokios pilietinės reikmės, nebe tas ir visuomenės pilietinis potencialas.

Veikliausioji Sąjūdžio jėga – tuometinis jaunimas – šiandien daugiausia jau garbaus amžiaus, o dabartinė jaunoji karta yra gero-kai praretėjusi dėl emigracijos.

Sąjūdis savo veiklą pradėjo viešai prabildamas apie socialines ir kitokias blygybes, ieškojo būdų jas šalinti ir pats ėmėsi tai daryti, kėlė reikalavimus sovietinei valdžiai. Gal panašus kelias būtų

prasmingas ir dabar? Prasmingas – galbūt, tik vargu – ar įmanomas. Tuomet Sąjūdžio siekių potekstėje slypėjo žmones vienijantis, nors viešai nedeklaruojamas, tikslas – ruošti atkurti nepriklausomą, demokratišką Lietuvos valstybę. Šis tikslas pasiektas, – šiandien Lietuva ir yra tokia valstybė, turinti demokratiškai renkama valdžią, jai būdinga piliečių pažiūrų įvairovė, socialinis mobilumas. Tai esminiai laisvos visuomenės bruožai, nors realiai ne visada pasireiškiantys konstruktyviai.

Prisimenu savo kalbą iškilmingame Seimo posėdyje, skirtame Sąjūdžio dvidešimtmečiui. Klausiau: ar dabar, po dvidešimties metų, galimi tokie tikslai, kurie telktų, kaip tuomet, į vieną gretą skirtingos socialinės padėties ir pažiūrų žmones? Sakiau, jog išvelgiu, dėl ko žmonės galėtų telktis ir judėti, nors ir ne tokiu, kaip tuomet, mastu (Kuzmickas 2015: 227).

Panašus klausimas kyla ir dabar, po trisdešimties metų. Kokie bendri tikslai ir siekiai galėtų dabar telkti socialinės atskirties skaldomą visuomenę, susipriešinusias politines jėgas? Juoba, kad dabar, ne taip, kaip tada, kelias visuomeniniams judėjimams yra atviras. Tačiau to nepakanka.

Per nepriklausomo gyvenimo metus nusistovėjo kitokia visuomeninių iniciatyvų reiškinio tvarka. Kelti viešumon pamatines problemas, siūlyti jų sprendimo būdus dabar yra politinių partijų programų prerogatyva. Anuomet buvo kitaip, Sąjūdis susikūrė kaip nepartinis, daugumos žmonių palaikomas judėjimas. Kitaip ir negalėjo būti, nes politinių partijų tuomet nebuvo, išskyrus valdančiąją Komunistų partiją, neturinčią opozicijos. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis nebuvo opozicija tiesiogine prasme, nes savaip prisidėjo prie oficialios „pertvarkos“ politikos. Tikra opozicija valdžiai buvo Lietuvos Laisvės Lyga.

Sąjūdis nebuvo politinė partija, tačiau jame glūdėjo kai kurių būsimų partijų užuomazgos. Jos kūrėsi, patraukdamos į savo pusę nemažai politiškai aktyvių piliečių. Per jas ir ėmė reikštis, ir lig šiol tebesireiškia pilietinės iniciatyvos. Partijų pirmaeilis interesas, kaip žinoma, – siekti valdžios, tik, deja, ne visos dabartinės partijos sugeba vadovautis kiek galima platesniu ir giliau apmąstytu valstybės nacionalinių interesų supratimu. Vietoje to dažnai skamba paviršutiniški populistiniai pažadai.

Reikia manyti, kad partijoms pavyktų rasti bendrą kalbą ir eiti drauge, jeigu kiltų aiški išorinė grėsmė valstybei. Tačiau išorinė grėsmė gali kilti ne tik kaip aiški ir tiesmuka agresija. Gali pasireikšti ir kitaip – kaip kokia „hibridinė intervencija“, ne iš karto atpažįstama, bet ne mažiau pavojinga. Kaip bebūtų, atsilaukyti prieš bet kokią rimtą grėsmę vargu ar pakaktų vien nacionalinio susitelkimo, turėtume kliautis ir tarptautine vakarietiška parama.

Manau, kad bendri, žmones telkiantys tikslai yra galimi ir nesant akivaizdžių išorinių grėsmių. Tačiau dabartinė tikrovė yra tokia, kad negeroves jei ne pašalinti, tai bent sumažinti – geriau galėtų ne plataus pilietinio pakilimo banga, bet siauresni judėjimai, išreiškiantys atskirų visuomenės grupių interesus. Kad tai įmanoma, parodė apie mėnesį trukęs mokytojų streikas.

Vienas iš Sąjūdžio siekių buvo atkurti Lietuvos priklausymą vakarietiškam Europos regionui, nuo kurio buvome prievarta atskirti. Tai buvo pasiekta ir faktiškai įteisinta, kai Lietuva tapo Europos Sąjungos ir NATO organizacijų nare. Kelias į jas nebuvo lengvas, tam buvo priešinamasi, nors ir vadovaujantis skirtingais motyvais. Pastebimai veikė sovietinį palikimą išreiškiančios jėgos. Prisimintinas kai kurių asmenų triukšmingai keltas reikalavimas rengti referendumą dėl Lietuvos stojimo į NATO. Matyt, tikėtasi

jei ne laimėti, tai bent sukelti abejonę dėl Lietuvos pasirengimo dalyvauti šiame gynybinio pobūdžio aljanse.

Rengimasi stoti į Europos Sąjungą lydėjo ilgai trukusi polemika tarp eurooptimistų ir euroskeptikų. Pastarųjų balsas girdimas ir iki šiol, nors jau beveik dvidešimt metų, kai Lietuva yra šioje organizacijoje. Iš euroskeptikų argumentų bene populiariausias yra teiginys, kad Lietuva, būdama Europos Sąjungos nare, praranda dalį savo suverenumo, kurio ilgai ir sunkiai siekta. Pasakoma ir taip – išsivadavę iš vienos sąjungos, paskubėjome į kitą. Manau, kad toks samprotavimas yra ne tik istoriškai neteisingas, bet ir etiniu požiūriu ne be priekaištų, nes ignoruoja esminį skirtumą tarp sovietinės okupacijos ir laisvo vakarietiško pasirinkimo. Ne visada lengva suprasti, kas už tokių pasakymų slypi – nuoširdus rūpestis dėl tautos ir valstybės tapatumo, ar šalies iš rytų propagandos poveikis, sovietmečio nostalgija. Jau pats „sajungų“ gretinimas yra naudingas tokią nostalgiją jaučiantiesiems.

Savaime suprantama, kad ES, jungianti 28 skirtingos istorinės patirties valstybes, negali išvengti vidinių įtampų, kylančių, derinant atskirų valstybių interesus. Juolab, kad politinėse viršūnėse ne visada pavyksta priimti optimalius sprendimus. Bet skirtumai neturėtų daug ką lemti, nes ES plėtra nėra baigta – tai dinamiškas, toliau save kuriantis politinis darinys. Ypač svarbu nustatyti optimalų santykį tarp Europos Sąjungos kaip formalios vienovės ir ją sudarančių suverenių valstybių. Visuma savo galia neturėtų stelbti ją sudarančių narių individualumo. Kad tai reikia tobulinti, rodo kai kuriose jų augančios euroskeptiškos nuostatos. Kol kas sunku prognozuoti, kaip jos gali evoliucionuoti, kuo virsti toliau.

Lietuvoje euroskeptiškas nuotaikas palaiko rūpestis – pamatuotas ar perdėtas – dėl valstybės suverenumo ir tautinio tapatumo

ateities. Panašiai yra ir kitur. Ypač nepageidautina ES federalizacijos tendencija, nors esama pagrindo kai kurių reikalų didesnei centralizacijai. Tai daryti verčia gan aiškus Europos Sąjungos poreikis – kuris ateityje, matyt, tik stiprės – tiksliau apsibrėžti savo vietą tarp pasaulinių galių – tokių kaip JAV, Kinija, Rusija – kad, reikalui esant, būtų galima atsispirti jų spaudimui. Be to, galvojant apie suverenumo ir tapatumo išsaugojimą, reikia aiškiai suvokti, jog tam būtina aplinkybė yra saugumas, o narystė minėtose organizacijose kaip tik tai ir teikia.

Visai baigdamas noriu pastebėti, kad dėmesys praeičiai, koks savaime prasmingas jis bebūtų, neturėtų stelbti minčių apie ateitį, kaip tik turėtų jas žadinti ir kryptingai veikti. Iš praeities semtis stiprybės mums linki ir Lietuvos Himnas. Kokia bus ta ateitis, daug priklausys nuo dabarties, rytdieną kuriame šiandienos darbais ir užmojais. Jie ir lems, ką dabartis galės pasakyti ateičiai.

Literatūra

- Albrecht D. 1995. *Wege nach Sarmatien. Zehn Tage Preussenland. Orte, Texte, Zeichen*. Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk.
- Algirdas Julius Greimas. *Asmuo ir idėjos*. T. 1. Sudarytojas Arūnas Sverdiolas. 2017. Vilnius: Baltos lankos.
- Balčiūnienė O. Telydi mokslo šviesa. *Tiesa*. 1990 m. vasario 9 d.
- Batūra R. 1999. „Baltijos kelias“ – kelias į Laisvę. 1989 08 23.
- Dešimtmetį minint. Vilnius: Valstybės žinios.
- Bičkauskas E. 2000. *Pasirinkimas. Politiko autobiografija*. Vilnius: Arbačiausko įm.
- Birgelis S. 1992. Kovo 11-osios iškilmės Punsko krašte. *Aušra*. Nr. 6.
- Brzezinski Z. 1989. *The Grand Failure. The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century*. New York: Charles Scriber's Sons.
- Cullen R. 1991. *Twilight of Empire. Inside the Crumbling Soviet Bloc*. The Atlantic Monthly Press.
- Čepaitis V. 2007. *Su Sąjūdžiu už Lietuvą. Nuo 1988 06 03 iki 1990 03 11*. Vilnius: Tvermė.
- Dagytė G. 2016. *Medardas Čobotas*. Vilnius: Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų klubas.
- Dambrava V. 2000. Širdis – Lietuva. *Vytautas Antanas Dambrava diplomatinėje tarnyboje*. Sud. V. Valiušaitis. Kaunas: UAB „Sapnų sala“.
- Daugiau drąsos iš savęs. Valdemaro Klumbio pokalbis su Romualdu Ozolu. *Problemos. 2018 Priedas*. 2018. Vilniaus universiteto leidykla.
- Daumantas J. 1990. *Partizanai*. Vilnius: Vaga.
- East–West Parliamentary Practice Project. The first five years 1990–1995*. Jan van Goyenkade. Amsterdam.

- Former embassies of the Baltic states on the territory of some Council of Europe member states. Report.* Council of Europe. 1998.
- Freden L. P. 2010. *Baltijos šalių išsivadavimas ir Švedijos diplomatija.* Vilnius: Versus Aureus.
- Garmutė A. 1990. *Išėjo broliai.* Kaunas: Spindulys.
- Genzelis B. 2003. *Jokūbas Minkevičius.* Vilnius: Valstybės žinios.
- Genzelis B. 2009. *Užverstas puslapis.* Vilnius: Versus Aureus.
- Genzelis B. 2016. *Politikos laisvamano užrašai. Sovietmetis. Sąjūdis. Nūdienu.* Vilnius: Versmė.
- Grigas R. 2011. *Dienoraščio langą pravėrus: 10 mano jaunystės metų (1954–1965).* Vilnius: Knygų kelias.
- Jonušaitė N. 2014. „Neringos“ kavinė: sugrįžimas į legendą. Vilnius: Mažoji leidykla.
- Kuo tikite, konstitucinės komisijos nary? Lietuvos TSR Aukščiausiojo teismo pirmininkas Jonas Misiūnas kalbasi su MA konstitucinės komisijos nariu Broniumi Kuzmicku. *Atgimimas.* 1989 m. sausio 6 d.
- Kuzmickas B. Lietuva amerikiečių spaudoje. *Atgimimas.* 1989 m. gegužės 6 d.
- Kuzmickas B. Mintys po suvažiavimo. *Atgimimas.* 1990 m. sausio 5–12 d.
- Kuzmickas B. 2006. *Išsivadavimas. Užsienio politikos epizodai. 1988–1991.* Vilnius: Apostrofa.
- Kuzmickas B. 2015. *Metai ir mintys.* Vilnius: Versmė.
- Kuzmickas B. Kaimynas vakaruose – iš rytų. Prūsijos nebeliko. *Nepriklausomybės sąsiuviniai.* Nr. 19. 2017.
- Kuzmickas B. 2018. *Tarp kaimynų ir pasaulyje. Vyksmai ir refleksijos.* Vilnius: Versmė.

- Landsbergis V. 1997. *Lūžis prie Baltijos. Politinė autobiografija*. Vilnius: Vaga.
- Landsbergis V. 2000. *Apie sausio 13-ąją ir Lietuvos valstybę*. Vilnius: Valstybės žinios.
- Landsbergis V. 2012. *Kaltė ir atpirkimas. Apie Sausio 13-ąją*. Vilnius: Briedis.
- Landsbergis V. 2013. *Mūsų patriotizmas, jų šovinizmas?* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Laurinavičius Č. Lietuviai ir lenkai XX amžiuje: saugumo paieška. *Lithuania*. Nr. 1(38) 2001.
- Lietuva ir Sąjūdis. Sociologinių tyrimų medžiaga*. 1990. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas.
- Lietuvių kalba ir valstybinės kalbos klausimas. Mokslininkų nuomonė. *Tiesa*. 1988 m. liepos 20 d.
- Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1917–1994*. 1998. Dokumentų rinkinys.
- Sudarė V. P. Plečkaitis, J. Widackis. Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“.
- Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Steigiamasis suvažiavimas*. 1990. Vilnius: Mintis.
- Liutkevičienė L. Lietuviškas imunitetas. Vytenio Povilo Andriukaičio gyvenimo interviu. In: Andriukaičio A. *Bausmė be nusikaltimo*. 2012. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Marcel G. 1968. *Etre et Avoir*. Paris.
- Matuolis V. Gyvenimas, paskirtas Lietuvai. *Respublika*. 2016 m. rugsėjo 28 d.
- Ozolas R. 2010. *Aušros raudoniai. Sugyvenimai, arba 1990–1992 metų dienoraščių puslapiai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

- Paškauskienė V. 2017. *Eduardas Vilkas*. Vilnius: Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų klubas.
- Pečiulaitis P. 1993. *Šitą paimkite gyvą. Atsiminimai*. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga.
- Petrutis J. 1942. *Kaip jie mus sušaudė*. Valstybinė leidykla Kaune.
- Radžvilas V. Stribo šmėkla. *Respublika*. 2018 m. gruodžio 15–21 d.
- Ramanauskas A. (Vanagas). 1991. *Daugel krito sūnų...* Vilnius: Mintis.
- Russell B. 1959. *My Philosophical Development*. New York: Simon and Schuster.
- Sajauskas J., Trimonienė R. 2010. Popieros, Lietuvos pasipriešinimo sov. okup. režimui dalyvių šeima... In.: *Visuotinė lietuvių enciklopedija. XVIII*. 2010. P. 563.
- Sąjūdžio ištakų beiėškant*. 2011. Vilnius: Baltos lankos.
- Sinica V. Štai šeštoji kolona – visu gražumu. *Respublika*. 2019 m. vasario 9–14 d.
- Skučas A. 2012. *Pėstininko užrašai*. Vilnius: Valstybės žinios.
- Skuodis V. 2011. *Praėjusio laiko atspindžiai. Publicistika. 1952–1979 / 1992–2011*. Vilnius: Gairės.
- Socializmas, kurį kūrėme, koks yra ir kokio siekiame. *Tiesa*. 1989 m. liepos 18 d.
- Solidarność – Sąjūdis: początek strategicznego partnerstwa. Sąjūdis – Solidarność: strategicinės partnerystės pradžia*, 2010, Warszawa: Wydawnictwo DIG.
- Stankevičius Č. 2013. *Sudėtingas Lietuvos derybų su Maskva kelias 1990–1992 metais*. Vilnius: LR Seimo kanceliarija.
- Statkevičius A. Gerų darbų kalba – tiesos kalba. *Lietuvos aidas*. 1992 m. rugsėjo 22 d.
- Statkevičius A. 1990. *Žmogaus gelbėjimas. Sofiokratija ir geopolitiniai jos pagrindai*. Chicago: Alvudas.

- Strakauskaitė N. 2005. *Klaipėda. Kuršių Nerija. Karaliaučius*. Vilnius: R. Paknio leidykla.
- Suvalkietis. 1983. *Seinų–Suvalkų kraštas*. Suvalkija.
- Šepetys R. 2011. *Tarp pilkų debesų. Romanas*. Vilnius: Alma littera.
- Šukys A. 2012. *Intelektualų alternatyvi veikla sovietų Lietuvoje 1956–1988*. Daktaro disertacija. Kaunas.
- The Role of Parliamentarians in the New European Architecture*. 1990. The Nordic Council.
- Truska L. 1990. Herojiškas ir tragiškas mūsų tautos istorijos puslapis. In: *Juozas Daumantas. Partizanai. Trečias pataisytas ir papildytas leidimas*. Čikaga: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti.
- Tupikas P. 2007. *Keturi Ne. Nemeluoti. Nebijoti. Netylėti. Neužmiršti*. Vašingtonas–Vilnius: Homo liber.
- Vilkas E. Valdžia Taryboms – Tarybos – liaudžiai: kokia turėtų būti LTSR Konstitucija. *Tiesa*. 1988 m. spalio 6 d.
- Vileišis V. 1935. *Tautiniai santykiai Maž. Lietuvoje ligi Didžiojo karo. Su 3 žemėlapiais*. Kaunas: Politinių ir socialinių mokslų instituto leidinys.
- Vilutienė A., Sajauskas J. 1999. *Išstark mano vardą. Tauro apygardos partizanų vardynas*. Vilnius: Džiugas.
- Widacki J. Lenkija ir Lietuva. Sunki pradžia. *Lithuania*. In: *Lietuvos ir Lenkijos diplomatinių santykių atkūrimo 10-metis*. Vilnius: Kultūros barai. 2001.

Bronislovo Kuzmicko mokslo darbai

Monografijos ir kitos mokslo knygos	349
Sudarytos ir redaguotos knygos	350
Mokslinių knygų dalys	350

Monografijos ir kitos mokslo knygos

1. *Iš filosofijos istorijos*. (Bendraaut. J. Lazauskas ir K. Rickevičiūtė). Vilnius: Mintis, 1968. 104 p.
2. *Žmogus ir jo idealai*. Vilnius: Mintis, 1975. 134 p.
3. *Modernizmas šiuolaikinėje katalikybėje*. Vilnius: Mintis, 1976. 118 p.
4. *Šiuolaikinė katalikiškoji filosofija*. Vilnius: Mintis, 1976. 208 p.
5. *Философские концепции католического модернизма*. Вильнюс: Минтис, 1982. 208 с.
6. *Laimė*. Vilnius: Mintis, 1983. 96 p.
7. *Tautos kultūros savimonė*. Vilnius: Mintis, 1989. 164 p.
8. *Šiuolaikinė lietuvių tautinė savimonė*. (Bendraaut. L. Astra). Vilnius: Rosma, 1996. 144 p.
9. *Laimė, asmenybė, vertybės*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001. 131 p.
10. *Katalikiškoji filosofija. XIX ir XX amžiai*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. 308 p.
11. *Išsivadavimas. Užsienio politikos epizodai. 1988–1991. Atsiminimai*. Vilnius: Apostrofa, 2006. 232 p.
12. *Tautos tapatumo savimonė. Lietuvių savimonės bruožai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007. 208 p.
13. *Tautos tapatumo savimonė. Lietuvių savimonės bruožai*. Antroji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009. 236 p.
14. *Filosofijos istorijos apybraižos*. Teorinis sintetinis mokslo darbas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012. 202 p.
15. *Vertybės kultūrų kontekstuose*. Teorinis sintetinis mokslo darbas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2013. 186 p.

16. *Virsmai, supratimai, vertinimai. Paradigminiai pokyčiai Lietuvos visuomenėje*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2015. 73 p.
17. *Metai ir mintys. Geopolitika. Kultūra. Istorija*. Vilnius: Versmė. 2015. 328 p.
18. *Tarp kaimynų ir pasaulyje. Vyksmi ir refleksijos*. Vilnius: Versmė. 2018. 320 p.
19. *Filosofijos istorijos metmenys*. Teorinis sintetinis mokslo darbas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2018. 272 p.

Sudarytos ir redaguotos knygos

20. *Grožio kontūrai. Iš XX amžiaus užsienio estetikos*. Vilnius: Mintis. 1980. 478 p.
21. *Katalikybės filosofinės koncepcijos: (Po II Vatikano susirinkimo)*. Vilnius: Mintis. 1986. 176 p.
22. *Gėrio kontūrai. Iš XX a. užsienio etikos*. Vilnius: Mintis. 1989. 412 p.
23. *Religijų istorijos antologija, I dalis. Judaizmas. Krikščionybė*. Vilnius: Vaga. 2000. 228 p.
24. *Leonarda. Tragiškas gyvenimo džiaugsmas*. – Portr. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 2010. 194 p.
25. *Leonarda. Tragiškas gyvenimo džiaugsmas*. Antras papildytas leidimas. – Portr. Vilniaus universiteto leidykla. 2012. 199 p.

Mokslinių knygų dalys

1968

26. Критика неотомистского понимания процесса познания.

In: *Современная идеалистическая гносеология*. Москва: Мысль, 1968. С. 472–491.

1974

27. O. Kontas – pozityvizmo pradininkas. In: *Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amų Vakarų Europos ir Amerikos filosofija*. Vilnius: Mintis, 1974. P. 83–88.

28. Fenomenologinė E. Husserlio filosofija. In: *Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amų Vakarų Europos ir Amerikos filosofija*. Vilnius: Mintis, 1974. P. 182–188.

29. D. Santajanos kritinio realizmo filosofija. In: *Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amų Vakarų Europos ir Amerikos filosofija*. Vilnius: Mintis, 1974. P. 217–223.

30. Analitinė B. Raselo filosofija. In: *Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amų Vakarų Europos ir Amerikos filosofija*. Vilnius: Mintis, 1974. P. 250–255.

31. P. Tejaro de Šardeno religinė vystymosi koncepcija. In: *Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amų Vakarų Europos ir Amerikos filosofija*. Vilnius: Mintis, 1974. P. 361–366.

1977

32. Katalikiškasis transcendentinis humanizmas. *Etikos etiudai. 1: Etika ir humanizmas*. Vilnius: Mintis, 1977. P. 200–219.

33. Sofistai ir skeptikai. In: *Filosofijos istorijos chrestomatija. Antika*. Vilnius: Mintis, 1977. P. 97–106.

34. Antikos mistika ir neoplatonizmas. In: *Filosofijos istorijos chrestomatija. Antika*. Vilnius: Mintis, 1977. P. 442–450.

1978

35. Doroviniai konfliktai. *Etikos etiudai. 2: Dorovinė asmenybė saviraiška*. Vilnius: Mintis, 1978. P. 182–222.

1979

36. Doroviniai konfliktai. *Etika*. Vilnius: Mintis. 1979. P. 147–155.
37. Dorovinis vertinimas. *Etika*. Vilnius: Mintis, 1979. P. 162–169.
38. Gyvenimo prasmė ir laimė. *Etika*. Vilnius: Mintis. 1979. P. 223–237.
39. Dabartinė buržuazinė etika. *Etika*. Vilnius: Mintis. 1979. P. 257–269.

1980

40. Dabartinės estetikos bruožai. In: *Grožio kontūrai. Iš XX a. užsienio estetikos*. Vilnius: Mintis. 1980. P. 8–21.
41. Filosofija: tradicija ir kūryba. In: *Filosofijos istorijos baruose. Laikas ir idėjos*. Vilnius: Mintis. 1980. P. 71–87.
42. Visuomenės dorovinė kultūra. In: *Dorovinė kultūra*. Vilnius: Mintis. 1980. P. 74–87.
43. Patristinė filosofija. In: *Filosofijos istorijos chrestomatija. Viduramžiai*. Vilnius: Mintis. 1980. P. 68–79.
44. Žydų filosofija. In: *Filosofijos istorijos chrestomatija. Viduramžiai*. Vilnius: Mintis. 1980. P. 263–268.
45. Dorovinė asmenybės regresija. *Etikos etiudai. 4: Dorovinis asmenybės brendimas*. Vilnius: Mintis. 1980. P. 37–53.

1981

46. Asmenybės tikėjimo ir istorijos santykio klausimas Karlo Ranerio filosofijoje. In: *Šiuolaikinė katalikybė: filosofija, ideologija, politika*. Vilnius: Mintis. 1981. P. 30–57.
47. Содержание нравственной культуры общества. In: *Нравственная культура общества: сущность, содержание, специфика*. Вильнюс. 1981. С. 117–130.

1982

48. Dorovinės vertybės ir asmenybė. *Etikos etiudai. 6: dorovinės vertybės*. Vilnius: Mintis. 1982. P. 59–85.

49. Теология „жизненной действительности“ К. Ранера.
In: *Философия. Религия. Культура*. Москва: Наука, 1982.
С. 279–309.

50. Неомодернистская христология Г. Кюнга. In: *Философия.
Религия. Культура*. Москва: Наука, 1982. С. 310–324.

1983

51. Vakarų ir Rytų kultūrų sąveika. In: *Filosofijos istorijos baruose.
Būtis ir laikas*. Vilnius: Mintis, 1983. P. 28–49.

1986

52. II Vatikano susirinkimas ir jo idėjinės ištakos. In: *Katalikybės
filosofinės koncepcijos*. Vilnius: Mintis, 1986. P. 8–20.

53. Katalikybės oficialiosios filosofijos – neotomizmo – krizė.
In: *Katalikybės filosofinės koncepcijos*. Vilnius: Mintis, 1986. P. 21–46.

54. Filosofinės-teologinės neomodernizmo problemos. In:
Katalikybės filosofinės koncepcijos. Vilnius: Mintis, 1986. P. 155–171.

55. Pasaulėžiūros idėjos gamtos moksluose. In: *Filosofijos istorijos
chrestomatija. Renesansas. 2*. Vilnius: Mintis, 1986. P. 9–20.

1987

56. Предисловие. In: *Антропологический поворот в философии
XX века*. Вильнюс, 1987. С. 4–9.

1988

57. Kultūros savimonė (I). In: *Filosofijos istorijos baruose. Istorija ir
būtis*. Vilnius: Mintis, 1988. P. 51–82.

1989

58. Dabartinės etikos bruožai. In: *Gėrio kontūrai. Iš XX a. užsienio
etikos*. Vilnius: Mintis, 1989. P. 7–23.

59. Kultūros tautiškumas ir visuomenės pertvarka. In: *Tautinis
mentalitetas: istoriosofiniai apmąstymai*. Vilnius: Mintis, 1989.
P. 77–82.

1994

60. The Person, Society and the State. In: *Personal Freedom and National Resurgence. Lithuanian Philosophical Studies*. Washington: Paidea Press. 1994. P. 17–27.

1995

61. Tejarizmas – netradiciška krikščioniškoji filosofija. In: *Šardenas Pjeras Tejaras de. Žmogaus fenomenas*. (Iš pranc. k. vertė P. Raščius), Vilnius: Mintis. 1995. P. 5–18.

1996

62. Elito ir masių kontraversija pokomunistinėje visuomenėje. In: *Demokratija Lietuvoje: elitas ir masės*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla. 1996. P. 29–34.

63. Injured Identity of the Nation. In: *Changes of Identity in modern Lithuania*. Vilnius: Lithuanian Institute of Philosophy and Sociology. 1996. P. 50–61.

1997

64. Kaimynai nesikeičia: optimistinis ir pesimistinis scenarijai. In: *Lietuva ir jos kaimynai*. Konferencijos tekstai. Vilnius: Pradai. 1997. P. 183–188.

65. Penkeri metai: viltys ir tikrovė. In: *Penkeri Lietuvos valstybingumo atkūrimo metai*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla. 1997. P. 57–60.

66. Aštuntieji nepriklausomybės metai: palikimas ir atvirumas. In: *Lietuvos mokslas. Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas: žmonės ir darbai*. Vilnius. 1997. P. 55–63.

2000

67. Pratarė. Judaizmas. Krikščionybė. In: *Religijų istorijos antologija*. I dalis. Vilnius: Standartų spaustuvė. 2000. P. 5–7, 11–26, 79–110.

2002

68. Juozas Girnius – teistinis egzistencialistas. In: *Papildytas „Darbų ir Dienų“ 2001, t. 27 atspaudas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. 2002. P. 109–122.

69. Globalizacija, priklausomybės, tapatybė. In: *Globalizacija: taikos kultūra, žinių visuomenė, tolerancija*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas. 2002. P. 30–42.

70. Žmogaus būties samprata krikščionybėje ir budizme. *Rytai–Vakarai: komparatyvistinės studijos*. T. I. Vilnius: Vaga. 2002. P. 105–125.

71. Žmogaus būties samprata krikščionybėje ir budizme. *Rytai–Vakarai: kultūrų sąveika*. Vilnius: Vaga. 2002. P. 53–64.

2004

72. Filosofinis tapatumo savimonės matmuo. In: *Šiuolaikinė filosofija: globalizacijos amžius*. Sud. ir red. J. Morkūnienė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas. 2004. P. 38–51.

2005

73. Krikščionybė ir Rytų religijos: skirtingumai ir panašumai. *Kultūrologija, Rytai–Vakarai. Komparatyvistinės studijos*. T. IV. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas. 2005. P. 198–204.

74. Перспектива – глобальное в локальном. In: *Регионализм как культурная альтернатива глобализации*. Гродно. 2005. С. 90–91.

2006

75. Lietuviškasis europietiškas: ką žada skirtingos istorinės patirtys? In: *Lietuviškojo europietiško raida: dabarties ir ateities iššūkiai*. Vilnius. Kultūros, filosofijos ir meno institutas. 2006. P. 56–70.

76. Tikėjimas kaip egzistencija: S. Kierkegardas ir G. Marcelis. In: *Egzistencijos paradoksai: Kierkegardo filosofijos interpretacijos*. Vilnius: Versus Aureus. 2006. P. 161–166.

77. Emigracija kaip iššūkis. In: *Emigracija iš Lietuvos: padėtis, problemos, galimi sprendimo būdai*. Konferencijos medžiaga. Vilnius: Valstybės žinios. 2006. P. 66–67.

2007

78. Krikščioniškoji Rytų filosofijos ir religijos recepcija. *Rytai–Vakarai. Komparatyvistinės studijos*. T. VI. Vilnius. 2007. P. 328–335.

79. Skirtingi valios veidai: Augustinas, Maine de Biranas, Schopenhaueris. In: *Valios metafizika: Schopenhauerio filosofijos interpretacijos*. Vilnius: Versus Aureus. 2007. P. 291–306.

2008

80. Lietuva ir užsienio viešoji nuomonė 1991-ųjų sausį–rugsėį. In: *1991-ųjų sausis–rugsėjis: nuo SSRS agresijos iki tarptautinio pripažinimo*. Vilnius: Valstybės žinios. 2008. P. 52–69.

81. Lietuviškasis tapatumas: kultūra ir valstybė. In: *Nacionalinio tapatumo tęstinumas ir savikūra eurointegracijos sąlygomis*. Vilnius: Kronta. 2008. P. 166–183.

82. Aštuntieji nepriklausomybės metai: palikimas ir atvirumas. In: *Kovo 11-oji – Lietuvos Valstybės Nepriklausomybės atkūrimo diena. Straipsnių ir dokumentų rinkinys*. Vilnius: Žaltvykslė. 2008. P. 82–94.

2009

83. Postmodernizmas – vertinimai be vertybių? In: *Postmodernizmo fenomeno interpretacijos*. Vilnius: Versus Aureus. 2009. P. 305–320.

84. Žydų viduramžių filosofija: tikėjimas ir protas. In: *Žydų kultūra: istorija ir dabartis*. Vilnius: Kronta. 2009. P. 97–108.

2010

85. Užsienio politika ir Lietuvos valstybės tarptautinis pripažinimas. In: *Lietuvos Sąjūdis 1988–1991. Kelias į Nepriklausomybę*. Kaunas: Šviesa. 2010. P. 19–243.

86. Individas, tauta, valstybė. In: *Regnum est. 1990 m. Kovo 11-sios Nepriklausomybės Aktui – 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2010. P. 283–296.

87. Kūryba ir darbai. In: *Leonarda. Tragiškas gyvenimo džiaugsmas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 2010. P. 57–84.

2012

88. Individo kultūrinio tapatumo sklaida (tarp tradicijos ir inovacijos). In: *Individo tapatumas: tarp tradicijos ir inovacijų*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2012. P. 11–94.

2013

89. Iš totalitarinės į demokratinę visuomenę: laisvė, pilietybė, politinis pliuralizmas, atsakomybė. In: *Valstybės atkūrimas. Lietuvos parlamentas 1990–1992*. Vilnius: Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų klubas. 2013. P. 334–339.

2015

90. Lietuvos visuomenės mąstymas virsmo laikotarpiu. In: *Lietuvos visuomenės mąstymo kaita europiniame akiratyje*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2015. P. 22–60.

Asmenvardžių rodyklė

A

Abišala A. 194
Adamkus Valdas 235, 320
Adler Jilė 295
Adomonytė Nijolė 52
Albertas, princas 276
Albrecht D. 343
Albrechtas Gotfrydas (Gottfried Albrecht) 260
Aldakauskas Antanas 24
Aleksynas Konstantas 46
Aliulis Vaclovas 157
Aloyzas (Alois de Lichtenstein), princas 276, 278
Andreotis Džiulijus (Giulio Andreotti) 230, 232, 233
Andrijauskas Antanas 88
Andriukaitis 283
Andriukaitis A. 345
Andriukaitis Vytenis Povilas 152, 345
Andriuškevičius Alfonsas 88, 171
Andžejevskis Piotras 314
Antanaitis Vaidotas 131
Antanavičius Kazimieras 123, 224, 285, 308
Aputis Juozas 62, 92
Arbačiauskas 343
Arjakas Kiulas 144

Artiga Chose Gervasijus (Jose

Gervasio Artigas) 247, 248

Astra Lina 89, 349

Augustinas 356

Ažubalis Audronius 310

B

Bachas Stenlis (Stanley Bach) 298

Bagdonai 16

Bagdonaitė Marijona 16

Bagdonas Juozas 16

Bagdonas Matas 17

Baginskas Tadas 69

Balakauskas Osvaldas 131

Balčiūnienė Ona 170, 343

Baltrušaičiai 41

Baltrušaitis Jurgis 49

Bansevičius Ramutis 152

Baranauskas Antanas 188, 189

Barbis Paolas (Paolo Barbi) 228

Barsonis A. (Barsony) 312, 318

Bartkus Antanas 230

Barzdaitis Juozas 82

Basanavičius Jonas 61

Batiščevas 72

Batūra R. 143, 343

Beikeris Džeimsas (James Baker) 209

Benevidas Mauras (Mauro Benevides)

242

- Beriozovas Vladimiras 126
- Bičkauskas Egidijus 193, 194, 254,
284, 343
- Bieliauskas Vytautas 237, 238
- Bikelis Algimantas 150
- Bildtas Karlas (Carl Bildt) 205, 213,
219, 220
- Biranas Maine, de 356
- Birgelis S. 189, 343
- Bjorkas Andersas (Anders Bjorck)
198
- Bleikis Bilas (Bill Blaikie) 167, 211
- Bliumas 124
- Bočys Juozas 23
- Boduenas (Baudouin) I, karalius 303,
305
- Boguslauskas A. 241, 243
- Bokas Ženas (Jean Bock) 220
- Bozė Jorgas (Joerg Bohse) 265
- Brasior Ane (Anne Brasseur) 315
- Braues Pauline (Pauline Browes) 167,
211
- Brazauskas Algirdas 128, 164,
172–175
- Brazdžionis Bernardas 202
- Bražėnas Petras 92
- Bremis Ulrichas (Breimi) 278
- Bretkūnas J. 97
- Brukas Algirdas 51, 52, 59
- Bruntlandas Harlemas Gro (Harlem
Gro Brundtland) 219
- Bubnys Vytautas 48
- Bučys Algimantas 92
- Būda Vincas 150
- Budriūnas Ramunis 52
- Bulavas Juozas 124
- Buračas Antanas 124
- Burneika Ignas 65
- Bušas Džordžas (George Bush) 252,
258
- Butkutė Marytė 52
- Bžezinskis Zbignevas (Zbigniew
Brzezinski) 136, 269, 273, 274, 343
- ## C
- Cinelis Kazys 46
- Cipko Aleksandras 271
- Cukermanas Eugenijus 69
- Cukermanienė Valerija 70
- ## Č
- Čarlzas (Charles), princas 279
- Čekuolis Algimantas 132
- Čekuolis Dalius 215
- Čepaitis Virgilijus 114, 144, 146, 156,
157, 159, 343
- Čeponis 165
- Černovas Ivanas 28

Čibiras Algirdas 60
 Čiupaila R. 311
 Čobotas Medardas 159, 343

D

Dagys Rimantas 311, 313
 Dagtė G. 159, 343
 Dalai Lama XIV 239
 Dambrava Vytautas Antanas 238, 343
 Damiljanas Andrejas (Andrea Damiliano) 228, 230
 Danieliai 19
 Danielius Jurgis 16
 Danieliūtė Ona 16, 17
 Danieliūtė-Kuzmickienė Uršulė 14, 15
 Dapkutė Rita 138
 Darius S. 372
 Dauknys Algirdas 86, 87
 Daumantas 38
 Daumantas Juozas 38, 343, 347
 Degutis Algirdas 88, 89
 Deloras Žakas (Jacques Delor) 268
 Delormas Žanas (Jean Delorme) 95, 98
 Deriabinas J. 214
 Diuma Rolandas (Roland Dumas) 257
 Dogužijevs V. 195
 Domljanas Žarko 316, 318
 Drevinis Paulius 61

Drilinga Antanas 126
 Drunga Mykolas 138
 Dubčekas Aleksandras 225, 279, 281
 Dukalde Eduardas 240
 Džonsonas Derilas (Darryl Johnson) 260

E

Eigminas Kazys 64
 Eitminavičiūtė Irena 152
 Elemanas-Jensenas U. 217
 Elemanas-Jensenas Ufė (Uffe Ellemann-Jensen) 216–218, 256
 Ešas Timotis Gartonas (Timothy Garton Ash) 269

F

Fabijus Lorenas (Laurent Fabius) 258
 Fichtė J. 73
 Filipas (Philippe de Belgique), princas 276, 278
 Filipavičius Viktoras 150
 Fišer L. (Fischer) 312
 Flisas Džesis (Jesse Fliss) 167, 211
 Frankas Itamaras (Itamar Franco) 242
 Fredenas Larsas (Lars Freden) 200, 344
 Frederikas, princas 276

- Frunða Georėė (Gheorghe Frunða)
312, 313, 315, 316, 318
- G**
- Gaidenko Piana 73
Gaidys Antanas 85
Gaiėutis Algirdas 77
Garmutė A. 37, 344
Gasiūnas Paulius 372
Geda Sigitas 92
Gediminas, kunigaikėtis 320
Gelbraitis Piteris (Piter Galbright) 167
Gelnėris Ernestas (Ernest Gellner) 269
Genėeris Hansas Dytrichas (Hans Dietrich Genscher) 258
Genzelis Bronislovas 82, 83, 114–116, 125, 133, 161, 174, 175, 285, 344
Geremekas Bronislavas 184, 187, 270, 273
Germanaviėienė Gabrielė 110
Gezeris Erkanas (Erkan Gezer) 260
Gildenkilde Lilė (Lilli Gyldenkilde) 219
Girdzijauskas Juozas 152
Girėnas S. 372
Girnius Juozas 140, 355
Gylys P. 311
Gjelerodas H. (Gjellerod) 312
Glotovas S. 316–318
- Goberis Stasys 150
Godmanis Ivaras 144
Gontis Vyėintas 148
Gorbaėiovas Michailas 106, 113, 168, 177, 179, 180, 195, 205, 217, 223, 227, 232, 252, 273, 281
Gorbunovas A. 218, 220
Graėulis Petras 308
Greimas Algirdas Julius 94, 95, 97, 98, 343
Grensas Elmaras 149
Grigas R. 71, 344
Grigelionis Bronius 152
Grosas Andreasas (Andreas Gross) 315, 318
Gros-Espildas Hektoras (Hector Gross-Espield) 246
Gudaitis Algimantas 68, 70, 230, 233
Gudaitis Leonas 64
Gudaitis Romas 161, 164, 193
Gumauskaitė Vida 88, 89
Guoga Vladas 150
Gureckas Algimantas 138, 139
Gureviėius L. 198
- H**
- Habermasas Jurgenas (Jurgen Habermas) 269
Hafas V. (W. Hough) 209

- Havelas Vaclovas 281
- Hėgelis G. V. F. (Hegel) 84
- Hekerupas Hansas (Haekkerup) 198
- Helgasonas Jonas 198
- Henris, princas 268, 276
- Hermansonas Steigrimuras
(Hermansson) 219
- Hofman Ingeborga 291
- Hogas Daglas (Douglas Hogg) 258
- Hokmarkas Gunaras (Gunar
Hockmark) 198
- Husserlis E. 351
- I**
- Ivansas Dainis 144, 198, 200, 203, 205,
209, 218–220
- J**
- Jacinevičius Leonidas 92
- Janajevas G. 252
- Jankauskaitė Eugenija 53, 56, 57
- Janulaitis Kęstutis 70
- Januškevičienė Ona 56, 57
- Januškis Vaidotas 65
- Janušonis Stepas 150
- Jarmolenka Vladimiras 254, 303
- Jaskernia Ježis (Jerzy Jaskiernia) 317,
318
- Javorivskis Volodymyras 317
- Jekentaitė-Kuzmickienė Leonarda
108, 109–111, 114, 146, 203, 224,
252, 256, 260, 275, 310, 350, 357
- Jelcinas Borisas 253, 254, 256
- Jelm-Valen Lena (Lena Hjelm-
Wallen) 259
- Jokūbonis G. 189
- Jonas Paulius II, Popiežius 234
- Jonas, šv. 208
- Jonušaitė 70
- Jonušaitė N. 344
- Jonyka Kazys 48
- Jorgensenas Ankeris 220
- Jucys O. 215
- Judžentis Artūras 372
- Juknevičienė Rasa 310, 313
- Juntis Arvas 144
- Juodžbalis Alfonsas 52
- Juozaitis A. 125
- Juozaitis Arvydas 103, 117, 123
- Juozapas, šv. 244
- Jurgenas 315
- Juškaitė Jūratė 52
- K**
- Kadžiulis Leonas 150, 153
- Kalenas Robertas (Robert Cullen)
168, 169, 343
- Kalmykovas K. 198

- Kameronas (Cammeron) 326
Kantas Imanuelis 60, 66, 67, 84
Karandangas Amadas 141
Kararas Umbertas (Umberto Carrar)
232
Karlsonas Ingvaras (Ingvar Carlsson)
219
Karosas J. 303
Karpas Marekas 158
Karteris Džimis (Jimmy Carter) 136
Kašėtienė Rasa 372
Katalynas Antanas 88, 89, 171
Katkus A. 325
Katkus Donatas 114
Katkus Valdemaras 220
Kavolis Vytautas 139
Kazickas Juozas 139
Kelamas Tunė (Tunne Kelam) 317
Kelerdienė Violeta 138
Kenedis Edvardas M. (Edward M.
Kennedy) 176
Kentra Albinas 62, 63
Kierkegardas S. 73, 355
Kilguras Deividas (David Kilgour)
167, 211
Kilius J. 224, 227
Kitkauskas Vladas 52
Klarkas Džo (Joe Clark) 211
Klausenas H. P. (H. P. Clausen) 217
Klimas Petras 101, 176
Klotinis Arnoldas 144
Klumbys Valdemaras 343
Kmieliauskas Irmantas 52, 53
Kobeckaitė Halina 77
Koivistas Maunas 258
Kolakovskis Lešekas (Leszek
Kolakowski) 269
Kolvinas (Colvin) M. 317
Kontas O. 351
Korakas 315, 316
Korvinas-Kučynskis Krisas (Chris
Korwin-Kuczynski) 208
Kotis Flavijas (Flavio Cotti) 274
Krapovickas P. 241
Krastinis Andrejas 275
Kriakvin Jurij 8
Kriogeris Andresas (Kreuger) 204
Kripaitis Povilas 58
Krūveliai 41
Kučinskas Arvydas 70
Kumža A. 186
Kundrota Jurgis 150
Kūris P. 194
Kuronis Jacekas 270, 273
Kurylo 171
Kuzmickai 37
Kuzmickaitė Agnė 109, 146, 252, 256,
310

- Kuzmickaitė Severina 9, 16, 74, 109,
146, 147, 310
- Kuzmickas 138, 164, 338
- Kuzmickas Andrius 36
- Kuzmickas Bronislovas (Bronius) 1, 3,
4, 52, 64, 107, 119, 121, 122, 124,
125, 130, 131, 133, 144, 146, 149,
186, 206, 208, 210, 221, 233, 243,
245–247, 259, 267, 269, 275, 277,
294, 295, 299, 303, 309, 312, 313,
320, 324, 325, 332, 344, 348, 358, 372
- Kuzmickas Juozas 13, 15
- Kuzmickas Jurgis 13
- Kuzmickas Sigitas 36
- Kuzmickienė Jekaterina 73
- Kveilas Denas (Dan Quayle) 258
- L**
- Lakale Luisas Albertas (Luis Alberto
Lacalle) 245, 246
- Laksas J. (Laakso) 312
- Landsbergis Vytautas 111, 128, 129,
132, 134, 144, 155–158, 164, 165,
172–175, 177, 179, 184, 194, 197,
199, 200–202, 213, 217, 218, 222,
232, 235, 253–256, 259, 269, 274,
281, 283–286, 310, 332, 345, 357
- Lapas Haris 208, 212
- Lapienė Gražina 212
- Laurinaitis 53
- Laurinavičius 185
- Laurinavičius Č. 345
- Laurinkus Mečys 88, 127, 193, 311
- Lauristin Marju 270, 273
- Lazauskas J. 349
- Lazutka Valentinas 90
- Leimanas Jakas (Jaak Leimann) 222
- Leninas V. 118, 120, 255
- Leonavičius Bronius 116
- Levada Jurijus 73
- Liaudanskai 23
- Liaudanskas 18
- Lingys D. 308
- Liniauskai 41
- Lipma Endelas (Lippmaa) 209
- Liugailienė Ona 372
- Liutkevičienė 283
- Liutkevičienė L. 345
- Lyberis Antanas 48
- Lozoraitis Kazys 230
- Lozoraitis Stasys 138, 207
- Lucanas Janis 144
- Lukša Juozas (Juozas Daumantas)
37
- Lukšas Gytis 114
- Lukšienė Meilė 132
- Lundblat Gretė (Grethe Lundblat)
198

M

- Maceina Antanas 49, 82
- Mačernis Vytautas 56
- Macevičius Jonas 88
- Magnusonas Larsas (Lars Magnusson) 259
- Maironis 53, 210, 212
- Makariūnas Kęstutis 152, 153
- Maklynas Džordžas (George McLean) 135
- Marcelis Gabrielis (Marcel) 86, 345, 355
- Marcinkevičius Justinas 48, 132, 144, 147
- Marčiulaičiai 37
- Marija Mergelė, švč. 189
- Marija Tereza (Maria Teresa), princesė 276
- Markas Kvidas, de (Quido de Marco) 316
- Martinaitis Marcelijus 92, 114
- Martinesas M. (Martinez) 312
- Martišius Feliksas 47, 48
- Matiušenko 60
- Matonis Albinas 52
- Matuolis V. 107, 345
- Mažeika 34
- Mažeika Zenonas 46
- Maželis Vytautas 138, 139
- Mažvydas Martynas 4
- Medalinskas Alvydas 125, 218, 230, 311, 324, 325
- Menemas Eduardas 240
- Meris Lenartas 205
- Metlokas Džekas (Jack Matlock) 172
- Michnikas Adamas 270, 271
- Mičiūdas Jonas 240
- Mickevičius Adomas 143
- Mickūnas Algis 140
- Mikelinis Gvidas (Guido Michelini) 229
- Mikšys Žibuntas 98, 99, 101
- Minkevičius Jokūbas 83, 123, 125, 126, 175, 344
- Misiūnas Jonas 344
- Mitkinas Nikolajus 125, 126
- Mokas Aloisas (Alois Mock) 274
- Molotovas 105, 142, 143, 265, 291
- Morkūnienė J. 355
- Morkus Pranas 70
- Morozovas 214
- Motieka Kazimieras 161, 172, 173, 256, 332
- Mureika Juozas 77
- Murkas Vladimiras 149

N

Nakas Viktoras 135, 136, 207

- Namajuškaitė Elena 57
Navikas Saulius 146, 147
Navikienė Severina 253
Nemasas J. 257
Neupokojeva 60
Nikolajeva Kristina 266
Nikolajevs Hansas 266
Niksonas Ričardas (Richard Nixon)
    220
Nyčė 60
Nyلسenas Birgeris Danas (Birger Dan
    Nielsen) 260
Nugis Ulas 199
- O**
Ogurcovas 72
Okčijokupas (Occhiocupo) 232
Olima (Juan Carlos Olima) 240
Olofas 213
Osvaldas Peteris 214
Oželytė N. 193
Ozolas Romualdas 83, 114–116, 123,
    125, 128, 132, 134, 144, 146, 161,
    172, 174–176, 194, 254, 284, 285,
    343, 345
Ozolinis Andris 326
- P**
Pacevičius Algis 212
Pakanaitis Giedrius 70
Paknys R. 347
Paliakas Juozapas 310
Paskalis Blezas (Blaise Pascal) 58
Paškauskienė V. 126, 346
Patackas Algirdas 58, 87, 165
Patackas Antanas, slap. Suvalkietis
    57–59
Patackas Gintaras 58
Paulionienė Giedrė 210
Pečeliūnas S. 224
Pečiulaitis Povilas 34, 35, 346
Pedersen 218
Pertas Maiklas Džonas (Michael John
    Peart) 260
Petersonas Tagė (Thage Peterson)
    205, 206
Petkevičius Bronius 43
Petrąškos 35
Petrauskaitė-Olivera Lida 245, 247,
    248
Petrošius Jonas 101
Petrovas E. 193
Petruitis Jonas 27, 346
Pinheiras Ibsenas 242
Plechavičius Povilas 29
Plečkaitis Romanas 84
Plečkaitis V. P. 345
Popiera Vytautas 63, 64

- Popieros 63
 Popovas Gavrilas 270, 271
 Poška Adolfas 88
 Povilionis Vidmantas 186, 298
 Požėla Juras 89, 131, 152
 Prunskienė Kazimiera 123, 175, 184,
 194, 202, 296
 Puigas Luisas Marija, de (Luis Maria
 de Puig) 326, 329
 Puškinas 56
- R**
- Rabikauskas Paulius 101, 102
 Račas A. 224, 227
 Radžvilas Vytautas 103, 125, 334, 346
 Rajeckas Raimondas 124
 Ramanauskas-Vanagas Adolfas 333,
 346
 Ramonas Alfonsas 148
 Raneris Karlas 352
 Raselas Bertranas (Bertran Russell)
 86, 346, 351
 Raščius P. 354
 Raškinis A. 311
 Rastauskaitė A. 245
 Rastauskas Algimantas 240, 241
 Rastauskienė R. 251
 Reidisas G. (Radice) 298
 Reiganas R. 172
- Rezekas Franciskas 242
 Ribentopas 105, 142, 143, 265, 292
 Richteris (Anthony Richter) 223
 Rickevičiūtė Kristina 83, 349
 Rikioras Polis (Paul Ricoeur) 95
 Rinkevičius Antanas 52
 Riutelis Arnoldas 200, 218, 220
 Rybelis Antanas 83
 Ryžkovas Nikolajus 194
 Roketa Frankas (Frank Rochetta)
 232, 234
 Romeris Mykolas 330, 349, 350, 357
 Rubavičius Vytautas 88, 103
 Rupnikas Žakas (Jaques Rupnik) 292
 Ruseckas Petras 48
- S**
- Sabaliauskaitė 45
 Sabutis Liudvikas 174, 180
 Sajauskas J. 43, 346, 347
 Sakadolskienė Emilija 138
 Sakadolskis Romas 135–138, 207
 Sakalas Aloyzas 68, 332
 Sakalauskas Artūras 255
 San Martinas (Jose de San Martin)
 240
 Santajana D. 351
 Santeras Žakas (Jacques Santer) 268
 Saudargas Algirdas 192, 199, 215–218

- Sauka Leonardas 152
 Savisaaras Edgaras 144
 Sebencovas A. E. 291
 Senavaičiai 37, 40
 Senavaitytė Marija 37
 Serto Mišelis, de (Michel de Certeau)
     95
 Sezemanas Vosylius 61, 62
 Simonides Dorota 314
 Sinevičius Albertas 230, 233
 Sinica Vytautas 334, 346
 Sinka 315
 Sioder Karina 220
 Sirvydis Vytautas 152
 Siurmenas Filipas, de (Philippe de
     Suremain) 260
 Skeivys Rimantas 84
 Skubiševskis K. (Skubiszewski) 190,
     192
 Skučas Artūras 125, 254, 346
 Skuodis Vytautas 158, 346
 Skusėnas Kastytis 238, 246, 275
 Slizys Rimantas 152, 153
 Smilgevičius Audrius 65
 Songaila G. 159
 Sorosas Džordžas (George Soros)
     223, 224, 269, 274
 Spinoza B. 84
 Sruoga Balys 29
 Stačiokas Stasys 311, 313
 Stanevičius Alfonsas 245, 248
 Stankevičius Česlovas 111, 173, 194,
     256, 332, 346
 Statkevičius Algirdas 5, 76, 103–106,
     107, 346
 Stavnumas Peras G. (Per G. Stavnum)
     256, 260
 Strakauskaitė N. 66, 347
 Suchocka Hana 295
 Sverdiolas Arūnas 88, 89, 103, 343
- Š
- Šalkauskis Stasys 82
 Šalna Antanas 18
 Šalnaitė Ona 13
 Šaltenis S. 254
 Šardenas Pjeras Tejaras de 354
 Šarūnas Balys 57
 Šaulys Viktoras (Victor Saulys)
     242–244
 Šepetytė Rūta 23, 333, 347
 Šileika Antanas 212
 Šileika Bronius 52
 Širvinskis Rimantas 50–52, 56
 Šleževičius A. 284
 Šliogeris Arvydas 84, 89, 103
 Šliuteris Poulis (Poul Schluter) 215,
     218

- Šmitas A. 225, 228
- Šopenhaueris A. (Schopenhauer) 60, 84, 356
- Šoris Pjeras (Pierre Schori) 206
- Šperlingas D. (Schperling) 223
- Šraiveris Richardas (Shriver) 222
- Štepova 315, 317
- Šterkenas Hansas, fon (Hans von Stercken) 225, 278
- Štetenas Wolfgangas, fon (Wolfgang von Stetten) 223, 224, 227
- Šturneris Michaelis (Michael Sturner) 272
- Šukys A. 117, 347
- Šumanas Robertas (R. Schumann) 266, 269
- Šuškievičius Stanislavas 193
- Švimeris W. (Schwimer) 312
- T**
- Tamošiūnaitė Regina 64
- Tamošiūnas Mindaugas 64
- Tarmakas Martas 144
- Taurantas Aurimas 313
- Tautkutė Nijolė 232
- Tejaras de Šardenas P. 351
- Tempesta Frankas (Franco Tempesta) 260
- Terborg M. 312
- Tišneris Jozefas (Tiszner) 274
- Tolvanenas Taistas (Taisto Tolvanen) 260
- Tom Francuaza (Francoise Thom) 225
- Tomė Indrekas (Toome) 275
- Trimonienė R. 346
- Truska Liudas 37, 162, 347
- Tumelis Juozas 70
- Tupikas P. 127, 347
- U**
- Uleckas Klemensas 43
- Ulinauskas Juozas 46
- Urbšys Juozas 176
- V**
- Vaišvila Zigmas 125, 126, 133
- Vaitiekūnas Petras 186, 187
- Vaitkus Juozas 64, 122
- Valašinskas Rimantas 52
- Valatka R. 186
- Valavičius Antanas 243, 244
- Valavičius Jonas 241, 243
- Valensa Lechas (Lech Wałęsa) 187, 270, 273
- Valinskas Vaidotas 52
- Valiušaitis V. 343
- Veidemanis Reinis 144

Vėlius Norbertas 152
 Vengrienė Virginija 139
 Vengris Vitolis 139, 207
 Verbekas Janas 220
 Viahis T. (Viahi) 312
 Vidūnas Alis 111, 185, 203
 Vidūnienė Gražina 111, 202, 203
 Vildžiūnaitė Bronė 56, 57
 Vileišis Vincas 65, 347
 Vilkas Eduardas 120, 121, 123–126,
 162, 346, 347
 Vilotienė A. 43, 347
 Vinokuras Arkadijus 204, 213
 Vitalonė Klaudijus (Claudio Vitalone)
 258
 Vitkauskas R. 187, 188
 Voldemaras Augustinas 176
 Vormsas Žanas Pjeras (Jean Pierre
 Worms) 292, 297
 Vytautas Didysis, kunigaikštis 16, 17,
 355

W

Widackis J. 345, 347
 Windmaras Leifas 122

Z

Zalatorius Albertas 92, 93
 Zamaronas Benediktas 266, 268

Zeilė Valentina 144
 Zelinskis Jaroslavas (Jaroslaw
 Zielinski) 188
 Zelionka Janas 292
 Zimanas Genrikas 118
 Zingeris Emanuelis 131, 186, 194,
 204–206, 213, 215, 218, 224, 225,
 227, 238, 241, 243–247, 254, 256,
 303, 311
 Zinkevičius Zigmas 185
 Ziusmut Rita (Rita Sussmuth) 224,
 225, 270, 269, 281

Ž

Žagunis Gintaras 182
 Želigovskis 190
 Žemaitis Algirdas 230
 Žerando-Telekis Mari Pjeras (Marie-
 Pierre Gerando-Telekis) 268
 Žibaitis Romas 88
 Žirinovskis V. 315–318, 323
 Žiūraitis Algis 52
 Žiūraitis Marcelinas 52, 57

Кюнг Г. 353
 Ранер К. 353

Knyga „Praėjęs laikas nedingsta“ – Kovo 11-sios Akto signataro profesoriaus Bronislovo Kuzmicko politinė autobiografija nušviečiama plačiame kultūrinio ir politinio gyvenimo kontekste.

Nuo vaikystės išgyvenimų gimtuosiuose namuose per karą ir pokarį, einama prie mokyklos, universiteto, doktorantūros metų prisiminimų.

Mokslinį darbą derindamas su kultūrine ir visuomenine veikla, įsitraukė į Sąjūdį, pasuko į politiką.

Du kartus išrinktas į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą, buvo Pirmininko pavaduotojas, delegacijų Europos Tarybos Parlamentinėje Asamblėjoje vadovas. Atstovavo valstybės reikalus daugelyje tarptautinių politinių renginių ir susitikimų.

Knygoje gausu aptariamų įvykių iliustracijų, pateikiama asmenvardžių rodyklė.

Bronislovas Kuzmickas

Praėjęs laikas nedingsta

Politinė autobiografija

Dailininkė ir maketuotoja Ona Liugailienė

Kalbos redaktorius dr. Artūras Judžentis

Korektorė Rasa Kašėtienė

Knygoje panaudotos nuotraukos iš asmeninio autoriaus archyvo

Galiniame viršelyje Bronislovas Kuzmickas. Pauliaus Gasiūno nuotr.

Išleido VšĮ „Versmės“ leidykla

Geležinkelio g. 6, 02100 Vilnius, www.versme.lt

Spaudai parengta 2020 02 03

Spausdino Standartų spaustuvė

S. Dariaus ir S. Girėno g. 39, 02189 Vilnius, www.standart.lt

Knygoje „Praėjęs laikas nedingsta“ Kovo 11-osios akto signataro, profesoriaus **Bronislovo Kuzmicko** politinė autobiografija pateikiama su plačiu politinio ir kultūrinio gyvenimo kontekstu.

Nuo karo ir pokario vaikystės išgyvenimų gimtuosiuose namuose einama prie mokyklos, universiteto, doktorantūros metų prisiminimų.

Mokslinį darbą derindamas su kultūrine ir visuomenine veikla, įsitraukė į Sąjūdį, pasuko į politiką.

Du kartus išrinktas į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą, buvo pirmininko pavaduotoju, delegacijų Europos Tarybos Parlamentinėje Asamblėjoje vadovu. Atstovavo valstybės reikalams daugelyje tarptautinių politinių renginių ir susitikimų.

Knygoje gausu aptariamų įvykių iliustracijų, pateikiama asmenvardžių rodyklė.